

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Aleksandrs Ivanovs. Datortehnoloģijas vēstures avotu reprezentācijā, edicijā un avotpētnieciskajā kritikā • *Ēriks Jēkabsons.* Žečpospolitas (Polijas-Lietuvas valsts) varas posms Latvijas teritorijā 1561.–1795. gadā: stāvoklis latviešu historiogrāfijā • *Līga Lapa.* Kaujinieku operācijas Vidzemē un Kurzemē 1906. gadā • *Gints Zelmenis.* Cenzūra un to reglamentējošā likumdošana Latvijā (1918–1934) • *Daina Bleiere.* Vispārējās izglītības sovetizācija Latvijā: vēsturiskais konteksts, institucionālās vadības sistēma un kadru politika (1944–1964) • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • In memoriam

2012

4

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts pētījumu programmas "Nacionālā identitāte:
valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība"
atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgādā

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVS, Daugavpils Universitāte; Ph. D. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVS, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILITA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILCĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. iet., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Korektore *Brigita Vārpa*
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Ispeiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

SATURS / CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI / SCIENTIFIC ARTICLES

- Aleksandrs Ivanovs.* Datortehnoloģijas vēstures avotu reprezentācijā, edīcijā un avotpētnieciskajā kritikā/
Aleksandrs Ivanovs. Computer-based Technologies in Representation of Historical Records, Editing, and Source Criticism5
- Ēriks Jēkabsons.* Žečpospolitas (Polijas-Lietuvas valsts) varas posms Latvijas teritorijā 1561.–1795. gadā: stāvoklis latviešu historiogrāfijā/
Ēriks Jēkabsons. The Rule of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Territory of the Present-Day Latvia (1561–1795): the State of Latvian Historiography32
- Līga Lapa.* Kaujinieku operācijas Vidzemē un Kurzemē 1906. gadā/
Līga Lapa. The Activities of Combatants of Vidzeme and Kurzeme Provinces in 190657
- Gints Zelmenis.* Cenzūra un to reglamentējošā likumdošana Latvijā (1918–1934)/
Gints Zelmenis. Censorship and Regulatory Legislation in the Republic of Latvia (1918–1934)79
- Daina Bleiere.* Vispārējās izglītības sovetizācija Latvijā: vēsturiskais konteksts, institucionālās vadības sistēma un kadru politika (1944–1964)/
Daina Bleiere. Sovietisation of General Education in Latvia: Historical Context, Institutional Management System and Human Resources Policy (1944–1964)105

VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY

- Gunārs Veisbergs (1922–2012) un viņa atmiņas par neveiksmīgo bēgšanas mēģinājumu no Ventspils uz Zviedriju 1945. gada 8. maijā (atmiņas publicēšanai sagatavojis un komentējis *Dzintars Ērglis*)/
Gunārs Veisbergs (1922–2012) and his Memories of an Unsuccessful Escape from Ventspils to Sweden on 8 May 1945 (memoirs prepared for publication and commented upon by *Dzintars Ērglis*)138

ZINĀTNES DZĪVE / SCIENTIFIC LIFE152

RECENZIJAS / REVIEWS

Mykolas Michelbertas. *Paalksnių archeologijos paminklai: monografija*. Vilnius: Vilnius universitetas, 2011 (aut. Ēvalds Mugurēvičs)175

Eva Eihmane. *Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa cīņas par varu viduslaiku Livonijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012 (aut. Muntis Auns)177

Oleg Puhliak. *1812-i v Latvii. Legendarnye imena i pamiatnye mesta*. Rīga: Etra, 2012 (aut. Anita Čerpinska)180

Rihards Treijs. *Miķelis Valters. Politikis, diplomāts un literāts*. Rīga: Jumava, 2012 (aut. Leo Dribins)185

Saulius Grybkauskas. *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011 (aut. Daina Bleiere)187

Vilius Ivanauskas. *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011 (aut. Daina Bleiere)192

Tiina Kinnunen, Ville Kivimäki (eds.). *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. Leiden: Brill, 2012 (aut. Jussi Jalonen)195

IN MEMORIAM200

AUTORI / AUTHORS203

2012. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS / CONTENTS OF THE JOURNAL IN 2012204

ZINĀTNISKIE RAKSTI

DATORTEHNOLOĢIJAS VĒSTURES AVOTU REPREZENTĀCIJĀ, EDĪCIJĀ UN AVOTPĒTNIECISKAJĀ KRITIKĀ

Aleksandrs Ivanovs

Dr. hist., Daugavpils Universitātes profesors, Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskā institūta vadošais pētnieks. Zinātniskās intereses: Latvijas vēstures historiogrāfija, arheogrāfija, diplomātika, avotpētniecība.

E-pasts: aleksandrs.ivanovs@du.lv

Raksta mērķis ir parādīt jaunāko datortehnoloģiju potenciālās iespējas vēstures pētniecības tradicionālākajās jomās, vispirms arheogrāfijā, avotpētniecībā, diplomātikā un vēstures palīgzinātnēs. Raksts balstās uz vairākiem pilotprojektiem, kurus kopš 2000. gada īsteno raksta autors sadarbībā ar matemātikas doktoru Alekseju Varfolomejevu (Petrozavodskas Valsts universitāte, Krievija). Rakstā secināts, ka mūsdienās lielākās potenciālās iespējas ir avotu semantiskām publikācijām, kas var kļūt ne tikai par efektīvu informācijas reprezentācijas, meklēšanas un sasaistīšanas līdzekli, bet arī par analītisku instrumentu, kas izmantojams jaunu zināšanu ģenerēšanai un vēsturnieka hipotēžu verificēšanai. Lai gan rakstā aplūkotas datortehnoloģiju izmantošanas iespējas tieši viduslaiku vēstures avotu reprezentācijā, edīcijā un kritikā, taču tās pašas tehnoloģijas var tikt auglīgi izmantotas jauno un jaunāko laiku vēstures avotu, it sevišķi – masveida avotu izpētē.

Atslēgas vārdi: vēstures avoti, datortehnoloģijas, semantiskās publikācijas.

Datortehnoloģiju ieviešana humanitārajās zinātnēs, to skaitā – vēstures pētniecībā,¹ ir diezgan pretrunīgs process. No vienas puses, var apgalvot, ka uz datortehnoloģijām balstītā humanitārā pētniecība (*e-humanities*) ir jau kļuvusi par relatīvi patstāvīgu, ļoti attīstītu un populāru virzienu (nozari) humanitārajās zinātnēs. Par to liecina gan plaša un sazarota infrastruktūra – asociācijas, centri un biedrības, kas veicina datortehnoloģiju ieviešanu humanitārajās zinātnēs,² gan regulāri rīkotas starptautiskās zinātniskās konferences,³ gan arī pētījumu skaita pieaugums un uz humanitāro pētniecību orientēto interneta resursu strauja attīstība kopš 20. gs.

90. gadiem. No otras puses, nepārtraukti norisinās diskusijas par datortehnoloģiju un ar to saistīto metožu pielietošanas sfērām un ierobežojumiem, par šo tehnoloģiju savienošanas iespējām ar humanitāro zinātņu tradicionālām pētniecības metodēm⁴ un izmantošanas perspektīvām vēstures izpētē.⁵ Turklāt dažreiz tiek pat pausta vilšanās informācijas tehnoloģijās, konstatējot, ka 20. gs. 90. gados ieceres cieši sasaistīt vēstures pētniecību un informācijas zinātņi nav pilnīgi piepildījušās.⁶ Šajā sakarā var noteikti runāt par vēstures zinātnes zināmu konservatīvismu, kas neļauj vēsturniekiem sekot jaunākajām tendencēm vēstures metodoloģijā un nesekmē modernāko pieeju un metožu ieviešanu pētniecībā. Tas nenozīmē, ka vēsturniekiem ir viennozīmīgi noraidoša attieksme pret mūsdienu pētniecisko instrumentāriju un kvantitatīvajām metodēm. Bieži vien konservatīvisma izpausme ir utilitārisms: jaunākās pētnieciskās metodes un tehnoloģijas tiek lietotas, ja tās var nodrošināt principiāli nozīmīgus rezultātus pagātnes izziņāšanā. Turpretim vēsturnieku skatījumā, ja “novecojušās” metodes tā vai citādi dod iespēju risināt pētnieciskos uzdevumus, tās nav jānomaina ar modernākām tehnoloģijām un metodēm. Lai gan visumā tāds vēstures zinātnes “minimalisms” ir attaisnojams, tomēr tas vienlaikus apdraud vēstures pētniecības turpmāku attīstību: datortehnoloģiju straujās, lavīnveidīgās attīstības apstākļos var vienkārši nepamanīt kaut kādas jaunas, vēstures pētniecībai noderīgas un auglīgas pieejas un metodes, kas tiek izstrādātas un aprobētas informācijas zinātnē, vēstures informātikā un citās zinātnes nozarēs. Rezultātā uz laiku laikiem tiks palaistas garām potenciālās iespējas, kuras šīs metodes un tehnoloģijas paver.

Iepriekšminēto apsvērumu dēļ šajā rakstā tiek mēģināts parādīt jaunāko datortehnoloģiju potenciālās iespējas vēstures pētniecības pašās tradicionālākajās jomās, galvenokārt arheogrāfijā, avotpētniecībā, diplomātikā un vēstures palīgzinātnēs. Raksts balstās uz vairākiem pilotprojektiem, kurus kopš 2000. gada īsteno šā raksta autors sadarbībā ar speciālistu vēsturiskajā informātikā, matemātikas doktoru, Petrozavodskas Valsts universitātes (Krievija) Matemātikas fakultātes dekānu Alekseju Varfolomejevu. Projektos, kā arī zinātniskajās publikācijās un prezentācijās starptautiskajās konferencēs tika aprobētas dažādas datortehnoloģijas, kas ļāva novērtēt to pielietošanas iespējas, perspektīvas un lietderīgumu viduslaiku vēstures avotu – lielākoties aktu⁷ un lietvedības (kancelejas)

dokumentu – edīcijā un avotpētnieciskajā kritikā, respektīvi, vēstures avotu informācijas reprezentācijā, apstrādē, izpētē un interpretācijā.⁸ Jāatzīmē, ka datortehnoloģiju iespēju aprobācijai ir metodoloģiska nozīme arī jauno un jaunāko laiku vēstures avotu pētniecībā. Ja šīs tehnoloģijas, kuras zināmā mērā strukturē, standartizē un pat unificē unikālo vēstures avotu informāciju, pielietojamas konservatīvākajās pētniecības jomās, tad jauno un jaunāko laiku masveida vēstures avotu izpētē šo metožu un pieeju potenciāls ir patiešām liels.

Tādējādi šis raksts piedāvā specifisku ieskatu mūsdienu avotpētniecībā, kura balstās uz datortehnoloģijām. Šajā sakarā jāatzīmē, ka “datorizētā” avotpētniecība⁹ kā relatīvi patstāvīga joma vēstures avotu mācības ietvaros joprojām ir tapšanas stadijā, jo speciālistu vidū nav panākta vienprātība pat šīs jaunās jomas priekšmeta noteikšanā. Taču ir jau skaidrs, ka “datorizētā” avotpētniecība nevar aprobežoties ar vēstures datu bāzu veidošanas tehnoloģijām un vēstures avotu digitālu publikāciju sagatavošanu (respektīvi, avotu digitālu reprezentāciju internetā¹⁰), jo visspilgtāk “datorizētās” avotpētniecības potenciāls atklājas, datortehnoloģijas izmantojot vēstures avotu analītiskajā un sintētiskajā kritikā,¹¹ kā arī avotu informācijas verifikācijā.¹² Turklāt šīm tehnoloģijām un metodēm jābūt universālām, lai tiktu nodrošināta iespēja tās lietot gan atsevišķu avotu, kuri attiecas uz dažādiem veidiem un paveidiem, dziļā analīzē, gan arī rakstīto avotu reprezentatīvu kopumu sistēmiskā izpētē. Būtībā “datorizētā” avotpētniecība var veikt visus vēstures avotu kritikas galvenos posmus: rakstītā vēstures avota teksta un tā struktūras noteikšanu; vairāku vēstures avotu liecību sistēmisku agregēšanu un sasaistīšanu (*linkage of sources*), informācijas mērķtiecīgu meklēšanu (*open-ended inquiries*), kas palīdz risināt vēstures avotu datēšanas un atribūcijas jautājumus, kā arī interpretēt un verificēt vēstures avotu sniegto informāciju; vēstures faktu noteikšanu, balstoties uz vēstures avotu liecībām, un vēsturiskās realitātes vispusīgu atveidi.¹³

“Datorizētajā” avotpētniecībā iepriekšminētās pētnieciskās operācijas tiek veiktas augstākā “tehnoloģiskā” līmenī nekā tradicionālajā avotu mācībā. Šķiet, pirmo reizi rodas iespēja veikt vēstures avotu kvantitatīvi neierobežotu kopumu pilnvērtīgu, vispusīgu, kompleksu izpēti, kas paaugstina gan avotpētnieciskās kritikas kvalitāti, gan vēstures rekonstrukcijas drošumu. Turklāt jebkuras pētnieciskās operācijas var būt elastīgi modificētas atkarībā no konkrēta pētījuma

uzdevumiem; šajā gadījumā vienīgais ierobežojums ir vēsturnieka spēja izvirzīt oriģinālus pētnieciskus uzdevumus. Perspektīvā mūsdienu “datorizētā” avotpētniecība var radīt vēstures avotu kritikai vairākas iespējas pilnīgi atklāt vēstures avotu informatīvo potenciālu. Pirmā iespēja ir saistīta ar vēstures avotu analītiskajām digitālajām publikācijām, kurās avotu teksti tiek papildināti ar to analīzes instrumentiem.¹⁴ Otrā iespēju nodrošina dalītās piekļuves tīklā iesaistīto pētnieku sadarbība apjomīgu vēstures avotu kompleksu apstrādē tiešsaistes režīmā.¹⁵ Vēstures avotu tekstu apstrādes un izpētes jomā speciālistu – vēsturnieku un filologu – kooperācijas (kopdarba) veiksmīgu priekšzīmi rāda Vācijā izstrādātā sistēma TextGrid.¹⁶ Trešā iespēja ir saistīta ar vēstures avotu izpētes rezultātu atkārtojamību, jo gan pētījumu metodikas, gan arī rezultāti tiek saglabāti koplietojamajās datubāzēs.

Pašlaik “datorizētajā” avotpētniecībā pati attīstītākā joma ir vēstures avotu un vēstures faktogrāfijas reprezentācija datubāzēs. Jau 20. gs. 90. gados datubāzu veidošanā ir nostiprinājušās divas pamatpieejas.¹⁷ Pirmo pieeju var nosacīti saukt par problēmorientēto pieeju.¹⁸ Problēmorientēto datubāzu mērķis ir reprezentēt internetā maksimāli pilnu vēstures faktu un datu sakopojumu par kādu tēmu vai problēmu. Otrā pieeja ir orientēta tieši uz vēstures avotu, respektīvi, to tekstu, liecību un digitālu attēlu reprezentāciju datubāzēs (*source-oriented approach*); parasti šī pieeja neparedz avotu informācijas iepriekšējo interpretāciju, novērtēšanu un analīzi. No praktiskā skatpunkta problēmorientēto relāciju datubāzu veidošana nav sevišķi sarežģīta un darbietilpīga, bet to izmantošanas rezultāti ir labi pārskatāmi: lietotājam tiek piedāvāta plaša un detalizēta informācija par konkrētiem vēstures jautājumiem un aspektiem; šo informāciju var izmantot gan speciālisti, gan arī amatieri, studenti, skolēni u.c.

Tomēr uzkrātā pieredze ļauj apgalvot, ka problēmorientētajām datubāzēm ir būtiski trūkumi. Šajā sakarā var minēt komplekso datubāzi “Latgales Dati”,¹⁹ kura reprezentē daudzveidīgo informāciju par Latgales novada vēsturi.²⁰ Datubāzes veidošana tika iesākta vēl 1994. gadā;²¹ tās pilnveide un papildināšana turpinās arī mūsdienās. Diemžēl šī elektroniskā resursa izmantošanas prakse liecina, ka tāda datubāze nav sevišķi piemērota nopietnu, oriģinālu pētījumu realizācijai. Datubāze piedāvā jau mērķtiecīgi atlasīto, izvērtēto un interpretēto vēstures faktu sakopojumu (bieži vien – atrauti

no vēstures avotiem, kuri sniedz liecības par šiem faktiem); šīs faktogrāfijas atkārtota analīze un interpretācija praktiski nav iespējama. Tāpēc datubāze “Latgales Dati” var būt noderīga tikai nedaudziem vēsturniekiem, kuriem ir ļoti konkrēti pētnieciski uzdevumi, kā arī sabiedrības pārstāvjiem, pasniedzējiem un studentiem, kuriem ir vajadzīga retrospektīvā un operatīvā informācija par Latgales novadu. Tas vēlreiz apstiprina vēstures informātikā izplatīto viedokli, ka tikai uz vēstures avotiem orientētās datubāzes var kļūt par vēstures izpētes efektīvu instrumentu un par tradicionālās avotu mācības turpmākās attīstības “virzītājspēku”.²²

Tādējādi datortehnoloģiju un “datorizētās” avotpētniecības metožu lietošanas priekšnoteikums ir vēstures avotu reprezentācija tieši uz avotiem orientētajās datubāzēs; tādu avotu reprezentāciju internetā var uzskatīt par vēstures avotu publikāciju jaunajā tehnoloģiskajā līmenī. Jāatzīmē, ka pēdējos gados datortehnoloģijas arvien biežāk tiek izmantotas, lai zinātnes aprītē ievestu ne tikai jaunajos un jaunākajos laikos tapušos dokumentus, bet arī viduslaiku vēstures avotus. Par to liecina vairāki avotu edīcijas un vienlaikus izpētes projekti un vēstures mantojuma publikācijas internetā.²³ Lai gan daudzām vēstures avotu publikācijām internetā nav pievienots adekvāts pētniecisks un datu meklēšanas un sasaistīšanas instrumentārijs, tomēr, bez šaubām, tās popularizē vēstures avotu kopumus, nodrošinot attālināto piekļuvi dokumentiem un to informācijai. Šajā sakarā var minēt vairākas datubāzes, kas tiek veidotas Latvijā: Latvijas Nacionālā arhīva (turpmāk – LNA) Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LVVA) projekts un datubāze “Raduraksti”,²⁴ datubāze “Latvijas kultūras vēsture attēlos. Sērija A: Portreti”,²⁵ LNA Latvijas Valsts arhīva datubāze “Deportēto Latvijas iedzīvotāju saraksti. 1941., 1949., 1945.–1953.”.²⁶

Bieži vien vēstures avotu elektroniskās publikācijas imitē tradicionālās (“papīra”) publikācijas. Nevar noliegt, ka šajā gadījumā digitālajām publikācijām ir dažas dabiskas priekšrocības: dokumentu attēlu kvalitāte kļūst augstāka, publicēto avotu skaits var būt ļoti liels (teorētiski – pat neierobežots) u.c. Taču orientēties iespēstajā avotu krājumā ir daudz vieglāk nekā dokumentu elektroniskajā publikācijā. Tas nozīmē, ka pārliecinoši demonstrēt savas priekšrocības var tikai digitālās publikācijas, kas risina ne vien arheogrāfiskus

(avotu ieviešana zinātnes aprītē), bet arī analītiskus uzdevumus, piedāvājot lietotājiem avotu kritikas modernus līdzekļus. Digitālo publikāciju vidū sevišķi izceļas semantiskās publikācijas, kurām ir lielas (kaut gan pašlaik – tikai potenciālas) iespējas rakstīto vēstures avotu un to informācijas reprezentācijā, sasaistīšanā, meklēšanā un izpētē.²⁷

Pēdējos gados termins “semantiskās publikācijas” kļuvis ļoti populārs, pateicoties semantiskā tīmekļa (*Semantic Web*)²⁸ tehnoloģiju straujai attīstībai. Parasti ar “semantisko publikāciju” saprot teksta digitālo publikāciju internetā, šim tekstam pievienojot papildu informācijas slāņus (*information layers*), kuri formalizētā veidā atklāj teksta jēgu un saturu, kā arī reprezentē esošās zināšanas par tekstu, tādējādi nodrošinot šīs informācijas automātisko apstrādi. Mūsdienās semantiskās publikācijas bieži parādās elektroniskajos zinātniskajos žurnālos un digitālajās bibliotēkās.²⁹ Turpretim vēstures avotu semantiskās publikācijas joprojām ir aprobācijas stadijā, tāpēc arī literatūrā tām veltīta nepietiekama uzmanība.³⁰

Semantisko publikāciju koncepcija diezgan sīki pamatota vairākos pētījumos. Piemēram, Deivids Šotons uzmanību veltījis tā saucamajiem semantiskās pastiprināšanas līdzekļiem (*semantic enhancements*): tabulām, kas satur sākotnējos pētījuma datus; interaktīvajām diagrammām un grafikiem (grafiem), kuri veidoti, balstoties uz šiem datiem; atsaucēm uz terminoloģiskām vārdnīcām u.tml.³¹ Acīmredzot šajā gadījumā koncepts “semantisks” izmantots, lai apzīmētu noteiktu līdzekļu kopumu, kuri palīdz tieši *cilvēkam* (nevis datoram) uztvert raksta jēgu. Detalizētāk semantisko publikāciju ideju raksturo Anita de Vārda. Viņa izdala trīs semantiskos slāņus, kuri pievienojami zinātniskā raksta tradicionālajai elektroniskajai publikācijai.³² Pirmais slānis ietver tekstos iezīmētos terminus un konceptus, kuri sasaistīti ar personu, ģeogrāfisko nosaukumu un terminu vārdnīcām, tēzauriem un ontoloģijām. Otrajā slānī ir dažādi ar publicēto tekstu saistīti fakti, citiem vārdiem sakot, metainformācija par tekstu, kura reprezentēta tripletei formā (subjekts–predikāts–objekts), jo semantiskajā tīmeklī tādi tripleti ir universāls datu reprezentācijas veids. Trešais slānis satur informāciju par tā saucamo zinātnisko diskursu: par pētāmo jautājumu nostādni, izvirzītajām hipotēzēm, atzinumu pamatošanu, diskusijām, eksperimentu gaitu utt. Šie slāņi dod iespēju izdalīt tekstā nozīmju bloku hierarhiju, kā arī

parādīt attiecības starp šiem semantiskajiem blokiem. Sevišķi svarīgi, ka šos semantiskos slāņus uztver ne tikai cilvēks, bet arī dators.

Var apgalvot, ka semantisko publikāciju ideja pilnīgi atbilst vēstures avotu digitālās reprezentācijas (respektīvi, publikācijas) uzdevumiem. Jebkurā avotu publikācijā piedāvā savstarpēji saistītu dokumentu sistēmu,³³ kuras ietvaros starp tiem ir daudzveidīgas saites un sakari. Dažus sakarus veido pats vēsturnieks (arheogrāfs) publikācijas sagatavošanas gaitā, piemēram, sasaistot dokumentu tekstus un to fragmentus – lappuses, rindas, klauzulas, teikumus, vārdkopas, leksēmas, terminus, personvārdus, vietvārdus u.c. ar attiecīgiem zinātniskiem komentāriem, bibliogrāfiskām norādēm, attēliem, vienībām rādītājos u.tml. Semantiskajā publikācijā visus šos sakarus starp avotu tekstiem un metainformāciju³⁴ ir iespējams precīzi reprezentēt un pat vizualizēt, atvieglinot digitālās publikācijas izmantošanu vēstures avotu pētniecības nolūkos.

Taču jebkurā vēstures avotu publikācijā (un it sevišķi – semantiskajā publikācijā) lielāka nozīme ir sakariem starp vēstures avotu, kuri ietilpst noteiktā “dabiskā” avotu kompleksā,³⁵ tekstiem (precīzāk – starp dažādu avotu sniegtām liecībām). Var izcelt pašas svarīgākās iezīmes, kas piemīt dabiskajam avotu kompleksam. Pirmkārt, tā ir kompleksu veidojošo vēstures avotu kopīga izcelsme: bieži vien tādi avoti tapuši vai nu kādas vienas institūcijas (iestādes, organizācijas, biedrības utt.), vai savstarpēji saistītu institūciju, vai arī atsevišķas personas darbības gaitā. Otrkārt, vēstures avoti, kuri ietilpst vienā kompleksā, ir savstarpēji saistīti. Saiknes starp avotiem veidojas spontāni; tās var būt gan tiešas (piemēram, lietvedības dokumentu kompleksā viens dokuments atsaucas uz citu un otrādi), gan arī netiešas (piemēram, avoti, kas tapuši dažādu cilvēku un institūciju darbības gaitā, sniedz informāciju par vienu un to pašu vēstures faktu). Visas tādas saiknes izveidojušās un nostiprinājušās pagātnē, vēstures avotu tapšanas un “aktīvās” funkcionēšanas posmā, bet vēstures avotu kompleksos, kas ir nonākuši līdz mums, konstatējamas tikai līdzšinējo saišu “pēdas”. Treškārt, viena kompleksa avoti parasti veido hierarhisku, visai noturīgu sistēmu, kurā katram avotam ir sava “niša”. Bieži vien šajās sistēmās ir daudz “robu”, tukšu vietu, jo dažādu iemeslu dēļ vairāki vēstures avoti gājuši bojā. Jāievēro, ka kompleksa ietvaros avotu hierarhiskā

sakārtotība atspoguļo nevis vēsturnieku subjektīvos priekšstatus par dažādu vēstures avotu nozīmi konkrētu vēstures jautājumu izpētei, bet avotu relatīvo svarīgumu savā laikmetā, kad tie veica savas sākotnējās funkcijas. Tādējādi vēstures avotu komplekss ir dabiska vēsturiska parādība; tā ir saistīta ar noteiktu laikmetu, ar sociālo, ekonomisko un kultūras vidi, kurā šis komplekss izveidojies. Tāpēc vēsturnieka un avotpētņieka uzdevums ir rekonstruēt vēstures avotu kompleksu un konstatēt reālas saiknes starp avotiem. Turpretim avotu kompleksa mākslīga izveide, patvaļīgu saikņu uzspiešana avotiem, kas vēsturiski nav savstarpēji saistīti, avotu sakārtošana pēc “nozīmīguma” utt. galu galā sagroza un modernizē priekšstatus par pagātņi. Tādējādi semantiskās publikācijas sagatavošanas priekšnoteikums ir vēstures avotu dabiskā kompleksa rekonstrukcija (noteikšana).

Vēstures avotu semantisko publikāciju koncepcijas izstrādāšanai un aprobācijai tika speciāli veidots viduslaiku aktu avotu semantiskās publikācijas vairākfunkciju prototips.³⁶ Tajā tika iekļauti pieci savstarpēji saistīti dokumenti senkrievu valodā, kuri veido subkompleksu viduslaiku un agro jauno laiku dokumentu kompleksa “Moscovitica–Ruthenica”³⁷ ietvaros. Prototipā izmantotie dokumenti atspoguļo attiecības starp Rīgu un Smoļensku 13. gadsimtā.³⁸

Lai pilnīgi atklātu vēstures avotu semantiskās publikācijas priekšrocības avotiskās informācijas, kā arī metainformācijas reprezentācijā, sasaistīšanā un meklēšanā, prioritārā uzmanība jāveltī semantiskajam slānim, kurā reprezentēta informācija par kādā konkrētā avota tekstā tieši vai netieši minētajiem tā saucamajiem vēstures objektiem³⁹ – personām, vietām, organizācijām un iestādēm, vēstures notikumiem un atgadījumiem, citiem dokumentiem (atsauces uz citiem dokumentiem), terminiem u.tml. Digitālajā vidē tādu objektu izdalīšana tekstā tiek veikta, izmantojot tekstu iezīmēšanas (*markup*) shēmas un standartus.⁴⁰ Nav šaubu, ka vēstures avotu edīcijas un izpētes nolūkiem visvairāk atbilst tieši tehnoloģija XML (*Extensible Markup Language*).⁴¹ Tā dod iespēju jebkurā tekstā iezīmēt semantiskās vienības, plašāku vienību ietvaros izdalot sīkākas vienības utt., tādējādi stadiāli un secīgi detalizējot vēstures avota struktūru no tā tekstu kopuma līdz pat (nepieciešamības gadījumā) atsevišķām leksēmām vai simboliem. Semantiskajām vienībām var pievienot atribūtus, kuri sasaista šīs vienības ar noteiktām

objektu klasēm vai arī piešķir objektiem standartizētas nozīmes (piemēram, līdzšinējam vietvārdam var pievienot pašlaik lietotu vietvārdu). Vienību iezīmēšanai izmanto speciālus marķierus – tā saucamos tagus (*tag*): pāra tagi – “atverošais” tags un “aizverošais” tags izdala katru atsevišķu semantisku vienību.⁴² Pateicoties tagiem, kuri ir lielākoties standartizēti un unificēti, vairāki avoti tiek sasaistīti savā starpā,⁴³ bet atsevišķu avotu tekstiem un to fragmentiem tiek pievienoti tulkojumi citās valodās, komentāri, avotu oriģinālu digitāli attēli utt. Būtībā vēstures avots, kas iezīmēts, izmantojot tehnoloģiju XML, veido vienu failu.⁴⁴ Tas nozīmē, ka tehnoloģija XML ļauj saglabāt katra vēstures avota integritāti, nesadalot tā tekstu, bet integrējot vienā failā vairāku avotu tekstus un attiecīgu metainformāciju (atšķirībā no avotu reprezentācijas relāciju datubāzēs, kad avotu tekstu fragmenti tiek ielikti relāciju tabulu šūnās; rezultātā avoti tiek faktiski “dezintegrēti”). Tāpēc var apgalvot, ka šī tehnoloģija ir uz vēstures avotiem orientēto datubāzu tehnoloģija.⁴⁵

Balstoties uz tehnoloģiju XML, ir jau izstrādātas vairākas iezīmēšanas shēmas. Vēstures avotu semantisko publikāciju sagatavošanā, kā arī vēstures avotu kritikā būtu lietderīgi izmantot labi izstrādātās divas iezīmēšanas shēmas TEI⁴⁶ un CEI,⁴⁷ jo tajās ir gandrīz visi vēstures avotu tekstu iezīmēšanai vajadzīgie elementi (tagi). Tajā pašā laikā semantiskās publikācijas prototipā tika izmantoti arī papildu elementi, kuru iepriekšminētajos standartos nav. Turpmāk tiek piedāvāts vienas akts – Rīgas arhibīskapa Jāņa II raksta Smoļenskas kņazam Fjodoram Rostislavičam, kurā Vitebskas pilsētas iedzīvotāji apsūdzēti nepamatotas sūdzības iesniegšanā pret rīdziniekiem,⁴⁸ – iezīmēšanas piemērs, kas uzskatāmi parāda iezīmēšanas operācijas specifiku un XML-faila “ārējo” izskatu:

```

<charter id="6">
<chDesc> ... </chDesc>
<tenor>
<protocol>
<invocatio> † </invocatio> <salutatio> Svētība </salutatio> no
<intitulatio> <issuer> Rīgas <roleName id="Archbishop"> metropolīta
</roleName> </issuer> </intitulatio> <lb n="1"/> <inscriptio> savam
mīļajam dēlam, <addressee> <persName id="Fedor Rostislavich Prince
of Smolensk"> <roleName id="Grand Prince"> lielkņazam </roleName>
<lb n="2"/> Fjodoram </persName> </addressee>, un viņa bērniem un
<supplied> Smoļenskas </supplied> <roleName id="Bishop"> valdniekam
</roleName> un <lb n="3"/> <recipient> <supplied> Smoļenskas
</supplied> <roleName id="governor of Smolensk"> vietvaldim
</roleName> </recipient>, un visiem bajāriem. </inscriptio>
</protocol>
<context>
Lai <lb n="4"/> būs tev zināms par to sūdzību, kurā <placeName
id="vitebsk"> vitebskas </placeName> iedzīvotāji <lb n="5"/>
sūdzējās par rīdziniekiem, ar ko viņi gribēja <lb n="6"/>
attaisnoties pret <persName id="Helmich merchant from Munster">
Gelmiku </persName>. Un viņu vārds ir šāds - <lb n="7"/> gribēja ar
to vārdu attaisnoties - un <supplied> viņi </supplied> runāja <lb
n="8"/> šādi <roleName id="Prince of Briansk"> <placeName
id="Briansk"> Brjanskas </placeName> kņaza </roleName> priekšā:
izbrauca <lb n="9"/> 50 vīru no <placeName id="Riga"> Rīgas
</placeName> un nogalināja cilvēku <lb n="10"/> un paņēma 10 <term
id="unit of weight"> berkovecu </term> vaska. <lb n="11"/> Un
pašlaik es, <roleName id="Archbishop"> metropolīts </roleName>, tā
teicu, ka tie <lb n="12"/> <placeName id="vitebsk"> vitebskas
</placeName> iedzīvotāji netaisnīgi sūdzējās par rīdziniekiem. <lb
n="13"/> Un tagad tas ir man zināms, ka rīdzinieki <lb n="14"/> tajā
<supplied> lietā </supplied> būtībā nav vainīgi. Un tagad es tam
brīnos, <lb n="15"/> ka tavš <roleName id="governor of Smolensk">
vietvaldis </roleName> klausās <lb n="16"/> katra cilvēka vārdus,
bet tā <refToDoc> tiesa ir starp <lb n="17"/> jums un mums, kad
strīds radīsies, <supplied> tad </supplied> tas <lb n="18"/> jāizšķir
</refToDoc>. Tagad es ļoti lūdzu jūs, lai varētu <lb n="19"/> palikt
pie tās <refToDoc> tiesas un pie krusta <lb n="20"/> skūpstīšanas
</refToDoc>. Ja jums kāds sūdzēsies <lb n="21"/> par rīdziniekiem -
vai nu <persName id="Helmich merchant from Munster"> Gelmiks
</persName>, vai arī kāds <lb n="22"/> cits -, tad jūs sūtiet pie
mums, bet mēs dosim tiesu <lb n="23"/> pēc Dieva tiesas. <lb
n="24"/>
</context>
</tenor>
</charter>

```

Šajā piemērā dokumenta iezīmēšanas shēma ir būtiski vienkāršota. Tajā ar pāra tagiem iezīmētas tikai atsevišķas dokumenta iekšējās struktūras (formulāra) daļas: piemēram, <protocol> ... </protocol>, <context> ... </context>, bet protokola ietvaros – tās sastāvdaļas: <invocatio> ... </invocatio>, <salutatio> ... </salutatio>, <intitulatio> ... </intitulatio> u.c. Dokumenta pamatteksta (tā saucamā – konteksta) struktūras sastāvdaļas nav iezīmētas, lai nepārbļīvētu iezīmēšanas piemēru ar tagiem. Turklāt šajā piemērā iezīmēti atsevišķi vēstures objekti, tiem pievienojot atribūtus,⁴⁹ kuri dod iespēju semantiskajā tīklā (publikācijā) tos identificēt: personu vārdi (<persName> ... </persName>), vietvārdi (<placeName> ... </placeName>), personu amati vai tituli (<roleName> ... </roleName>). Atsevišķi elementi parāda teksta izkārtojumu avota oriģinālā – tie ir tagi, kas apzīmē rindu beigas (piemēram, <lb n="18"/>, respektīvi, "18. rindas beigas"). Atšķirībā no citiem tagiem tie nav pāra tagi. Ar atsevišķiem tagiem dokumenta tekstam tiek pievienota metainformācija par publicējamo avotu (<chDesc> ... </chDesc>); taču šajā piemērā metainformācija kā tāda tika izlaista, uz tās vietu publikācijā norāda šie tagi. Iezīmēšanas piemērā izmantoti arī papildu elementi (tagi), kuru nav CEI vai TEI standartos:⁵⁰ piemēram, pāra tagi <refToDoc> ... </refToDoc> tiek izmantoti, lai avota tekstā apzīmētu esošās norādes uz citiem dokumentiem, kuri iekļauti semantiskās publikācijas prototipā. Protams, iezīmēšanai jābūt daudz detalizētākai, lai avotu tekstos tiktu izdalītas arī vēstures reālijas, vēstures faktu atsevišķi aspekti, par kuriem sniedz liecības avotu teksts. Taču šim nolūkam ir nepieciešams izveidot vairākus jaunus elementus (tagus), kuri tiks speciāli orientēti uz vēstures notikumu un atgadījumu unificētu reprezentāciju digitālajā vidē.

Vairāku vēstures avotu informācijas, kā arī metainformācijas par šiem avotiem sasaistīšanai tiek veidots viens XML-fails, kurā tiek iekļauti vairāki pēc iepriekšminētā parauga iezīmētie avoti. Vispārīgos vilcienos šis fails izskatīsies šādi:


```

<docGroup>
  <charter id="1">
    <chDesc> ... </chDesc>
    <tenor> ... </tenor>
  </charter>
  <charter id="3a">
    <chDesc> ... </chDesc>
    <tenor> ... </tenor>
  </charter>
  ... ..
  <charter id="6">
    <chDesc> ... </chDesc>
    <tenor> ... </tenor>
  </charter>
</docGroup>

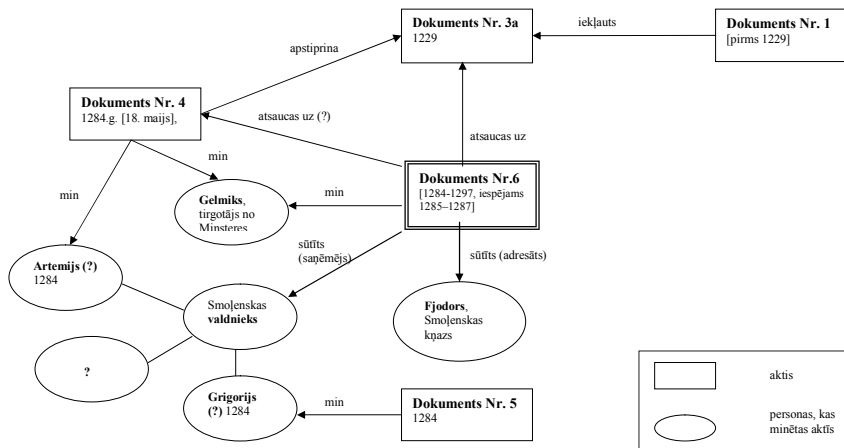
```

Tāda faila ietvaros kļūst iespējama iezīmēto informatīvo aspektu automātiskā sasaistīšana, meklēšana, klasificēšana un salīdzināšana (piemēram, dažādu dokumentu formulāru sastāvdaļu salīdzināšana savā starpā, kura ir tā saucamās formulāra analīzes pamatā⁵¹), kā arī šo pētniecisko operāciju rezultātu vizualizācija.

Šajā sakarā jāatzīmē, ka semantisko publikāciju pamats ir dažādas ontoloģijas, kuras variējas plašās robežās – no vienkāršām terminoloģiskām vārdnīcām un klašu sistēmām objektu aprakstīšanai līdz sarežģītām struktūrām, kas klašu, objektu, attiecību, loģisku kārtulu utt. formā reprezentē daudzveidīgās zināšanas par kaut kādu priekšmetisku jomu. Veidojot semantisku publikāciju, vēstures avotā iezīmētie objekti jāsaista ne tikai ar analogiskiem objektiem, kuri iezīmēti citos avotos, bet arī ar attiecīgiem datiem, kuri reprezentēti specializētās (vēstures) ontoloģijās. Te var minēt, piemēram, ontoloģiju CIDOC (*le Comité International pour la Documentation*) CRM (*Conceptual Reference Model*).⁵² Tā tika speciāli izstrādāta, lai vispusīgi reprezentētu informāciju par muzeja priekšmetiem. CIDOC CRM pamatā tika veidotas vairākas ontoloģijas, kas izmantojamas vēstures aspektu aprakstīšanai,⁵³ to skaitā *Pearl Harbor Project*⁵⁴ (ASV) un *CultureSampo Project*⁵⁵

(Somija). Diemžēl visas šīs ontoloģijas tikai daļēji atbilst vēstures avotu publikāciju sagatavošanas uzdevumiem, jo tajās rakstīto vēstures avotu specifika netiek pietiekami ievērota.

Tieši tāpēc ir nepieciešams veidot speciālu ontoloģiju aktu materiāla semantiskās publicēšanas nolūkiem. Šīs ontoloģijas pamatā ir uz dokumentiem orientētā pieeja (*document-oriented approach*) vēstures zināšanu reprezentācijā, kas atšķir šo ontoloģiju no esošajām ontoloģijām.⁵⁶ Ontoloģija atspoguļo divu veidu semantiskās saites, kas tiek konstatētas semantiskajā publikācijā. Pirmkārt, tās ir saites starp tematiski un/vai vēsturiski savstarpēji saistītajām aktīm, kuras izveidojās šo dokumentu “aktīvās” funkcionēšanas posmā 13. gs., attiecību starp Smoļensku un Rīgu dokumentēšanas gaitā. Otrkārt, tās ir saites ar citiem vēstures avotiem, kuri netiek iekļauti semantiskajā publikācijā reprezentētajā dokumentu subkompleksā. Tas nozīmē, ka publicējamo dokumentu informācija tiek sasaistīta ar “ārējo” informāciju, kuru sniedz vai nu citi vēstures avoti,⁵⁷ vai arī pētījumi, citas ontoloģijas u.tml. Šīs saites veido noteiktu semantisku tīklu, kas reprezentē zināšanas par publicējamajām aktīm. Būvējot šīs semantiskais tīkls ir datu tveršanas (*data capture*) modelis, kas var veidot pamatu avotu semantiskajai publikācijai. 1. attēls parāda šā semantiskā tīkla vienkāršotu segmentu, kura centrā ir iepriekšminētais Rīgas arhibīskapa Jāņa II raksts Smoļenskas kņazam Fjedoram (dokuments Nr. 6). Tematiski un daļēji arī tekstuāli tas ir saistīts ar četriem citiem dokumentiem.⁵⁸ Saites starp dokumentiem tika konstatētas, balstoties uz semantiskās publikācijas sniegtās “iekšējās” informācijas interpretāciju. Turpretim “ārējā” informācija tika izmantota aktis minēto personu identificēšanai, kā arī citu vēstures objektu pilnvērtīgai aprakstīšanai. Speciāli būtu jāatzīmē, ka semantiskā tīkla ietvaros saites starp objektiem – personām, dokumentiem u.c. – aprakstītas, izmantojot tripletus:⁵⁹ “*charter written by a person*” (dokumentu uzrakstījusi persona), “*charter sent to a person*” (dokuments nosūtīts personai), “*charter mentions a person*” (dokuments min personu) u.tml. Hipotētiska (nedroša) informācija par saitēm tiek apzīmēta, izmantojot jautājuma zīmi.

1. att. Dokumentu subkompleksa reprezentācija semantiskā tīkla formā (fragments)

Veidojot ontoloģiju šī semantiskā tīkla aprakstīšanai, var izmantot plaši izplatītās tehnoloģijas – RDF (*Resource Description Framework*) un OWL (*Ontological Web Language*).⁶⁰ Taču šajā gadījumā semantisko publikāciju veidošana būs ļoti darbietilpīga, tāpēc ir vērts meklēt citus instrumentus, kas atvieglina semantiskā tīmekļa tehnoloģiju izmantošanu. Mūsdienās tādus instrumentus var piedāvāt semantiskās *Wiki*-sistēmas.⁶¹ Tās dod iespēju, vairākiem speciālistiem sadarbojoties, vienkāršotas iezīmēšanas shēmas pamatā veidot un rediģēt tīmekļa lappuses, kā arī pievienot tekstiem papildu semantiskos slāņus. Viens no *Wiki*-sistēmu moduļiem ir *Semantic MediaWiki* (SMW),⁶² kas ļauj vēstures avotu tekstos izdalīt terminus, personu vārdus utt., kā arī sasaistīt avotu tekstus un metainformāciju.⁶³

SMW principiāli svarīga īpatnība ir tipizētās hipersaites starp tīmekļa lappusēm (*Wiki*-lappuses). Šīs lappuses reprezentē semantiskā tīmekļa objektus, turklāt katram objektam – katra vēstures avota tekstam, katrai avotos minētajai personai, vietai, institūcijai u.tml. – ir sava *Wiki*-lappuse. Pateicoties hipersaitēm, vēstures avota noteiktus fragmentus var sasaistīt ar citām tīmekļa lappusēm, kas satur citu avotu tekstus, kā arī informāciju par personām, vietām, notikumiem.⁶⁴ SMW arī dod iespēju semantiskā tīkla ietvaros vizualizēt tīmekļa hipersaites. Turklāt šīs hipersaites automātiski ģenerē faktu kopumus, kuri attiecas uz publicējamo vēstures avotu.

Tomēr *Wiki*-sistēmām ir zināmi trūkumi un ierobežojumi, it sevišķi vēstures avotu semantisko publikāciju sagatavošanā: avotu tekstus (tekstu fragmentus) nav iespējams sasaistīt ar vēstures avotu oriģinālu digitāliem attēliem; nestandarta šriftu izmantošanas iespējas ir visai ierobežotas;⁶⁵ avotu teksti nevar būt iezīmēti, balstoties uz TEI vai CEI iezīmēšanas shēmām; pašas *Wiki*-lappuses neļauj izsmeltoši reprezentēt zināšanas par vēstures avotiem. Neskatoties uz iepriekšminētajiem trūkumiem, SMW būtiski paātrina semantiskās publikācijas sagatavošanu.

Visas iepriekš raksturotās tehnoloģijas, kuras var izmantot semantisko publikāciju sagatavošanā, prasa publicējamo avotu un ar tiem saistītās metainformācijas rūpīgu un sīku iezīmēšanu, jo semantiskā tīkla ietvaros ir iespējams atrast, sasaistīt, apkopot, sistematizēt un galu galā analizēt tikai mērķtiecīgi iezīmētos informatīvos aspektus. Pašus avotu tekstus – to saturu un jēgu dators “nesaprot”. Tas nozīmē, ka semantiskās publikācijas potenciālās iespējās ir pilnībā atkarīgas no iezīmēšanas algoritma, kuru nosaka vēsturnieks (arheogrāfs). Tomēr jau pastāv reāla iespēja “izvairīties” no vēsturnieka iejaukšanās vēstures avotu tekstos, lai viņš ar noteiktu iezīmēšanas shēmu neuzspiestu savu subjektīvo vēstures avota informācijas un semantisko saišu vīziju citiem semantiskās publikācijas lietotājiem.

Vēstures avotu tekstu jēgu un saturu var samērā vispusīgi reprezentēt, izmantojot vienu no tā saucamajām kontrolējamajām dabiskajām valodām (*controlled natural languages*):⁶⁶ avotu tekstus, kuri ierakstīti šajās valodās, saprot ne tikai cilvēks, bet arī dators. Mūsdienās kontrolējamās dabiskās valodas zināšanu reprezentācijai tiek intensīvi attīstītas. Šīm valodām ir raksturīga vienkāršota sintakse un stingri ierobežota semantika. Var minēt šādas kontrolējamās dabiskās valodas: *Controlled English to Logic Translation* (CELT),⁶⁷ *Processable English* (PENG),⁶⁸ *Computer-Processable Language* (CPL)⁶⁹ un *Attempto Controlled English* (ACE).⁷⁰ Šķiet, ACE ir visplašāk izplatītā kontrolējamā dabiskā valoda; turklāt tai ir labāki oriģinālu nestrukturētu avotu satura izteiksmes līdzekļi,⁷¹ tāpēc tieši ACE tika izmantota semantiskās publikācijas prototipa veidošanā un aprobācijā.

Vēstures avotu publikāciju sagatavošanā ACE priekšrocības ir acīmredzamas. Tekstus, kuri ierakstīti šajā valodā, var pārveidot tā saucamajās diskursa reprezentācijas struktūrās (*Discourse Representation Structures* – DRS) un tādējādi tieši transformēt loģiskajās formulās.⁷² Pastāv arī specializēti instrumenti,⁷³ kuri

ļauj veikt visādas analītiskas operācijas, to skaitā – transformēt ACE tekstus diskursa reprezentācijas struktūrās – DRS (*ACE parser* – APE), veikt loģiskus izvedumus un pat formulēt hipotēzes (*ACE reasoner* – RACE), koriģēt tekstus, kuri ierakstīti šajā valodā (*ACE editor*), u.c. Visumā ACE virsuzdevums ir ne tikai sasaistīt informāciju, bet arī automātiski “ģenerēt” jaunas zināšanas. Vienīgais trūkums saistīts ar to, ka vēstures avotu teksti jāpārtulko ACE; tas nozīmē, ka vēstures avoti tiek interpretēti, bet avotu saturs tiek būtiski vienkāršots.⁷⁴ Turklāt ACE “konstruēšanas” likumi ir diezgan sarežģīti un neelastīgi; tie izskatās diezgan savādi un bieži vien ir pretrunā ar angļu valodas pareizrakstības likumiem. Kā piemēru var piedāvāt dažus teikumus no iepriekšminētā dokumenta Nr. 6 latviešu valodā un tulkojumā ACE:⁷⁵ “Un pašlaik es, metropolīts, tā teicu, ka tie Vitebskas iedzīvotāji netaisnīgi sūdzējās par rīdziniekiem” – “*The metropolitan of Riga says that the inhabitants of Vitebsk complain on the inhabitants of Riga unjustly*”; “Un tagad tas ir man zināms, ka rīdzinieki tajā [lietā] būtībā nav vainīgi” – “*The metropolitan of Riga knows that the inhabitants of Riga are not guilty*”; “Un tagad es tam brīnos, ka tavs vietvaldis klausās katra cilvēka vārdus” – “*The metropolitan of Riga is surprised by the credulity of the governor of Smolensk*”. Protams, tādi teksti (jāteic – tekstu surogāti) nevar aizvietot tekstus oriģinālvalodās; tāpēc semantiskajā publikācijā teksti kontrolējamajā dabiskajā valodā jāsaista gan ar oriģināliem tekstiem, gan arī ar avotu digitāliem attēliem. Tādējādi ACE var uzskatīt tikai par palīglīdzekli, kas dod iespēju sasaistīt avotisku informāciju un metainformāciju un rezultātā ģenerēt semantisko tīklu kā tādu. Visumā ACE ļauj iekļaut semantiskajā tīklā daudz vairāk informācijas aspektu nekā iezīmēšanas shēmas TEI, CEI un SMW.

Vēstures avotu semantiskās publikācijas prototipa aprobācija apstiprina tēzi, ka tieši šis vēstures avotu reprezentācijas veids semantiskajā tīmeklī var kļūt ne tikai par efektīvu avotiskās informācijas, kā arī metainformācijas reprezentācijas, meklēšanas, semantiskās sasaistīšanas līdzekli, bet arī par analītisku instrumentu, kas perspektīvā izmantojams jaunu zināšanu ģenerēšanai automātiskā loģiskā izveduma pamatā un vēsturnieka (avotpētņieka) hipotēžu verificēšanai, veicot formalizētās, uz pašām jaunākajām dator tehnoloģijām balstītās operācijas. Tas nozīmē, ka semantiskās

publikācijas faktiski ievieš jaunu paradigmu tradicionālajā avotpētniecībā, arheogrāfijā un vēstures palīgzinātnēs. Turklāt datortehnoloģijas (to skaitā tās, kas izmantotas vēstures avotu semantisko publikāciju veidošanā) var būtiski paplašināt vēstures pētījumu avotu bāzi un nodrošināt attālinātu piekļuvi unikāliem vēstures avotiem. Tajā pašā laikā nevar neatzīmēt, ka datortehnoloģijas nemaina ne vēstures avotu izpētes loģiku, ne avotpētniecisko metožu būtību; jaunajā tehnoloģiskajā līmenī tās faktiski atkārtoti vēstures avotu ārējās un iekšējās kritikas, kā arī sintētisko operāciju gaitu.⁷⁶ Tāpēc par datortehnoloģiju izmantošanas “dabiskām” robežām var kļūt tieši vēstures avotu teorijas (un pat filozofijas) attīstības līmenis, kā arī vēsturnieka (avotpētnieka) radošā iztēle.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Par datortehnoloģiju un kvantitatīvo metožu izmantošanas vēsturi humanitārajās zinātnēs sīkāk sk.: Susan Hockey (2004). *The History of Humanities Computing*. In: Susan Schreibman, Ray Siemens, John Unsworth (eds.). *A Companion to Digital Humanities*. Malden (MA); Oxford; Carlton: Blackwell Publishing, pp. 3–19.
- ² Mūsdienās pētniecības koordinācijā un ideju apmaiņas nodrošināšanā sevišķi liela nozīme ir šādām organizācijām: *The Alliance of Digital Humanities Organizations (ADHO)*, sk. šīs organizācijas mājaslapu: <http://adho.org/> (skatīts 26.12.2012.); *The European Association for Digital Humanities*, <http://www.allc.org/> (skatīts 26.12.2012.); *The Association for Computers and Humanities (ACH)*, <http://www.ach.org/> (skatīts 06.08.2012.); *Digital Medievalist*, <http://www.digitalmedievalist.org/> (skatīts 06.08.2012.); *The Australasian Association for Digital Humanities (aadH)*, <http://aa-dh.org/> (skatīts 06.08.2012.); un daudzas citas. Ilgu laiku, no 20. gs. 80. gadu vidus, pastāvēja arī starptautiska organizācija, kuras uzdevums bija sekmēt informācijas tehnoloģiju ieviešanu tieši vēstures pētniecībā (*Association for History and Computing – AHC*), taču pēdējos gados aktīvi darbojas tikai šīs asociācijas reģionālā nodaļa Krievijā (kopš 1992. g.) un NVS valstīs – *Assotsiatsiia “Istoriia i komp’iuter” (AIK)*, <http://aik-sng.ru/> (skatīts 06.08.2012.).
- ³ Par reprezentatīvākām var uzskatīt starptautiskās konferences “*Digital Humanities*”, kuras katru gadu tiek rīkotas Eiropā un ASV (pamīšus). Pēdējā konference notikusi nesen – 2012. gada 16.–22. jūlijā Hamburgā. Sk. konferences mājaslapu: <http://www.dh2012.uni-hamburg.de/> (skatīts 06.08.2012.). Var arī minēt specializētas konferences, piemēram, “*Digital Diplomats*”, kas veltītas diplomātikas metodēm un aktu avotu izpētes un reprezentācijas problēmām digitālajā vidē. Sk. informāciju par konferenci “*Digital Diplomats 2011: Tools for the Digital Diplomatist*”, kura notika Neapolē 2011. gada 29. septembrī–1. oktobrī: <http://www.cei.lmu.de/digidip11/> (skatīts 06.08.2012.).

- ⁴ Manfred Thaller (2012). Controversies around the Digital Humanities: An Agenda. *Historical Social Research = Historische Sozialforschung*, 37 (3) (A Special Issue: Controversies around the Digital Humanities), pp. 7–23.
- ⁵ Piemēram, sk.: Leonid I. Borodkin (1998). Kvantitatīvnaia istoriia v sisteme koordinat modernizma i postmodernizma. *Novaia i noveishaia istoriia*, 5, s. 3–16; William G. Thomas (2004). Computing and the Historical Imagination. In: Schreibman et al. *A Companion to Digital Humanities*, pp. 56–68; Lorna Hughes (2008, reprinted in 2010). Conclusion: Virtual Representations of the Past – New Research Methods, Tools and Communities of Practice. In: Mark Greengrass, Lorna Hughes (eds.). *The Virtual Representation of the Past*. [S.l.]: Ashgate, pp. 191–201. (Digital Research in the Arts and Humanities).
- ⁶ Onno Boonstra, Leen Breure, Peter Doorn (2004). *Past, Present and Future of Historical Information Science*. Amsterdam: NIWI – KNAW, pp. 88–89.
- ⁷ Pētījumos diplomātikā latviešu valodā terminoloģija pārņemta no latīņu un vācu valodas. Latīņu termini (piemēram, dokumenta formulāra sastāvdaļu apzīmējumi) akceptējami bez ierunām. Taču par citu terminu lietošanu var rasties diskusijas. Piemēram, tāds ir termins, ar kuru apzīmēts diplomātikas izpētes objekts, vācu valodā – *Urkunde*, kas latviešu valodā parasti atveidots kā “dokuments”, to pretstatot lietvedības/kancelejas dokumentam, vācu valodā – *Akte*. Taču termins “dokuments” ir ļoti plašs, un tādējādi (šajā kontekstā) tam trūkst terminoloģiskās noteiktības. Turklāt nevar noliegt, ka diplomātikas starptautiskā valoda ir franču valoda. Franču valodā diplomātikas objekts ir *acte*. Sk.: Maria M. C. Ortí (ed.) (1997). *Vocabulaire International de la Diplomatique* [Diplomātikas starptautiskā vārdnīca], 2nd ed. València: Universitat de València; vārdnīcas modernizētā versija pieejama arī: <http://www.cei.lmu.de/VID/> (skatīts 06.08.2012.). Pēc raksta autora domām, latviešu valodā diplomātikas objektu būtu lietderīgāk saukt par “akti”, lai to norobežotu no pārējiem dokumentu veidiem. Tieši šajā nozīmē vārds “akts” turpmāk lietots rakstā.
- ⁸ Piemēram, sk.: Aleksandrs Ivanovs, Aleksei Varfolomejev (2005). Editing and Exploratory Analysis of Medieval Documents by Means of XML Technologies. In: *Humanities, Computers and Cultural Heritage: Proceeding of the XVI International Conference of the Association for History and Computing*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, pp. 155–160; Aleksandr Ivanov, Aleksei Varfolomeev (2004). Ispol'zovanie tekhnologii XML dlia vvedeniia v nauchnyi oborot kompleksa dokumentov “Moscovitica–Ruthenica”. V kn.: *RCDL'2004. Elektronnye biblioteki: perspektivnye metody i tekhnologii, elektronnye kolleksii. Trudy shestoi Vserossiiskoi nauchnoi konferentsii*. Pushchino, s. 285–289; Aleksandr Ivanov, Aleksei Varfolomeev (2006). Proekt izdaniia kompleksa dokumentov “Moscovitica–Ruthenica”. V kn.: *Sovremennye informatsionnye tekhnologii i pis'mennoe nasledie: ot drevnikh rukopisei k elektronnym tekstam*. Izhevsk: Izdatel'stvo IzhGTU, s. 65–70; u.c. Sk. arī raksta autora publikācijas, kas minētas atsaucēs turpmāk.
- ⁹ Par “datorizēto” avotpētniecību kā vispārīgās avotmācības virzienu var runāt, sākot tikai ar 20. gs. 90. gadu pirmo pusi. Sikāk sk.: Aleksandr

- Ivanov (2011). Komp'uternoe istochnikovedenie. V kn.: *Informatsionnyi biulleten' Assotsiatsii "Istoriia i komp'iuter"* (turpmāk: IB-AIK). № 37. Petrozavodsk, s. 56–62.
- ¹⁰ Aleksandr Ivanov (2012). Arkheografiia i aktovoe istochnikovedenie v epokhu komp'uternykh tehnologii. V kn.: *Problemy diplomatiki, kodikologii i aktovoi arheografii: Materialy XXIV Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii. Moskva 2–3 fevralia 2012*. Moskva: RGGU, s. 321–323.
- ¹¹ Datortehnolģiju atbilstība vēstures avotu ārējās un iekšējās kritikas, kā arī sintētiskās kritikas uzdevumiem tika speciāli aplūkota vairākās publikācijās un referātos konferencēs. Sk.: Ivanovs, Varfolomejev. Editing and Exploratory Analysis; Aleksandr Ivanov, Aleksei Varfolomeev (2005). Tekhnolģiia XML kak instrument komp'uternogo istochnikovedeniia (na primere formuliarnogo analiza dokumentov prikaznogo deloproizvodstva). V kn.: Leonid Borodkin, Vladimir Vladimirov (red.). *Krug idej: Algoritmy i tekhnologii istoricheskoi informatiki*. Moskva; Barnaul: Izdatel'stvo Altaiskogo universiteta, s. 241–281; Aleksei Varfolomeev, Aleksandr Ivanov (2006). Tekhnolģiia XML: Sovremennaiia realizatsiia istochniko-orientirovannogo podkhoda v rabote s kompleksami istoricheskikh dokumentov. V kn.: IB-AIK. № 34. Moskva; Tambov: Izdatel'stvo Tambovskogo universiteta, s. 61–62; Aleksei Varfolomejev, Henrihs Soms, Aleksandrs Ivanovs (2008). Knowledge-Based Information Systems in Research of Regional History. In: Lisa L. Opaš-Hänninen, Mikko Jokelainen, Ilkka Juuso, Tapio Seppänen (eds.). *Digital Humanities 2008. Conference Abstracts*. [Oulu]: University of Oulu, pp. 210–211; u.c.
- ¹² Aleksei Varfolomeev, Aleksandr Ivanov (2010). Modeli dlia adekvatnoi reprezentatsii nepolnoi i/ili protivorechivoi istoricheskoi informatsii v istoricheskoi semanticheskoj seti: K postanovke problemy. No: Irēna Saleniece (atb. red.). *Vēsture: Avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XIX starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XIII*. Daugavpils: Saule, 210.–216. lpp.
- ¹³ Sīkāk sk.: Aleksandr Ivanov, Aleksei Varfolomeev (2009). Idei I. D. Koval'chenko ob informatsionnoi tsennosti i neischerpaemosti istochnika v sovremennom komp'uternom istochnikovedenii. V kn.: S. Karpov (otv. red.). *Idei akademika I. D. Koval'chenko v XXI veke. Materialy IV nauchnykh chtenii pamiati akademika I. D. Koval'chenko*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, s. 154–164, ņeit s. 158–159.
- ¹⁴ Aleksei Varfolomeev, Aleksandr Ivanov (2008). Printsipy elektronnykh publikatsii kompleksov istoricheskikh dokumentov so sredstvami paleograficheskogo, tekstologicheskogo i diplomaticheskogo analiza. V kn.: *Sovremennye informatsionnye tekhnologii i pis'mennoe nasledie: ot drevnykh tekstov k elektronnyim bibliotekam. El'Manuscript-08*. Kazan': Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta, s. 60–63.
- ¹⁵ Varfolomejev et al. Knowledge-Based Information Systems, pp. 210–211; Aleksei Varfolomeev, Aleksandr Ivanov (2010). Virtual'nye sredy dlia nauchnykh issledovanii v arsenale istorika: tendentsii i perspektivy. V kn.: IB-AIK. № 36. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, s. 5–7. Sk. arī: Aleksei Varfolomeev, Aleksandr Ivanov, Henrihs Soms (2008). Semanticheskaia set' kak model' predstavleniia znanii po regional'noi istorii. V kn.: IB-AIK. № 35. Moskva; Barnaul: Azbuka, s. 158–160; Aleksei

- Varfolomejev, Aleksandrs Ivanovs (2009). Knowledge-Based Scholarly Environment Project for Regional Historical Studies. In: *Interactive Systems and Technologies: The Problem of Human-Computer Interaction*. Vol. III: *Collection of Scientific Papers*. Ulyanovsk: Ulyanovsk State Technical University, pp. 273–276.
- ¹⁶ Andreas Aschenbrenner, Peter Gietz, Marc W. Küster, Christoph Ludwig, Heike Neuroth (2006). TextGrid – a Modular Platform for Collaborative Textual Editing. In: *Proceedings of the International Workshop on Digital Library Goes e-Science (DLSci06), September 21, 2006*. Alicante, pp. 27–36; Marc W. Küster, Christoph Ludwig, Andreas Aschenbrenner (2007). TextGrid as a Digital Ecosystem. In: *2007 Inaugural IEEE-IES Digital EcoSystems and Technologies Conference*. [S.l.], pp. 506–511. Ieee. doi: 10.1109/DEST.2007.372029.
- ¹⁷ Peter Doorn (1997). Eshche raz o metodologii. Staroe i prekrasnoe: “myl’naia opera” o neponimanii mezhdou istorikami i modeliami. *Novaia i noveishaia istoriia*, 3, s. 87–98, šeit s. 88.
- ¹⁸ Citi varianti: *data-oriented* (sk.: Donald Spaeth (2008, reprinted in 2010). Representation of Sources and Data: Working with Exceptions to Hierarchy in Historical Documents. In: Greengrass, Hughes. *The Virtual Representation*, pp. 49–61, šeit p. 50), vai arī *model-oriented approach* (Boonstra et al. *Past, Present and Future*, pp. 47–49).
- ¹⁹ <http://latgalesdati.lv/> (skatīts 06.08.2012.).
- ²⁰ Aleksandrs Ivanovs, Henrihs Soms (1999). Latgales vēstures izpētes kompleksā programma: historiogrāfisks aspekts, metodoloģija, saturs. *Latvijas Vēsture*, 1, 96.–110. lpp.
- ²¹ Henrihs Soms (1997). Vēstures informātika: saturs, struktūra un datu bāze “Latgales dati”. *Latvijas Vēsture*, 4, 136.–139. lpp.
- ²² Sīkāk sk.: Aleksandr Ivanov (2000). Metodologicheskie problemy sozdaniia bazy dannykh dlia regional’nykh issledovaniia: (Primer Latgal’skogo kraia). V kn.: *Novye informatsionnye resursy i tekhnologii v istoricheskikh issledovaniiax i obrazovanii: Sbornik tezisov dokladov i soobshchenii Vserossiiskoi konferentsii*. Moskva, s. 71–72; Aleksandr Ivanov (2002). Baza dannykh kak dinamicheskaia model’ istorii regiona. V kn.: *IB-AIK*. № 30. Moskva, s. 170–172.
- ²³ Piemēram, sk.: Monasterium.Net: Europe’s virtual documents online [Monasterium Project]. Pieejams: <http://monasterium.net/> (skatīts 06.08.2012.); Codices Electronici Ecclesiae Coloniensis (CEEC). Pieejams: <http://www.ceec.uni-koeln.de/> (skatīts 06.08.2012.); Manuskript. Slavianskoe pis’mennoe nasledie. Pieejams: <http://manuscripts.ru/> (skatīts 06.08.2012.); un daudzi citi projekti.
- ²⁴ <http://www.lvva-raduraksti.lv/> (skatīts 07.08.2012.).
- ²⁵ <http://data.lnb.lv/retumiprojekts/main.htm> (skatīts 07.08.2012.).
- ²⁶ <http://www.itl.rtu.lv/LVA/dep1941/meklesana41p.php?id=> (skatīts 07.08.2012.). Šī datubāze būtībā ir dokumentu regestu publikācija, jo lietotājiem tā piedāvā speciāli atlasītu un strukturētu avotisku informāciju.
- ²⁷ Semantiskajām publikācijām veltīti vairāki šā raksta autora darbi, kuri sagatavoti līdzautorībā un ciešā sadarbībā ar Dr. A. Varfolomejevu. Piemēram, sk.: Aleksei Varfolomeev, Aleksandr Ivanov (2010). Semanticheskie

- publikatsii kompleksov istoricheskikh istochnikov. V kn.: *Informatsionnyye tekhnologii i pis'mennoe nasledie. El'Manuscript-10*. Ufa; Izhevsk: Vagant, s. 42–46; Aleksei Varfolomeev, Aleksandr Ivanov (2011). Semantichekie publikatsii informatsii istoricheskikh istochnikov na osnove tekhnologii Wiki. No: Irēna Saleniece (atb. red.). *Vēsture: Avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XX starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XIV*. Daugavpils: Saule, 339.–347. lpp.; Aleksei Varfolomeev, Aleksandr Ivanov (2011). Modeli struktury i soderzhaniia istoricheskikh istochnikov. V kn.: *IB-AIK. № 37*. Petrozavodsk, s. 25–31; Aleksandrs Ivanovs, Aleksey Varfolomeyev (2011). Semantic Publications of Charter Corpora (The Case of a Diplomatic Edition of the Complex of Old Russian Charters “Moscowitica–Ruthenica”). In: *International Conference “Digital Diplomats: Tools for the Digital Diplomatist”*. Napoli, 29 settembre – 1 ottobre 2011. Naples, pp. 36–40; Aleksey Varfolomeyev, Aleksandrs Ivanovs (2012). Wiki Technologies for Semantic Publication of Old Russian Charters. In: J. Ch. Meister (ed.). *Digital Humanities 2012: Conference Abstracts*. Hamburg: Hamburg University Press, pp. 405–407; u.c.
- ²⁸ Tim Berners-Lee, James Hendler, Ora Lassila (2001). The Semantic Web. *Scientific American*, 284 (5), pp. 34–43; Nigel Shadbolt, Tim Berners-Lee, Wendy Hall (2006). The Semantic Web Revisited. *IEEE Intelligent Systems*, 21 (3), pp. 96–101.
- ²⁹ David Shotton (2009). Semantic Publishing. The Coming Revolution in Scientific Journal Publishing. *Learned Publishing*, 22 (2), pp. 85–94; Andrea Baruzzo, Paolo Casoto, Prasad Challapalli, Antonina Dattolo, Nirmala Pudota, Carlo Tasso (2009). Toward Semantic Digital Libraries: Exploiting Web2.0 and Semantic Services in Cultural Heritage. *Journal of Digital Information*, 10 (6). Pieejams: <http://journals.tdl.org/jodi/article/viewArticle/688/576> (skatīts 07.08.2012.).
- ³⁰ Piemēram, sk.: Vanesa Mirzaee, Lee Iverson, Babak Hamidzadeh (2005). Computational Representation of Semantics in Historical Documents. In: *Humanities, Computers and Cultural Heritage*, pp. 199–206; Eeva Ahonen, Eero Hyvönen (2009). Publishing Historical Texts on the Semantic Web – A Case Study. In: *Proceedings of the Third IEEE International Conference on Semantic Computing (ICSC2009)*. Berkeley (CA), pp. 167–173.
- ³¹ David Shotton, Katie Portwin, Graham Klyne, Alistair Miles (2009). Adventures in Semantic Publishing: Exemplar Semantic Enhancements of a Research Article. *PLoS. Computational Biology* 5 (4). e1000361. Pieejams: <http://www.ploscompbiol.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pcbi.1000361> (skatīts 07.08.2012.).
- ³² Anita de Waard (2010). From Proteins to Fairytales: Directions in Semantic Publishing. *IEEE Intelligent Systems*, 25 (2), pp. 83–88.
- ³³ Piemēram, sk.: Vladimir Kozlov (2008). *Osnovy teoreticheskoj i prikladnoj arheografii*. Moskva: ROSSPEN, s. 91–102.
- ³⁴ Arheogrāfijas skatījumā metainformācija (jeb metadati) ir vēsturnieka (arheogrāfa) sniegtā papildu informācija par publicējamo vēstures avotu, proti, informācija, kura pausta virsrakstā (avota satura iss izklāsts) un leģendā (dati par avota glabāšanas vietu, autentiskumu, iepriekšējām publikācijām utt.), tekstuālas piezīmes un vēsturiski komentāri, nepieciešamības gadījumā avota datējuma un atribūcijas pamatošana, informācija

- par vēstures avotos minētajām personām, organizācijām un vietām utt. Tādējādi metainformācija ir informācija, kura pastāv it kā “ārpus” vēstures avota teksta un kura tiek sasaistīta ar avota “iekšējo” informāciju.
- ³⁵ Aleksandrs Ivanovs (2006). Dokumentu kompleksa apzināšana, rekonstrukcija un izpēte: arheogrāfiskie un avotpētnieciskie aspekti. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 10, 76.–88. lpp.; Aleksandr Ivanov (2010). Istochnikovedcheskie i arheograficheskie aspekty rekonstruktsii istoricheskikh kompleksov istochnikov (otdel “Moscovitica–Ruthenica” v byvshe m arkhive Rizhskogo magistrata). V kn.: Valentin Ianin, Vladimir Nazarov (red.). *Sosloviti, instituty i gosudarstvennaia vlast’ v Rossii. (Srednie veka i rannee Novoe vremia): Sbornik statei pamiati akademika L. V. Cherepnina*. Moskva: Iazyki slavianskikh kul’tur, s. 97–105. (*Studia philologica*).
- ³⁶ Ivanovs, Varfolomejev. *Semantic Publications of Charter Corpora*. Sk. arī 27. atsaucē minētās publikācijas.
- ³⁷ Par šo dokumentu kompleksu, kas glabājas LNA LVVA, sīkāk sk.: Aleksandrs Ivanovs (2004). Kompleksa “Moscovitica–Ruthenica” ieviešana zinātnes aprītē: arheogrāfisks apskats. *Latvijas Arhīvi*, 2, 47.–85. lpp.; Aleksandr Ivanov (2004). “Moscovitica–Ruthenica” v Latviiskom gosudarstvennom istoricheskom arkhive: istoriia formirovaniia kompleksa, sostav i vvedenie v nauchnyi oborot. *Drevniaia Rus’: Voprosy medievistiki*, 3, s. 47–54; 4, s. 94–106.
- ³⁸ Aleksandrs Ivanovs, Anatolijs Kuzņecovs (2009). *Smolenskas–Rīgas aktis: 13. gs.–14. gs. pirmā puse: Kompleksa Moscovitica–Ruthenica dokumenti par Smolenskas un Rīgas attiecībām / Smolensko-rizhskie akty: XIII v. – pervaiia polovina XIV v.: Dokumenty kompleksa Moscovitica–Ruthenica ob otnosheniiakh Smolenska i Rigi*. Rīga: LVVA; Latvijas Arhīvistu biedrība; DU LPI. (Vēstures avoti, 6). Sk. dokumentus Nr. 1, 3a, 4, 5, 6. Semantiskās publikācijas prototipā dokumentiem tiek konvencionāli piešķirti numuri atbilstoši šim izdevumam.
- ³⁹ Varfolomejev et al. *Knowledge-Based Information Systems*, pp. 210–211.
- ⁴⁰ Sīkāk sk.: Desmond Schmidt (2012). The Role of Markup in the Digital Humanities. *Historical Social Research*, 37 (3), pp. 125–146.
- ⁴¹ <http://www.w3.org/XML/> (skatīts 13.08.2012.).
- ⁴² Piemēram, tags < charter > apzīmē publicējama dokumenta (viduslaiku akts) sākumu, bet tags </ charter > – beigas. Lauka starp šiem tagiem iezīmēšana tiek detalizēta, izmantojot citus pāra tagus (sk. dokumenta iezīmēšanas piemēru turpmāk).
- ⁴³ Jāatzīmē, ka šajā gadījumā vēstures avotu tekstus var publicēt jebkurā valodā, to skaitā – oriģinālvalodā. Vienīgais ierobežojums ir prasība izmantot standartizētus simbolus (*Unicode’s characters*). Veidojot vēstures avotu diplomātisko publikāciju, nestandarta simbolu atveidei jāizmanto speciāli elementi – < glyph >, kuri dod iespēju aprakstīt simbolus (piemēram, senkrievu burtus), kuriem ir īpatnējas grafiskas formas. Šis paņēmieni izmantots semantiskās publikācijas prototipā.
- ⁴⁴ Jāteic, ka ar tehnoloģijas XML palīdzību var veidot ļoti lielus failus, kuros ir iespējams secīgi iekļaut daudzus vēstures avotus.
- ⁴⁵ Par XML izmantošanu vēstures avotu edīcijā un izpētē sk. arī: Ivanov, Varfolomeev. *Tekhnoloģiia XML kak instrument*. Sk. arī: Aleksandr Ivanov,

- Aleksei Varfolomeev (2009). Publikatsiia i analiz rukopisnykh istoricheskikh dokumentov s pomoshch'iu tekhnologii XML. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 16, 69.–84. lpp.; Aleksei Varfolomeev, Aleksandr Ivanov (2004). Tekhnoloģiia XML kak instrument komp'uternogo istochnikovedeniia: (na primere izucheniia kompleksa srednevekovykh dokumentov po istorii Dinaburga). V kn.: *IB-AIK*. № 32. Moskva; Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo universiteta, s. 137–139.
- ⁴⁶ Text Encoding Initiative, sk.: <http://www.tei-c.org/index.xml> (skatīts 07.08.2012.). Šis iezīmēšanas standarts tiek plaši izmantots tekstu digitālu kolekciju veidošanas projektos humanitāro zinātņu vajadzībām.
- ⁴⁷ Charters Encoding Initiative, sk.: <http://www.cei.lmu.de/> (skatīts 07.08.2012.). Šis standarts tieši paredzēts viduslaiku aktu publicēšanai, to struktūras (formulāra) izpētei un aktu digitālu kolekciju veidošanai.
- ⁴⁸ [1284.–1297. g., iespējams, tuvāk 1285.–1287. g.]. Pergaments. 16,5 × 23,3 cm. Noraksts (koncepts). Tulkojums. *LNA LVVA*, 673–4–18(kast.)–8, 3. lp. Sk.: Ivanovs, Kuzņecovs. *Smoļenskas–Rīgas aktis*, Nr. 6. Tieši šis dokuments veido semantiskās publikācijas prototipa “centru”.
- ⁴⁹ Tagu ietvaros atribūti apzīmēti šādi: id="...". Atribūti sniegti angļu valodā – tajā pašā valodā, kurā veidota iezīmēšanas shēma un notiek informācijas sasaistīšana semantiskā tīkla ietvaros.
- ⁵⁰ Jāatzīmē, ka gan CEI, gan TEI standarts ļauj papildināt elementu klāstu.
- ⁵¹ Ivanovs, Varfolomeyev. Editing and Exploratory Analysis, pp. 157–159.
- ⁵² The CIDOC Conceptual Reference Model. Pieejams: <http://www.cidoc-crm.org/> (skatīts 07.08.2012.). Sk. arī: Martin Doerr (2003). The CIDOC CRM. An Ontological Approach to Semantic Interoperability of Metadata. *AI Magazine*, 24 (3), pp. 75–92.
- ⁵³ Piemēram, sk.: Michele Pasin, Enrico Motta, Milton Keynes (2008). PhiloSURFical: Browse Wittgenstein's Tractatus with the Semantic Web. In: Alois Pichler, Herbert Hrachovec (eds.). *Wittgenstein and the Philosophy of Information. Proceedings of the 30th International Ludwig Wittgenstein Symposium*. Vol. 1. [S.l.]: Ontos Verlag, pp. 319–333.
- ⁵⁴ Nancy Ide, David Woolner (2007). Historical Ontologies. In: Khurshid Ahmad, Christopher Brewster, Mark Stevenson (eds.). *Words and Intelligence*. Vol. II: *Essays in Honor of Yorick Wilks*. Dordrecht: Springer, pp. 137–152.
- ⁵⁵ Ahonen, Hyvönen. Publishing Historical Texts.
- ⁵⁶ Varfolomeyev, Ivanovs. Knowledge-Based Scholarly Environment Project, pp. 273–276.
- ⁵⁷ Piemēram, sk.: Karl E. Napierskii (sost.). (1857). *Gramoty, kasaiushchiesia do snoshenii severo-zapadnoi Rossii s Rigoiu i ganzeiskimi gorodami v XII, XIII i XIV veke*. Sankt-Peterburg: Tipografiia imperatorskoi Akademii nauk. № III, u.c.
- ⁵⁸ Nr. 4: Smoļenskas kņaza Fjodora Rostislaviča vārdā sastādīts raksts Rīgas arhibīskapam Jānim I, Livonijas ordeņa mestram Villekinam un Rīgas rātskungiem par brīva ceļa piešķiršanu vācu un krievu tirgotājiem (1284. g. [18. maijs]); Nr. 5: Smoļenskas kņaza Fjodora Rostislaviča raksts sakarā ar tiesas prāvu par vācu “zvanu” – atsvaigu (1284. g.); Nr. 3a: 1229. gadā Smoļenskas kņaza Mstislava Davidoviča noslēgtā līguma ar Rīgu, Gotlandi un vācu pilsētām Gotlandes recenzijas noraksts A; Nr. 1: Noteikumi

Smoļenskas līgumam ar Rīgu un Gotlandi ([1219.–1228./9. g.]). Sk.: Ivanovs, Kuzņecovs. *Smoļenskas–Rīgas aktis*.

- ⁵⁹ 1. attēlā šīs saites aprakstītas latviešu valodā, taču pašā tīklā apraksts veidots, protams, angļu valodā.
- ⁶⁰ Piemēram, sk.: Fabio Ciravegna, Mark Greengrass, Tim Hitchcock, Sam Chapman, Jamie McLaughlin, Ravish Bhagdev (2008, reprinted in 2010). Finding Needles in Haystacks: Data-mining in Distributed Historical Datasets. In: Greengrass, Hughes. *The Virtual Representation*, pp. 65–79.
- ⁶¹ Adam Souzis (2005). Building a Semantic Wiki. *IEEE Intelligent Systems*, 20 (5), pp. 87–91; Sören Auer, Sebastian Dietzold, Thomas Riechert (2006). OntoWiki – A Tool for Social, Semantic Collaboration. In: Isabel Cruz et al. (eds.). *The Semantic Web - ISWC 2006: 5th International Semantic Web Conference. ISWC 2006. Athens, GA, USA, November 5–9, 2006. Proceedings*. Berlin; Heidelberg: Springer-Verlag, pp. 736–749. (Lecture Notes in Computer Science, 4273).
- ⁶² Semantic MediaWiki (SWM), <http://www.semantic-mediawiki.org/> (skatīts 07.08.2012.).
- ⁶³ Markus Krötzsch, Denny Vrandečić, Max Völkel, Heiko Haller, Rudi Studer (2007). Semantic Wikipedia. *Journal of Web Semantics*, 5 (4), pp. 251–261.
- ⁶⁴ Internetā ir pieejama dokumenta Nr. 6 un attiecīgās informācijas publikācija, kura veidota, izmantojot tehnoloģiju SMW. Sk.: Historical Documents Semantic Publishing: http://histdocs.referata.com/wiki/Main_Page (skatīts 07.08.2012.).
- ⁶⁵ Pašlaik izstrādā SMW paplašinājumus (piemēram, XML2Wiki vai Web-Fonts), kuri perspektīvā dos iespēju šo problēmu risināt.
- ⁶⁶ Norbert E. Fuchs (ed.) (2010). *Controlled Natural Language: Workshop on Controlled Natural Language, CNL 2009. Marettimo Island, Italy, June 2009. Revised Papers*. Berlin; Heidelberg: Springer-Verlag. (Lecture Notes in Computer Science, 5972). Sk. arī: Michael Rosner, Norbert E. Fuchs (eds.) (2010). *CNL 2010: Second Workshop on Controlled Natural Languages. Pre-Proceedings... Marettimo Island, Sicily, Italy, September 13–15, 2010*. Pieejams: <http://ceur-ws.org/Vol-622/> (skatīts 07.08.2012.).
- ⁶⁷ Adam Pease, William Murray (2003). An English to Logic Translator for Ontology-Based Knowledge Representation Languages. In: *Proceedings of the 2003 IEEE International Conference on Natural Language Processing and Knowledge Engineering*. Beijing, pp. 777–783.
- ⁶⁸ Rolf Schwitter (2011). Processing Coordinated Structures in PENG Light. In: Dianhui Wang, Mark Reynolds (eds.). *AI 2011: Advances in Artificial Intelligence. 24th Australasian Joint Conference. Perth, Australia, December 5–8, 2011. Proceedings*. Berlin; Heidelberg: Springer-Verlag, pp. 658–667. (Lecture Notes in Computer Science, 7106).
- ⁶⁹ Peter Clark, Phil Harrison, Tom Jenkins, John Thompson, Rick Wojcik (2005). Acquiring and Using World Knowledge Using a Restricted Subset of English. In: *The 18th International FLAIRS Conference (FLAIRS'05)*. Pieejams: <http://www.cs.utexas.edu/users/pclark/papers/flairs.pdf> (skatīts 07.08.2012.).
- ⁷⁰ Juri L. de Coi, Norbert E. Fuchs, Kaarel Kaljurand, Tobias Kuhn (2009). Controlled English for Reasoning on the Semantic Web. In: François Bry, Jan Małuszynski (eds.). *Semantic Techniques for the Web: The Reverse*

Perspective. Berlin; Heidelberg: Springer-Verlag, pp. 276–308. (Lecture Notes in Computer Science, 5500).

- ⁷¹ Jāatzīmē arī, ka viena no *Wiki*-sistēmām (*AceWiki*) tekstu ierakstīšanai izmanto tieši ACE.
- ⁷² Sk.: Hans Kamp, Uwe Reyle (1993). *From Discourse to Logic: Introduction to Mode-theoretic Semantics of Natural Language, Formal Logic and Discourse Representation Theory*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- ⁷³ Attempto Tools. <http://attempto.ifi.uzh.ch/site/tools/> (skatīts 13.08.2012.).
- ⁷⁴ Tas attiecas pat uz tekstiem angļu valodā, ja tie tiek atveidoti ACE.
- ⁷⁵ Teikumi, kuri turpmāk sniegti kontrolējamajā dabiskajā valodā, tulkoti nevis no šā avota tulkojuma latviešu valodā, bet no oriģinālvalodas.
- ⁷⁶ Sk. arī: Aleksandr Ivanov (2006). Rabota s XML-dokumentom kak vosproizvedenie osnovnykh etapov istochnikovedcheskoi kritiki: novye tekhnologii i vozmozhnost' korreksii traditsionnykh podkhodov. V kn.: *IB-AIK*. № 34. Moskva; Tambov: Izdatel'stvo Tambovskogo universiteta, s. 66–67; Aleksandr Ivanov, Aleksei Varfolomeev (2005). O perspektivakh i predelakh primeneniia metodov komp'uternogo istochnikovedeniia v medievistike. *Drevniaia Rus': Voprosy medievistiki*, 3, s. 34–35.

COMPUTER-BASED TECHNOLOGIES IN REPRESENTATION OF HISTORICAL RECORDS, EDITING, AND SOURCE CRITICISM

Aleksandrs Ivanovs

Dr. hist., professor at Daugavpils University, leading researcher at the Scientific Institute of Regionalism at Rēzekne Higher School. Scientific interests: historiography of the history of Latvia, historical records editing, diplomatics, source studies.

E-mail: aleksandrs.ivanovs@du.lv

The aim of this paper is to demonstrate potentialities of computer-based technologies in traditional spheres of historical research, mainly in historical records editing, criticism, diplomatics, and auxiliary historical disciplines. The paper is based on a number of pilot projects that since 2000 have been implemented by the author in cooperation with Dr. math. Aleksey Varfolomeyev (Petrozavodsk State University, Russia). The following conclusion has been drawn: nowadays, semantic publications of historical records are of utmost importance, since they afford effective tools for data-mining, representation and linkage of sources, as well as analytical tools in order to generate new knowledge and to verify hypotheses advanced by historians. The paper reveals potentialities of computer-based technologies, first and foremost, in the field of representation, editing, and criticism of medieval historical records; however, the same technologies can be efficiently used in in-depth research of vast complexes of modern history records.

Key words: historical records, computer-based technologies, semantic publications.

Summary

The paper deals with the problems of historical records studies in the age of e-science. The author focuses his attention on the potentialities of computer-based technologies in traditional spheres of historical research, first and foremost in historical records editing, external and internal source criticism, historical diplomatics, and auxiliary historical disciplines. The impact of computer-based technologies on the above-mentioned traditional and fairly conservative fields of historical research poses a number of theoretical and methodological problems concerning interconnection of traditional historical source studies and computer-based source studies, as well as applicability and advantages of computer-based technologies in publication (representation on the web) and exploratory analysis of the written historical records. In order to solve these problems, since 2000, a number of pilot projects have been implemented by the author of the paper in close cooperation with Dr. math. Aleksey Varfolomeyev (Petrozavodsk State University, Russia). The results have been presented at different international conferences and in a number of published research papers.

It can be stated that nowadays the progress in computer-based studies of historical records is determined by the development of the semantic web technologies. Therefore, semantic publications of historical records assume utmost importance, since they afford effective tools for data-mining, representation and linkage of sources, as well as analytical tools in order to generate new knowledge on the basis of logical inference and to verify hypotheses advanced by historians.

In order to show how the basic principles of semantic publications can be applied to electronic scholarly editing and analysis of the written historical records, the paper presents a multifunctional prototype of the semantic publication of a sub-complex of medieval historical records. It is obvious that semantic publications should be based on “natural” (historical) complexes of interconnected documentary records. Actually, such complexes represent integral parts of definite systems that documents form in the course of performing their initial functions. Taking into account the above-mentioned considerations, in the prototype of the semantic publication, five interconnected charters that reflect the course of relations between Riga and Smolensk in the 13th century have been used. This sub-complex of the documents forms a constituent part of the vast collection of medieval and early modern records “Moscowitica–Ruthenica” kept at the State Historical Archives of Latvia, the structural department of the National Archives of Latvia (Riga).

In the paper, different approaches to the creation of additional semantic layers in digital publications of documentary records have been

tested. Since the advantages of semantic publications are determined by a possibility to capture, link, and aggregate historical information, which is provided by different documentary records, paramount importance is attached to the semantic layer that embraces information about persons, place-names, institutions, terms, events, documents (references to documents), etc., which are directly or indirectly mentioned in the charters' texts. These objects have been marked up using CEI (Charters Encoding Initiative) markup scheme. In the prototype, this semantic markup has been supplemented with the structural markup of the charters' texts, which forms a basis for further pattern analysis.

Since marked out objects should be linked either with analogous objects marked up in other documents, or with corresponding data, which are represented in specialized ontologies, the ontology has been specially designed for the purposes of the prototype of the semantic publication. Unfortunately, production of semantic publications based on ontologies, which are directly recorded using RDF or OWL, is time-consuming. Therefore, the paper also proposes an alternative modification of the prototype of the semantic publication based on Semantic MediaWiki tools.

However, the semantic layers that capture marked up objects do not represent the tenor of historical records exhaustively. Nowadays, the possibility to represent fully the contents of historical records is afforded by controlled natural languages, which are understood not only by a human reader, but also by a computer. The paper shows that one of these languages – Attempto Controlled English (ACE) – seems to be a very promising tool for the purposes of the semantic publication and analysis of the complexes of historical records.

FIGURE CAPTION

Fig. 1. Representation of the records sub-complex that forms a semantic network (fragment)

Iesniegts 13.08.2012.

ŽEČPOSPOLITAS (POLIJAS-LIETUVAS VALSTS) VARAS POSMS LATVIJAS TERITORIJĀ 1561.–1795. GADĀ: STĀVOKLIS LATVIEŠU HISTORIOGRĀFIJĀ

Ēriks Jēkabsons

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks.
Zinātniskās intereses: Latvijas un Centrālās Austrumeiropas reģiona militāri
politiskā vēsture 19. gadsimta beigās – 1945. gadā.
E-pasts: eriksj@lu.lv

Rakstā aplūkots Žečpospolititas (Polijas-Lietuvas valsts) varas atspoguļojums latviešu historiogrāfijā laika periodā starp pasaules kariem, trimdā jeb politiskajā emigrācijā Rietumos pēc kara, padomju režīma laikā Latvijā un pēc neatkarības atjaunošanas. Galvenā uzmanība pievērsta historiogrāfijas stāvoklim, iespēju robežās pieminot galvenos autorus, viņu izvēlētas tēmas un par tām publicētos darbus. Tāpat skaidrota tēmu izvēle, secinot, ka tapušie un topošie darbi ļauj konstatēt, ka ir sperti noteikti soļi aplūkojamā laika posma apgaismošanā. Pirmām kārtām tas attiecas uz Kurzemes hercogisti, Latgales kultūras pieminekļiem, atsevišķiem poļu-zviedru kara jautājumiem u.c. Tomēr šī Latvijas vēsturei ārkārtīgi nozīmīgā perioda dziļāka izpēte (gan atsevišķu jautājumu izgaismošana, gan jaunas, analītiskas sintēzes radīšana) paliek viens no būtiskākajiem nākotnes uzdevumiem, kuru neapšaubāmi pilnveidos un atvieglos arī sadarbība ar poļu, lietuviešu un baltkrievu vēsturniekiem.

Atslēgas vārdi: Žečpospolita, jaunie laiki Latvijas vēsturē, Livonijas sabrukums, Kurzemes hercogiste, Pārdaugavas hercogiste, Rīgas pilsēta, Poļu Inflantija, katolicisms, dažādu posmu latviešu historiogrāfija.

Tradicionāli mūsdienu latviešu historiogrāfijā joprojām pastāvošais termins “poļu laiki” nav zinātniski pilnībā precīzs, jo Pirmās Žečpospolititas jeb “Abu tautu republikas” varas un iespaida laiku (jāpiezīmē, ka arī poļu un lietuviešu historiogrāfijā šis termins izraisa zināmas diskusijas) par “poļu laikiem” var nosaukt vienīgi nosacīti (Žečpospolita bija vairāku tautu valstiskuma konglomerāts

pat ar atšķirīgu likumdošanu un ievērojamu lielmuižnieku lomu kopumā un atsevišķu reģionu pārvaldē), turklāt mūsdienās var izraisīt zināmas vēsturiskas un pat politiskas domstarpības. Piemēram, vairākās valstīs joprojām sabiedrībā risinās diskusija, kas uzvarēja Salaspils kaujā 1605. gadā – poļi, lietuvieši vai baltkrievi (jāpiebilst, ka minētajā kaujā Lietuvas lielkņazistes¹ karaspēka sastāvā “poļu pusē” cīnījās arī ukraiņu jeb kazaku nodaļa un šo karaspēku atbalstīja Kurzemes hercogistes vācu-latviešu vienība). Tomēr minētā tradīcija, kas radās 19. gadsimtā līdz ar pašu latviešu historiogrāfiju, ar zināmām modifikācijām (“poļu laiki” vai “leišu-poļu laiki” līdz Otrajam pasaules karam un trimdā, “poļu feodāļu varas laiks kā Žečpospolititas kolonijā” – padomju historiogrāfijā) eksistē joprojām, kaut arī zinātniskajās publikācijās no termina “poļu laiki” lietojuma cenšas izvairīties, jo būtībā tas ir kļūdainis – Žečpospolitu apzīmēt par “poļu valsti” nav pareizi, turklāt Latvijas teritorijas daļa visciešāk bija saistīta tieši ar Žečpospolitā ietilpstošo Lietuvas lielkņazisti, kura savukārt aptvēra baltu un austrumslāvu apdzīvotās teritorijas. Tādējādi zinātniskās publikācijās visprecīzāk minēto laiku apzīmēt par Žečpospolititas varas periodu mūsdienu Latvijas teritorijā.

Ar rakstā aplūkoto historiogrāfiju saistītais laika posms aizsākās 1561.–1562. gadā, kad pēc viduslaiku Livonijas politisko struktūru sabrukuma vietējā elite, meklējot aizsardzību Maskavijas cara Ivana Bargā teritoriālo tīkojumu priekšā, padevās karaļa Sigismunda Augusta aizsardzībā, un noslēdzās 1772. gadā, kad Latgale jeb Poļu Infantija² pirmās Žečpospolititas dalīšanas laikā tika iekļauta Krievijas sastāvā, vai pat 1795. gadā, kad Krievijas sastāvā tika iekļauta Kurzemes hercogiste, kas līdz tam bija Polijas karaļa lēnis. Latviešu historiogrāfijā termins pilnībā attiecināts uz Kurzemes hercogisti, jo nosacītais poļu iespaids šeit patiesi bija ievērojami vājāks un lielā mērā formāls salīdzinājumā ar pārējām Latvijas daļām – hercogistei piemita plaša autonomija, zināmu laiku neizslēdzot pat varu pār kolonijām Āfrikā un Tobago salā 17. gadsimtā. Tieši minētā iemesla dēļ autoritārisma varas laikā Latvijā 30. gados hercogistē centās pat saskatīt latviešu valstiskuma pirmsākumus,³ kas no mūsdienu zinātniskā viedokļa nebija pamatoti. Tāpat šodien t.s. poļu laiku jeb Žečpospolititas varas posma attiecināšana arī uz Kurzemes hercogisti iespējama vien ar zināmām un pilnībā pamatotām atrunām.⁴

Tādējādi runa ir par poļu-lietuviešu varas laika posmu Rīgā (no pilsētas padošanās laika karalim Stefanam Batorijam 1581. gadā) un Vidzemē (Pārdaugavas hercogistē) līdz 1629. gadam, kad minētā

province kopā ar jau 1621. gadā kritušo Rīgas pilsētu tika nodota Zviedrijas karalistei, kā arī t.s. Poļu Inflantiju jeb Latgali, kura palika Žečpospolitas varā līdz 1772. gadam, kā rezultātā tieši šeit poļu iespaids un katoļu reliģijas ietekme nostiprinājās visvairāk.

Aplūkojamajā jautājumā jāiekļauj svarīgākie procesi un notikumi latviešu apdzīvotajās zemēs:

- Livonijas karš 16. gadsimtā un tā sekas;
- Polijas karaļu (vienlaikus Lietuvas lielkņazu), īpaši Sigismunda Augusta un Stefana Batorija iekšpolitiskā darbība un aizsardzības rakstura pasākumi;
- Rīgas pilsētas vēsture, sākot ar tās neatkarības laiku no 1561. gada līdz 1581.–1582. gadam, kā arī vēlāk, lielos vilcienos līdz poļu-zviedru kara beigām;
- poļu-zviedru karš un poļu-krievu-zviedru karš 17. gadsimtā;
- kontrreformācija, jezuītu un citu reliģisko ordeņu darbība Vidzemē, vēlāk – Latgalē;
- reliģisko un etnisko minoritāšu veidošanās procesi Latgalē, atsevišķi izdalot vācu izcelsmes poļu lielmuižnieku dzimtu (Plāteri, Borhi, Manteifeļi u.c.) pārstāvju darbību;
- Kurzemes hercogistes attīstība un vēsture, ieskaitot zināmu “poļu akordu” tajā – Tadeuša Kostjuško sacelšanās norisi 18. gadsimta beigās;
- Latvijas zemju saimnieciskā situācija (tirdzniecība, agrārās attiecības, rūpniecības attīstības sākums) Žečpospolitas varas laikā.

Līdz neatkarīgas Latvijas valsts izveidei faktiski nebija profesionālu latviešu vēsturnieku, kuri dziļāk aplūkotu “poļu laikus” vai Latgales vēsturi tajos. Kaut arī 19. gadsimta otrajā pusē varam runāt par latviešu historiogrāfijas izveidi, tomēr tajā “poļu laiki” tiek skarti vienīgi ļoti vispārīgi, galvenokārt pamatojoties uz vācbaltiešu vai marksistiskās historiogrāfijas pamatprincipiem atkarībā no autora (nepievienojot sava pētnieciskā darba rezultātus jaunu avotu formā un savus secinājumus izdarot, balstoties vienīgi uz līdz tam laikam zināmajiem pētījumiem un pat vienkāršotiem stereotipiem), turpretī Latgales vēstures izpētē līdz pat savai nāvei diezgan izteikti dominēja poļu vēsturnieks Gustavs Manteifelis, kurš pats bija cēlies no šī apgabala lielmuižniecības, bet strādāja Rīgā. Šajā rakstā – arī sakarā ar apjoma ierobežojumiem – ar terminu “latviešu historiogrāfija” tiek saprasta t.s. nacionālā historiogrāfija (nosacīti iekļaujot tajā arī Padomju Latvijas historiogrāfiju), neaplūkojot daudzo vācbaltiešu un

poļu autoru (G. Manteifelis, K. Bujņickis, J. Hilzens) darbus krievu valodā, citiem vārdiem – pirmām kārtām latviešu valodā tapušie darbi, pieskaitot tiem arī padomju periodā sarakstītos Latvijas zinātnieku darbus.

STARPKARU POSMS

Jau kopš Latvijas Republikas pastāvēšanas sākuma vēsturnieku galvenā uzmanība tradicionāli bija pievērsta Rīgas pilsētas, t.s. zviedru Vidzemes un Kurzemes–Zemgales hercogistes vēsturei. Tikai 1918. gadā Latgale tika administratīvi apvienota ar pārējām Latvijas daļām, tāpēc arī vēsturnieku apziņā pats jēdziens “Latvijas vēsture” aprobežojās vispirms ar Kurzemes, Zemgales un Vidzemes teritoriju. Līdz ar to vispārīgā rakstura darbos Latgalei (t.sk. “poļu laikiem” tajā) veltīts ievērojami mazāk vērības.

Tomēr tika skatīti arī atsevišķi Žečpospolitās varas posma jautājumi. Kā piemērs jāmin diskusija ar vācbaltiešu vēsturniekiem t.s. Sigismunda Augusta 1561. gada privilēģijas jautājumā (latviešu vēsturnieki pauda šaubas, vai minētais dokuments nav muižniecības viltojums, kuru karalis īstenībā nekad nav parakstījis), tāpat par varas maiņas procesu 17. gadsimta sākumā – vācbaltiešu historiogrāfija traktē Zviedrijas karali kā glābēju no “šausmīgās” kontrreformācijas, latviešu historiogrāfija jautājumam tomēr pieiet mazāk radikāli utt.

Izcilus darbus, balstoties uz arhīvu materiāliem (t.sk. no Itālijas un Vatikāna avotu krātuvēm), par Livonijas karu un karaļa Stefana Batorija iniciētās katoļu kontrreformācijas sākumu, kā arī latviešiem šajā laikā sarakstīja vēsturnieks un diplomāts Arnolds Speke.⁵ Samērā detalizēti karaļa Sigismunda Augusta Livonijas politiku, ieskaitot Livonijas padošanās gaitu Žečpospolitai, aplūkoja Arveds Švābe.⁶ Savukārt Jānis Straubergs izdeva darbu par Rīgas vēsturi, kurā diezgan plaši iztirzāts arī 20 gadus ilga pilsētas neatkarības posms, pilsētas padošanās Stefanam Batorijam, t.s. Kalendāra nemieri, pilsētas tirdzniecība un padošanās Zviedrijai 1621. gadā, taču diemžēl bez atbilstoša zinātniskā aparāta (atsaucēm).⁷ Skaistā izdevumā publicētu grāmatu par Kurzemes hercogisti uzrakstīja poļu izcelsmes vēsturnieks Jānis (Jans) Juškevičs, tomēr no zinātniskā nozīmīguma viedokļa tā vērtējama piesardzīgi, lielā mērā kā nepastrādāts avotu pārstāstījums.⁸ Šis pats autors rakstā par Daugavgrīvas cietokšņa vēsturi sniedz svarīgu, kaut arī ne pilnībā precīzu

informāciju par norisēm 16. gadsimta beigās – 17. gadsimta sākumā (raksts nav plašāk pazīstams, jo publicēts Latvijas armijas Krasta artilērijas pulka vēsturei veltītā izdevumā).⁹ J. Juškevičs rakstīja arī par Rīgas un Kokneses – svarīgas pils vēsturi poļu-zviedru kara laikā 17. gadsimta sākumā.¹⁰ Tāpat jāpiemin Nikolaja Ķaunes darbs par “leišu-poļu laikiem Livonijā”,¹¹ kurā autors balstās uz vācbaltiešu literatūras sniegto informāciju, Georga (Jura) Jenša raksts par Rīgas pilsētas tirdzniecību 16.–17. gadsimtā.¹² Par Kurzemes hercogistes starptautisko stāvokli rakstīja Marģers Stepermanis.¹³ Virsleitnants M. Puriņš, balstoties arī uz arhīva avotiem (sniegti arī izvilkami no tiem), sarakstīja samērā plašu rakstu par Kurzemes hercogistes un Francijas militārajiem sakariem 17. gadsimtā, kurā figurē Žečpospolita, jo lielā mērā kontakti realizējās caur Francijas sūtni Varšavā, un Polijas-Lietuvas valsts armijā šajā laikā dienēja daudzi algotņi no Kurzemes.¹⁴

Nevar nepieminēt izcilo Latgales vēsturnieku Boļeslavu Brežgo, kurš, balstoties uz latviešu, krievu, poļu un baltkrievu avotiem, rakstīja par svarīgiem Latgales vēstures jautājumiem – atsevišķu pilsētu, zemniecības, skolu pagātņi, muižnieku arhīviem u.c. jautājumiem (viņš šo darbu turpināja arī vācu okupācijas apstākļos Otrā pasaules kara laikā).¹⁵ Tāpat izcilo darbu par mākslu baroka laikmetā Latvijā, samērā plaši skarot arī Latgales katoļu dievnamu vēsturi, sarakstīja Boriss Vipers.¹⁶

Tika uzsākta arī aplūkojamā laika posma vēstures avotu izdošana. Vispirms tika izdota Baltazara Rusova hronika Eduarda Veispala tulkojumā, kura ir viens no 1561.–1583. gada Livonijas kara vēstures pamatavotiem.¹⁷ Unikālus avotus par jezuītu darbību Latvijā no jezuītu ordeņa arhīva sagatavoja Rīgā strādājošais holandiešu vēsturnieks – jezuītu brālis Jozefs Kleintjenss.¹⁸ Savukārt pēdējā 1940. gadā izdotajā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” numurā tika publicēts poļu-lietuviešu vienības komandiera A. Oborska ziņojums par sadursmēm bijušajā Kurzemes bīskapijā jeb Piltenes apgabalā 1583. gadā ar “vācu-latviešu” vienībām.¹⁹

TRIMDA RIETUMOS

Latviešu vēsturnieki pēc kara trimdā Rietumu valstīs lielākoties vai nu paši reprezentēja starpkaru vēstures posma paaudzi, vai arī lielā mērā pārņēma tajā pastāvošās tradīcijas, īpaši ievērojot apstākli, ka politisku iemeslu dēļ trimdā jeb politiskās emigrācijas vidē pēc

Otrā pasaules kara galvenā uzmanība bija pievērsta 20. gadsimta procesiem un norisēm. Minētā iemesla dēļ “poļu laiki” saņem diezgan līdzīgu vērtējumu tam, kāds bija pirms kara. Vienlaikus tādi autori kā Arnolds Spekke un Edgars Dunsdorfs savos darbos diezgan būtiski papildina pieejamo informāciju par Latvijas vēsturē svarīgiem procesiem – Livonijas karu, rekatolizāciju jeb kontrreformāciju, poļu-zviedru kara gaitu 1600.–1629. gadā u.c. – ar Zviedrijas un citu zemju avotu sniegtajām ziņām, kas neapšaubāmi jāvērtē atzinīgi. E. Dunsdorfs pat cenšas ieviest aprītē jaunu poļu-zviedru kara nosaukumu (“Latvijas karš”), kas gan nav iesakņojies mūsdienu zinātnes terminoloģijā. Tāpat E. Dunsdorfs sniedzis augstu novērtējumu Kurzemes hercogistes galvenajām politiskās un saimnieciskās dzīves attīstības tendencēm, papildinot to ar trāpīgiem piemēriem no dažiem līdz šim nezināmiem avotiem un literatūras, arī par situāciju Latgalē līdz pievienošanai Krievijai 1772. gadā.²⁰

Ļoti nozīmīgu darbu, faktiski pirmo reizi latviešu historiogrāfijā nedaudz raksturojot arī kultūras situāciju poļu muižnieku īpašumos 18. gadsimtā, ir veicis Andrejs Johansons savā grāmatā par kultūru Latvijas teritorijā šajā laika posmā (gan jāatzīst, ka, runājot par Latgales situāciju, autors, kā jau tas latviešu vēsturniekiem un kultūras vēsturniekiem tradicionāli pierasts, galveno uzmanību pievērš Vidzemei, Kurzemei un Zemgalei).²¹ Savukārt Arnolds Spekke 50. gados sagatavoja un publicēja Latvijas vēstures izdevumu angļu valodā, kurā zināmu vērību velta arī Žečpospolitas varas posmam. Šajā darbā viņš turpināja diskusiju ar vācbaltiešu vēsturniekiem Sigismunda Augusta privilēģijas autentiskuma jautājumā.²² Par Kurzemes hercoga Jēkaba laikmetu doktora darbu ASV aizstāvēja Aleksandrs Berķis, plaši izmantojot arī Rietumu avotus un literatūru par aplūkojamo tēmu,²³ par hercogistes kolonijām rakstīja arī latviešu izcelsmes amerikāņu vēsturnieks Edgars Andersons,²⁴ par Rīgas aizstāvēšanu 1621. gadā pret zviedru karaspēku, balstoties uz Zviedrijas avotiem, – Lidija Švābe,²⁵ par latviešu izcelsmes karavīriem un latviešu zemnieku piedalīšanos karadarbībā 16.–17. gadsimta karos – Edgars Dunsdorfs savā monogrāfijā par latviešu karavīriem vēstures gaitā.²⁶

Samērā daudz darba paveikuši latviešu trimdas latgaliešu daļas pārstāvji, laikā no 1965. līdz 1981. gadam laižot klajā akadēmiskā izdevuma “Acta Latgalica” (izdevējs – Latgales Pētījumu institūts) septiņus sējumus, kuros publicēti arī vēsturiski materiāli par aplūkojamo laika posmu (piemēram, avoti par lauku platību, inventarizāciju, nodokļiem Rēzeknes stārstijā 5. sējumā, mācītāja

Staņislava Škutāna raksts par Sigismunda Augusta privilēģiju, kurā viņš kopumā atbalsta minēto A. Spekkes nostāju šajā jautājumā, apšaubot privilēģijas patiesumu jeb leģitimitāti u.c.).²⁷ Turklāt Latgales latviešu izcelsmes vēsturnieks Tadeušs Puisāns sarakstīja darbu par Ludzas pilsētu, apskatot tajā arī laika posmu no 16. gadsimta,²⁸ sabiedriskais darbinieks Miķelis Bukšs – par Latgales attīstības ceļu no 8. līdz 20. gadsimtam, zināmu uzmanību pievēršot arī Poļu Inflan-tijai,²⁹ Kārlis Stalšāns – par latviešu un lietuviešu apdzīvoto zemju austrumu apgabaliem vēsturē,³⁰ jau pieminētais S. Škutāns – par katoļu misionāru darbību Latgalē, 1599. gada revīzijas datiem un novada senāko laiku vēsturi kopumā (rakstīja trimdā, turklāt pētījumu apkopojošs darbs tika izdots jau neatkarīgajā Latvijā)³¹ utt. Tomēr jāpiezīmē, ka lielākajai daļai minēto darbu piemīt vērtība vispirms no Latgales latviešu nacionālās un reģionālās pašapziņas viedokļa, turpretī no tīri zinātniskā viedokļa to vērtība ir mazāka vai vismaz ne tik nozīmīga sakarā ar jaunu avotu neizmantošanu un aprobežošanos vairāk ar personiskām pārdomām (līdzīgi jāvērtē, piemēram, politiskā darbinieka Franča Kempa vēl starpkaru periodā sarakstītie darbi³²).

PADOMJU LATVIJA

Padomju varas laikā savdabīgā veidā vēstures izpētē tika pārņemta viena no pirmskara Latvijas tradīcijām, resp., par “poļu laikiem” un Latgali mācību grāmatās tika rakstīts salīdzinoši mazāk nekā par citām Latvijas daļām, turklāt to pašu var attiecināt arī uz proporci-jām zinātnisko pētījumu kopumā. 1953. gadā izdotajā “Latvijas PSR vēsturē” nodaļa, kura veltīta aplūkojamajai tēmai, nosaukta “Latvija – Polijas un Zviedrijas kolonija 17. gadsimtā”, un tajā ar noklusējumu vai pat atklātu melu palīdzību mēģināts pierādīt, ka vienīgā pozitīvi vērtējamā vara visai Latvijas teritorijai un latviešu zemniekiem šajā laikā bijusi meklējama Maskavas cara pārvaldītajās zemēs. Par to pašu tiek runāts arī iepriekšējās un tālākajās nodaļās, nonākot pat pie apgalvojuma, ka zemnieki paši pulcējušies ap ienākošo Mas-kavijas karaspēku kā ap glābēju un aizstāvi! Tas viss situācijā, kad avoti viennozīmīgi vēsta par tādu vardarbības līmeni pret Latgales iedzīvotājiem neatkarīgi no viņu tautības un izcelsmes, kādu zeme nekad iepriekš nebija pieredzējusi. Turklāt minētajā darbā, tāpat kā padomju historiogrāfijā kopumā, tiek mēģināts visu skatīt caur “šķiru cīņas” prizmu, runājot arī par norisēm 16. gadsimtā, t.sk. Kalendā-

ra nemieriem, vienlaikus zināmā mērā aizmirstot par minēto principu, ja runa ir par Ivanu Bargo vai citiem krievu valdniekiem un karavadoņiem.³³ Ne ar ko no minētā darba neatšķiras jau padomju laikmeta nogalē izdotā "Latvijas PSR vēsture", kurā pat vēl lielākā mērā virspusēji, kā arī vēl izteiktāk uzsverot Maskavas vēsturiskās lomas un misijas nozīmi, tiek runāts par Latviju kā "Polijas koloniju", par "nepieciešamību apmierināt savu feodāļu apetīti" kā vienīgo 1582. un 1590. gada muižu revīzijas cēloni utt.,³⁴ kas no zinātniskā redzesviedokļa ir nepieļaujama vienkāršošana vai padomju historiogrāfijas realizēta primitivizēšana. Zināmā mērā līdzīgas marksistiskās vēstures izpratnes un Padomju Savienībā realizētā tās paveida prasības vēsturniekiem Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā bija jāievēro arī turpmāk, tomēr daudzos gadījumos izdevās sasniegt atzīstamus zinātniskus rezultātus, pirmkārt ievietojot pētījumos jaunatklātus avotu materiālus.

Pie padomju laikmeta vēstures zinātnes pozitīviem sasniegumiem aplūkojamajā kontekstā jāpieskaita apjomā nelielie Jāņa Zuša vēl 1949. gadā izdotie darbi par Livonijas karu un poļu-zviedru karu,³⁵ to autors, kaut arī ieradies no Padomju Savienības, kā profesionāls vēsturnieks tomēr ievērojami atšķīrās (arī analīzes un spriešanas spēju ziņā) no saviem daudzajiem kolēģiem – speciālistiem partijas vēsturē (viņa darbos lielākā vai mazākā mērā, bet tomēr dominē tīri zinātniska, nevis politiski marksistiska pieeja vēstures procesiem, kaut arī viņš saprotamu iemeslu dēļ nav varējis izvairīties no krievu tautas vēsturiskās lomas, šķiriskuma u.c. jēdzienu pārspilēšanas un pārliecīgas izcelšanas). Darbu pie Latgales vēstures tematikas iespēju robežās turpināja Boļeslavs Brežgo,³⁶ tiesa, pēc dēla apcietināšanas un notiesāšanas par "aģitācijas" darbību vācu nacistiskās okupācijas laikā (bija filmu operators) viņš vairāku gadu garumā tika ierobežots savā zinātniskajā darbībā.

Ievērojams darbs par Rīgu viduslaikos un jaunajos laikos tapa Teodora Zeida redakcijā, un autori nodaļām par rakstā aplūkojamo laiku bija viņš pats, Vasilijš Dorošenko un Dzidra Liepiņa.³⁷ Tāpat par ļoti nozīmīgu jāatzīst Viļņa Pāvulāna uz avotiem balstītā grāmata par satiksmes ceļiem Latvijā (tajā samērā daudz runāts arī par kariem ar Žečpospolitās un tās garnizonu piedalīšanos 16.–17. gadsimtā).³⁸ Tāpat vairākus svarīgus rakstus par Rīgu un Rīgas patrimoniālo apgabalu poļu-zviedru karā uzrakstīja Dzidra Liepiņa,³⁹ par arheoloģiskajiem atradumiem Cēsu pilī, kuru Livonijas kara laikā uzspridzināja paši iemītnieki, nevēlēdamies padoties Ivana Barga

krievu-tatāru spēkiem, – Zigrīda Apala,⁴⁰ par Rīgas pilsētas tirdzniecību, Vidzemes un Latgales zemnieku stāvokli arī “poļu laikos” rakstīja Vasilis Dorošenko, plaši izmantojot Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālus,⁴¹ par Kurzemes hercogistes jautājumu 18. gadsimtā, izmantojot arī Polijas Seno aktu arhīva avotus, – Heinrihs Strods (monogrāfija tapusi padomju perioda beigu posmā, izdota jau neatkarīgajā Latvijā),⁴² būtisku informāciju par kultūras mantojumu Latgalē vēsturiskā kontekstā savā grāmatā ietvēris Leons Taivāns⁴³ utt.

Noteikti jāatzīmē arī arhivista Georga Jenša veikums, viņš savā grāmatā par Latvijas arhīviem īsumā apkopojis arī pieejamo informāciju par Pārdaugavas hercogistes, Kurzemes hercogistes, kā arī Latgales jeb Poļu Infantijas arhīvu saturu un atrašanās vietu (Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Polijas, Krievijas, Baltkrievijas, Lietuvas arhīvi). Šajā darbā autors sniedz arī īsu visu šo teritoriju administrācijas un tiesu iekārtas raksturojumu, kas nepieciešams arhīvu vietas un nozīmes izpratnei kopumā.⁴⁴

MŪSDIENU PĒTĪJUMI JEB HISTORIOGRĀFIJA PĒC NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS

Jaunajā zinātnes situācijā kā zināms atskaites punkts varēja kalpot Ilgvara Misāna vadībā izveidotā Latvijas vēstures hronoloģija, kuras autori 90. gadu sākumā balstījās arī uz līdz tam neizmanto tiem avotiem un literatūru, t.sk. poļu.⁴⁵ Neapšaubāmi par vienu no ievērojamākajiem sasniegumiem aplūkojamā posma izpētē jāatzīst Krievijas Seno aktu arhīva avotu izdošana divos sējumos par Daugavpils pilsētas vēsturi 1656.–1666. gadā – krievu-poļu-zviedru kauju laikā, kad pilsēta bija krievu rokās. Minēto darbu sagatavoja divi Daugavpils Universitātes profesori – vēsturnieks Aleksandrs Ivanovs un filologs Anatolijs Kuzņecovs.⁴⁶

Tāpat ļoti augsts zinātnisks līmenis ir mākslas vēsturnieces Rūtas Kaminskas darbiem par kultūras un mākslas pieminekļiem (sienu gleznojumiem katoļu baznīcās un muižās) Latgalē “poļu laikos” vai pēc tiem, taču tapušiem izteiktā poļu kultūras iespaidā.⁴⁷ Par Pārdaugavas hercogistes un Latgales rekatolizāciju ir rakstījis Heinrihs Strods grāmatā “Latvijas katoļu baznīcas vēsture”,⁴⁸ par Latgales kultūru arī “poļu laikos” (kultūras stāvokli, izglītības un kultūras centru darbību dažās poļu īpašniekiem piederošās muižās, reliģisko ordeņu darbību kultūras jomā u.c.) – Pēteris Zeile savos darbos

par Latgales kultūru (galvenokārt balstoties uz latviešu zinātnisko un citu literatūru).⁴⁹ Poļu kultūras iespaids jautājumi Latvijā skatīti arī divos rakstu krājumos, kuri izdoti divās valodās. Pirmo izdeva Polijas vēstniecība Latvijā (tajā, piemēram, Ojāra Spārīša raksts par poļu kultūras pieminekļiem Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā u.c.),⁵⁰ otro – Latvijas poļu savienība (arī Irēnas Bākules raksts par poļu kultūras iespaidu uz pilsētu būvniecību un arhitektūru 16. gadsimta vidū un 17. gadsimtā, Ojāra Spārīša – par dominikāņu pedagogijas elementiem emblemātisko gleznojumu ciklā Pasienes baznīcā, Rūtas Kaminskas – par baznīcu dibinātāju un cēlēju portretiem Latgalē 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē utt.).⁵¹ Par dažādiem “poļu laiku” aspektiem, izmantojot arī latviešu historiogrāfijā nezināmus avotus un literatūru, rakstījis Jānis Stradiņš (zinātnes stāvoklis Latgalē 18. gadsimtā uz muižnieka M. Borha un Varakļānu muižas piemēra),⁵² Tadeušs Puisāns (balstoties uz misionāra Strībinga 1606. gada ziņojumu no Rīgas jezuītu kolēģijas annālēm, aplūkojot Latgales zemnieku ikdienas dzīvi 17. gadsimtā),⁵³ Andris Zeļenkovs (dāņu prinča Magnusa darbība Livonijas kara laikā līdz 1583. gadam),⁵⁴ Arturs Boruks (zemes lustrācija un zemes reforma Latgalē 16.–18. gadsimtā),⁵⁵ Ēriks Jēkabsons (Rīgas pilsētas un Žečpospolitās attiecības 1561.–1600. gadā caur Daugavgrīvas cietokšņa prizmu, Rīgas pilsēta un Daugavgrīvas cietoksnis poļu-zviedru kara laikā 1600.–1621. gadā, izmantojot arī poļu literatūru un t.s. Rīgas maģistrāta ārējo arhīvu Latvijas Valsts vēstures arhīvā),⁵⁶ Māra Caune (Rīgas pilsētas neatkarības un Žečpospolitās varas laikā),⁵⁷ Margarita Barzdeviča (Rīgas pilsētas kartogrāfiskais materiāls no poļu, zviedru un Latvijas arhīvu avotiem līdz 1621. gadam),⁵⁸ Ēvalds Mugurēvičs (par Rēzeknes stāstījuma vēsturi arī aplūkojamajā laika posmā un Ludzas vēsturi rakstītajos avotos),⁵⁹ Kārlis Počs (par muižnieku Hilzenu un Manteifeļu dzimtām Latgalē).⁶⁰

Salīdzinoši liela uzmanība pievērsta Kurzemes hercogistes vēsturei, turklāt tās historiogrāfijas stāvokli īsi pirms nāves raksturoja ievērojamais latviešu vēsturnieks Teodors Zeids⁶¹ (viņš ir arī autors 90. gadu sākumā izdotajam darbam par Latvijas vēstures senākajiem avotiem, kurā nozīmīgu vietu ieņem Livonijas kara, Pārdaugavas hercogistes, Kurzemes hercogistes un Latgales jeb Poļu Inflantijas vēstures avoti⁶²). Pateicoties Mārītei Jakovļevai no Latvijas vēstures institūta, pēdējās desmitgadēs ir apgaismotas daudzas līdz šim neskaidras vai nepietiekami izpētītas hercogistes vēstures lappuses – par rūpniecību, ārējām attiecībām, karadarbību hercogistes

teritorijā, cīņu par varu laikā, kad hercogiste bija cieši saistīta ar Žečpospolitu utt.⁶³ M. Jakovļeva ir arī autore avota publikācijai par karaļa Stefana Batorija viesošanas Rīgā (Gotharda Vīkena hronikas fragmenta zinātniska apstrāde un komentāri),⁶⁴ uz avotiem (t.sk. arhīvu) balstītam aprakstam par Latvijas teritorijas robežām un administratīvo iedalījumu 16. gadsimta otrajā pusē – 17. gadsimtā, kā arī (kopā ar Austru Mieriņu) tādām pašām darbam par Latvijas teritoriju 18. gadsimtā,⁶⁵ tāpat – augstvērtīgam pētījumam par zviedru karaspēka realizētajiem Rīgas pilsētas aplenkumiem un tā militārajiem plāniem pret pilsētu 17. gadsimta sākumā,⁶⁶ rakstam par Jelgavas pili un tās militārajām funkcijām poļu-zviedru kara laikā 1600.–1661. gadā.⁶⁷

Kurzemes hercogistes vēstures tematikai bija veltītas trīs Ventspils Vēstures un mākslas muzeja organizētas konferences, kuru materiāli tika izdoti trijos šī muzeja rakstu sējumos.⁶⁸ Savukārt Latvijas Valsts vēstures arhīvs Rīgā veltījis hercogistes tematikai vienu no žurnāla “Latvijas Arhīvi” numuriem, kurā publicēts arī jaunās pētnieces Enijas Rubinas uz arhīva materiāliem balstītais nozīmīgais pētījums par Tadeuša Kostjuško sacelšanās atskaņām Latvijas teritorijā 18. gadsimta beigās,⁶⁹ Marītes Jakovļevas raksts par mēģinājumiem saglabāt hercogistes valstiskumu Ketleru dinastijas varas laikā,⁷⁰ Anitas Čerpinskas darbs par hercoga troņa mantošanas jautājumu 1711.–1718. gadā⁷¹ u.c. Minētā arhīva speciāliste Valda Kvaskova sagatavojusi, komentējusi un ar analītisku zinātnisku ievadu papildinājusi Kurzemes hercogienes Dorotejas vēstules, kuras izdotas sērijas “Vēstures avoti” 1. sējumā.⁷² Latviešu vēsturnieki pievēršas hercogistes tematikai arī publikācijās ārzemēs, piemēram, jau 90. gadu sākumā Teodors Zeids, Beata Krajevskā, Mārīte Jakovļeva, Margarita Barzdeviča un Tatjana Aļeksejeva ar saviem rakstiem piedalījās Ervīna Oberlendera un latviešu vēsturnieka Ilgvara Misāna sastādītajā, hercogistes vēsturei veltītajā rakstu krājumā, kas tika izdots Vācijā.⁷³

Tiesību vēsturnieki Valdis Blūzma un Jānis Lazdiņš sagatavojuši un izdevuši “poļu laiku” un Kurzemes hercogistes tiesību avotus ar komentāriem, kas jāatzīst par nozīmīgu sasniegumu ne vien tiesību vēsturē, bet arī vispār vēsturē, īpaši ievērojot līdz tam pastāvējušo būtisku dokumentu tulkojumu neesamību latviešu valodā (t.sk. Livonijas ordeņa un Rīgas arhibīskapa *Pacta subiectionis* 1561. gadā, Sigismunda Augusta privilēģija, Seima konstitūcijas, Vidzemes likumi utt.).⁷⁴

Vairāki vēsturnieki savos darbos skāruši nacionālo minoritāšu ģenēzi Latgalē Žečpospolitās varas laikā, no viņiem vispirms jāmin Heinrihs Strods (Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs, sākot ar 1772. gadu)⁷⁵ un Antoņina Zavarina (par krieviem saskaņā ar 1772. gada tautskaites datiem).⁷⁶ Savukārt Aivars Stranga analizē ebreju ienākšanu un darbību Kurzemē, Vidzemē un Latgalē (autors raksturo arī ebreju ieceļošanu Igaunijā un Lietuvā, kas ir būtiski, lai izprastu latviešu apdzīvoto zemju situāciju šajā kontekstā).⁷⁷ Par poļu minoritātes izcelšanos un attīstību Latgalē Žečpospolitās varas posmā vispārīgi rakstījis Ēriks Jēkabsons.⁷⁸

Par poļu muižniecības un intelīģences 19. gadsimta nogalē Rīgā sagatavoto un pāvestam Leonam XIII dāvināto albumu "Terra Mariana" (albums, kura teksta autors ir Gustavs Manteifelis, veltīts katolicisma vēsturei Latvijas teritorijā) vairākus rakstus ir publicējis Latgales pētniecības institūta direktors Henrihs Soms. Tomēr šī autora raksti vērtējami drīzāk kā 19. gadsimta kultūrvēsturiska pieminekļa apskati un analīze, jo albumam nepiemīt nozīmīgāka pašu procesu un norišu zinātniski izzinoša vērtība.⁷⁹

Rēzeknes Augstskolas pasniedzēja Inese Poča ir sagatavojusi un izdevusi apjomā nelielu darbu ("didaktisku līdzekli") par Latgali Žečpospolitās varā, kurā centusies apkopot un vispārināt līdz šim historiogrāfijā pateikto. Tomēr autorei paslīdējušas garām pat daudzās jaunākās publikācijas latviešu valodā, tādējādi nelielajai brošūrai jāpieiet piesardzīgi.⁸⁰

Latviešu vēsturnieki publicē arī mazākus, ar "poļu laikiem" saistītus vēstures avotus. Ieva Ose publicējusi Krievijas Seno aktu arhīvā glabātās Lietuvas metrikas materiālus par Turaidas, Siguldas un Cēsu pils 1582. un 1590. gada revīziju (oriģinālajā – poļu valodā un tulkojumā latviski, ko veicis Jānis Tāļivaldis Zemzaris un Ēriks Jēkabsons),⁸¹ savukārt Agris Dzenis – Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabāto Vārkavas muižas 1748. gada inventāra sarakstu (tāpat oriģinālajā – poļu valodā, ar tulkojumu latviski).⁸²

Jāatzīmē arī zināms novadpētnieku un atsevišķu ceļvežu autoru ieguldījums. Ļoti pozitīvu piemēru sekmīgam novadpētnieka darbam demonstrējis un turpina to darīt Valentīns Edmunds Klešņiks, kurš raksta par sava dzimtā Ciblas pagasta un tā teritorijā esošās Eversmuižas (Žečpospolitās laikā – nocietinātas muižas) vēsturi bijušajā Ludzas apriņķī (arī par laiku līdz iekļaušanai Krievijas sastāvā), turklāt dara to, balstoties arī uz arhīvu materiāliem.⁸³

SECINĀJUMI

Atsevišķi Žečpospolitas valdīšanas laika posmi un aspekti Latvijas teritorijā ir sagaidījuši zinātnisku izpēti, sākot ar Latvijas neatkarības laiku 20. gadsimta 20. gados. Tai piemita trūkumi, taču darbs bija sekmīgi uzsākts, ļoti būtiski papildinot līdz tam vācbaltiešu un Latgales poļu historiogrāfijas veikumu. Īpaši sākotnējā posmā par “poļu laikiem” un Poļu Inflantiju tika runāts, lielā mērā balstoties vācbaltiešu historiogrāfijas kategorijās un tradīcijās, kas kopumā tomēr nav raksturīgi latviešu historiogrāfijai, resp., pretnostatot “poļu laikus” “labajiem zviedru laikiem” jeb apzīmējot tos par kaut ko sliktāku. Pēc autoritārā apvērsuma 1934. gadā latviešu historiogrāfija ieguva diezgan izteiktas objektivitātes trūkuma iezīmes attiecībā uz latviešu tautas vēstures jautājumiem, no vienas puses, turpinot runāt par “700 nebrīves gadiem”, vainojot par tiem gan vācbaltiešu muižniecību, gan valstis, kurām vēstures gaitā bija iespaids uz Latvijas teritorijā notiekošajiem procesiem, t.sk. Poliju (Lietuvu ne, kas arī ir zīmīgi, ievērojot minēto Žečpospolitas varas laika apzīmējumu), turpretī attiecībā uz Kurzemi zināmā mērā pārspīlējot tās patstāvības pakāpi, resp., samazinot Polijas iespaidu tajā. Ievērojamus panākumus tēmas apgaismošanā guva pirmkārt vēsturnieki, kuri savos darbos izmantoja jaunus Latvijas un ārvalstu arhīvu materiālus, – B. Brežgo, A. Spekke, A. Švābe u.c.

Latviešu trimdas Rietumos vadošie vēsturnieki (A. Spekke, A. Švābe, E. Dunsdorfs u.c.) galvenos vilcienos turpināja jau Latvijas Republikā aizsākto historiogrāfijas tradīciju, savu iespēju robežās papildinot to ar Rietumu pasaulē pieejamajiem avotu materiāliem. Pilnīgi pašsaprotami, ka trimdā radīto darbu lielākais trūkums bija Latvijas arhīvu, muzeju u.c. avotu neizmantošana, runājot konkrēti par Žečpospolitas varas laika pētniecību, – arī Polijas, Lietuvas un Baltkrievijas avotu trūkums.

Tāpat atsevišķi aspekti tika izpētīti Padomju Latvijā, turklāt tie bija saistīti ne vien ar šķiru cīņu u.c. ideoloģiskiem uzstādījumiem, bet arī nopietniem tēmas jautājumiem. Jāatzīmē V. Dorošenko, V. Pāvulāna, Dz. Liepiņas un daži citi Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā un Latvijas Valsts universitātē tapuši darbi, kuru autoriem, ieviešot aprītē neizmantotus avotu materiālus, izdevies būtiski papildināt Žečpospolitas varas laika historiogrāfiju Latvijas saimnieciskajā (pirmkārt agrārā), politiskajā un militārajā vēsturē.

Mūsdienās par aplūkojamā perioda galvenajiem pētniecības centriem ir uzskatāms Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts un Vēstures un filozofijas fakultāte, kā arī Daugavpils Universitāte. Jākonstatē, ka notiek zināms darbs pie aplūkojamās tēmas, tomēr nav praktiski neviena vēsturnieka, kura pamattēma vismaz daļēji būtu Žečpospolitas valdīšanas laiks Latvijā (neskaitot Kurzemes hercogisti, kur situācija, kā jau minēts, bija īpatnēja un kuras vēsture mūsdienās, lielā mērā pateicoties M. Jakovļevai u.c., apgaismota krietni labāk), par kādiem iepriekšējos laika posmos varam uzskatīt Boļeslavu Brežgo, Vasiliju Dorošenko, zināmā mērā arī Dzidru Liepiņu, Vilni Pāvulānu u.c. (viena no retajiem izņēmumiem šajā ziņā ir mākslas vēsturniece Rūta Kaminska).

Kā zināms pozitīvs apstāklis, kurš ir arī spilgts apliecinājums pētniecības perspektīvām, jāmin Latvijas zinātniskajos izdevumos samērā regulāri publicētie poļu vēsturnieku raksti par aplūkojamo tēmu un laika posmu – latviski ir pieejami Mariana Biskupa, Henrika Viznera, Boguslava Dibaša, Miroslava Nageļska, Konrada Bobjaņiška, Mariuša Balcereka darbi (lielākā daļa – Rūtas Kaminskas un Ērika Jēkabsona tulkojumā).⁸⁴ Īpaši tāpēc, ka, piemēram, B. Dibašs savos darbos lielā mērā balstās uz viņa paša atklātajiem, unikālajiem Latvijas Valsts vēstures arhīva un Lietuvas Valsts vēstures arhīva materiāliem par tēmu. No līdzšinējiem latviešu, poļu, lietuviešu u.c. vēstures zinātnes pētījumiem viennozīmīgi izriet, ka aplūkojamais laika periods Latvijas vēsturē ieņem ļoti nozīmīgu vietu un tā pētniecība ir iespējama, izmantojot plašos Latvijā, Polijā, Lietuvā, Baltkrievijā un citur pieejamos, pētnieku vēl neapzinātos arhīvu materiālus. Katrā ziņā skaidri redzams, ka latviešu historiogrāfijā tam netiek veltīta pienācīga vērība, tāpat līdz šim nav sniegts pietiekami dziļš un vispusīgs, mūsdienīgs vērtējums periodam kopumā. To nosaka vairāki objektīvi un subjektīvi apstākļi, starp kuriem viens no galvenajiem ir pētniecībai nepieciešamo valodu zināšanu trūkums zinātnieku starpā. Neraugoties uz to, latviešu historiogrāfijā 20. gadsimtā un mūsdienās tēmas izpētē sperts ievērojams solis uz priekšu (pirmkārt tas attiecas uz Kurzemes hercogistes vēsturi, kura “ar poļu laikiem”, kā jau atzīmēts, ir saistīta, taču no pārējām Latvijas daļām atšķirīgā, ne tik tiešā formā), kas tomēr vēl neļauj apgalvot, ka historiogrāfija ir pilnībā atbrīvojusies no dažu pirmskara, trimdas un pat padomju laika konstatāciju iespaida (piemēram, vienkāršotais “slikto poļu laiku” pretnostatījums “labajiem zviedru laikiem” vai tikpat vienkāršotā poļu lielmužniecības darbības

“feodālā rakstura” un motīvu uzsvēršana, rakstīšana par Latgali kā “koloniju” u.tml.).

Tomēr latviešu historiogrāfijā tapušie un topošie darbi ļauj konstatēt, ka ir sperti noteikti soļi aplūkojamā laika posma apgaismošanā. Pirmām kārtām tas attiecas uz Kurzemes hercogisti, Latgales kultūras pieminekļiem, atsevišķiem poļu-zviedru kara jautājumiem, latviešu zemnieku stāvokli u.c. Tomēr šī Latvijas vēsturei ārkārtīgi nozīmīgā perioda dziļāka izpēte (gan atsevišķu jautājumu izgaismošana, gan jaunas, uz daudzpusējiem avotiem un literatūras balstītas analītiskas sintēzes radišana) arvien ir viens no būtiskākajiem nākotnes uzdevumiem, kuru neapšaubāmi pilnveidos un atvieglos arī sadarbība ar poļu, lietuviešu un baltkrievu vēsturniekiem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Rakstā netiek lietots atsevišķās publikācijās latviešu valodā sastopamais Lietuvas lielkunigaitijas nosaukums, jo minētajā valstiskajā veidojumā dominēja slāviskums gan iedzīvotāju skaita un izvietojuma, gan tradīciju, gan arī oficiālas valodas sfērā.
- ² Vairāk par Latgales historiogrāfiju sk.: Aleksandrs Ivanovs, Josifs Šteimans (1999). *Latgales vēstures historiogrāfija (1946–1999)*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība; Aleksandrs Ivanovs, Pēteris Kivrāns, Inese Poča, Kārlis Počs (2003). *Apcerējumi par Latgales vēstures historiogrāfiju līdz 1945. gadam*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.
- ³ Sk., piemēram: Kristaps Upelnieks (1930). *Kurzemes kuģniecība un kolonijas XVII g. simtenī*. Liepāja: J. Rove. Šis pats autors rakstījis arī par zemkopību un uzvārdu došanu latviešiem, kas uzskatāmi par nozīmīgiem darbiem.
- ⁴ Minētā iemesla dēļ arī salīdzinoši apjomīgā Kurzemes hercogistes historiogrāfija jāuzskata par atsevišķa raksta tēmu, šajā rakstā minēti tikai galvenie darbi no tās.
- ⁵ Arnolds Spekke (1927). *Alt-Riga im Lichte eines humanistischen Lobgedichts vom Jahre 1595 (Bas. Plinius, Encomium Rigae)*. Rīga: W. F. Häcker; Arnolds Spekke (1932). *Ķēniņa Stefana ienākšana Rīgā un cīņas par Doma baznīcu*. Rīga: Valters un Rapa; Arnolds Spekke (1935). *Latvieši un Livonija 16. gs.* Rīga: A. Gulbis.
- ⁶ Arveds Švābe (1937). Sigismunda Augusta Livonijas politika. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 67.–109. lpp.; 4, 483.–522. lpp.
- ⁷ Jānis Strauberģs (1937). *Rīgas vēsture*. Rīga: Grāmatu draugs.
- ⁸ Jānis Juškevičs (1931). *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*. Rīga: Valstspapīru spiestuve; Jānis Juškevičs (1935). *Kurzemes hercogi un viņu laikmets*. Rīga: Valters un Rapa.
- ⁹ Jānis Juškevičs (1938). Daugavgrīva no 13. līdz 20. gadsimtam. No: *Krasta artilērijas pulks. Daugavgrīva*. Rīga: Krasta artilērijas pulks, 53.–168. lpp.
- ¹⁰ Jānis Juškevičs (1936). *Vecā Rīga*. Rīga: Valters un Rapa; Jānis Juškevičs (1927). Koknese. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 7/8, 39.–43. lpp.

- ¹¹ Nikolajs Ķaune (1936). *Leišu un poļu laikmets Livonijā*. Rīga: Valters un Rapa.
- ¹² Juris Jenšs (1937). Rīgas pilsētas tirdzniecība ar Pliskavu XVI un XVII g. simtenī. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1, 14.–23. lpp.
- ¹³ Mārgers Stepermanis (1937). Kurzemes starptautiskais stāvoklis hercoga Jēkaba valdīšanas laikā. No: Francis Balodis (red.) (1937). *Vēstures atziņas un tēlojumi: vēstures skolotājiem 1936. gadā lasīto lekciju sakopojums*. Rīga: Izglītības ministrija; u.c.
- ¹⁴ M. Puriņš (1939). Kurzemes militārā palīdzība Francijai 17. gs. *Militārais Apskats*, 1939, 4–5. Saīsinātu raksta versiju sk.: *Militārais Apskats*, 1995, 1, 72.–78. lpp.
- ¹⁵ Boļeslavs Brežgo (1938). *Daugavpils pilsētas teritorija XVI–XVIII gs. Daugavpils*; (1939). *Rēzeknes un Ludzas pilsētu teritorijas XVI–XVIII gs. Daugavpils*; (1932). *Przywilej miasta Dyneburga z roku 1582*. Dyneburg: Wydawnictwo “Naszego Głosu” (atkārtots izdevums ar tulkojumu latviešu un krievu valodā: Daugavpils: Latgales Pētniecības institūta izdevniecība, 2009); (1931). Ludza. Pils un pilsātas vēsture. *Latgolas Škola*, 7, 13.–19. lpp.; 8, 6.–12. lpp.; (1938). *Materiały krajoznawczo-historyczne*. Daugavpils: Harfa (viens no līdzautoriem); (1943). *Latgolas inventāri un generalmēreīšonas zem’u aproksti, 1695.–1784*. Daugavpils: Vl. Lōča izdevniecība; (1943). *Latgolas pagōtne*. Daugavpils: Vl. Lōcis; (1944). *Latgolas vēstures materiāli*. Daugavpils: Vl. Lōča izdevniecība; u.c.
- ¹⁶ Boriss Vipers (1937). *Latvijas māksla baroka laikmetā*. Rīga: Valters un Rapa.
- ¹⁷ Baltasars Rusovs (1926). *Livonijas hronika*. Tulkojis Eduards Veispals. Rīga: Valters un Rapa.
- ¹⁸ Jozefs Kleijntjenss (1940). *Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos. Fontes historiae Latviae societatis Jesu*. Rīga: Latvijas vēstures institūts. (Latvijas vēstures avoti. 3. sērija).
- ¹⁹ A. Oborska ziņojums J. Radzivilam par poļu vienības sadursmi ar vācu-latviešu spēkiem 1583. gadā (1940). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 277.–284. lpp.
- ²⁰ Edgars Dunsdorfs, Arnolds Spekke (1964). *Latvijas vēsture 1500–1600*. Stokholma: Daugava; Edgars Dunsdorfs (1962). *Latvijas vēsture 1600–1710*. Upsala: Daugava, 19.–68., 95.–99., 127.–138. lpp.; Edgars Dunsdorfs (1973). *Latvijas vēsture 1710–1800*. Sundbyberg.
- ²¹ Andrejs Johansons (1975). *Latvijas kultūras vēsture 1710–1800*. Stokholma: Daugava.
- ²² Arnolds Spekke (1957). *History of Latvia. An Outline*. Stockholm: Published by M. Goppers, pp. 181–220, 242–263.
- ²³ Aleksandrs Berķis (1960). *The Reign of Duke James in Courland 1638–1682*. Lincoln, Nebraska: Vaidava. Arī: Aleksandrs Berķis (2009). Kurzemes hercoga Jēkaba drošības politika no 1638. līdz 1658. gadam. *Militārais Apskats*, 3/4, 61.–77. lpp.
- ²⁴ Edgars Andersons (1970). *Senie kurzemnieki Amerikā un Tobago kolonizācija*. Stokholma: Daugava.
- ²⁵ Lidija Švābe (1978). “Rīga neatver vārtus”. *Akadēmiskā Dzīve*, 20, 18.–20. lpp.
- ²⁶ Edgars Dunsdorfs (1967). *Mūžīgais latviešu karavīrs*. Melburna: Ģenerāļa Kārļa Goppera fonds.

- ²⁷ *Acta Latgalica* (1965, 1968, 1970, 1972, 1974, 1976, 1981). I–VII sēj. B.v.: Latgaļu izdevniecība.
- ²⁸ Tadeušs Puisāns (1973). *Nogrimušās jaunavas mantojums – Ludza*. Mičigana: J. Šķirmanta apgāds.
- ²⁹ Miķelis Bukšs (1976). *Latgaļu atmūda, idejas un ceiņas*. B.v.: Latgaļu izdevniecība.
- ³⁰ Kārlis Stalšāns (1958). *Latviešu un lietuviešu austrumu apgabalu likteņi*. Čikāga: J. Šķirmanta apgāds.
- ³¹ Staņislavs Škutāns (1953). *Misionaru darbeiba Latgolā*. Minhene: V. Loča izd.; Staņislavs Škutāns (1973). *No Marijanu 300 gadu vēstures*. [Minhene]: Latgaļu izd.; Staņislavs Škutāns (1974). *Dokumenti par klaušu laikim Latgolā*. [Minhene]: Latgaļu izd.; Staņislavs Škutāns (1999). *Latgolas vēstures druskas*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.
- ³² Piemēram: Kempis Francis (1991; pirmais izdevums – Rīga: P. Puduļa izdevniecība, 1938). *Latgales likteņi*. Rīga: Avots.
- ³³ Jānis Zutis (atb. red.) (1953). *Latvijas PSR vēsture*. I sēj. *No vissenākajiem laikiem līdz 1860. gadam*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 124.–170., 204.–207. lpp.
- ³⁴ Aleksandrs Drīzulis (red.) (1986). *Latvijas PSR vēsture*. *No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām*. 1. sēj. Rīga: Zinātne, 64.–80., 92.–100., 110.–116. lpp.
- ³⁵ Jānis Zutis (1949). *Vidzeme kā poļu un zviedru cīņas objekts*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība; Jānis Zutis (1949). *Livonijas karš*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība; u.c.
- ³⁶ Boļeslavs Brežgo (1951). Latgales XVIII gadsimta otrās puses un XIX gadsimta sākuma kartes. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2, 321.–331. lpp.; Boleslav Brezhgo (1956). *Očerki po istorii krest'ianskikh dvizhenii v Latgalii 1577–1907* Rīga: Izdatel'stvo AN LSSR; Boleslav Brezhgo (1957). Shliakhetskie naezdy i latgal'skie krest'iane. 1646–1785. *Izvestia Akademii nauk Latviiskoi SSR*, 5, s. 23–36.
- ³⁷ Teodors Zeids (red.) (1978). *Feodālā Rīga*. Rīga: Zinātne.
- ³⁸ Vilnis Pāvilāns (1971). *Satiksmes ceļi Latvijā XIII–XVII gadsimtā*. Rīga: Zinātne.
- ³⁹ Dzidra Liepiņa (1960). Rīgas patrimonālā apgabala zemnieku šķiru cīņa poļu-zviedru kara laikā (1600.–1629. g.). No: *Vēstures problēmas*. 3. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 37.–58. lpp.; Dzidra Liepiņa (1972). Cīņa par Rīgu poļu-zviedru kara laikā (1600–1629). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 10, 37.–45. lpp.; Dzidra Liepiņa (1972). Avoti par Rīgas politisko vēsturi poļu un zviedru kara (1600.–1629.) laikā. No: Anatolijs Bīrons (red.) (1972). *Rīgas vēstures avotu un historiogrāfijas problēmas. Konferences tēzes*. Rīga: Zinātne, 35.–40. lpp.; u.c.
- ⁴⁰ Zigrīda Apala (1983). Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pilī. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 14. laid., 14.–23. lpp.
- ⁴¹ Vasilijš Dorošenko (1960). Kara postījumu sekas Vidzemes un Latgales lauksaimniecībā XVI gs. otrajā pusē. No: *Vēstures problēmas*. 3. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 3.–36. lpp.; Vasilijš Dorošenko (1966). Lauksaimniecības preču eksports no Rīgas 1562.–1630. g. (statistiski dati). No: *Latvijas agrārā vēsture (XVI–XIX gs.)*. *Lauksaimniecība un tīrgus feodālisma laikā*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures

- institūts, 3.–32. lpp.; Wasilij Doroszenko (1965). Więzi rynkowe folwar-ków inflanckich na przełomie XVI i XVII wieku. *Przegląd Historyczny*, 2, s. 260–282; Wasilij Doroszenko (1966). Eksport Rygi na Zachód w okresie przynależności do Rzeczypospolitej (1562–1620). *Zapiski Historyczne*, t. 31, zes. 1, s. 7–44; Wasilii Doroszenko (1960). *Očerki agrarnoi istorii Latvii v XVI veke*. Rīga: Izdatel'stvo AN LSSR; Vasilii Doroszenko (1964). Rynoch-nie sviazi iezuitskikh fol'varkov pod Rigoj v konce XVI – nachale XVII v. V kn.: *Ezhegodnik po agrarnoi istorii Vostochnoi Evropi 1962 goda*. Minsk, s. 152–160; Vasilii Doroszenko (1957). Akty Litovskoi metriki kak istochniki po istorii Latvii. *Izvestia Akademii nauk Latviiskoi SSR*, 12, s. 61–71; Vasilii Doroszenko (1973). *Myza i rynek. Hoziaistva rizhskoi iezuitskoi kollegii na rubezhe XVI i XVII vv*. Rīga: Zinatne; Vasilii Doroszenko (1985). *Torgovlia i kupechestvo Rigi v XVII veke*. Rīga: Zinatne, s. 49–108; u.c.
- ⁴² Heinrihs Strods (1993). *Kurliandskii vopros v XVIII veke*. I–II. Rīga: Lat-viiskii Universitet.
- ⁴³ Leon Taivan (1988). *Po Latgalii*. Moskva: Iskusstvo.
- ⁴⁴ Georgii Ensch (1981). *Iz istorii arkhivnogo dela v Latvii*. Rīga: Avots, s. 37–41, 52–56.
- ⁴⁵ Ēriks Jēkabsons (1993). Latvijas vēsture gadskaitļos 1562–1629. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 178.–186. lpp.; Vilnis Pāvulāns (1993). Lat-vijas vēsture gadskaitļos 1628–1699. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 164.–168. lpp.
- ⁴⁶ Aleksandrs Ivanovs, Anatolijs Kuzņecovs (2002). *Dinaburga Krievij-as Valsts seno aktu arhīva dokumentos (1656–1666)*. I–II. Daugavpils: Saule.
- ⁴⁷ Rūta Kaminska (1994). *18. gadsimta glezniecība Latgalē*. Rīga: Zinātne; Rūta Kaminska (1996). *Polska sztuka sakralna na Łotwie*. Ryga: Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Rydze; Rūta Kaminska (2006). *Sakrālās arhi-tektūras un mākslas mantojums Daugavpils rajonā*. Rīga: Neputns; Rūta Kaminska (1996). Piemiņas vārdi Stoļerovas baznīcai. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 44.–59. lpp.; Rūta Kaminska (1998). 18.–19. gs. Lat-gales arhitektūras un mākslas mantojuma pētniecība. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1/2, 37.–41. lpp.; u.c.
- ⁴⁸ Heinrihs Strods (1996). *Latvijas Katoļu baznīcas vēsture 1075.–1995*. Rīga: [b.i.].
- ⁴⁹ Pēteris Zeile (2006). *Latgales kultūras vēsture. No akmens laikmeta līdz mūsdienām*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 158.–253. lpp.; Pēteris Zeile (sast.) (2001). *Ai, māte Latgale. Atskati Latgales vēsturē un kultūrvēsturē*. [Rīga]: Annele, 175.–264. lpp.
- ⁵⁰ Renāte Čaupale (sast.) (1994). *Poļu kultūra Latvijā. Kultura polska na Łotwie*. Rīga: Polijas Republikas vēstniecība Rīgā.
- ⁵¹ Renāte Čaupale (sast.) (2007). *Poļu kultūras zīmes Latvijā. Śladami polskiej kultury na Łotwie*. Rīga: Latvijas Poļu savienība.
- ⁵² Jānis Stradiņš (2009). *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 242.–243. lpp.
- ⁵³ Tadeušs Puisāns (2006). Ludza un tās cilvēki Romas skatījumā. No: Alek-sandrs Ivanovs (red.). *Teiksmainā Ludzas senatne. Zinātniski pētnieciskās konferences materiāli. Ludza, 2003. gada 24. aprīlis*. Ludza: Ludzas novada muzejs, 37.–46. lpp.

- ⁵⁴ Andris Zeļenkovs (2000). Dānijas prinča Magnusa (1540–1583) darbība Livonijā. No: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. Rīga, 15.–30. lpp.
- ⁵⁵ Arturs Boruks (2004). Zemes lustrācija un valaku reforma Latgalē (16. gs. otrā puse – 18. gs.). No: *Acta Latgalica*. 13. sēj. Daugavpiļš; Rēzekne: Latgolas Pētniecības instituta izdevniecība, Latgolas Kultūras centra izdevniecība, 119.–131. lpp.
- ⁵⁶ Ēriks Jēkabsons (2012). Rīgas pilsētas un Žečpospoļitas valsts attiecības 1561. gadā – 17. gs. sākumā: Konflikti ar Daugavgrīvas cietoksni. *Latvijas Arhīvi*, 2, 27.–60. lpp.; Ēriks Jēkabsons (1997). Rīgas pilsēta un Daugavgrīvas cietoksnis poļu-zviedru kara laikā 1600.–1621. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 1, 19.–25. lpp.; Tas pats poļu valodā: (1998). Miasto Ryga i twierdza Dźwiņoujście podczas wojny polsko-szwedzkiej 1600–1629. *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska*, 12, Białystok, s. 19–36.
- ⁵⁷ Māra Caune (2001). *Rīgas pils*. Rīga: Zinātne, 45.–52. lpp. Šī pati autore rakstījusi arī par Rīgas pilsētu aplūkojamajā laikā: Māra Caune (2000). Rīgas rāte un Polijas, Zviedrijas un Krievijas virsvara (16. gadsimta otrā puse – 19. gadsimta pirmā puse). No: Ilona Celmiņa (sast.). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: SIA “Rīgas nami”, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, 89.–93. lpp.
- ⁵⁸ Margarita Barzdeviča (2001). Rīgas pilsētas attīstība 1621.–1710. gadā kartogrāfisko attēlu atspoguļojumā. No: Andris Caune (atb. red.). *Senā Rīga*. 3. *Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 161.–187. lpp.; Margarita Barzdeviča (2003). Karšu un plānu izmantošanas sākums Rīgas pārvaldē. No: Andris Caune (atb. red.). *Senā Rīga*. 4. *Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 299.–322. lpp.; Margarita Barzdeviča (2011). *Rīga zviedru laika kartēs un plānos 1621–1710*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 36.–50. lpp.
- ⁵⁹ Ēvalds Mugurēvičs (2011). Rēzeknes pils un novada vēsture 9.–17. gs. pēc rakstītiem avotiem un arheoloģisko izrakumu datiem. No: Ieva Ose (sast.). *Latvijas viduslaiku pils. VII. Pētījumi un avoti par Livonijas ordeņpīlim*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 246.–251. lpp.; Ēvalds Mugurēvičs (2006). Rakstiskie vēstures avoti par Ludzas senāko vēsturi. No: Aleksandrs Ivanovs (red.). *Teiksmainā Ludzas senatne. Zinātniski pētnieciskās konferences materiāli. Ludza, 2003. gada 24. aprīlis*. Ludza: Ludzas novada muzejs, 69.–78. lpp.
- ⁶⁰ Kārlis Počs (2007). Hilzenu dzimta Latgalē. No: *RA raksti. Vēsture un filozofija*. VII sēj., Rēzekne, 63.–76. lpp.; Kārlis Počs (2007). Manifeļu dzimta Latgalē un tās ievērojamākais pārstāvis. No: Turpat, 77.–89. lpp.
- ⁶¹ Teodors Zeids (1994). Kurzemes hercogiste historiogrāfijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 16.–26. lpp.
- ⁶² Teodors Zeids (1992). *Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti līdz 1800. gadam*. Mācību līdzeklis vēstures specialitātes studentiem. Rīga: Zvaigzne, 84.–141., 207.–213. lpp.
- ⁶³ Mārīte Jakovļeva (1992). Kurzemes hercogu dzelzsmanufaktūras. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 29.–48. lpp.; Mārīte Jakovļeva (1999). Modernizācija un manufaktūras Kurzemes hercogistē 17. gadsimtā. No: Ilgvars Misāns, Edvīns Oberlenders, Guido Straube (zin. red.). *Kurzeme*,

- Vidzeme, Latgale. Reģions un identitāte vēsturē: konferences materiāli.* Rīga: N.I.M.S., 66.–74. lpp.; Mārīte Jakovļeva (1998). Kurzemes hercogistes teritorija un robežas 16. gs. otrajā pusē un 17. gs. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 33.–58. lpp.; Mārīte Jakovļeva (2001). Attiecības starp Rīgas pilsētu un Kurzemes hercogisti zvejas jautājumos Babītes novadā (16. gs. otrā puse – 1636. g.). No: Andris Caune (atb. red.). *Senā Rīga. 3. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 256.–266. lpp.; Mārīte Jakovļeva (2002). Ciņa par varu Kurzemes hercogistē pēc hercoga Frīdriha Kazimira nāves (1698. gada janvāris – 1699. gada aprīlis). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 65.–93. lpp.; Mārīte Jakovļeva (2003). Ciņa par varu Kurzemes hercogistē pēc hercoga Frīdriha Kazimira nāves (1699. gada janvāris – 1701. gada aprīlis). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 65.–96. lpp.; Mārīte Jakovļeva (2005, 2006). Ciņa par varu Kurzemes hercogistē pēc hercoga Frīdriha Kazimira nāves (1701.–1703. gads). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 48.–69. lpp.; 3, 44.–60. lpp.; Mārīte Jakovļeva (2005). Kurzemes hercoga Jēkaba attiecības ar Krieviju. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 30.–55. lpp.; Mārīte Jakovļeva (2007). Karadarbība Kurzemes hercogistē un Lietuvas pierobežā Lielā Ziemeļu kara sākumā (1700. g. februāris – 1703. g. maijs). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 42.–72. lpp.; Mārīte Jakovļeva (2008). Karadarbība Kurzemes hercogistē un Lietuvas pierobežā (1703. g. vasara – 1705. g.). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 29.–46. lpp.; 3, 49.–70. lpp.; Mārīte Jakovļeva (2010). Eine einfache Annexion? Die Handels- und Grenzkonvention zwischen dem Herzogtum Kurland und Russland vom 10./21. Mai 1783. In: *Forschungen zur baltischen Geschichte.* Bd. 5. Tartu, S. 95–108; u.c.
- ⁶⁴ Mārīte Jakovļeva (1994). Vikena hronika par Polijas karaļa Stefana Batorija uzturēšanos Rīgā. *Latvijas Arhīvi*, 3, 42.–44. lpp.
- ⁶⁵ Mārīte Jakovļeva (1999). Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 16. gs. otrajā pusē un 17. gs. No: Andris Caune (sast.). *Latvijas zemju robežas 1000 gadus.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 91.–131. lpp.; Mārīte Jakovļeva, Austra Mieriņa (1999). Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 18. gs. No: Turpat, 131.–146. lpp.
- ⁶⁶ Mārīte Jakovļeva (2005). Rīgas aplenkumi poļu-zviedru kara laikā 17. gs. sākumā un zviedru aplenkuma plāna Rīgas ieņemšanai uzmetums (1620. gads). No: Andris Caune (atb. red.). *Senā Rīga. 5. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 211.–220. lpp.
- ⁶⁷ Mārīte Jakovļeva (2011). Jelgava kā militārs nocietinājums poļu-zviedru kara laikā (1600–1661). No: Ieva Ose (sast.). *Latvijas viduslaiku pilis. VII. Pētījumi un avoti par Livonijas ordenpīlīm.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 323.–353. lpp.
- ⁶⁸ *Ventspils muzeja raksti*, 1., 5., 6. sēj. (2001, 2006, 2009). Tāpat šī izdevuma 3. sējuma daļa rakstu veltīta Kurzemes hercogistes vēsturei.
- ⁶⁹ Enija Rubina (2011). Kostjuško sacelšanās Kurzemes hercogistē. *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 235.–265. lpp.
- ⁷⁰ Mārīte Jakovļeva (2011). Ciņa par Kurzemes un Zemgales hercogistes pastāvēšanu Ketleru dinastijas laikā (1561–1737). *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 64.–88. lpp.

- ⁷¹ Anita Čerpinska (2011). Kurzemes un Zemgales hercoga troņa mantošanas jautājums 1711.–1718. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 210.–234. lpp.
- ⁷² Valda Kvaskova (red.) (1999). *Kurzemes hercogienes Dorotejas vēstules*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija, Latvijas Valsts vēstures arhīvs. (Vēstures avoti, I).
- ⁷³ Erwin Oberländer, Ilgvars Misāns (Hg.) (1993). *Das Herzogtum Kurland 1561–1795. Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft*. Bd. 2. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk; sk. arī: Erwin Oberländer (Hg.) (2001). *Das Herzogtum Kurland 1561–1795. Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft*. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk; u.c.
- ⁷⁴ Valdis Blūzma (red.) (2006). *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri*. 2. sēj. *Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795)*. Rīga: Juridiskā koledža.
- ⁷⁵ Henrihs Strods (1989). *Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs 1772. g. – 1959. g.* Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
- ⁷⁶ Antonina Zavarina (1993). Latgolys krīvu idzeivotāji pēc 1772. goda tautys skateišonys datim. No: *Acta Latgalica*. 8. sēj. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 99.–104. lpp.
- ⁷⁷ Aivars Stranga (2008). *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 292.–309. lpp.
- ⁷⁸ Ēriks Jēkabsons (1995). *Poļi Latvijā*. Rīga: LZA Filozofijas un socioloģijas institūts, 9.–11. lpp.; Ēriks Jēkabsons (1993). *Stosunki polsko-łotewskie na przestrzeni dziejów*. In: Edward Walewander (red.). *Polacy na Łotwie*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 23–30.
- ⁷⁹ Sk.: Henrihs Soms (2003). Albums “Terra Mariana” (1888. g.) Latgales historiogrāfijas skatījumā. No: *Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture*. VI (II). Daugavpils: Saule, 45.–49. lpp.; Henrihs Soms (2003). Kurzeme albumā “Terra Mariana” (1888. g.). No: Arturs Medveckis (sast.). *Sabiedrība un kultūra*. V. Liepāja: Liepājas Pedagoģiskā akadēmija, 64.–73. lpp.; Henrihs Soms (2004). Daugavpils (Dinaburga) albumā “Terra Mariana” (1888. g.). No: *Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XIII zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture*. VII. Daugavpils: Saule, 183.–188. lpp.; Henrihs Soms (2004). Dāvana Romas pāvestam – albums “Terra Mariana” (1888): Daugavpils vēstures avots. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 5. laid., 67.–73. lpp.
- ⁸⁰ Inese Poča (2009). *Latgale Žečpospoļitas varā 16. gs. puse – 18. gs. beigās*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, Humanitāro un juridisko zinātņu fakultāte.
- ⁸¹ Ieva Ose (sast.) (1999). *Latvijas viduslaiku pilis. II. Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pilīm*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 152.–172. lpp.; Ieva Ose (sast.) (2002). *Latvijas viduslaiku pilis. III. Pētījumi par ordeņpilīm Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 469.–499. lpp.; Ieva Ose (sast.) (2011). *Latvijas viduslaiku pilis. VII. Pētījumi un avoti par Livonijas ordeņpilīm*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 427.–447. lpp.

- ⁸² Agris Dzenis (1999). Vōrkovas muižas 1748. goda inventarsaroksts. No: *Acta Latgalica*. 10. sēj. Daugavpils: Latgolas Pētniecības instituta izdevniecība, 54.–68. lpp.
- ⁸³ Valentīns Edmunds Klešņiks (1999). Ciblas novada vēsture. No: Arturs Trukšāns (sast.). *Ciblas novads*. 1. grām. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 7.–76. lpp.; Valentīns Edmunds Klešņiks (2002). Ciblas novada vēsture. *Latvijas Arhīvi*, 2, 30.–48. lpp.
- ⁸⁴ Mariāns Biskups (1995). Daži historiogrāfiski papildinājumi Polijas Inflantijas (Latgales) un Kurzemes vēsturei XVI–XVIII gadsimtā. No: Jaroslavs Sozaņskis (red.). *Latvija – Polija. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: Polijas Republikas vēstniecība Latvijā, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 14.–20. lpp.; Henriks Vizners (1995). Polija un Inflantija Sigismunda III un Vladislava IV laikā. No: Jaroslavs Sozaņskis (red.). *Latvija – Polija. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: Polijas Republikas vēstniecība Latvijā, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 7.–13. lpp.; Henriks Vizners (1991). Salaspils 1605. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 96.–116. lpp.; Boguslavs Dibass (1997). Daugavpils pils tiesas grāmatas Latvijas Valsts vēstures arhīvā Rīgā. *Latvijas Arhīvi*, 2, 117.–118. lpp.; Boguslavs Dibass (2000). Latgale Ziemeļu kara laikā Daugavpils pils tiesas grāmatās. *Latvijas Arhīvi*, 1, 51.–64. lpp. (tas pats 1999. g. publicēts arī: Ilgvars Misāns, Edvīns Oberlenders, Gvido Straube (zin. red.). *Kurzeme, Vidzeme, Latgale. Reģions un identitāte vēsturē: konferences materiāli*. Rīga: N.I.M.S., 66.–74. lpp.); Boguslavs Dibašs (2002). Inflantijas zemes 1676. gada galvasnaudas nodokļa reģistrs. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 152.–178. lpp.; Konrads Bobjačiņskis (2005). Daugavpils un Poļu Inflantija (Latgale) Polijas-Lietuvas (Žečpospolitās) valsts kara laikā ar Maskaviju 1654.–1655. gadā. No: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. VI. Rīga, 82.–97. lpp.; Mirosļavs Nageļskis (2006). Lielā Kroņa zemju hetmaņa Jana Zamojska Vidzemes karagājiens 1601.–1602. gadā. No: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. VII. Rīga, 212.–229. lpp.; Boguslavs Dibašs (2006). Piltenes muižniecības attieksme pret karu un Žečpospolitās valsti 1625. gadā: Dažas pārdomas par pilsoniskās sabiedrības vēsturi. No: *Ventspils muzeja raksti*. 5. sēj., 32.–41. lpp.; Boguslavs Dibašs (2009). Kurzeme un Kurzemes tematika Polijas-Lietuvas Seimos 16.–18. gs. No: *Ventspils muzeja raksti*. 6. sēj., 249.–262. lpp.; Mariušs Balcereks (2009). Hercogs Vilhelms [1574–1640] un Kurzeme Zviedrijas plānos 1616.–1617. gadā. No: *Ventspils muzeja raksti*. 6. sēj., 23.–30. lpp.; Mariušs Balcereks (2011). Poļu Vidzemes jeb Inflantijas izveides priekšvēsture. Cīņas par Daugavpili 1625.–1627. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 88.–101. lpp.; Konrads Bobjačiņskis (2011). Polijas-Lietuvas cīņa ar Maskavas valsti par Daugavpili 17. gadsimta 60. gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 66.–77. lpp.

THE RULE OF THE POLISH-LITHUANIAN
COMMONWEALTH IN THE TERRITORY
OF THE PRESENT-DAY LATVIA (1561–1795):
THE STATE OF LATVIAN HISTORIOGRAPHY

Ēriks Jēkabsons

Dr. hist., researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia. Scientific interests: military political history of Latvia and Central and Eastern Europe from the end of the 19th century to 1945.
E-mail: eriksj@lu.lv

The paper examines how the rule of the Polish-Lithuanian Commonwealth (*Rzecz Pospolita*) has been treated in Latvian historiography between the two world wars, among exiles or political emigrants in the West after World War II, under the Soviet regime in Latvia and after the restoration of Latvia's independence. The main focus is on the state of historiography, as far as it is practically possible mentioning the major authors, the topics that they cover and their works on the above-mentioned subject. The author of the present paper also analyzes the historians' choice of topics and reaches the conclusion that the published works as well as those that are still in the process of being written demonstrate that certain steps have been taken in shedding light on the respective period of time. First and foremost it refers to topics such as the Duchy of Courland, the cultural monuments in Latgale region, specific themes pertaining to the Polish-Swedish war etc. Yet further work to research in more depth this period which is extremely important for the history of Latvia remains one of the most important future tasks (both to shed more light on particular themes and to create a new analytical synthesis) that no doubt will be made easier and more streamlined by cooperation with Polish, Lithuanian and Belarusian historians.

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, modern history of Latvia, collapse of Livonia, Duchy of Courland, Duchy of Livonia (*Ducatus Livoniae Ultradunensis*), City of Riga, Polish Inflanty, Catholicism, Latvian historiography of different periods.

Summary

The respective period begins with 1561, the year when the small Livonian states, weakened after the collapse of the Teutonic Order and looking for protection against the serious territorial encroachments by Tsar of Muscovy Ivan the Terrible surrendered to the protection of King Sigismund August, and ends with 1772, when Latgale region, then called Polish Inflanty, was incorporated into the territory of Russia as a result of the first division of the Polish-Lithuanian Commonwealth (*Rzecz Pospolita*); sometimes the year 1795 when the Duchy of Courland, the former fief of the King of Poland, became part of Russia, is considered as the end-date of the respective period. Latvian historiography does

not fully apply the respective term to the Duchy because Polish influence was indeed considerably weaker there or even largely formal in comparison with the other parts of the present-day Latvia: the Duchy enjoyed broad autonomy that for a certain period in the 17th century even allowed to rule over colonies in Africa. For this particular reason in the 1930s during the authoritarian rule in Latvia attempts were made to trace the origins of Latvian statehood in the Duchy of Courland that from the perspective of modern scholarship were not justified. Today the so-called Polish times, i.e. the period of rule of the Polish-Lithuanian Commonwealth may be ascribed to the Duchy of Courland only with certain and well-grounded reservations. Thus the period of the Polish-Lithuanian rule applies to Riga (from the moment the city surrendered to King Stephan Báthory in 1581) and Vidzeme region (the Duchy of Livonia) until 1629 when this province together with the City of Riga, which had fallen already in 1621, was handed over to the Kingdom of Sweden. Likewise it applies to the so-called Polish Inflanty or Latgale region, which remained part of the Polish-Lithuanian Commonwealth until 1772; as a result it was there that the overall influence of the Polish culture and of Catholic faith took the deepest root.

Several steps to address some aspects of this theme were already made in the pre-war Republic of Latvia, and these efforts, although with certain peculiarities, continued also during the Soviet period when some aspects were treated in relative detail. Today the main centres of research into the respective period are the Institute of the History of Latvia and the Faculty of History and Philosophy of the University of Latvia. Some research into the relevant theme is indeed being carried out, yet in practice there is not a single historian at least partially specialising in the period of the rule of the Polish-Lithuanian Commonwealth in Latvia (except the Duchy of Courland, where the situation, as mentioned before, was different) as his or her main theme of research like historians of earlier generation such as Boļeslavs Brežgo, Vasilijs Dorošenko and to a certain extent also Dzidra Liepiņa, Vilnis Pāvulāns and others did (one of the few present-day researchers that do focus on the respective period is the art historian Rūta Kaminska). However, as a certain positive aspect, which also clearly asserts the perspective of research, one should mention the papers by Polish historians on the respective theme and period that on a rather regular basis appear in scholarly publications in Latvia. The existing scholarly publications by Latvian, Polish, Lithuanian etc. historians clearly show that the respective period occupies a very important place in the history of Latvia and that the research into this period is possible – and, needless to say, necessary – taking into account the large amount of sources that are available in the archives of Latvia, Poland, Lithuania, Belarus and elsewhere and that historians have not used yet. In any case it is evident that Latvian historiography does not attribute adequate attention to the particular period; a sufficiently profound, comprehensive and up-to-date

evaluation of the period as a whole is also lacking. This situation is due to several objective and subjective circumstances, one of the main ones being historians' lack of language skills necessary for such research. However, the 20th century and latest Latvian historiography has made a large step forward in the research of the respective period and theme (first and foremost it refers to the history of the Duchy of Courland, which, as mentioned before, is related to "the Polish times" in a different and less direct way than the other parts of Latvia), but it does not allow drawing the conclusion yet that historiography has fully released itself from the impact of particular percepts of the pre-war and post-war period and the exile community (such as, for example, a simplified contrasting of "the bad Polish times" and "the good Swedish times" or equally simplified emphasis on the "feudal character" and motives of the behaviour of the large Polish landowners). Yet the works that have been written or are in the process of being written by Latvian historians allow drawing the conclusion that determined steps have been taken in shedding light on the particular period. It first and foremost refers to the Duchy of Courland, the cultural monuments in Latgale and some specific issues pertaining to the Polish-Swedish war etc. However, work on more profound research of this period which is extremely important for the history of Latvia (both to shed light on particular issues and to create a new analytical synthesis) remains among the most important future tasks that no doubt will be made easier and more streamlined by cooperation with Polish, Lithuanian and Belarusian historians.

Iesniegts 06.11.2012.

KAUJINIEKU OPERĀCIJAS VIDZEMĒ UN KURZEMĒ 1906. GADĀ

Līga Lapa

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētniece. Zinātniskās intereses: arodbiedrību, revolūciju un politisko partiju vēsture.
E-pasts: liga.lapa@gmail.com

Rakstā ir pētītas kaujinieku operācijas Vidzemes un Kurzemes guberņā. 1906. gadā bija veikts vislielākais operāciju skaits, tai pašā laikā kaujinieku rindas cieta vislielākos zaudējumus. Lielākā daļa šo operāciju notika Vidzemes guberņas administratīvajā centrā Rīgā. Kaujinieku aktivitāte ir izskaidrojama ar Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) sludināto kursu uz bruņoto sacelšanos.

Atslēgas vārdi: kaujinieki, operācijas, karaspēks, policija, spriedums.

Kaujinieku kustība Vidzemē un Kurzemē izveidojās 1905. gada revolūcijas pašās pirmajās dienās pēc 1905. gada 13. janvāra¹ demonstrācijas apšaušanas Daugavmalā. Gada laikā atsevišķas kaujinieku grupas bija radušās gan pie nelegālajiem LSDSP pulciņiem, gan pie partijas rajonu komitejām, piemēram, Pārdaugavā. Atsevišķa kaujinieku vienība bija arī Federatīvajai komitejai. Visu šo vienību skaitliskais sastāvs nebija konstants, atsevišķi kaujinieki darbojās gan sava uzņēmuma pulciņā un tuvākajā apkaimē, gan arī varēja izpildīt Federatīvās komitejas vai partijas Rīgas komitejas uzdevumus. Kaujinieku organizācijas radās arī citām revolucionārajām partijām – Krievijas Sociāldemokrātiskajai strādnieku partijai, Latviešu sociāldemokrātu savienībai, ebreju Bunda partijai, kas arī darbojās Vidzemē un Kurzemē, bet ievērojami mazākā daudzumā. Bruņotā sacelšanās 1905. gada novembrī un decembrī vairākās vietās Vidzemē un Kurzemē beidzās neveiksmīgi, un spēku samērs mainījās. 1906. gads ir viens no drūmākiem periodiem Latvijas vēsturē, kad pilsētas un laukus pārplūdināja cara valdības izsūtītās soda ekspedīcijas daļas, kas atjaunoja iepriekšējo administratīvo kārtību, iznīcināja materiālās vērtības, ar vardarbīgām metodēm izrēķinājās ar revolūcijas dalībniekiem un sabiedriski aktīvām personām.

Bēgot no represijām, daudzi revolūcijas dalībnieki vai vienkārši citādi domājošie bija spiesti mainīt līdzšinējos dzīves apstākļus – slēpties pie tuviniekiem un paziņām, emigrēt vai ar ieročiem rokās cīnīties pret varmākām mežabraļu un kaujinieku rindās. Daudzi, īpaši gados jauni cilvēki, izvēlējās pēdējo. Kaujinieku kustībā sākās jauns periods, nesalīdzināmi grūtāks par iepriekšējo. Pētījuma mērķis ir apkopot izpētes gaitā iegūto informāciju par galvenajām kaujinieku operācijām 1906. gadā, atsegt to daudzveidību. Pētījuma objekts ir kaujinieki Vidzemes un Kurzemes guberņā, to dažādās cīņas formas un rezultāti.

Pētījumam pievērsties mudināja plašā materiālu kopa par šo tēmu, kas atrodas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Tā 117. fonds, kas saucas Rīgas apgabaltiesas prokurors, satur visdažādākos materiālus par šo laika posmu: Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora, Vidzemes gubernatora izdotās pavēles, nolikumus, Rīgas apgabaltiesas prokurora rīkojumus padotajiem, pakļautībā esošo prokuroru palīgu un tiesu izmeklētāju ziņojumus par kaujinieku nodarījumiem. Vislielāko materiālu kopu veido nopratināšanas protokoli, kur liela daļa pratināmo ir kaujinieki. Lietās tikpat bieži ir sastopami vietu apskates un kratīšanas protokoli. Pētnieka interese izraisa arī pagaidu karatiesas spriedumu kopijas, kas lietās ir saglabājušās visai lielā apmērā. Tās bieži papildina nāves soda izpildīšanas protokoli, kur līdz sīkām niansēm aprakstīta soda izpildes gaita. Savdabīgs vēstures avots ir revolucionārās lapiņas, atsevišķām personām piesūtītās draudu vēstules, speciālistu – mediķu, sapieru slēdzieni.² Rīgas apgabaltiesas fonda materiāli galvenokārt atspoguļo notikumus Vidzemes guberņā un tās administratīvajā centrā Rīgā, tomēr atsevišķas lietas ir saistītas ar kaujinieku darbību Kurzemes guberņā – tās lielākajās pilsētās Liepājā un Jelgavā, jo atsevišķas grupas vai cilvēki bieži mainīja darba un dzīves vietas konspirācijas nolūkos.

Ārkārtīgi plašs materiāls par kaujinieku darbību atrodas šī paša arhīva citos fondos: 4568. – Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvalde un 4569. – Kurzemes guberņas žandarmērijas pārvalde. Tajos ievietota sarakste starp guberņu apgabaltiesu, žandarmērijas pārvaldi, policijas iecirkņiem, minēto iestāžu atskaites centrālajām iestādēm Pēterburgā, dažādu policijas un žandarmērijas ierēdņu atskaites par ierosināto lietu izpētes gaitu, kā arī ievērojams daudzums policijas un žandarmērijas veikto nopratināšanu protokolu. Pēdējo kopijas ir sastopamas arī Rīgas apgabaltiesas fondā tajos gadījumos, kad izdevies iegūt pierādījumus par nopratināmās personas saistību

ar attiecīgo nodarījumu, kad izmeklēšanas lieta tikusi nodota tālāk tiesu izmeklētājam.

Savdabīgi materiāli atrodas 4621. fondā – Rīgas apsardzes daļa, ko vēstures literatūrā bieži mēdz dēvēt pēc šīs iestādes oriģinālā nosaukuma krievu valodā (okhrannoje otdelenie) – ohrankas fonds. Strādājot pie šī raksta, tika izmantoti materiāli, kas rāda, kā 1906. gada vasarā un rudenī tika veikta Latviešu sociāldemokrātu savienības biedru izsekošana, kas vainagojās ar plašiem arestiem un šīs organizācijas faktiski sagraušanu.

Avoti rāda, ka līdz šim kaujinieku tēma ir pētīta visai virspusēji, priekšstati par to bieži aprobežojas ar padomju perioda radītajiem stereotipiem vai arī Latvijā 20.–30. gadu periodā valdījušo atturīgo klusēšanu par šo tēmu, uzskatot to par neērtu.

Pirmais lielākais un plašākais darbs par kaujiniekiem, kur minēta arī viņu piedalīšanās konkrētās operācijās, ir “Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmatas” 1. sējums, kas iznāca Maskavā 1933. gadā,³ kad daudzi revolūcijas dalībnieki bija dzīvi. Izdevniecības “Prometejs” redakcijā visi raksti tika kolektīvi apspriesti, un to saturu visumā var vērtēt kā ticamu, kas atbilst citiem vēstures avotiem. Tomēr jāatceras, ka piemiņas raksti veidoti kā atmiņas un tādēļ ir subjektīvi, bez tam nopietna nepilnība bija avotu bāzes trūkums, jo konkrētie arhīvu fondi par šo periodu atradās Rīgā un nebija grāmatas sastādītājiem un autoriem pieejami. 1980. gadā iznāca minētā darba atjaunotais un papildinātais izdevums ar nedaudz mainītu nosaukumu “Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata”.⁴ Tā 1. sējuma 2. daļas otrā nodaļa ir veltīta kaujinieku cīņai. Iepriekšējās grāmatas materiāls tika papildināts ar jauniem faktiem no LPSR Centrālā vēstures arhīva (tagad Latvijas Valsts vēstures arhīvs) Publikācijas nodaļas īpaši šim izdevumam sagatavotā materiāla par 1905. gada revolūcijas notikumiem, Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas Partijas vēstures institūta revolūcijas veterānu Sabiedriskās redakcijas savāktajiem materiāliem. Jāatzīmē gan, ka jaunajā izdevumā daudzi pārpublicētie raksti tika izrediģēti un kļuva bezpersoniski, kas atbilda tā laika ideoloģiskajām nostādņām, toties izdevums papildināts ar daudziem jauniem piemiņas rakstiem. Tā, piemēram, kaujinieku nodaļā tika ievietoti raksti par Vili Siliņu, Kārli Arāju, Kārli Begi un vēl daudziem citiem. Tēmas izpētes līmeni tobrīd raksturoja šīs nodaļas ievads, kura autors ir vēsturnieks Jānis Druviņš.⁵ Viņš atzina, ka “kaujinieku uzdevums bija apsargāt strādnieku mītiņus un demonstrācijas no dragūnu un

kazaku uzbrukumiem, likvidēt spieģus un provokatorus, cīnīties par arestēto un cietumos ieslodzīto revolucionāru atbrīvošanu, atbruņot policiju, veikt revolucionāro aģitāciju plašās iedzīvotāju masās, dezorganizēt cara valdības iestāžu un administratīvā aparāta darbību”.⁶ J. Druviņš visai kompakti raksturojis kaujinieku kustību – ieroču transportu, saistību ar KSDSP kaujiniekiem Pēterburgā un Maskavā un atzinis, ka ir vēl daudz nenoskaidrotu jautājumu.

Interese par 1905. gada notikumiem sabiedrībā ir pieaugusi pēdējos gadu desmitos, sastopoties ar dažādu teroristisku grupu darbību daudzās pasaules malās. Analizējot šīs kustības vēsturi, pētnieki viennozīmīgi tajā iekļauj arī revolucionāro kustību Krievijas impērijā, tai skaitā arī toreizējās valsts nomalēs – Baltijas guberņās Vidzemē un Kurzemē 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā, īpaši 1905. gada revolūcijas laikā.⁷ Atzīmējot šīs revolūcijas 100. gadadienu, 2005. gadā sabiedrībā raisījās diskusijas par kaujinieku darbības morāli ētisko pusi. Mēģinot izvērtēt kaujinieku fenomenu starptautiskā aspektā, atzinīgi ir vērtējams akadēmiķa Jāņa Stradiņa raksts ar gan drīz tādu pašu nosaukumu.⁸ Tas aplūko samērā neskartu tēmu par Latvijas kaujinieku darbības ētisko pusi, starptautiskajiem sakariem, viņu darbības nozīmi. Autora jautājums – “vai sprautie mērķi ataisnoja līdzekļus, vai piektgadnieku izvēlētie nesaudzīgie, pat necilvēcīgie paņēmieni, kas skāra ne tikai bruņotus pretiniekus, bet arī gluži nevainīgus cilvēkus un pārāk bieži raksturojās ar galēju, pat cinisku nevērību pret pretiniekiem, ar ētikas normu neievērošanu, vai tas patiešām rādīja Latvijai nākotnes ceļu, vai aizsākās tās negācijas, kas mūs pavada vēl joprojām”,⁹ arvien ir tikpat aktuāls, un atbildi uz to varētu rast kaujinieku kustības dziļākā izpētē.

1906. gadā kaujinieku kustība piedzīvoja vislielāko aktivitāti un cieta arī vislielākos zaudējumus. Visvairāk kaujinieku operāciju notika Vidzemes guberņas administratīvajā centrā Rīgā, mazāk Liepājā, Jelgavā, Ventspilī, atsevišķas operācijas lauku pagastos. Daļa no tām veikta sadarbībā ar mežabrāļu organizācijām, atsevišķi mežabrāļi un kaujinieki zināmu laiku karoja gan pilsētā, gan laukos. Īpaši aktīva kaujinieku kustība bija 1906. gada pirmajā pusē Rīgā un tās apkaimē, neskatoties uz milzīga karaspēka klātbūtni, kas izskaidrojama ar Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP)¹⁰ sludināto kursu uz bruņoto sacelšanos, kas aktivizējās 1905. gada novembra beigās un decembrī. To apstiprināja LSDSP tā saucamajā Pavasara konferencē 1906. gada martā. Sacelšanās priekšnoteikums bija ieroču iegāde, tāpēc daudzu operāciju mērķis bija naudas līdzekļu ieguve.

1906. gada jūlijā Latvijas Sociāldemokrātijas (LSD) I kongresa darbība Majoros tika iztraucēta, un tāpēc daudzi jautājumi, to skaitā arī tik nozīmīgais taktikas jautājums, par bruņoto sacelšanos netika skarti.

Par kaujinieku kustību 1906. gadā uz pašlaik izpētīto avotu bāzes ir izdevies iegūt šādas ziņas.

Skaitliskā ziņā visvairāk 1906. gadā ir notikuši uzbrukumi dažādām pārdotavām – vairāk nekā 100. Galvenokārt šie uzbrukumi tika vērsti pret valsts degvīna pārdotavām, kur parasti konfiscēta kasē esošā nauda un iznīcināta prece. Uzbrukumu objekti bija arī alkohola ražotnes, noliktavas, traktieri, restorāni, krogi lauku apvidos. Vietās, kur degvīna pārdotavās bija salīdzinoši liela naudas apgrozība, kā, piemēram, Rīgas pilsētā, akcīzes pārvaldes ierēdņi bija noteikuši naudas nodošanu Valsts kasei vairākas reizes dienā. Tādēļ nolaupītās summas bija dažādas. Tā 1906. gada 5. janvārī Rīgā notika uzbrukumi valsts dzērienu pārdotavām Čiekurkalna 2. līnijā 7, Rumpmuīžas (tagad Augusta Deglava) ielā 21, Lielajā Nometņu ielā 7, Kalnciema ielā 17. Akcīzes pārvaldes II apgabala uzraugs 1906. gada 18. janvārī tiesu izmeklētājam atzinis, ka Čiekurkalna pārdotavā zaudējumi ir 22 rubļi 66 kapeikas.¹¹ Dažas dienas vēlāk laikraksts “Rīgas Avīze” ziņoja, ka valsts degvīna pārdotavās Lielajā Maskavas ielā 26 un 110 nolaupīti katrā aptuveni 100 rubļi un sadauzītas visas pudeles. Bez tam šajā dienā tika izlauzīta Volfšmita dzērienu noliktava Lielajā Maskavas ielā 110 un dzērienu pārdotava Tērbatas ielā 39.¹² Visbiežāk šie uzbrukumi tika veikti 1906. gada sākumā, tad pārdotavu turētāji un apkalpotāji apsardzē savu materiālo iespēju robežās iesaistīja policiju, tuviniekus vai īpaši algotus darbiniekus – un, saņemot bruņotu pretestību, uzbrukumu skaits valsts dzērienu pārdotavām saruka. Toties 1906. gada pavasarī uzbrucēju uzmanības lokā kā viegls laupījums jau bija nokļuvušas visas pārdotavas, kur varēja iegūt naudas līdzekļus, – un notika uzbrukumi koloniālpreču, pārtikas, piena un tabakas veikaliem, veļas mazgātavām, konditorejām, t.i., jebkur, kur apgrozījās skaidra nauda. Iegūtās summas bija samērā niecīgas, bet acīmredzot veidoja atsevišķām kaujinieku grupām stabilu ienākumu. Daudzas pārdotavas Rīgas centrā, Pārdaugavā, Grīziņkalnā tika aplaupītas vairākas reizes. Izmeklēšanas materiāli liecina, ka pārdotavu darbinieki uzbrukumus neuzskatīja par kādu politisku aktu vai cīņu, bet parastu laupīšanu un centās pretoties, kas visbiežāk izraisīja uzbrucēju pastiprinātu agresiju. Tā 9. janvārī Kuncendorfa alus tirgotavā Marijas ielā ap diviem dienā ienākušie apbruņotie vīrieši pavēlēja tirgotavu slēgt.

Tā kā neviens negrasījās pavēli izpildīt, tika piekauts pārdevējs Ludvigs Žibeiko, bet maizes galda turētāja Trīne Zeke smagi ievainota vēderā. Pēc dažam dienām – 14. janvārī viņa Rīgas pilsētas slimnīcā nomira. Uzbrucēju laupījums bija 30 rubļi.¹³ 4. martā uzbrukumā Kimmeļa alus darītavas pārdotavai Jelgavas šosejā smagi tika ievainots pārdevējs Balodis un strādnieks Englands.¹⁴ 30. martā dzērienu pārdotavā Bauskas ielā 54 tika ievainots pārdevējs Dumpis un strādnieks Streņģe.¹⁵ Nav izdevies noskaidrot, vai šajos apstākļos materiālā atbildība par zaudējumiem tika uzlikta valsts pārdotavas turētājam vai zaudējumus sedza valsts.

Bija izdomāts arī stabilāks līdzekļu iegūšanas veids, un proti: apkārtnes tirgotājiem tika piesūtītas vēstules ar uzaicinājumu veikt regulārus maksājumus LSDSP vietējai organizācijai. Tos, kas atteicās to darīt, gaidīja bargs sods, kā, piemēram, tirgotāju Katrīnu Šizmani, kura nesamaksāja pieprasītos 200 rubļus un 31. oktobra rītā vīra un bērna klātbūtnē Robežu ielā pie dzelzceļa pārbrauktuves tika smagi ievainota. Uzbrucēju palīdzēja notvert kāds garāmejošs fabrikas strādnieks. Uzbrucējs izrādījās 19 gadus vecs Dobeles apriņķa Auru pagasta zemnieks Augusts Ansis Freits. Pratināšanā viņš atzina savu saistību ar Pārdaugavas kaujinieku pulciņu un visai sīki aprakstīja pulciņa dalībniekus un citas viņu veiktās operācijas.¹⁶ A. Freitu par šo uzbrukumu slepkavības nolūkā nodeva lauka karatiesai, un pēc tās sprieduma 1906. gada 4. novembra rītā viņam tika izpildīts nāves sods.¹⁷ “Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmatā” un jaunajā “Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā” A. Freita nodarījums nesaprotamu iemeslu dēļ ir nodēvēts par uzbrukumu policistam, kaut gan publikācijas laikrakstos un izmeklēšanas lieta rāda citu – iepriekš aprakstīto ainu.¹⁸ Aplūkojot Piektā gada biedrības materiālus arhīvā, raksta autore ir atradusi A. Freita vecāku Almas un Friča lūgumrakstu, kurā viņi raksta, ka abi viņu dēli ir piedalījušies Latvijas brīvības cīņās. A. Freits ir nošauts pēc karatiesas sprieduma, bet viņa brālis Kārlis Vilhelms Freits pēc pārciestās spīdzināšanas Rīgas slepenpolicijā zaudējis prātu, ārstējies psihiatriskajā slimnīcā un kļuvis darba nespējīgs. Vecāki 1927. gada augustā Rīgas apriņķa karā cietušo pensiju komisijai lūdza piešķirt viņiem pensiju.¹⁹

1906. gadā notika vesela rinda uzbrukumu fabriku un citu uzņēmumu kasieriem algas izmaksas dienās, ko tajā laikā praktizēja katras nedēļas beigās. Šādi uzbrukumi tika veikti jau iepriekšējā laika periodā, bet 1906. gadā to skaits ievērojami pieauga. Tika palielināti drošības pasākumi – kasieri naudu no bankas uz uzņēmumu pār-

veda apsardzes pavadībā, uzņēmumu kantoru telpas iekļāva īpaši apsargāto objektu skaitā, tomēr ik pa brīdim notika pārdoši un visbiežāk sekmīgi uzbrukumi. Tā 14. janvārī tika aplaupīta Rīgas preču stacijas kase, nogalināts viens tās ierēdnis un iegūts vairāk nekā 2900 rubļu.²⁰ 21. janvārī uzbruka Graupnera ķīlu kasei Teātra ielā 12 un nolaupīja 700 rubļus.²¹

Tajā pašā dienā 21. janvārī Kaplāna kartonāžas fabrikas kantori Stabu ielā 34 ielauzās pieci kaujinieki un nolaupīja 500 rubļus. Policijai drīz izdevās atklāt, ka tā bijusi tikai viena epizode no šīs kaujinieku grupas darbības, kurā ietilpa ap 15 cilvēku. Pirmos tās dalībniekus arestēja jau 1906. gada 31. janvārī Elizabetes Lešinskas dzīvoklī Andreja ielā 6–15, kur slēpās Jānis Lintiņš, Jūlijs Saliņš un Hermanis Jurisons. Grupas darbībā tika pierādītas vēl šādas epizodes: Zaksa miltu pārstrādes uzņēmuma, Stricka alus darītavas, Valdšleshena alus pārdotavas, divu restorānu aplaupīšana, kā arī Feniksa fabrikas streiklauža Pētera Oša (1906. gada 23. janvārī), Aleksandra Lasmaņa (24. janvārī) un vēl divu strādnieku, kurus turēja aizdomās par spiegošanu, nogalināšana.²² Izmeklēšana ilga vairāk nekā gadu, un grupu tiesāja 1907. gada jūlijā. Tiesa piesprieda Kārlim Kalniņam, Jānim Lintiņam, Vilhelmam Tomam, Pēterim Urbānam, Kārlim Rudzītim, Hermanim Jurisonam nāves sodu, Aleksandram Skerstam – beztermiņa katorgu, Elizabetei Lešinskai – 15 gadus, Pēterim Ziemelim – 10 gadus katorgas.²³ Jāatzīmē, ka māsas Otilija un Elizabete Lešinskas bija kaujinieku sakarnieces, viņu vecāku drogu veikalā Ilģuciemā ik pa laikam glābājās ieroči, ko policijai neizdevās atklāt. Otilija paspēja aizbēgt uz Somiju,²⁴ bet Elizabetei policija inkriminēja nolaupīto mantu un naudas glābāšanu, kā arī kaujinieku slēpšanu.

1906. gada 1. septembrī notika uzbrukums brāļu Bušu metālapstrādes uzņēmumam Bauskas ielā 21b. Tika paņemta algas izmaksai domātā nauda, atņemta ierēdņu personiskā nauda, pulksteņi, revolveri un nogalināts uzņēmuma īpašnieks Vācijas pavalstnieks Alfreds Bušs, kurš mēģināja pretoties. Kaujinieki ieguva vairāk nekā 500 rubļu. Izmeklēšanas lieta rāda, ka par šo nodarījuma ātrāku izmeklēšanu un vainīgo sodīšanu bijušas ieinteresētas arī augstāk stāvošas personas. Rīgas apgabaltiesas prokurors 15. septembrī ir saņēmis Pēterburgas apgabaltiesas prokurora telegrammu, kurā pavēstīta iekšlietu ministra P. Stolipina pavēle – pieņemt pašus enerģiskākos mērus, lai nodrošinātu Alfreda Buša nogalināšanas lietas ātru virzību, un par rezultātiem ziņot.²⁵

30. septembrī ap pusdienas laiku Lielajā Maskavas ielā notika uzbrukums Kuzņecova fabrikas kasierim, kurš ar apsardzi, kas sastāvēja no dažiem fabrikas ierēdņiem, veda 20 000 rubļu izmaksai strādniekiem. Kasieris tika nošauts, kučieris mira no ievainojuma pēc dažām dienām, grāmatvedi ievainoja. Kaujinieki ieguva vienu somu ar 2000 rubļiem, bet nepārmeklēja pajūgu, kurā bija noslēpta pārējā nauda. Viens no šo operāciju organizētājiem bija leģendārs kaujinieks Pēteris Pidrihsons ar segvārdu Čirgata. P. Pidrihsons 1906. gada pirmajā pusē cīnījās mežabrāļu rindās Vidzemē Jaunpils (Zaubes) apkaimē, tad darbojās kaujinieku pulciņos Rīgā un Liepājā, 1906. gada 11. oktobrī viņu Rīgas stacijā arestēja un aizveda uz Siguldu, lai parādītu lieciniekiem sakarā ar Jaunpils pagasta rakstveža Jāņa Kalniņa nogalināšanu 1906. gada 27. janvārī un monopolpārdotavas iznīcināšanu 1906. gada 9. augustā. No aresta telpām Siguldā 1906. gada 25. oktobrī viņš izbēga, pārvīlēdams roku dzelžus un ievainodams policijas pristavu Taubi, kurš viņu apsargāja. P. Pidrihsons aizbrauca uz Šveici un vēlāk ieradās Londonā, kur nopratināšanā iegūtās rētas demonstrēja parlamenta locekļiem, bet 1907. gada pavasarī atgriezās Krievijā.²⁶ P. Pidrihsonu apcietināja aprīlī Pēterburgā kādā latviešu un krievu kaujinieku sanāksmē un ar Ernesta Feltmaņa vārdu nosūtīja uz Rīgu, kur viņu pratināja policijas izmeklēšanas daļas pristavs Greguss. Drīz kļuva zināms viņa īstais vārds, un izmeklēšanas lietas protokoli rāda, ka P. Pidrihsons visai sīki ir stāstījis par abiem uzbrukumiem.²⁷ Viņu atpazīnuši arī dzīvi palikušie liecinieki. Šo operāciju pārējie līdzdalībnieki tajā laikā jau bija nogalināti vai arī aizbēguši.²⁸ 1908. gada 16. februārī pagaidu karatiesa viņam piesprieda nāves sodu, ko izpildīja pie Centrālcietuma 21. februāra agrā rītā.²⁹

1906. gada 17. martā kareivju patruļa, kas apsargāja Krievu–Baltijas vagonu fabriku, īpaši pēc tās direktora rīkotāja Aleksandra Kricka nogalināšanas 1905. gada 4. oktobrī, ievēroja vairākus jaunus cilvēkus, kas uzturējās netālu no fabrikas Matīsa un Valmieras ielas stūrī laikā, kad vajadzēja ierasties kasierim ar ievērojamu naudas summu strādnieku algām. Viņus aizturot, izcēlās apšaude, kurā nogalināja garāmgājēju zēnu, bet policijai izdevās arestēt vīrieti, kas izrādījās Rīgas pasta un telegrāfa kantora tehniskās daļas ierēdnis Aleksandrs Graubiņš ar segvārdu Činavnieks, 20 gadus vecs.³⁰ Izmeklēšanas materiāli rāda, ka viņš pratināšanās sniedzis daudz ziņu par kaujinieku grupām, atsevišķiem kaujiniekiem, bet pratināšanas nākamajā posmā pie tiesu izmeklētāja to visu noliedza, uzsverot, ka liecības iegūtas ne-

cilvēcīgas spīdzināšanas rezultātā. Arhīvā ir saglabājušies arī vairāki A. Graubiņa rakstīti lūgumraksti gan Rīgas apgabaltiesas 8. iecirkņa tiesu izmeklētājam, gan Pēterburgas apgabaltiesas prokuroram, kam tieši bija pakļauta Rīgas apgabaltiesa. Viņš raksta, ka viņa vaina nav ar lieciniekiem pierādīta, bet izspiesta spīdzināšanas ceļā un protokolī rakstīti pēc Gregusa diktāta. Kā argumentu viņš minējis to, ka ticis izsaukts kā liecinieks 1906. gada 4. septembrī pagaidu karatiesā Kārļa Mīciša lietā, bet viņa liecības tiesa atzinusi par pretrunīgām, kas radušās spīdzināšanas ceļā.³¹ Tomēr A. Graubiņu policija un žandarmērija izmantoja vairākkārt, gan noskaidrojot apcietināto kaujinieku personības, piedalīšanos dažādās operācijās, gan izmeklējot atsevišķu kaujinieku lietas. Par viņa nodevību ziņas nonāca arī ārpus cietuma, par ko liecina 1907. gada aprīlī Tērbatā apcietināto latviešu kaujinieku nopratināšanas, kurās savukārt Gustavs Lackis daudz stāstījis par A. Graubiņa piedalīšanos kaujinieku operācijās, ko gan papildu nopratināšanā atkal noliedzis. Kaujinieka Friča Bulles nopratināšanas protokolā ir ziņas, ka A. Graubiņu biedri uzskata par nodevēju.³² A. Graubiņu tiesāja 1909. gada 11. maijā kopā ar tādiem kaujinieku kustības dalībniekiem kā Gustavu Lacki, Dāvidu Štromu, Frici Eiholcu un citiem. Viņam un vēl G. Lackim un E. Eiholcam piesprieda nāves sodu pakārot, ko izpildīja 21. maijā.³³ Tiesas sēde atšķirībā no citām bija slēgta, bet presē parādījās ziņas, kas A. Graubiņu raksturoja kā garā vāju. Pret laikraksta "Pribaltiiskii kraï" redaktoru Augustu Krīgeru un tā korespondentu Pēteri Lasi Rīgas apgabaltiesā tika ierosināta lieta par aizliegtas informācijas izpaušanu.³⁴

1906. gada 19. maija rītā notika neveiksmīgs uzbrukums Rīgas savstarpējās apdrošināšanas sabiedrības pret nelaiemes gadījumiem kantorim Jaunajā ielā 14. Uzbrukumā piedalījās četri kaujinieki. No kantora telpām izdevās nolaupt 688 rubļus un vēl vekseļus 1000 rubļu apmērā. Uz kalpotāju palīgā saucieniem piestaidzās policisti un sāka uzbrucējus gūstīt. Izcēlās apšaude, un viens no kaujiniekiem bēgot nāvīgi ievainoja ceļā sastapto sievieti Katrīnu Grīnbergu un gorodovoju Fadeju Šanelu. Policijai izdevās viņu Lielās Monētu ielas 7. numurā ielenkt un nāvīgi ievainot. Tas izrādījās kaujinieks Rūdolfs Dēliņš – uzbrukuma Centrālcietumam 1905. gadā naktī uz 7. septembri, Provodņika fabrikas dragūniem 1905. gada 20. decembrī, slepenpolicijai 1906. gada 17. janvārī un citu operāciju dalībnieks. Pie viņa atrada paņemto naudu un vekseļus. Otrs kaujinieks bēgot bija nogalinājis kalpotāju Vilhelmu Kiršteinu, tirgotāju Leibu Šosonu un ievainojis notāra kantora kalpotāju Johanu Pea.³⁵ Jau minēto Tērbatā

apcietināto latviešu kaujinieku pratināšanas protokolos ir vēl daudz stāstīts par R. Dēliņa dalību dažādos uzbrukumos, tomēr jāņem vērā, ka kaujinieki bieži sauca jau bojāgājušu cīņu biedru vārdus, lai mēģinātu kaut netiešā veidā pasargāt dzīvos. Policija, protams, neatlaidīgi meklēja pārējos uzbrukuma dalībniekus un pirmos arestus izdarīja jau sekcijas kamerā Lielajā Maskavas ielā, kur apcietināja R. Dēliņa māti Lizeti Dēliņu un vēl divas sievietes – Lidiju Sprostu un Emīliju Lerhi.³⁶ R. Dēliņu apglabāja 24. maijā Ziepniekkalna kapos, kur policija bija savlaicīgi ierīkojusi slēpni. Bērēs pavisam tika aizturēti 23 cilvēki, starp viņiem bija kaujinieks Voldemārs Sproģis un Eduards Rozenfelds. V. Sproģi policija pierādījumu trūkuma dēļ bija spiesta 17. jūnijā atbrīvot.³⁷ Apdrošināšanas kantora kalpotāja E. Rozenfeldu atpazīna kā vienu no uzbrukuma dalībniekiem. Viņu 1907. gada 2. oktobrī par piedalīšanos šajā uzbrukumā notiesāja uz nāvi.³⁸ Policija par kaujinieku sekmīgo aizturēšanu lepojās, un šī bija viena no retajām reizēm, kad operācijas dalībniekus arī apbalvoja. Tā Pilsētas daļas iecirkņa uzraugam Celmiņam, gorodovojam Kazimiram Lapam un pristavam Leonīdam Gordejevam tika piešķirtas naudas balvas.³⁹

Kā neizdevušos var vērtēt arī nakti uz 22. jūliju notikušo uzbrukumu Rīgas–Liepājas pasažieru vilcienam, kura pasta vagonā, pēc preses ziņām, tika vesti 60 000 rubļi. Apmēram 6 kilometrus aiz Gaviezes stacijas uz Liepājas pusi kaujinieki vilcienu apturēja, bet naudu neizdevās atrast, un viņiem nācās samierināties ar nenozīmīgu ienākumu pēc pasažieru aplaupīšanas.⁴⁰ Policija aktivizēja aģentūras darbu, un tā izdevās uzzināt par gaidāmo sanākumi Liepājā 30. jūlijā. Tur Lāču ielā 40 Liepājas strādnieka Zāmuela Bumbiera dzīvoklī pulcējās pazīstami kaujinieku kustības dalībnieki. Īstenībā par šo sanākumi ir visai pretrunīgas ziņas. Daudzi laikabiedri, aprakstot notikumu, sapulces raksturam nav pievērsuši uzmanību, bet viens no sapulces dalībniekiem Rūdolfs Dreimanis “Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatas” rakstā par Matisu Gūtmani uzsver, ka dienas kārtībā bijis jautājums par partizānu darbības likvidēšanu, bet turpat dažas lappuses tālāk – piemiņas rakstā par Frici Kārkliņu (Pagānu) tas pats autors raksta, ka sapulci sasauca LSDSP CK galvenokārt no Latvijas kaujas pulciņu priekšstāvjiem. Tur vajadzējis apspriest jautājumu par kaujinieku organizācijas darbību.⁴¹ Minētā nekonsekvence netieši norāda gan uz mežabrāļu un kaujinieku kustības ciešo saistību, gan arī uz to, ka šī kustība bija radījusi problēmas (saistītas ar politiskās partijas LSDSP diskreditāciju, ko norāda citi avoti), ko

vajadzēja steidzami risināt. Sapulces dalībnieku vidū bija arī Jēkabs Dubelšteins (Jēpis) un nenotveramais, bet policijai labi pazīstamais Kristaps Salniņš (Griška), kuriem abiem izdevās, policijai ierodoties, aizbēgt. K. Salniņš atmiņās rakstīja: “Pateicoties Jēpim, es nācu pie pārliecības, ka vajadzības gadījumā arī otrā stāva mājas logs var tikt izlietots kā durvis. 1906. gada vasarā Liepājā mūs, nelielu biedru pulciņu, ielenca dragūni un policisti kāda dzīvokļa otrajā stāvā. Tā kā mēs, žēlodami dzīvokļa īpašnieces lielo saimi, neatklājām laikā uguni, tikām dzīvoklī arestēti. Jēpis, apsvērdams muļķīgo stāvokli, metās pa logu laukā un bija svabadībā. Es viņam sekoju un arī biju brīvā.”⁴² Tomēr policijas rokās nonāca 17 kaujinieki, kuri visi presē tika nodēvēti par vilciena aplaupītājiem, un ziņojumos tika uzsvērts, ka dzīvoklī atrasti vilciena pasažieriem atņemtie zelta gredzeni, kā arī revolveri.⁴³ Pēc vairāku mēnešu izmeklēšanas daļu no viņiem administratīvā kārtā izsūtīja, galvenokārt uz Oņegu, savukārt dzīvokļa saimnieku Zāmuēlu Bumbieri un viņa meitu Katrīnu – uz Jakutsku. Ir ziņas, ka par uzbrukumu vilcienam karatiesa 1907. gada 10. jūlijā 20 gadus katorgā piespriedusi Aizkraukles pagasta zemniekam Jānim Upītim, kas sanāksmē, tāpat kā vairāki citi, piedalījies ar svešu vārdu.⁴⁴

1906. gada 24. aprīlī pievakarē notika mežabrāļu un kaujinieku apvienots uzbrukums Slokas miestam, kas izraisīja plašu rezonansi tā laika sabiedrībā un no Slokas iedzīvotāju atmiņas, izrādās, nav pagaisis vēl šodien pēc vairāk nekā 100 gadiem, par ko liecināja 1905. gada revolūcijai veltītā izstāde Slokas bibliotēkā 2005. gada janvārī. Uzbrukumu raksturoja brutalitāte, liels nogalināto un ievainoto skaits. Par uzbrukumu samērā detalizētas un salīdzinājumā ar citiem avotiem visnotaļ ticamas atmiņas ir atstājis tā dalībnieks Dāvids Beika grāmatā “Mežabrāļu gads”, kur kā iemesls gan ir minēta “birģeļu” apvainojošā uzvedība un vēlme viņus pārmācīt. Cits uzbrukuma dalībnieks Jēkabs Dubelšteins par to visai sīki ir stāstījis nopratināšanā slepenpolicijā un liecinājis, ka īstais uzbrukuma iemesls bija Slokas pastā ienākusī nodokļu samaksā iegūtā nauda, kuru bija paredzēts nosūtīt uz Rīgu.⁴⁵ Uzbrukumā Slokas stacijā uz perona nošāva podporučiku Glušinski, kurš tikko bija ieradies no Tālajiem Austrumiem, kur bija piedalījies karadarbībā, pasta nodaļas priekšnieku Eglīti, Lielupes pārcelāju Lasi, gorodovoju Bušmani, žandarmu Čigašovu; ievainoja pastnieku Doni, gorodovojus Pēteri Pinkaini un Franci Orleānu.⁴⁶ Starp nogalinātajiem un ievainotajiem lielākā daļa bija Slokas iedzīvotāji ar ģimenēm un bērniem.

Uzbrucējiem stacijas kasi neizdevās atlautz, bet pastā viņi ieguva apmēram 1000 rubļus skaidrā naudā un pastmarkas 300 rubļu vērtībā. Pēc J. Dubelšteina liecības, uzbrukumā piedalījušies mežabrāļi un vairāki kaujinieki no Rīgas, pavisam 13 cilvēki.⁴⁷ No viņiem vairākums laika gaitā tika apcietināts un nogalināts, savus biedrus nedaudz pārdzīvot izdevās, šķiet, vienīgi Jēkabam Liepam un Dāvidam Beikam.⁴⁸ Pašu J. Dubelšteinu Jelgavas cietumā, kur viņš bija ievietots ar Ernesta Heidemaņa vārdu, 1907. gada 20. augustā atpazīna un policijas rokās nodeva arī šī uzbrukuma dalībnieks – 180. Ventspils kājnieku pulka vecākā ārsta dēls bijušais Jelgavas reālskolnieks Pāvels Beļajevs. Slokas operācijas laikā viņš vadīja grupu, kurai vajadzēja stacijā iznīcināt dzelzceļa žandarmērijas pārstāvjus. Žandarmus stacijā neatradis, Beļajevs licis bufetes kalpotājam sist traukus. Uz troksni atnācis uz perona vilcienu gaidošais podporučīks Glušinskis, kuru Beļajevs tiešā tēmējumā nošāvis.

Vēl ievērojamas naudas summas 1906. gadā tika iegūtas šādās operācijās: Rīgā – uzbrukumā Uniona fabrikas kasierim 3. februārī (11 000 rbļ.), III Latviešu krājaizdevu sabiedrības kasei 10. februārī (ap 400 rbļ.), Felzera fabrikas kantorim 17. februārī (7300 rbļ.), Glovera fabrikas kasierim 3. augustā (1300 rbļ.), Liepājā – uzbrukumā tvaika dzirnavu kantorim 22. martā (ap 700 rbļ.), Pluto fabrikas kasierim 9. septembrī (1300 rbļ.), eļļas fabrikas kasierim 26. decembrī (4500 rbļ.) u.c.⁴⁹ No minētajiem plašāku rezonansi ieguva pārdrošais uzbrukums lielā metālapstrādes uzņēmuma “Fellers un Ko” kantorim Aleksandra un Pērnavas ielas stūrī. Pēc darba ap sešiem vakarā 17. februārī tur iegāja ap 20 kaujinieku, no kuriem liela daļa arī fabrikā strādāja. Ar guvumu izejot atpakaļ uz ielas, uzbrukuma dalībnieki satika 102. Vjatkas kājnieku pulka kareivjus, kuri devās uz pirti. Nezinot situāciju, daži kaujinieki sāka šaut un vairākus kareivjus ievainoja. Kareivji nebija bruņoti un tāpēc aizbēga, bet uz šāvienu troksni ieradās kazaki. Viņiem izdevās aizturēt uzbrukuma dalībnieku Pēteri Veinbergu, pie kura atrada vairāk nekā 500 rubļu, ietītus Felzera fabrikas apzīmogotā papīrā. Sākās aresti, un pēc lietas izmeklēšanas Rīgas pagaidu karatiesa notiesāja 12 kaujiniekus, lielākajai daļai no viņiem tika piespriesta mūža katorga.⁵⁰

Pavisam izdevies iegūt ziņas par aptuveni 40 šāda veida uzbrukumiem, kuru rezultātā tika iegūts vairāk nekā 88 000 rubļu.

1906. gadā turpinājās kaujinieku sadursmes ar policiju un kara spēka patruļām. Kaujinieki, neraugoties uz nevienādo spēku samēru, veica pārdrošus, ļoti bieži pilnīgi neplānotus uzbrukumus policijas

posteņiem, rūpnīcu apsardzes nodaļām, patruļām. Policisti vairs neuzdrošinājās ielu krustojumos un citos posteņos stāvēt pa vienam, viņus parasti pavadīja kareivji. Neskatoties uz lielo karaspēka daudzumu, kas 1906. gadā atradās pilsētās, īpaši Rīgā, ir ziņas par vairāk nekā 30 šādām nopietnām sadursmēm.

Tā 1906. gada 2. janvāra vakarā Avotu un Matīsa ielas stūrī tika nošauts Maskavas daļas 3. iecirkņa uzraugs Maļkovs, īsi pēc tam tramvaja pieturā Avotu un Bruņinieku ielas stūrī tika apturēts vagonis un tiešā tēmējumā nošauti tā paša iecirkņa uzraugi Dovgerts un Kremņeckis.⁵¹ 11. janvārī Stabu un Nikolaja ielas stūrī tika apšaudīti 18. Donas kazaku pulka kazaki – viens nošauts, viens ievainots. 17. janvārī kaujinieki uzbruka gorodovoju patruļai Suvorova un Martas ielas stūrī, divus nošāva un vienu ievainoja.⁵² Līdzīgi uzbrukumi patruļām notika 8. un 11. februārī, kā arī visu 1906. gadu. Vēl šeit var minēt visiem zināmo uzbrukumu policijas pārvaldes izmeklēšanas daļai 17. janvārī no rīta un šīs ēkas apšaudi vakarā, uzbrukumu Jelgavas policijas iecirknim 23. martā, guberņas cietuma apšaudi 21. janvārī, vairākus uzbrukumus vācu pašaisardzības organizācijai “zelbstšucei” 1906. gada vasarā. Pavisam tajos cieta ap 50 policistu un 20 kareivji.

Kaujinieki izrēķinājās ar fabriku administrācijas pārstāvjiem, streiklaužiem un tā saucamajiem spiegiem. Tā 17. janvārī tika nošauts Eikerta fabrikas sargs Gustavs Fakels, 24. janvārī – Feniksa fabrikas strādnieks Aleksandrs Lasmanis, 7. februārī – Rīgas–Orlas dzelzceļa darbnīcu strādnieks Antons Jaunzems, 10. martā – Juglas papīrfabrikas strādnieks Pēteris Pumpurs.⁵³ Liela daļa no viņiem parasti vispirms saņēma draudu vēstules ar aicinājumu atstāt darbu, ja prasības neizpildīja, tad sekoja uzbrukums. 1906. gadā no kaujinieku lodēm vairāk nekā 35 šādi cilvēki tika nogalināti, daudzus ievainoja.

1906. gadā kā efektīgs cīņas līdzeklis joprojām tika lietotas bumbas. Ir iegūtas ziņas par vairāk nekā 20 operācijām, kurās izmantoja sprāgstvielas, lielākoties tās tika rīkotas 1906. gada augustā un septembrī tramvajnieku streika laikā. Gan būvstrādnieku, gan tramvaja kalpotāju streiks bija iespaidīgi strādnieku uzstāšanās mēģinājumi 1906. gadā. Tramvajnieku streiks iesākās 17. jūlijā visai nenozīmīga konflikta dēļ ar meistarību darbnīcā. Nākamajā dienā streikotājiem pievienojās pārējais personāls. Tā kā prasības streikotāji nebija izvirzījuši, administrācijai izdevās darbus atjaunot līdz prasību iesniegšanai. Prasības tika iesniegtas jūlija beigās, un lielākā daļa no tām bija ekonomiska rakstura, piemēram, ierīkot pie vagoniem

pareizi darbojošās bremzes, naudu, ko līdz tam atvilka par slikti iekārtotiem dzīvokļiem, turpmāk izmaksāt katram, lai varētu irēt individuāli, iekārtot darba grāmatiņas u.tml. Tomēr vienu no galvenajām prasībām – darbinieku atlaišanu tikai uz kopējās sapulces sprieduma pamata, nevis pēc administrācijas rīkojuma, protams, nebija iespējams izpildīt.

Tramvaju satiksmes apturēšana ienesa būtiskas izmaiņas Rīgas pilsētas dzīvē. Tāpēc itin drīz problēmu risināšanā iesaistījās varas iestādes. Tā 3. augustā tika publicēta Rīgas pilsētas policijmeistara (policijas priekšnieka) pavēle, kas uz 1905. gada 2. decembra likuma pamata, kas aizliedza streikot valsts nozīmes un valsts uzņēmumiem, izsludināja kriminālatbildību visiem streikotājiem un publiski paredzēja bargus sodus, kā izraidīšanu no Baltijas guberņām pa karastāvokļa laiku un soda naudas.⁵⁴ Tramvaju kustība pilsētā neatjaunojās, un starp konfliktējošām pusēm sākās asa konfrontācija. Streikojošie tramvaja kalpotāji tika atlaisti no darba, viņu vietā stājās nepieredzējuši streiklauži, no kalpotājiem iekasēja soda naudas, nemaksāšanas gadījumā rīkojot mantu izsoli, daudzus apcietināja un piemēroja iespēju pa karastāvokļa laiku izsūtīt, atstājot Rīgā ģimenes bez iztikas līdzekļiem. Apcietināja arī streika komiteju, kas bija apkopojusi strādājošo prasības un veica koordināciju.⁵⁵ Tramvaja kalpotājiem jau iepriekš nebija īstas streika vadības, arodbiedrības formāli pēc 1906. gada 4. marta likuma varēja veidoties, bet praktiski varas iestādes to nepieļāva. Streika vadība tagad kļuva nelegāla, kā laikraksts "Patiesība" atzina: "… sākumā bija KSDSP Rīgas organizācijas rokās, vēlāk to pārņēma LSDSP Rīgas organizācija. Vadībā daudz trūkumi."⁵⁶ Kā atbildi uz varas iestāžu represijām gan streika dalībnieki, gan vadītāji izvēlējās nevis elastīgāku cīņas taktiku, bet gan bruņotu pretsparu. Tika veikti uzbrukumi streiklaužiem un administrācijai. Tā 18. augustā tramvaju valdes depo direktoram paciņā tika atstāta bumba, kuru izdevās atklāt un neitralizēt. 10. septembrī uz Aleksandra un Cēsu ielas stūra tika nogalināts tramvaja konduktorts Bielroze. 21. septembrī nāvīgi ievainoja konduktoru Pēteri Prauliņu, kurš pēc darba atgriezās mājās.⁵⁷ Kāds aculiecinieks korespondencē laikrakstam "Jaunatne" rakstīja: "Tramvaju vagoni izskatās kā mazi, skrejoši cietoksnīši: viņus apsargā zaldāti un policisti. Publika ar viņiem nebrauc, tie braukā tukši un rada zaudējumus."⁵⁸ Tukšie, apsargātie vagoni uz dažiem mēnešiem kļuva par kaujinieku uzbrukumu mērķi, kuros cieta arī daži nepaķāvētie braucēji un tramvaja kalpotāji.

Pavisam 1906. gada augustā un septembrī saistībā ar tramvajiem tika veikti 11 bumbu atentāti. Pirmais sprādziens notika 1906. gada 12. augustā ap desmitiem vakarā Aleksandra ielā pie tramvaja pieturas pretī mirtiesnešu namam, kuram sprādziena rezultātā izbira 24 loģi. Pusstundu vēlāk tāds pats sprādziens notika pretī Vācu teātrim, abās vietās saārdot tramvaja elektrības padeves stabu. Slepēnolicijas aģentūra tajā laikā sekoja Latviešu sociāldemokrātu savienības atjaunošanas darbiem, un īsā laikā tika konstatēts, ka šie bumbu sprādzieni ir savienības biedru Fridriha Alfreda Caunes, Eduarda Naikovska, Juvenālija Denisova, Alfreda Tauriša darbs. Pratināšanā 17 gadus vecais E. Naikovskis liecināja, ka viņi nebija gaidījuši tik lielu pagatavotās bumbas jaudu, tāpēc domājuši, ka tur nav sprāgusi viņu bumba.⁵⁹ 22. augusta pēcpusdienā tika mesta bumba uz tramvaja vagonu Avotu un Stabu ielas stūrī. Tā nogalināja kādu pasažieri, ievainoja gorodovoju un skolnieku. 25. augusta pēcpusdienā bumbu tramvajā, kas brauca pa Aleksandra ielu, atstāja divas dāmas. Bumba aizdegās, nevis sprāga, un policijas pieaicinātie eksperti norādīja uz dinamīta slikto kvalitāti, jo sprādziena gadījumā tiktu iznīcināts viss vagona kopā ar pasažieriem.⁶⁰ 12. septembrī Pārdaugavā ap astoņiem vakarā Hermana un Bāriņu ielas krustojumā tika mesta bumba uz tramvaja vagona priekšējo platformu. Vagonu sadragāja, tas apgāzās, smagi ievainoti un sakropļoti tika visi pasažieri un apsardze. Kaujinieki pēc tam uz viņiem atklāja uguni. Divi cilvēki gāja bojā, četri tika ļoti smagi ievainoti, par viņu turpmāko likteni ziņu trūkst.⁶¹

“Rīgas Avīze” 14. septembrī konstatēja, ka tagad ar bumbām ir pierasts mētāties, kā to dara bērni ar gumijas bumbām. 20. septembrī tā, rezumējot streika attīstības gaitu, publicēja rakstu “Rīgas tramvaju streiks un sociāldemokrātija”, kurā apsūdzēja Latvijas Sociāldemokrātiju teroristiskā darbībā: “Sociāldemokrātija te ņemusi tramvaju kalpotāju strādnieku lietu savās rokās un aizstāv to ar bumbām, brauņiem, piekaušanu, boikotu, sodiem un spaidiem, ar vienu vārdu: izlieto itin visus līdzekļus, kas vien ir iedomājami, lai iegūtu uzvaru un pierādītu pasaulei un saviem piekritējiem, ka viņa ir vara, uz kuru var paļauties. Sociāldemokrātu rīcība rāda viņu morālo pagrimumu.” Savukārt sabiedrības simpātijas pauda laikraksti “Pēterburgas Vēstnesis”, “Balss”, “Jaunatne”, “Patiesība”, “Mūsu Laiki”. “Administratīvās varas atturēšanās no iejaukšanās saimnieciskajos strīdos, pēc mūsu domām, nav vairāk nekā savas varas robežu pilnīgi pareiza un prātīga ievērošana. Spaidi un apbruņotas varas lietošana par labu vienai kādai šķīrai allaž tikai paasina sakarus, par

ko mums taču piemēri diezgan ar roku tverami. Ja nebūtu iznākusi pavēle par tramvaju ierēdņu apcietināšanu un sodīšanu, tad būtu tikai viens kavēklis mazāk priekš lietas nokārtošanas,” aizrādīja laikraksts “Balss”.⁶² Rīgas tramvaju boikots tika atcelts 15. oktobrī, un būtībā abas puses bija cietušas zaudējumus.

Bumbas kā cīņas līdzekli kaujinieki izlietoja arī citur. Tā 28. jūnijā Nordeķu stacijā tika uzspridzinātas sliedes, divas bumbas tika mestas uzbrukumā “zelbstšucei” Ventspils ielā 23. jūlijā, 8. septembrī sprāga bumba pie Valsts bankas, 9. septembrī tika veikts neveiksmīgs atentāts pret Baltijas ģenerālgubernatoru Vasiliju Sologubu, 20. septembra vakarā sprāga bumba uz dzelzceļa tilta pāri Daugavai.⁶³

Kaujinieku kustība 1906. gadā cieta smagus zaudējumus. Policijas rokās nonāca piecas lielākās ieroču noliktavas – Rēveles ielā 59, Tērbatas un Dzirnāvu ielas stūrī, Baznīcas ielā 10/12, Berga bazārā, Matisa ielā 84; kā arī liels skaits konspiratīvo dzīvokļu. Tiešās sadursmēs ar policiju gāja bojā aptuveni 20 kaujinieku. Daudzi kaujinieki 1906. gada gaitā emigrēja, daudzi tika arestēti, atradās apcietinājumā. 1906. gadā pavisam pagaidu karatiesā un lauka karatiesā par konkrētām kaujinieku operācijām tika tiesāts vairāk nekā 160 cilvēku. Lielākajai daļai piespriests un izpildīts nāves sods, pārējiem piespriesti gari katorgas gadi. Kaujinieku prāvas turpinājās līdz pat Pirmajam pasaules karam.

1906. gada rudenī un ziemā kaujinieku kustība strauji samazinājās. Cīņa ar Krievijas impērijas milzīgo armijas un policijas mašīneriju bija pārāk nevienlīdzīga, kaut gan atsevišķas operācijas notika arī 1907. un turpmākos gados, taču krietni mazākā apmērā.

SECINĀJUMI

Kaujinieku darbības daudzveidīgās formas vispilnīgāk atklāj to aktivitātes 1906. gadā, neskatoties uz varas iestāžu vajāšanām un karaspēka klātbūtni.

Milzīgais, vēl nepētītais arhīvu materiālu klāsts un līdz šim izpētītais materiāls liek secināt, ka kaujinieku kustība ir bijusi krietni plašāka, nekā līdz šim historiogrāfijā to pieņemts vērtēt.

Kaujinieku kustības izpausmes ir bijušas teroristiskas, t.i., vardarbīgas, ko pamatā izsauca valsts varas orgānu nevēlēšanās veidot valsts izaugsmi reformu ceļā, bet īstenojot valsts teroru pret saviem iedzīvotājiem, kas īpaši 1906. gadā bija pakļauti soda ekspedīciju, lauka karatiesu patvaļai un nelikumībām.

Kaujinieki bija sociāldemokrātiskās kustības radikālākā spārna pārstāvji. Politiskajos pulciņos iepazītā revolucionārā literatūra viennozīmīgi aicināja uz šķiru cīņu, veidoja priekšstatu par vienas atsevišķas šķiras (strādnieku) īpašajām tiesībām būt dominantei, veidot nākotnē ideālu sabiedrisku iekārtu. Tai pašā laikā kaujinieki savā darbībā kopumā bija altruisti un uzskatīja, ka neviens upuris cīņā par brīvību nav pārāk dārgs. Lielākā daļa no viņiem nodzīvoja īsu un spilgtu mūžu, tāpēc arī cīņā neiesaistīto cilvēku upuri viņu uztverē bija pašsaprotami.

Kaujinieki parādīja, ka regulārās armijas daļas, kas Latvijas laukos soda ekspedīciju kontekstā pret mierīgajiem iedzīvotājiem izturējās kā ienaidnieka ieņemtā teritorijā kara apstākļos, ar pavisam nelieliem militāriem spēkiem ir iespējams uzveikt.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Šeit un turpmāk laika skaitīšanā ir ievērots vecais stils, kas Krievijas impērijā bija spēkā līdz 1917. gadam un atšķīrās par 13 dienām.
- ² Sk.: Līga Lapa (2008). Rīgas apgabaltiesas dokumenti par 1905. gada norisēm Vidzemes guberņā. No: *Letonikas otrais kongress. Letonikas avoti: Latvijas piekraste: Arheoloģija, etnogrāfija, vēsture*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 130.–153. lpp.
- ³ R[ūdolfs] Endrupis, A[nsis] Feldmanis (sast.) (1933). *Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata*. 1. sēj. 1905. g. revolūcija. P[ēteris] Stučka redakcijā. Maskava: Prometejs, 771. lpp.
- ⁴ *Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata*. 1. sēj., 1905.–1907. gada revolūcija. 2. daļa. Rīga: Avots, 1980.
- ⁵ Turpat, 37.–40. lpp. Ievadraksta autors Jānis Druviņš minēts grāmatas 11. lappusē.
- ⁶ Turpat, 37. lpp.
- ⁷ Sk.: Anna Geifman (1997). *Revoliutsionnii terorizm v Rosii. 1894–1917*. Kron-Press; Konstantin Zharinov (1999). *Terorizm i teroristy. Istoricheskie spravochnik*. Minsk: Harvest; Richard Paips (2005). *Russkaia revoliutsiia*. V 3 knigakh. Kniga 1. Agoniia starogo rezhima. 1905–1917. Moskva: Zaharov; Sergei Pavlov (2008). *Opit pervoi revoliutsii: Rosiia 1900–1907*. Moskva: Akademicheskii Proekt.
- ⁸ Jānis Stradiņš (2006). Latvijas 1905. gada kaujinieki starptautiskā aspektā. No: *1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli. 2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 410.–447. lpp.
- ⁹ Turpat, 415. lpp.
- ¹⁰ LSDSP III kongresā 1906. gada jūlijā tika izlemts, ka LSDSP apvienosies ar Krievijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju kā autonoma un teritoriāla vienība un turpmāk sauksies Latvijas Sociāldemokrātija (LSD).
- ¹¹ *Baltijas Vēstnesis*, 07.01.1906., Nr. 5; Vidzemes guberņas akcīzes pārvaldes II apgabala uzrauga ziņojums Rīgas apgabaltiesas tiesu izmeklētājam

1906. gada 18. janvārī [krievu val.]. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk: LVVA), 117-1-1151, 18. lp.
- ¹² *Rīgas Avīze*, 10.01.1906., Nr. 6.
- ¹³ Rīgas pilsētas slimnīcā veiktās Trīnes Zekes mirstīgo atlieku medicīniskās apskates protokols [krievu val.]. LVVA, 117-1-1159, 17.-20. lp.; *Rīgas Avīze*, 12.01.1906., Nr. 8.
- ¹⁴ *Rīgas Avīze*, 06.03.1906., Nr. 52; *Mūsu Laiki*, 06.03.1906., Nr. 18.
- ¹⁵ *Rīgas Avīze*, 04.04.1906., Nr. 75.
- ¹⁶ Rīgas policijas Izmeklēšanas daļas pristava Ivana Gregusa veiktās A. Freita nopratināšanas protokols 1906. gada 2. novembrī [krievu val.]. LVVA, 117-1-1710, 25.-26. lp. o.p.
- ¹⁷ Vidzemes gubernatora ziņojums Rīgas apgabaltiesas prokuroram 1906. gada 6. novembrī [krievu val.]. LVVA, 117-1-67, 355. lp., 335. lp. o.p.
- ¹⁸ Sk.: [Bez aut.] (1933). Augusts Freits. No: *Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata*. 1. sēj. Maskava: Prometejs, 655. lpp.; [Bez aut.] (1980). Augusts Freits. No: *Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata*. 1. sēj. 2. daļa. Rīga: Avots, 99. lpp.
- ¹⁹ Almas Freitas, dz. Grīnbergas, un Friča Freita lūgums Rīgas apriņķa karā cietušo pensiju komisijai [1927. gada augusts]. LVVA, 5570-1-164, 19. lp.
- ²⁰ *Rīgas Avīze*, 17.01.1906., Nr. 12; Rīgas-Orlas dzelzceļa priekšnieka lūgums Rīgas apgabaltiesas prokuroram sniegt informāciju par izmeklēšanas gaitu 1906. gada 25. jūlijā [krievu val.]. LVVA, 117-1-1292, 11. lp.
- ²¹ *Rīgas Avīze*, 23.01.1906., Nr. 17; Pilsētas daļas 1. iecirkņa pristava ziņojums Rīgas apgabaltiesas prokuroram 1906. gada 21. janvārī [krievu val.]. LVVA, 117-1-1403, 122. lp.
- ²² Pagaidu karatīes Rīgā pagaidu prokurora vietas izpildītāja ziņojums Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram 1906. gada 30. maijā [krievu val.]. LVVA, 117-1-173, 4. lp. o.p.
- ²³ Pagaidu karatīes Rīgā spriedums 1907. gada 16. jūlijā [krievu val.]. LVVA, 117-1-173, 25.-29. lp. o.p.
- ²⁴ *Revolucionārā Pārdaugava*. 1. daļa (personu rādītājs) (1960). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 457. lpp.
- ²⁵ Pēterburgas apgabaltiesas prokurora Kamišanska telegramma Rīgas apgabaltiesas prokuroram Hristianovam 1906. gada 15. septembrī [krievu val.]. LVVA, 117-1-1496, 9. lp.
- ²⁶ Kristaps Salniņš (Griška) (1980). Pēteris Pidrihsons (Čirgata). No: *Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata*. 1. sēj. 2. daļa, 127. lpp.
- ²⁷ Rīgas policijas Izmeklēšanas daļas pristava Ivana Gregusa veiktās apcietinātā Pētera Pidrihsona nopratināšanas protokols 1907. gada 29. novembrī [krievu val.]. LVVA, 117-1-78, 708.-709. lp. o.p.
- ²⁸ Šo uzbrukumu dalībnieki kaujinieki Pēteris Brengulis, Jānis Rūmanis, Kārlis Legzdiņš (Ķēniņš), Jānis Krūmiņš (Kazaks) tika lauka karatīesā Rīgā 1906. gada 7. decembrī notiesāti uz nāvi un 8. decembrī nošauti.
- ²⁹ *Ziemeļblāzma*, 23.02.1908., Nr. 10.
- ³⁰ Rīgas policijas Izmeklēšanas daļas pristava palīga Mihejeva veiktās Misas pagasta zemnieka Aleksandra Graubiņa nopratināšanas protokols 1907. gada 10. oktobrī [krievu val.]. LVVA, 117-1-1248, 64. lp.
- ³¹ Rīgas Centrālcietumā ieslodzītā Aleksandra Graubiņa lūgumraksts 8. iecirkņa tiesu izmeklētājam 1906. gada 16. oktobrī [krievu val.]. LVVA,

- 117–1–1403, 74. lp., 74. lp. o.p.; Rīgas Centrālcietumā ieslodzītā Aleksandra Graubiņa lūgumraksts Pēterburgas tiesu palātas prokuroram [krievu val.]. Turpat, 77.–78. lp. o.p.
- ³² Rīgas policijas Izmeklēšanas daļas pristava palīga Mihejeva veiktās Aneniekų pagasta zemnieka Friča Bulles papildu nopratināšanas protokols 1907. gada 10. oktobrī [krievu val.]. LVVA, 117–1–1248, 64. lp. o.p.
- ³³ Pagaidu karatīesas spriedums Rīgā 1909. gada 11. maijā [krievu val.]. LVVA, 117–1–1403, 212.–215. lp. o.p.; Nāves soda izpildīšanas protokols Gustavam Lackim, Aleksandram Graubiņam un Fricim Eiholcam 1906. gada 21. maijā 1.40 no rīta [krievu val.]. Turpat, 219. lp., 219. lp. o.p.
- ³⁴ *Latvija*, 19.01.1910., Nr. 14.; 08.02.1910., Nr. 31.
- ³⁵ *Rīgas Avīze*, 19.05.1906., Nr. 107; Pilsētas daļas 1. iecirkņa pristava ziņojums Rīgas apgabaltiesas prokuroram 1906. gada 19. maijā [krievu val.]. LVVA, 117–1–1403, 15. lp., 15. lp. o.p.
- ³⁶ Emilijas Lerhes īstais vārds bija Ženija Turkina. Viņu arestēja 1906. gada rudenī, kad iekrita kaujinieku konspiratīvais dzīvoklis Lielajā Ņevas (tag. Blaumaņa) ielā 26. Pagaidu karatīesas 1908. gada decembrī viņu notiesāja ar nometināšanu Sibīrijā. No turienes viņai izdevās izbēgt un apmesties Šveicē, kur Cīrihē viņa darbojās LSD grupā.
- ³⁷ *Rīgas Avīze*, 21.06.1906., Nr. 132. Voldemāru Sproģi (Nadsonu) policija nošāva, patrulējot kopā ar vācu “zelbstšuci”, 1906. gada 16. decembrī Rīgā Mazajā Altonovas ielā, jo viņš nepakļāvās pavēlei apstāties, bet atklāja uguni un ievainoja divus “zelbstšuces” locekļus.
- ³⁸ Milda Oliņa (1980). Eduards Rozenfelds (Āmurs). No: *Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata*. 1. sēj. 2. daļa, 90. lpp.
- ³⁹ *Rīgas Avīze*, 29.05.1906., Nr. 112.
- ⁴⁰ *Rīgas Avīze*, 24.07.1906., Nr. 159; 25.07.1906., Nr. 160.
- ⁴¹ Rūdolfis Dreimanis (Rūdis) (1980). Matiss Gūtmanis. No: *Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata*. 1. sēj. 2. daļa, 250. lpp.; Rūdolfis Dreimanis (1980). Fricis Kārklīšs (Pagāns). No: Turpat, 257. lpp.
- ⁴² Kristaps Salniņš (Griška) (1980). Jēkabs Dubelšteins (Jēpis, Slenģe). No: *Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata*. 1. sēj. 2. daļa, 75. lpp.
- ⁴³ *Rīgas Avīze*, 02.08.1906., Nr. 166 (pārpublicējums no *Libausche Zeitung*).
- ⁴⁴ *Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata*. 1. sēj. 3. daļa (1983). Rīga: Avots, 40. lpp.
- ⁴⁵ Rīgas policijas Izmeklēšanas daļas pristava palīga Mihejeva veiktās Jēkaba Dubelšteina nopratināšanas protokols 1907. gada 24. augustā [krievu val.]. LVVA, 117–1–1629, 65. lp. o.p., 66. lp.
- ⁴⁶ Rīgas apkārtnes peldvietu policijmeistara (policijas priekšnieka) ziņojums Rīgas apgabaltiesas prokuroram 1906. gada 25. aprīlī. [krievu val.]. LVVA, 117–1–1368, 3. lp., 15. lp. o.p.
- ⁴⁷ Jēkaba Dubelšteina nopratināšanas protokols 1905. gada 25. augustā Rīgas policijas Izmeklēšanas daļā [krievu val.]. LVVA, 117–1–1629, 66. lp., 66. lp. o.p.
- ⁴⁸ Jēkabs Liepa (1881–1917) – no Garozas pagasta. Darbojies LSDSP Jelgavas organizācijā, kaujinieks. Vairākkārt arestēts. Pēc soda izciešanas miris ar tuberkulozi Elvas sanatorijā īsi pirms Februāra revolūcijas. Dāvids Beika (1885–1946) – no Zaļenieku pagasta, dzīvojis Dobeļē, skolotājs. Sociāldemokrātiskās kustības dalībnieks no 1903. gada. 1905. gada decembrī kļuvis par mežabrāli, piedalījies vairākās kaujinieku un mežabrāļu operācijās.

1907. gadā emigrējis uz ASV. 20.–30. gados strādājis PSRS. 30. gadu beigās apcietināts, miris soda nometnē.
- ⁴⁹ *Rīgas Avīze*, 06.02.1906., Nr. 29; 11.02.1906., Nr. 34; 25.03.1906., Nr. 69; 04.08.1906., Nr. 168; 12.09.1906., Nr. 201; 22.12.1906., Nr. 284; 27.12.1906., Nr. 283; *Mūsu Laiki*, 18.02.1906., Nr. 6. Rīgas apgabaltiesas prokurora biedra slēdziens par kriminālvajāšanas pārtraukšanu zemniekam Reinim Anša d. Circeim [iespējams, 1909. gada aprīlis; krievu val.]. *LVVA*, 117–1–1406, 4. lp.
- ⁵⁰ *Mūsu Laiki*, 18.02.1906., Nr. 6; *Rīgas Avīze*, 23.02.1906., Nr. 43; Jēkabs Birznieks (1980). Kazimirs Šimkunass. No: *Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata*. 1. sēj. 2. daļa, 87. lpp.; Jānis Birznieks, Frīcis Kilēvics (1980). Eduards Kārlis Bulens (arī Bullers). No: Turpat, 87.–88. lpp.; Jānis Birznieks, Frīcis Kilēvics (1980). Pēteris Poriņš. No: Turpat, 88. lpp.; Pēteris Nomalis (1980). Frīcis Kilēvics (Kaučuks). No: Turpat; Personu rādītājs. No: Turpat, 297., 310., 312., 314., 317. lpp.
- ⁵¹ Rīgas apgabaltiesas 3. iecirkņa prokurora biedra ziņojums apgabaltiesas prokuroram 1906. gada 9. janvārī [krievu val.]. *LVVA*, 117–1–588, 9. lp.
- ⁵² *Rīgas Avīze*, 12.01.1906., Nr. 8; Rīgas apgabaltiesas 5. iecirkņa prokurora biedra ziņojums apgabaltiesas prokuroram 1906. gada 14. janvārī [krievu val.]. *LVVA*, 117–1–587, 3. lp., 3. lp. o.p.; Rīgas pagaidu karatiesas spriedums 1906. gada 18. februārī [krievu val.]. Turpat, 14. lp.; Uzbrukumā kazakiem 1906. gada 17. janvārī apsūdzēto saraksts [krievu val.]. *LVVA*, 4568–1–1075, 3., 7.–17. lp. o.p.
- ⁵³ *Rīgas Avīze*, 18.01.1906., Nr. 13; 08.02.1906., Nr. 31; 14.03.1906., Nr. 59; 15.09.1906., Nr. 204; Pagaidu prokurora vietas izpildītāja pagaidu karatiesā Rīgā ziņojums Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram 1906. gada 30. maijā [krievu val.]. *LVVA*, 117–1–173, 4. lp. o.p.; Pagaidu karatiesas Rīgā 1907. gada 16. jūlija spriedums [krievu val.]. Turpat, 27. lp.
- ⁵⁴ [Bez aut.] Policijmeistara rīcība tramvaja apkalpotāju streika laikā. *Rīgas Avīze*, 04.08.1906., Nr. 168.
- ⁵⁵ 1905. gada revolūcijas dalībnieka tramvajnieku streika delegāta Voldemāra Millera biogrāfija [bez dat.]. *LVVA*, 5570–1–167, 90. lp.
- ⁵⁶ [Bez aut.] Tramvajnieku streiks Rīgā. *Patiesība*, Nr. 5, 1906.
- ⁵⁷ *Rīgas Avīze*, 19.08.1906., Nr. 181; 11.09.1906., Nr. 200; 15.09.1906., Nr. 204; 22.09.1906., Nr. 210.
- ⁵⁸ [Jēkabs Roze]. Vēstule no Rīgas. (No mūsu korespondenta) [Būvstrādnieku un tramvajnieku streiks]. *Jaunatne*, Nr. 12, 1906.
- ⁵⁹ Pēterburgas daļas 3. iecirkņa pristava palīga Dumpfa veiktās Eduarda Naikovska nopratināšanas protokols 1906. gada 28. augustā [krievu val.]. *LVVA*, 117–1–1635, 90., 91. lp.
- ⁶⁰ *Rīgas Avīze*, 23.08.1906., Nr. 184; Rīgas apgabaltiesas Rīgas pilsētas 4. iecirkņa prokurora biedra ziņojums apgabaltiesas prokuroram 1906. gada 26. augustā [krievu val.]. *LVVA*, 117–1–67, 149. lp.
- ⁶¹ Lauka karatiesas Rīgā slēgtās sēdes spriedums 1906. gada 7. decembrī [krievu val.]. *LVVA*, 117–1–67, 521. lp. o.p.
- ⁶² [Bez aut.] Tramvaja streiks [Rīgā un vietējā administrācijā]. *Balss*, 18.08.1906., Nr. 165.
- ⁶³ *Rīgas Avīze*, 28.06.1906., Nr. 137; 24.07.1906., Nr. 159; 09.09.1906., Nr. 199; Liecinieku un amatpersonu – Rīgas–Orlas dzelzceļa 11. iecirkņa priekš-

nieka palīga Naumova, Rīgas nodaļas žandarmērijas policijas pārvaldes žandarmu rotmistra Čembara sastādīts vietas apskates protokols 1906. gada 21. septembrī [apskata dzelzceļa tiltu, kur 20. septembrī noticis sprādziens; krievu val.]. *LVVA*, 117–1–1300, 24. lp., 24. lp. o.p.

THE ACTIVITIES OF COMBATANTS OF VIDZEME AND KURZEME PROVINCES IN 1906

Līga Lapa

Dr. hist., researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia. Scientific interests: history of trade unions, revolutions and political parties. E-mail: liga.lapa@gmail.com

The article, based on sources and literature, deals with the activities of combatants in Vidzeme and Kurzeme provinces. In 1906 the activities of combatants peaked and they also suffered the heaviest losses. The majority of combatant operations took place in Riga, the administrative centre of Vidzeme Province. Part of the activities was carried out in cooperation with forest brethren organisations. The movement of combatants was explained by the course towards an armed uprising propagated by the Latvian Social Democratic Workers' Party.

Key words: combatants, activities of combatants, army, police, sentence.

Summary

The year 1906 is one of the gloomiest periods in Latvia's history, when towns and the countryside were flooded by tsar's troops who, disregarding lawfulness and applying violent methods, restored the former administrative order, destroyed material values and on their own dealt with undesirable persons.

The activities of combatants, on their turn, peaked in this year, and also suffered the heaviest losses. The majority of combatant operations took place in Riga, the administrative centre of Vidzeme Province, a small part was carried out in Liepāja, Jelgava and Ventspils, and separate operations occurred in rural civil parishes nearby cities. Part of them was carried out in cooperation with forest brethren organisations, and separate forest brethren and combatants made war for some time in the city as well as in the countryside. The first half of the year 1906 was marked by an especially active combatant movement, in spite of the presence of the huge army, which can be explained by the course towards an armed uprising propagated by the Latvian Social Democratic Workers' Party. Purchase of arms was a prerequisite of this uprising, therefore acquisition of financial means was the goal of many operations.

Most attacks in 1906, approximately about 100 of them, were made upon various shopping places. These attacks were directed mainly against alcoholic drink shops under government monopoly where usually cash was confiscated and drinks were destroyed. Attacks were made also upon strong drink factories, warehouses, taverns, restaurants, beerhouses, and pubs in the countryside.

In 1906, a number of attacks was made upon cashiers of factories and other enterprises on pay days. As it is known, according to the practice of that time, wages and salaries were paid at the end of each week. Attacks like these had been made already before, but in 1906 their number grew considerably. Safety measures were consolidated, i.e. cashiers took cash from the bank to the enterprise guarded by security staff, office facilities of enterprises were included in the list of specially guarded objects; however, now and then reckless but most frequently successful attacks were made. Approximately 40 attacks of such kind have been reported, as a result of which more than 88 thousand roubles were acquired.

In 1906, open war between combatants and the police and army patrols went on. Notwithstanding the incommensurate forces, combatants made audacious and very often absolutely unplanned attacks at every possible moment. Policemen did not dare anymore to stand one by one in their posts, they were commonly escorted by army patrols. Regardless of the large amount of troops that had been moved to towns and cities, especially to Riga, more than 30 serious clashes have been reported during this year.

Combatants dealt with factory administrative staff, strikebreakers and the so-called spies.

In 1906, bombs were still used as an effective means of struggle. There are reports of more than 20 such operations which were mostly made in August and September during the strike of tram drivers. Strikes of construction workers as well as tram drivers were impressive attempts of workers' activities in 1906.

Combatant forces suffered heavy losses. The police got hold of about five largest armouries and also a large number of secret abodes. During direct clashes with the police approximately 20 combatants perished. A large number of combatants emigrated during 1906, many were arrested, kept in custody. In total during 1906, in ad hoc court-martials and drumhead court-martials more than 160 persons were tried for combatant operations. Death sentence was passed on the majority of them, and others were sentenced to long years of hard labour. Combatant litigations proceeded till the beginning of World War I.

In the autumn and winter of 1906, the combatant movement decreased dramatically, although separate operations took place also in 1907 and the following years, but in a considerably smaller scope.

CENZŪRA UN TO REGLAMENTĒJOŠĀ LIKUMDOŠANA LATVIJĀ (1918–1934)

Gints Zelmenis

Dr. hist., Latvijas Nacionālā arhīva vecākais referents. Zinātniskās intereses:
Latvijas vēsture starpkaru periodā, PSRS vēsture.

E-pasts: ginzel@inbox.lv

Rakstā aplūkota cenzūra un to reglamentējošie normatīvie akti Latvijas Republikā no 1918. līdz 1934. gadam. Tradicionāli šis laika posms tiek uzskatīts par vienu no brīvākajiem 20. gs. Latvijas vēsturē, tomēr arī šajā laikā Latvijā pastāvēja cenzūra. Visvairāk cenzūra tolaik ierobežoja kino jomu. Tāpat, lai arī salīdzinoši nelielā apmērā, pastāvēja preses, teātru un dažādu izklaides sarīkojumu cenzūra. Aplūkojot 20.–30. gadu Latvijas likumdošanu preses, kino un izklaides pasākumu organizēšanas jomā, ir redzama tendence, ka cenzūra un dažādi ierobežojumi minētajās jomās sāka pieaugt jau 20. gadu otrajā pusē – 30. gadu sākumā, t.i., jau vairākus gadus pirms K. Ulmaņa organizētā valsts apvērsuma.

Atslēgas vārdi: Latvija, cenzūra, likumdošana un normatīvie akti, prese, kino, teātri un izklaides pasākumi.

Ar cenzūru Latvijā tradicionāli tiek saistīts padomju okupācijas periods, kā arī nacistiskās Vācijas okupācijas laiks. Atskatoties tālāk pagātnē, zināms, ka cenzūra pastāvēja arī Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā un, protams, arī laikā līdz 1. pasaules karam, kad Latvija bija Krievijas Impērijas sastāvā. Savukārt laiks no Latvijas Republikas proklamēšanas 1918. gadā līdz K. Ulmaņa organizētajam apvērsumam 1934. gadā tiek uztverts ja ne gluži kā pilnīgas brīvības posms Latvijas 20. gs. vēsturē, tad katrā ziņā kā kaut kas ārkārtīgi līdzīgs tam. Tas arī saprotams – ne pirms neatkarības iegūšanas, ne pēc apvērsuma Latvijā nebija tik plašas iespējas vārda un uzskatu brīvībai kā laikā no 1918. līdz 1934. gadam. Un tomēr, kā jau tiesiskā un demokrātiskā valstī, arī Latvijā šajā laikā tika pieņemti un darbojās likumi, kas reglamentēja dažādas dzīves jomas.

Reglamentēta un ierobežota tika arī informācijas izplatīšana, t.i., pastāvēja cenzūra. Kādi normatīvie akti to noteica, ko tā ierobežoja un kā attīstījās – par to šajā rakstā.

Jāprecizē, ka runa būs par to Latviju, kuru mēs saprotam un *de iure* apzīmējam ar jēdzienu Latvijas Republika. Attiecīgi šajā rakstā netiks aplūkota ne boļševiku un Pētera Stučkas valdības, ne arī Rīdigerera fon der Golca (*Rüdiger von der Goltz*) un Pāvela Bermonta (*Pavel Bermont*) komandēto bruņoto formējumu, kā arī tiem paklausīgo vadības veidojumu (t.s. Oskara Borkovska kabineta un Andrieva Niedras valdības) īstenotie cenzūras pasākumi, kas uzskatāmi par atsevišķu pētījumu tēmām.

CENZŪRA PRESEĒ, LITERATŪRĀ UN GRĀMATNIECĪBĀ

Apskatāmajā laika posmā prese bija izplatītākais masu saziņas līdzeklis un attiecīgi pastāvēja likumi u.c. normatīvie akti, kuros bija noteikti preses izdošanas nosacījumi un ierobežojumi. Sākotnēji savas likumdošanas trūkuma dēļ Latvijā spēkā bija atstāti bijušās Krievijas Impērijas (pēc 1917. gada februāra revolūcijas – Krievijas Republikas) normatīvie akti.¹ Līdz ar to formāli juridisko spēku saglabāja Krievijas likums *Par presi*, kura pēdējo redakciju bija pieņēmusi Krievijas Pagaidu valdība 1917. gada aprīlī un kurā bija pasludināta preses brīvība.² Tomēr faktiski Latvijas Republikas pastāvēšanas pirmajos gados – līdz *Preses likuma* pieņemšanai 1924. gadā preses jomu Latvijā reglamentēja dažādi iekšlietu ministra rīkojumi un Ministru kabineta (MK) noteikumi.

Pirmais LR normatīvais akts, kas “sabiedriskā miera un kārtības nodrošināšanas labā” noteica ierobežojumus presei, bija 1919. gada aprīļa sākumā izdotais iekšlietu ministra rīkojums, ar kuru presē un drukas darbos tika aizliegts izplatīt “dažādas melu ziņas un baumas par Pagaidu valdības darbiem un nolūkiem”, izplatīt vai veicināt lieliniecisku un citu aģitāciju, kas “vērsta tieši vai netieši pret Latvijas valsti un tās iekārtu”.³ Lai arī pašā rīkojumā termins “cenzūra” lietots netika, tomēr par to nepārprotami liecina aizliegums izplatīt noteikta satura informāciju. Šim rīkojumam gan bija diezgan formāls raksturs, jo Pagaidu valdība tobrīd atradās Liepājā un tās rīcībā nebija praktisku līdzekļu, lai kontrolētu rīkojuma ievērošanu.

1919. gada vasarā, pēc karastāvokļa oficiālas izsludināšanas, ar armijas virspavēlnieka 29. jūlija pavēli Latvijā tika ieviesta kara

cenzūra, kas aizliedza izplatīt ziņas par karaspēka daļu dislokāciju, to pārvietošanos, kritizēt armijas vadību utt.⁴ Tā kā turpmākie cenzūras pasākumi pārsvarā tika pamatoti tieši ar šo pavēli, to var uzskatīt par faktisko cenzūras sākumu Latvijas Republikā. Pastāvīga preses izdevumu kontrole 1919. gada decembrī savukārt tika nodota Iekšlietu ministrijas (IeM) kompetencē.⁵ Lai kontroles mehānisms būtu efektīvāks, 1920. gada janvārī rīkojumā par “grafisko” un drukas darbu veikšanas iestāžu reģistrāciju bija iekļauta prasība visus drukas darbus fiksēt īpašā cenzoru grāmatā. No katra nodrukātā darba iestādei vajadzēja uzglabāt vismaz vienu eksemplāru, ko kontroles gadījumā izsniegt attiecīgajam Iekšlietu ministrijas ierēdnim.⁶

Pamatojoties uz minētajiem rīkojumiem un karastāvokļa noteikumiem, Latvijā tika aizliegtas vairākas vācu un krievu avīzes (“*Die Trommel*”, “*Mitauische Zeitung*”, “*Baltische Blätter*”, “*Rizhskoe slovo*”, “*Volia*”⁸). 1920. gada beigās – 1921. gada sākumā Latvijas lielākajā daļā (izņemot Rīgu, Liepāju un Daugavpili) karastāvoklis (attiecīgi arī kara cenzūra) tika atcelts un tā vietā atstāts “pastiprinātas apsardzības stāvoklis”.⁹ Kopumā gan, spriežot pēc oficiālajām ziņām, Iekšlietu ministrijas sankcijas attiecībā uz presi divdesmito gadu sākumā nav bijušas īpaši biežas. Piemēram, no 1920. gada 18. novembra līdz 1921. gada 18. novembrim ministrija attiecībā uz presi bija izdevusi 21 rīkojumu un sodīti, uz laiku apturēti, aizliegti vai konfiscēti bija 13 dažādi periodiski un neperiodiski izdevumi. Pilnīgs aizliegums bija attiecināts tikai uz Latvijai naidīgo komunistu presi.¹⁰ Šādu aizliegumu ieviešana pamatā saistāma ar komunistu naidīgo propagandu pret Latvijas neatkarību. Tiesa gan, cik var spriest no atsevišķām ziņām, minētais iekšlietu ministra rīkojums praksē īpaši stingri ievērots netika, jo “Padomju Krievijas izdevumus var dabūt Rīgas veikalos pirkt, cik uzietas, neizslēdzot arī valdības resp. Telegrāfa aģentūras “Letas” grāmatu veikalus”.¹¹

1921. gada janvāra vidū valdība izdeva *Pagaidu noteikumus par tirdzniecību ar drukas darbiem, par bibliotēkām un lasītavām*. Tajos, cita starpā, bija noteikts, ka “drukas darbu veikalos, noliktavās un krātuvēs, kā arī bibliotēkās un lasītavās nedrīkst glabāt Latvijā aizliegtas grāmatas un citus drukas darbus”.¹² Šā rīkojuma izdošanai bija politiski motīvi.¹³ Savukārt tā paša gada jūlijā iekšlietu ministra rīkojums aizliedza “drukāt, ievest vai izplatīt Latvijā pornogrāfiska satura rakstus, zīmējumus, gleznas vai priekšmetus”,¹⁴ gan neprecizējot sīkāk, kas tiek saprasts ar terminu “pornogrāfisks saturs”.¹⁵ Neskatoties uz formulējuma nenoteikto raksturu, jaunais rīkojums tūlīt

arī tika likts lietā – pāris dienu vēlāk iekšlietu ministrs nolēma “konfiscēt Lapsas Jura romānu “Tango romāns” pornogrāfiska satura dēļ”,¹⁶ kas rada aizdomas, ka rīkojums tika izdots speciāli tādēļ, lai radītu juridisku pamatu minētā romāna aizliegšanai. Lai nu kā, abi pēdējie normatīvie akti iezīmēja tendenci, kas saglabājās visus 20.–30. gadus, – dažādi literatūras un periodiskie izdevumi tika cenzēti gan morāles un ētikas apsvērumu dēļ (“sēnalu” un “pornogrāfiskā” literatūra), gan arī sociālpolitiski “nevēlamu” uzskatu dēļ (“komunistu”, “fašistu” u.c. radikāla literatūra).¹⁷

Visbeidzot, 1924. gadā, pēc vairākkārtīgas atlikšanas Latvijas Saeimas sapulcē un Saeimā, tika pieņemti vairāki likumi, kas bija attiecināmi uz preses lietām. Februāra sākumā pieņemtajā *Preses likumā*¹⁸ Iekšlietu ministrijas pilnvaras attiecībā uz presi bija noteiktas krietni mazākas nekā līdz tam spēkā esošajos rīkojumos un noteikumos. Jau no šā likumprojekta apspriešanas sākuma Saeimā izveidojās divi diametrāli pretēji viedokļi. No vienas puses, sociāldemokrāti aizstāvēja likumprojektā iestrādātās visas iespējamās brīvības. Pretēju viedokli pauda t.s. labējā spārna pārstāvji, uzskatot, ka projektā paredzētās preses brīvības ir tik plašas, ka valsts faktiski var zaudēt jebkādu kontroli pār presi, līdz ar to presi ļoti viegli varēs izmantot Latvijas valstij naidīgi spēki un grupējumi neierobežotas aģitācijas izplatīšanai.¹⁹ Arveds Berģs pat uzskatīja, ka, “vai šis likums ir vai nav, tas ir gluži vienalga, jo viņš nekādus līdzekļus pret preses brīvības nelietderīgu izmantošanu nedod”.²⁰ Pati klauzula par to, kādos gadījumos tad valdībai vai iekšlietu un kara ministriem būtu tiesības ierobežot preses brīvību un kādos apmēros, likumprojekta apspriešanas gaitā izraisīja garas debates.²¹ Lai nu kā, bet kopumā var teikt, ka sociāldemokrātiem un viņu atbalstošajām politiskajām grupām tiešām bija izdevies mazināt “administrācijas” tiesības gan preses lietās,²² gan arī poligrāfisko uzņēmumu kontrolēšanā.²³

1924. gada oktobra beigās pieņemtajā *Likumā par tirdzniecību ar poligrāfisko iestāžu ražojumiem, par bibliotēkām un lasītavām* bija iekļautas vairākas klauzulas, kas būtiski mainīja līdzšinējos preses izdošanas un izplatīšanas nosacījumus. Pirmais un galvenais jaunievedums (likuma 10. pants) paredzēja: “Poligrāfisko iestāžu ražojumu veikali [t.i., pamatā grāmatnīcas. – G. Z.], noliktavas un krātuves, bibliotēkas un lasītavas, kā arī kolportieri nedrīkst glabāt un izplatīt Latvijā aizliegtās grāmatas un citus poligrāfisko iestāžu ražojumus, kuru saraksti publicējami “Valdības Vēstnesī”.²⁴ Citētā panta saturs un formulējumi 1924. gada oktobrī izsauca plašas

debates Saeimā. Sociāldemokrāti pārstāvēja viedokli, ka vienīgais kādas grāmatas izplatīšanas aizlieguma pamats, kas izdevējiem un tirgotājiem jāņem vērā, ir “Valdības Vēstnesī” publicēts aizliegto grāmatu saraksts. Pilsonisko partiju – īpaši Latviešu zemnieku savienības (LZS) pārstāvji uzskatīja, ka nav iespējams uzskaitīt visu literatūru, kas kaut kādā veidā varētu būt kaitīga valstij, tādēļ piezīmi par saraksta publicēšanu “Valdības Vēstnesī” piedāvāja likumā neiekļaut, kas faktiski dotu tiesības jebkuram policijas darbiniekam konfiscēt tirgotājam grāmatas pēc saviem ieskatiem. Pēc garām debatēm šis LZS priekšlikums tika noraidīts.²⁵

Otrkārt, grāmatas, kuras nebija aizliegtas, likums ļāva sabiedriskām, politiskām, reliģiskām organizācijām un izglītības iestādēm tirgot savos pasākumos bez iepriekšējas pieteikšanas.²⁶ Interesanti, ka daļa no Saeimas Izglītības komisijas deputātiem (sociāldemokrāti Roberts Bīlmanis, Eduards Jaunzems) izteicās par to, ka “grāmatu tirdzniecībai jābūt pilnīgi brīvai, tāpat kā pārējai tirdzniecībai un tāpēc pieteikšana nebūtu paredzama”, tomēr vairums komisijas deputātu, kā arī Grāmatu un muzikāliju tirgotāju savienības pārstāvis atbalstīja viedokli, ka vismaz formāla grāmatu tirgotāju reģistrācija ir nepieciešama.²⁷

Treškārt, likums paredzēja, ka izdevniecības, drukātavas un bibliotēkas “nav padotas administratīviem sodiem” un ir slēdzamas “tikai ar tiesas spriedumu”.²⁸ Tā kā šajā pašā laikā tika pieņemts un izsludināts *Likums par preses lietu tiesāšanas kārtību*, kurā bija paredzēts, ka “attiecīgie uzraudzības orgāni” (t.i., policija un prokuratūra) var tikai ierosināt lietu par pārkāpumiem grāmatu tirdzniecībā, bibliotēkās, lasītavās, bet tālāk par to lemj tiesa,²⁹ var secināt, ka šis likums (salīdzinājumā ar 1921. gada pagaidu noteikumiem) būtiski liberalizēja preses izdošanas un izplatīšanas iespējas un būtiski sašaurināja Iekšlietu ministrijas amatpersonu tiesības ierobežot preses izdošanu tīri administratīvā kārtībā. 1929. gada janvārī minētais likums tika vēl papildināts ar klauzulu, ka “vainīgiem par šā likuma pārkāpšanu draud kriminālatbildība”,³⁰ jo bez tādas sankcijas sodīt likuma pārkāpējus no juridiskā viedokļa nebija iespējams.

1924. gada oktobrī–novembrī Saeimā tika pieņemti divi likumi, kas paredzēja sankcijas par iepriekš aplūkoto likumu pārkāpšanu. Sodu likums par spiestuvju vai citu poligrāfisku iestāžu, preses, bibliotēku, lasītavu un izrāžu uzraudzības noteikumu pārkāpšanu paredzēja šajā likumā noteiktajos gadījumos atkarībā no pārkāpuma

veida piemērot naudassodus 25–500 latu robežās, kā arī arestu un cietumsodu 1–6 mēnešu robežās. Piemēram, ja spiestuve “turēta, slēpjot to no noteiktās uzraudzības”, tad vainīgo šis likums ļāva sodīt ar ieslodzījumu cietumā. Savukārt periodiska izdevuma aizliegšanu (izbeigšanu) šis likums ļāva piemērot tikai ar tiesas spriedumu divos gadījumos: 1) ja izdevumā nebija publicēts likumā paredzētais vai tiesas spriedumā nolemtais kāda raksta atspēkojums vai labojums; 2) lietās par “noziedzīga satura iespieduma darbu izgatavošanu vai izlaišanu apgrozībā”. Par aizliegta izdevuma izplatīšanu sods bija samērā neliels – līdz 300 latu liels naudassods.³¹ Salīdzinājumam: pēc K. Ulmaņa apvērsuma bez jebkāda tiesas sprieduma tika slēgti vismaz 54 izdevumi³² (spriežot pēc statistikas datiem – pat vairāk³³). Savukārt pēc Latvijas okupācijas un inkorporācijas PSRS sastāvā neviens preses izdevums bez cenzūras un partijas institūciju atļaujas vispār nevarēja parādīties, līdz ar to jautājums par preses sodīšanu šķietami nemaz nebija aktuāls. Tātad redzams, ka aplūkotais likums paredzēja salīdzinoši nelielus un “maigus” sodus par minētajiem pārkāpumiem, turklāt arī pats iespējamo pārkāpumu skaits bija ievērojami mazāks nekā pārējos divos minētajos laika posmos.

Likums par preses lietu tiesāšanas kārtību faktiski reglamentēja ne tikai preses tiesvedības procesuālo kārtību, bet arī izrāžu un izrikojumu organizēšanas, poligrāfisko iestāžu darbības, grāmatu tirdzniecības, bibliotēku un lasītavu darbības noteikumu pārkāpumu izskatīšanas kārtību.³⁴ Kopumā likums tiesības ierosināt tiesas procesus par tajā minētajiem pārkāpumiem pārsvarā deleģēja prokuratūrai, bet lietu galīgo izspriešanu – tikai tiesai. Iekšlietu ministrijai, kuras kompetencē saskaņā ar Krievijas impērijas laika likumiem līdz tam bija preses kontrole un sodīšana, tika atstātas vien ierobežotas tiesības “apķīlāt periodiska izdevuma atsevišķus numurus”, ja Iekšlietu ministrijai iesniegtās ziņas par periodiskā izdevuma atbildīgo redaktoru, drukātavu, iznākšanas kārtību un valodu izrādītos nepatiesas.³⁵ Kā redzams, līdz ar to iekšlietu resora institūcijas faktiski zaudēja tiesības patstāvīgi piemērot sodus preses izdevumiem un izdevējiem, t.i., preses izdevums vairs nebija tik atkarīgs no atsevišķa policista personiskajiem uzskatiem, kas varēja būt par iemeslu, piemēram, atsevišķa laikraksta numura sodīšanai vai konfiscēšanai.

Nozīmīgs solis cenzūras likumdošanas attīstībā bija Latvijas pievienošanās *Ženēvas Konvencijai par netiklu publikāciju izplatīšanas un tirdzniecības apkarošanu*, kuru Saeima ratificēja

1925. gada maijā. Šī konvencija paredzēja ierobežot zināma satura publikāciju izplatīšanu (t.i., faktiski cenzūras legalizēšanu) Tautu Savienības dalībvalstīs. Konvencija par “sodāmiem nodarījumiem” atzina “netiklu rakstu, zīmējumu, gravējumu, portreju, iespieduma darbu, gleznu, afišu, emblēmu, fotogrāfiju, kinematogrāfa filmu vai citu netiklu priekšmetu” ražošanu, tirdzniecību, izplatīšanu, izstādīšanu, pārvadāšanu un visāda veida popularizēšanu.³⁶ Lai arī Saeimas Ārlietu komisija uzskatīja, ka “mūsu sodu likumu 281. pants sedz visus pārkāpumus, kuri paredzēti šīs konvencijas 1. pantā”,³⁷ tādēļ nekādas izmaiņas Latvijas likumdošanā saskaņā ar šo konvenciju nav nepieciešamas, tomēr, kā izrādījās vēlāk, jau 20. gadu otrajā pusē tika pieņemta virkne normatīvo aktu vai grozījumi tajos, kas ieviesa lielākus ierobežojumus preses jomā.

Pirmo grozījumu un papildinājumu projektu *Preses likumam* Ministru kabinets iesniedza Saeimai 1926. gada oktobra vidū. Šā projekta būtiskākie jauninājumi paredzēja aizliegt izdot periodiskus izdevumus, kuri uzskatāmi par tiesas apturēta vai aizliegta izdevuma turpinājumu, kā arī vairāk ierobežot laikrakstu tiesības publicēt informāciju par tiesas procesu gaitu. Turklāt šis grozījumu projekts paredzēja dot tiesības Iekšlietu ministrijai slēgt periodisku izdevumu, ja tas publicējis personu aizskarošu rakstu un atteicies publicēt pretraktu.³⁸ Pret minētajiem grozījumiem nostājās LSDSP frakcija, uzskatot “šo likumprojektu par tādu, kas var aprakt un galīgi sakropļot preses brīvību Latvijā”.³⁹ Savukārt LZS deputāts Ādolfs Klīve, oponentējot sociāldemokrātiem, norādīja, ka tiesības slēgt izdevumu, kurš atsakās publicēt personu aizskaroša raksta pretraktu, Iekšlietu ministrijai nepieciešams dot tādēļ, lai būtu likumīgs pamats piespiest preses izdevumu publicēt šo pretraktu, jo preses izdevumā nepatiesi apvainotai personai jādod iespēja aizstāvēties tajā pašā laikā, kad apvainojumi pret viņu celti, nevis mēnešiem vai pat gadiem gaidīt tiesas lēmumu, kas nepatieso rakstu gan liks atsaukt, taču pašam atsaukumam vairs nebūs nekādas praktiskas nozīmes.⁴⁰ Tiesa gan, Saeima 1927. gada 28. janvāra sēdē šo grozījumu projektu noraidīja – un attiecīgi tas bija spēkā tikai nedaudz vairāk kā 3 mēnešus.⁴¹

Nākamā *Preses likuma* grozījumu kampaņa sākās 1929. gadā,⁴² un attiecīgie grozījumi tika pieņemti 1930. gada martā. Tie saturēja divus labojumus: 1) par periodiskiem izdevumiem tika atzīti tie “izdevumi, kas, atsevišķi iznākdami, tomēr pēc ārējā izskata, līdzīga nosaukuma vai citādi ir agrākā izdevuma turpinājums”; 2) aizliedza izdot periodisku izdevumu, “ja izdevums ar tādu pašu vai līdzīgu

nosaukumu ir apturēts vai ar tiesas spriedumu aizliegts”.⁴³ Šādi grozījumi bija nepieciešami, jo tika konstatēti gadījumi, kad formāli vienreizējs izdevums ar līdzīgiem nosaukumiem faktiski tika izdots kā periodisks izdevums. Pret šiem grozījumiem, protams, iebilda sociāldemokrāti, norādot, ka grozījumos izmantoti “pārāk stiepjami jēdzieni”, tādēļ tie ierobežos preses brīvību.⁴⁴ No formālā viedokļa viņu kritika bija pamatota, taču jāatceras, ka tajā laikā komunisti saviem aizliegtajiem preses izdevumiem bija sākuši regulāri mainīt nosaukumus un publicēt tos kā jaunus izdevumus.⁴⁵ Tieši tādēļ Saeimas Juridiskās komisijas referents A. Bergs paskaidroja, ka šādi grozījumi ir nepieciešami, “lai nepadarītu mūsu preses likumu smieklīgu ar to, ka viņu gluži viegli var apiet”, bet Demokrātiskā centra deputāts Jānis Breikšs nepārprotami pateica, ka šie grozījumi ir vērsti “pret komunistiem” un domāti viņu Latvijas valstij naidīgo “domu un politisko centienu apkaršanai”.⁴⁶

Pēdējā būtiskā kampaņa apskatāmajā laika posmā par jaunu ierobežojumu iekļaušanu *Preses likumā* notika jau pēdējā gada laikā pirms K. Ulmaņa apvērsuma. Vispirms 1933. gada 26. aprīlī Satversmes 81. panta kārtībā MK pieņēma *Pārgrozījumu preses likumā*, saskaņā ar kuru spiestuves īpašnieks vai atbildīgais vadītājs drīkstēja izsniegt pasūtītājam neperiodisku izdevumu tirāžu vai tās daļu tikai pēc atļaujas saņemšanas no Iekšlietu ministrijas vai vietējā policijas priekšnieka.⁴⁷ Saeimas Publisko tiesību komisijas vairākums, apspriežot minēto grozījumu, konstatēja, ka “šis pārgrozījums ir ļoti lielā pretrunā ar visu līdzšinējā preses likuma garu” un “radīs faktiski tādu stāvokli, kas līdzināsies iepriekšējai cenzūrai”, tādēļ “šāds pārgrozījums preses likumā nav vajadzīgs”.⁴⁸ Lai arī iekšlietu ministrs Gotfrīds Mīlbergs izsacījās par šā grozījuma nepieciešamību, tomēr 16. jūnijā ar pārliecinošu balsu vairākumu (48 par un 25 pret) minētais *Pārgrozījums preses likumā* tika atcelts.⁴⁹

Neskatoties uz to, jau tā paša gada oktobra vidū Satversmes 81. panta kārtībā MK pieņēma šos pašus noteikumus vēlreiz, tikai ar dažām formāla rakstura atrunām.⁵⁰ Tā kā tobrīd spēkā esošās Satversmes 81. pants, cita starpā, noteica, ka šā panta kārtībā pieņemtie noteikumi “nevar grozīt [...] pastāvošās Saeimas laikā pieņemtos likumus”,⁵¹ tad minētie noteikumi juridiski bija uzskatāmi par Satversmei neatbilstošiem un tāpēc arī spēkā neesošiem no to pieņemšanas brīža. Protams, šāda MK rīcība izsauca karstas debates Saeimā. Uz šo MK noteikumu pretrunu ar Satversmi norādīja LSDSP deputāts Fricis Mendērs,⁵² turklāt no tā vai cita viedokļa

pret šo *Pārgrozījumu preses likumā* izteicās arī pārējie deputāti, kas piedalījās debatēs, taču šoreiz minētie grozījumi tika noraidīti vien ar 3 balsu pārsvaru.⁵³

Nepilnu mēnesi pēc 4. Saeimas pēdējās likumīgi apstiprinātās K. Ulmaņa vadītās valdības izveidošanas – 1934. gada aprīļa vidū (t.i., mēnesi pirms apvērsuma) jaunā valdība atkal Satversmes 81. panta kārtībā izdeva jaunus *Pārgrozījumus preses likumā*, kuros atkal bija tā pati klauzula, ka “spiestuves īpašnieks vai atbildīgais vadītājs var izsniegt pasūtītājam neperiodiska izdevuma tirāžu vai daļu no tās” tikai pēc IeM vai vietējā policijas priekšnieka atļaujas saņemšanas. Turklāt šajos grozījumos bija vēl otra klauzula, kas deva tiesības iekšlietu ministram konfiscēt “no ārzemēm pienākošos poligrāfisko iestāžu ražojumus” vai aizliegt to ieviešanu Latvijā ne tikai tajos gadījumos, “ja to saturs pēc Latvijas likumiem ir noziedzīgs” (kā līdz grozījumiem), bet arī tad, ja to saturs bija “ar valsts interesēm kaitīgu tendenci” (kas pats par sevi jau ir ļoti plaši interpretējams formulējums).⁵⁴ Protams, pret šiem grozījumiem atkal iebilda LSDSP un Strādnieku un zemnieku frakcijas pārstāvji, kas ierosināja tos noraidīt, taču iebildumus no citu frakciju puses Saeimas stenogrammas vairs nefiksē – un šoreiz Saeima ar 10 balsu pārsvaru minētos grozījumus atstāja spēkā.⁵⁵ Tā kā šie grozījumi tika pieņemti tikai mēnesi pirms K. Ulmaņa organizētā apvērsuma, var diezgan droši uzskatīt, ka šoreiz to izdošanas galvenais mērķis bija K. Ulmaņa vēlme gūt iespēju likumīgi aizkavēt vai aizliegt to preses izdevumu iznākšanu, kuros parādītos informācija, kas varētu traucēt apvērsuma īstenošanu.

Literāriem darbiem cenzūru legalizēja 1927. gada aprīļa beigās pieņemtie *Noteikumi par jaunatnes pasargāšanu no sēnalu un neķītrību literatūras*. Noteikumi paredzēja izveidot īpašu komisiju, kas sastādītu “sēnalu un neķītrību literatūras” sarakstu, un šo sarakstu publicēt oficiālajā laikrakstā “Valdības Vēstnesis”. Komisijas priekšsēdētāja iecelšana bija izglītības ministra kompetencē, priekšsēdētāja biedra deleģēšana – iekšlietu ministra kompetencē, savukārt pārējais komisijas sastāvs – seši locekļi – bija jāievēlē “pa vienam no mākslinieku, rakstnieku, grāmattirgotāju, bērnu un jaunatnes aizsardzības, skolotāju un ārpusskolas izglītības organizācijām”. Kā redzams, cenzūras funkcijas tika sadalītas starp valsts un nevalstisko sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem, turklāt pēdējo skaits komisijā bija paredzēts lielāks. Komisijas sastādītajā “sēnalu un neķītrību literatūras” sarakstā iekļauto literatūru bija gandrīz pilnībā aizliegts publiski pārdot un izplatīt. Galvenais šo noteikumu trūkums

bija tas, ka tajos nekur nebija definēts, kas ir uzskatāms par “sēnalu un neķītrību literatūru”, bet šā jautājuma izšķiršana bija pilnībā atstāta minētās komisijas kompetencē.⁵⁶ Zīmīgi, ka noteikumus bija pieņēmusi LSDSP atbalstītā Mārgera Skujenieka vadītā valdība, lai gan parasti sociāldemokrātu pārstāvji visur protestēja pret jebkādu preses un vārda brīvības ierobežošanu.

Pret tik nenoteiktiem formulējumiem šajos noteikumos iebilda daļa tā laika juristu. Piemēram, Hermanis Apsītis brīdināja, ka “komisijas lēmumi, atkarībā no personālā sastāva, var iznākt raibi un pārsteidzoši kā sabiedrībai, tā autoriem un izdevējiem” un “tur, kur valda vienīgi [komisijas. – G. Z.] ieskats, tur agri vai vēlu jāsastopas ar patvaļu”.⁵⁷ Vēl jo vairāk šāds komisijas lēmumu “raibums”, kā arī noteiktu kritēriju trūkums “sēnalām un neķītrībai” bija potenciāli bīstams, jo iepriekš aplūkotajos noteikumos bija ietverta sankcija, kas paredzēja kriminālatbildību par “sēnalu un neķītrību literatūras” sarakstā iekļauto izdevumu tirgošanu vai citādu nodošanu jaunatnei.⁵⁸

1927. gada vasarā par Sēnalu un neķītrību literatūras komisijas⁵⁹ priekšsēdētāju tika iecelts literāts Jēkabs Roze (Līgotņu Jēkabs), bet par priekšsēdētāja biedru – šo noteikumu projekta izstrādātājs un IeM Preses un biedrību nodaļas vadītājs Konstantīns Vilde. Par komisijas locekļiem tika apstiprināti tādi pazīstami literāti un grāmatnieki kā Antons Austrīņš, Jānis Rapa, Ernests Birznieks-Upītis u.c.⁶⁰ Jau 1927. gada 19. jūlijā tā laika izglītības ministrs Jānis Pliekšāns (Rainis) apstiprināja pirmo komisijas sastādīto “sēnalu un neķītrību literatūras” sarakstu, bet līdz 1927. gada beigām tika sastādīti četri šādi saraksti, kuros kopumā bija iekļauti 35 dažādu nosaukumu gan literāri darbi, gan arī vairāki ilustrētie žurnāli (piemēram, “Sensācija”, “Elegance”, “Vecpuišis” u.c.).

Sarakstos iekļautās literatūras un periodisko izdevumu saturiskā un kvantitatīvā analīze varētu būt atsevišķa pētījuma vērtā, taču, aptuveni pārlūkojot “sēnalu un neķītrības literatūras” sarakstos ietvertos izdevumu nosaukumus, kā arī izlases veidā pārlūkojot tajos iekļautos literāros darbus, pamatā šos sacerējumus var sadalīt divās kategorijās: 1) pārsvarā kriminālromāni par dažādu noziedznieku piedzīvojumiem (piemēram, “Bandīta Kaupēna noziegumi”, “Bandītu karalis Adamaitis, bīstams laupītāju vadonis”, “Jūras laupītāju virsnieks Marino Marinelli” utt.); 2) salīdzinoši nedaudz mazāk t.s. seksuāla satura literatūra (piemēram, “Ar kaislību sistie”, “*Liubovnyye utekhi Ekateriny Velikoi*”, “Erosa nedarbi” utt.).⁶¹ Jau pēc gada komisijas vadība konstatēja, ka “patlaban īsto sēnalu literatūru

izdod daudz retāk nekā agrāk, kad vēl nepastāvēja noteikumi par jaunatnes pasargāšanu no sēnalu un neķītrību literatūras”, kas tad arī uzskatāms par “galveno komisijas panākumu”.⁶² K. Vilde kā īpašu komisijas darbības nopelnu pat uzsvēra to, ka dažas sēnalu literatūras izdevniecības jau novestas pie darbības izbeigšanas, bet citu pastāvēšana esot apdraudēta. Turklāt “jau tas apstāklis vien, ka ir iespējams uzņemt sarakstā jaunatnei kaitīgos izdevumus, daudzkārt atbaida no sēnalu literatūras izdošanas”, līdz ar to “šo noteikumu netiešais iespaids ir vēl lielāks nekā tiešais”.⁶³ Kopumā līdz 1934. gada 12. maijam, kad komisija pēdējo reizi pirms apvērsuma šo sarakstu papildināja, jaunatnei kaitīgās literatūras sarakstā bija iekļauts jau 221 sacerējums⁶⁴ (daži gan vēlāk no šā saraksta tika izslēgti).

Kopumā var konstatēt, ka, divdesmitajos gados pieņemtie un uz presi attiecināmie normatīvie akti bija ļoti liberāli, taču preses brīvības ierobežojumi, kā arī “sēnalu un neķītrības literatūras” cenzēšana tika ieviesta jau divdesmito gadu otrajā pusē un trīsdesmito gadu sākumā, t.i., vairākus gadus pirms K. Ulmaņa organizētā valsts apvērsuma. Raksturīgi, ka, lai arī vairumu no pieņemtajiem normatīvajiem aktiem, kas pastiprināja aplūkotos ierobežojumus, iniciēja t.s. labā spārna politiķi, tomēr šādas tendences nebija svešas arī sociāldemokrātiem (t.i., “kreisajam spārnam”), kuru atbalstītā valdība pieņēma *Noteikumus par jaunatnes pasargāšanu no sēnalu un neķītrību literatūras*. Jāatzīst, ka preses cenzūrai šajā laikā bija arī objektīvi iemesli. Totalitāra režīma eksistence kaimiņvalstī PSRS, kā arī vēlāk tādu pašu tendenču strauja attīstība Vācijā (arī Latvijā dzīvojošās baltvācu minoritātes starpā) spieda Latvijas politiķus ierobežot līdzīgu tendenču attīstību Latvijā.

NORMATĪVIE AKTI PAR KINO NOZARI UN KINO CENZŪRA⁶⁵

Pirmais normatīvais akts, kas pēc neatkarības proklamēšanas reglamentēja kino jomu, bija 1919. gada jūlija pirmajā pusē (t.i., pēc Rīgas pārņemšanas latviešu karaspēka kontrolē) Rīgas pil-sētas komandanta izdots rīkojums. Cita starpā, tas noteica, ka “kinematogrāfu atvēršana [...] drīkst notikt tikai ar attiecīgu at-ļauju”.⁶⁶ Savukārt mēnesi vēlāk, t.i., augusta sākumā, ar Militārās policijas priekšnieka rīkojumu Rīgā jau tika ieviesta kinofilmu iepriekšējā cenzūra. Šis rīkojums noteica, ka visiem Rīgas kinoteātru

īpašniekiem vai pārvaldniekiem jāsaņem atļauja filmu izrādīšanai un trīs dienas pirms izrādīšanas filmas jāiesniedz Policijas pārvaldē cenzēšanai.⁶⁷ 1920. gada februārī Iekšlietu ministrijas *Cirkulārā apriņķu priekšniekiem un pilsētu prefektiem*, kas attiecās jau uz visu Latvijas teritoriju, bija noteikti arī pirmie cenzūras kritēriji. Tā kā vairums kinoteātros izrādīto filmu bija ievestas no ārzemēm un ļoti reti tika tulkotas latviski, tad Iekšlietu ministrija visiem kino īpašniekiem un pārvaldniekiem pieprasīja divu nedēļu laikā kinofilmas iztulkot valsts valodā.⁶⁸ Filmas, kuras nebūs tulkotas, izrādīt aizliedza. Tika pieprasīts arī, lai uzraksti uz afišām un izrāžu programmām būtu valsts valodā un lai tie atrastos virs vai pirms uzrakstiem citās valodās. Cenzējamās savukārt bija “zema morāliska un pornogrāfiska satura” filmas, bet attiecīgajiem darbiniekiem tika uzdots “pie skatu cenzēšanas griezt uz to pienācīgu vērību un pievestā satura kinematogrāfa lentes izņemt no apgrozības”.⁶⁹

1920. gada beigās Satversmes sapulce uzdeva valdībai pat izstrādāt likumu, kura uzdevums būtu novērst “nebūšanas” kinematogrāfu programmās,⁷⁰ un 1921. gada janvārī valdība pieņēma *Pagaidu noteikumus par izrādēm un izrīkojumiem*. Latvijā atļāva izrādīt tikai Iekšlietu ministrijas iepriekš cenzētas filmas un par kino filmu izrādīšanu bija iepriekš oficiāli jāpaziņo vietējām policijas amatpersonām, turklāt “pie paziņojuma jāpieliek klāt [...] visu izrādāmo kino lentu un fonogrāfa plates teksts”. Aizliegt izrādīt filmas vai to fragmentus varēja gadījumos, ja to tekstā bija “nozieguma iezīmes”, ja to “teksts nepieklājīgs vai piedauzīgs”, kā arī ja nebija iesniegtas noteikumos prasītās ziņas.⁷¹

Dažas dienas vēlāk izdotā IeM instrukcija diezgan detalizēti reglamentēja kino izrāžu, kā arī publisku sarīkojumu cenzūras principus. Instrukcija aizliedza kinoteātros izrādīt t.s. divertismentus vai citas “piedevas”, bet izglītošanas nolūkā prasīja kino izrāžu programmā iekļaut pa “vienam pamācošam vai zinātniskam gabalam”. Lai arī filmu cenzēšana bija Iekšlietu ministrijas kompetencē, tomēr “svarīgos gadījumos” bija paredzēts pieaicināt arī Izglītības ministrijas (IzM) pārstāvi. Zīmīgi, ka “filmu iepriekšēja caurskatīšana no komisijas locekļu puses nav obligatoriska, bet vēlama”, savukārt pēc apriņķu priekšnieku vai pilsētu prefektu ierosinājuma komisijai tika pat dotas tiesības atkārtoti cenzēt iepriekš jau atļautās filmas.⁷² Tātad tiesības cenzēt filmas, pat tās neskatoties, un atkārtoti cenzēt iepriekš atļautās filmas deva kino cenzoriem ļoti plašas pilnvaras un iespējas ietekmēt kino repertuāru Latvijā.

1922. gada februārī minētā instrukcija tika grozīta. Kinoteātros atkal atļāva izrādīt t.s. divertismentus, taču ar noteikumu, ka visi divertismenta priekšnesumi un teksti ir cenzējami Iekšlietu ministrijā tādā pašā kārtībā kā filmas, bet policijas pārstāvjiem tika uzdots stingri skatīties uz to, lai divertismenta uzvedumi nepārkāptu “pieklājības robežas”.⁷³ Tā paša gada oktobrī Iekšlietu ministrija izdeva rīkojumu, saskaņā ar kuru atļautas bija tikai tās kinoteātru izrādes, kuru programmās “uzņemta arī Latvijas valsts notikumu hronika, nostādot to programmas pirmā vietā”.⁷⁴ Savukārt 1923. gada februāra beigās iekšlietu ministrs aizliedza “personām līdz 16 gadu vecumam apmeklēt kinematogrāfus”.⁷⁵ Kā redzams, valsts institūcijas mēģināja noteikt ne tikai to, ko izrādīt nav vēlams, bet arī to, kas un kādā daudzumā būtu jāizrāda.

Te gan jāatzīmē, ka kino cenzēšana nebija tikai atsevišķu IeM ierēdņu iegriba, to prasīja arī daļa inteligences. Presē jau divdesmito gadu sākumā parādījās aicinājumi “paplašināt” kara cenzoru darbību attiecībā uz kino jomu, “aizliegt bērniem līdz apm. 16 gadiem, ja ne arī apmeklēt kinematogrāfu vispāri, [...] tad vismaz šīs “pikantās” izrādes”.⁷⁶ Savukārt 1923. gadā presē parādījās pat prasība: izdot likumu, ka “pusei no izrādāmām filmām jābūt ņemtām no latviešu literatūras un dzīves”, kā arī “filmu lentēm jāuzliek sevišķi liela muiža, vislielākā, kāda vien var būt”.⁷⁷ Var tikai minēt, kādi motīvi vadīja šīs prasības autoru, taču apstākļos, kad kinematogrāfs Latvijā bija vēl tikai veidošanās stadijā un savu filmu bija ļoti maz,⁷⁸ prasīt, lai puse filmu būtu “no latviešu literatūras un dzīves”, bija pilnīga utopijs.

1925. gadā Latvija pievienojās jau minētajai Ženēvas *Konvencijai par netiklu publikāciju izplatīšanas un tirdzniecības apkarošanu*, kurā, cita starpā, par nosodāmām bija atzītas arī “netiklas” kinematogrāfa filmas.⁷⁹ Pievienošanās šai konvencijai kino jomā gan neko būtisku nemainīja. Valdība jau 1924. gada janvārī bija pieņēmusi *Noteikumus par kinematogrāfiem*, kuros nepārprotami bija noteikts, ka “kinematogrāfos izrādīt atļauts vienīgi Iekšlietu ministrijā iepriekš cenzētas filmas”, kā arī precizēts, ka aizliegt filmas var trīs iemeslu dēļ: 1) ja to izrādīšana “varētu apdraudēt sabiedrības mieru un drošību, 2) aizskar reliģiskas jūtas, 3) veicina brutalitāti vai arī atstāj ļaunu iespaidu uz skatītāju tikumību un kaitē valsts cieņai vai arī labām attiecībām ar ārvalstīm”. Jebkurām nepilngadīgo izrādēm bija “aizliedzamas arī tādas filmas, kuras varētu atstāt ļaunu iespaidu uz jaunatnes morālisko attīstību vai arī varētu pārmērīgi kairināt jaunatnes fantāziju”, bet bērni līdz 6 gadu vecumam vispār nebija

“pielaižami kinematogrāfu izrādēs”. Cita starpā, minētajos noteikumos bez prasībām, ka filmu uzrakstiem jābūt valsts valodā un “valsts valodai jāstāv pirmā vietā” (tas pats bija prasīts jau 1919. gadā Rīgas komandanta izdotajā rīkojumā), bija arī virkne prasību par latviešu valodas obligātu izmantošanu filmu uzrakstos.⁸⁰ Kopumā jāsaaka, ka salīdzinājumā ar preses un poligrāfisko iestāžu likumiem kino jomu reglamentējošie normatīvie akti ne tikai ieviesa iepriekšējo cenzūru, bet vispār noteica šai jomai salīdzinoši lielus ierobežojumus.

1926. gada februāra pirmajā pusē pieņemtais *Likums par kinematogrāfijām*⁸¹ pamatā bija līdzīgs 1924. gada noteikumiem, taču mainīja kino cenzūras institucionālo pakļautību. Agrāk kino cenzūra bija IeM kompetencē, savukārt jaunais likums paredzēja, ka filmas “cenzējamās Izglītības ministrijā saziņā ar Iekšlietu ministriju”. Tas nozīmēja, ka kino cenzūra pamatā tika nodota IzM kompetencē un IeM ietekme būtiski mazinājās. Motivācija šādai kino cenzūras pakļautības institucionālai maiņai tika pamatota ar apsvērumu, ka cenzūras ieviešanas pamatmotīvs ir gādāt, “lai ar filmām nepieņemtu pornogrāfiju vai citādi tamlīdzīgi kaitīgi neiespaidotu mūsu jaunatni”, un, tā kā cenzūras “smaguma punkts ir morālais viedoklis”, tādēļ, “ja vispār kāda valsts iestāde var dot zināmu morālistisku mērauklu, tad tā var būt nevis policijas iestāde, [...] bet tā iestāde, kas audzina mūsu jaunatni”, t.i., Izglītības ministrija. Tiesa gan, Saeimas balsojumā šis viedoklis guva tikai 1 balss pārsvaru pār otru uzskatu, kas kino cenzūru gribēja atstāt IeM kompetencē.⁸² Pazīmes, kuru dēļ kādu filmu varēja aizliegt, palika tādas pašas kā iepriekš minētajos 1924. gada noteikumos (t.i., aizskar reliģiskas jūtas, veicina brutalitāti, atstāj ļaunu iespaidu uz skatītāju tikumību, apdraud sabiedrības mieru un drošību, kaitē valsts cieņai vai labām attiecībām ar ārvalstīm). Kopumā šis likums kļuva par pirmo LR augstākajā likumdošanas līmenī pieņemto normatīvo aktu, kurš ne tikai paredzēja cenzūras ieviešanu noteiktā jomā (t.i., kino), bet pat noteica, kāda veida informācija ir cenzējama. Arī formulējumi par to, kādas filmas ir cenzējamas, bija diezgan vispārīgi un nekonkrēti, tātad faktiski cenzētājiem tika atstātas diezgan plašas iespējas pieņemt lēmumus pēc saviem ieskatiem.

Uz likuma pamata izveidotās Kinocenzūras kolēģijas sastāvā bija trīs (no 1928. gada – deviņi) izglītības un iekšlietu ministru iecelti pārstāvji (šāda sistēma kino cenzūrā turpināja pastāvēt līdz Sabiedrisko lietu ministrijas izveidei un darbības uzsākšanai 1937. gadā). Lai arī 1926. gadā pieņemtais likums daļēji mainīja kino cenzūras

institucionālo padotību, tomēr filmu cenzēšanas principi kopumā palika tādi paši, kā bija noteikts jau divdesmito gadu pirmajā pusē, t.i., kinoteātros bija atļauts izrādīt tikai iepriekš cenzētas filmas, Kinocenzūras kolēģija varēja cenzēt filmas, arī tās nenoskatoties, kino izrādēs “jāuzņem arī vietējā hronika” un Kinocenzūras kolēģijas locekļiem tika dota brīva ieeja visos Latvijas kinoteātros.⁸³

1929. gadā kino cenzūrai tika dotas tiesības cenzēt arī kino reklāmas⁸⁴ (faktiski gan reklāmas tika cenzētas jau agrāk). Tā paša gada 1. oktobrī valdība vēlreiz grozīja *Likumu par kinematogrāfiem*. Šoreiz grozījumi paredzēja, ka skaņu filmās cenzējama arī “runa, dziedāšana un mūzika” (kamēr pastāvēja tikai mēmais kino, tikmēr šāda klauzula nebija nepieciešama⁸⁵), bet kino izrādēs iekļaujamo hroniku izsniegšanas tiesības tika monopolizētas tikai IzM rokās, jo bija “atkārtoti ienākušas sūdzības” par hroniku “vājo saturu”, tādēļ esot nepieciešams kontrolēt arī hroniku demonstrēšanu. Bez tam, “ja kinematogrāfos izrāda neatļautu divertismentu vai uzved to piedauzīgi”, Izglītības ministrijai tika dotas tiesības aizliegt šiem kinematogrāfiem uzvest divertismentu uz laiku līdz 1 gadam. Pēdējais grozījums bija nepieciešams, jo divertismentos esot bijis “daudz necenzētu tekstu” un “piedauzīga izteiksme”.⁸⁶ Visbeidzot 1930. gada oktobra pirmajā pusē *Likums par kinematogrāfiem* tika papildināts ar sankciju, ka “vainīgiem par šā likuma pārkāpšanu draud kriminālatbildība”.⁸⁷ Tātad kopumā 1929.–1930. gada laikā kino izrādēm un ar tām saistītajiem pasākumiem jūtami tika palielinātas cenzūras tiesības un iespējas.

Attieksme pret kino cenzūru sabiedrībā bija neviennozīmīga. Neapmierināti ar kino cenzūru, protams, bija kinoteātru īpašnieki. Viņi uzskatīja, ka “cenzūras pastāvēšana vienīgi attiecībā uz kino ir uzskatāma par nenormālu parādību, jo [...] citu izpriecas vietu cenzūra pie mums nepastāv”.⁸⁸ Savukārt kultūras institūciju pārstāvju viedoklis bija diametrāli pretējs. Lielāko Latvijas teātru vadība prasīja pat kino cenzūras darbības paplašināšanu, jo “kino sāk apdraudēt mākslas iestāžu eksistenci”, filmas ar “kriminālistiku” un “pikantēriju” demoralizē un banalizē “estētiskas jūtas” – īpaši attiecībā uz jaunatni, bet kino divertismenti ir “mākslas profanācija, bieži ar pornogrāfisku piegaršu”, turklāt kino apmeklē daudz biežāk nekā teātrus.⁸⁹ Pēdējais arguments, visticamāk, arī bija galvenais teātru neapmierinātības cēlonis. Arī citi izglītības un kultūras nozaru pārstāvji prasīja “aizliegt seksuāli kairinošas un šausmu filmas kinoteātros kā bērniem, tā pieaugušiem”.⁹⁰

Kādi bija kino cenzūras rezultāti? Autora rīcībā ir diezgan maz ziņu par Latvijā cenzēto filmu skaitu, turklāt tikai par divdesmito gadu beigām – trīsdesmitajiem gadiem (sk. tabulu), taču arī no tām var izdarīt zināmus secinājumus.

Tabula. CENZĒTO FILMU SKAITS LATVIJĀ 1928.–1934. GADĀ

Gads	Cenzēto filmu kopskaits	Cenzēto filmu kopgarums (metros)	Izrādīt atļauto filmu skaits ⁹¹	Izrādīt atļauto filmu kopgarums (metros)	Aizliegto filmu skaits ⁹²	Aizliegto filmu skaits %	Aizliegto filmu kopgarums (metros)	Aizliegto filmu kopgarums %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1928.	920	1 084 163	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav
1929.	775	1 012 336	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav
1930.	784	1 062 253	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav	Ziņu nav
1931.	844	1 079 616	821 ⁹³	1 036 004	23	2,72%	43 612	4,04%
1932.	645	795 122	619	749 729	26	4,03%	45 393	5,71%
1933.	612	734 941	573	654 689	39	6,37%	80 252	10,92%
1934.	813	960 129	701	792 833	112	13,78%	167 296	17,42%

Sastādījis autors, izmantojot: Kinocenzūra. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1933, novembris, Nr. 11, 376.–377. lpp.;

Kino uzņēmumu darbība. *Ekonomists*, 31.03.1932., Nr. 6, 213. lpp.;

V. Salnītis (sast.), M. Skujenieks (red.) (1938). *Latvijas kultūras statistika 1918.–1937. g.* Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 147.–148. lpp.

Kā redzams, krīzes laikā 1932.–1933. gadā cenzūras izskatīto un atļauto filmu skaits un garums bija mazāks nekā citos gados,⁹⁴ kas saistāms ne tik daudz ar cenzūras aizliegumiem, cik ar filmu kopējā skaita samazināšanos šajos gados. Pilnīgi cita aina vērojama, ja aplūko aizliegto filmu apjoma tendenci 1931.–1934. gadā. Tā 1931. gadā no 844 filmām tika aizliegtas 23 filmas (t.i., 2,72% no cenzēto filmu kopskaita), bet turpmākajos gados cenzūras aizliegto filmu skaits arvien vairāk pieauga, un 1934. gadā no 813 filmām pilnībā aizliegtas tika jau 112 filmas (t.i., 13,78% no filmu kopskaita). Turklāt, ja aplūko aizliegto filmu garumu metros, redzams, ka 1931. gadā tika aizliegti 4,04%, bet 1934. gadā jau 17,42% no visu filmu kopējā garuma.⁹⁵ Ja aizliegto filmu apjoma straujo pieaugumu 1934. gadā var skaidrot ar K. Ulmaņa organizētā apvērsuma izsaukto cenzūras pastiprināšanos, tad aizliegto filmu skaita un garuma pieaugums 1932. un 1933. gadā parāda tendenci, ka cenzūras vēlme ierobežot

dažādas parādības kinomākslā bija vērojama jau vairākus gadus pirms K. Ulmaņa apvērsuma.

Neskatoties uz šiem datiem, spriest par kino cenzūras faktisko efektivitāti ir diezgan problemātiski. Ir ziņas, ka praksē kino cenzūras noteiktie ierobežojumi vismaz reizēm tika apietī vai pat vienkārši ignorēti. Piemēram, 1926. gada novembrī IzM Skolu virsvalde ziņoja iekšlietu ministram, ka dažos kinoteātros (“Forums”, “Astoria”) tiek izrādītas gan necenzētas vai pat tieši aizliegtas reklāmas un divertimenti, gan arī necenzētas vai aizliegtas filmas. Tāpat kinoteātri neizpildot nosacījumus par vietējās hronikas izrādīšanu.⁹⁶ Kino cenzūras apiešana vai ignorēšana acīmredzot varētu būt atsevišķa pētījuma vērtā tēma, tomēr pagaidām var konstatēt, ka, neskatoties uz ierobežojumiem (kas salīdzinoši bija krietni lielāki nekā citām kultūras nozarēm), kino cenzūras faktiskā efektivitāte acīmredzot bija zemāka, nekā paredzēja tās formālais ietvars.

Kopumā var secināt, ka kino jomu valsts centās ierobežot vairāk nekā jebkuru citu kultūras nozari un cenzūras noteikumi šajā jomā bija krietni detalizētāki un stingrāki nekā citās sfērās. Jau divdesmito gadu otrajā pusē un trīsdesmito gadu sākumā kino cenzūras pilnvaras tika vairākkārt palielinātas, kā arī palielinājās tās aizliegto filmu skaits. Te gan jāatzīmē, ka Latvija šajā ziņā nebija unikāla valsts. Arī t.s. rietumvalstīs “vārda brīvība, kas tika piemērota plašsaziņas līdzekļos un dažādos mākslas priekšnesumos, kinomākslā netika pieļauta”,⁹⁷ savukārt PSRS tajā pašā laikā kino vispār jau bija pārvērsts par vienu no komunistu propagandas līdzekļiem.

LIKUMDOŠANA PAR CENZŪRU TEĀTROS UN CITOS KULTŪRAS PASĀKUMOS

Pirmie neatkarīgās Latvijas normatīvie akti, kas daļēji bija attiecināmi uz teātru darbību, bija jau minētie 1919. gada jūlija Rīgas pilsētas komandanta rīkojumi, saskaņā ar kuriem dažādu sarīkojumu organizēšana, teātru atvēršana un izrāžu rīkošana drīkstēja notikt “tikai ar attiecīgu atļauju”. Par teātru izrādēm u.c. sarīkojumiem “dienu iepriekš” bija jāpaziņo pilsētas komandanta pārvaldei un visās teātru izrādēs bija jāatstāj divas vietas brīvas komandanta pārvaldes “dežūrējošo adjutantū rīcībā”.⁹⁸

Visas Latvijas mērogā nevalstisko teātru izrāžu, koncertu un citu sarīkojumu organizēšanas kārtību noteica arī jau minētie 1921. gada

pagaidu noteikumi.⁹⁹ Organizatoriem par katru izrādi vai sarīkojumu bija jāpaziņo vietējām policijas amatpersonām, kurām savukārt tika dotas tiesības aizliegt “priekšnesuma izpildīšanu”, ja tā tekstā bija “noziedzuma iezīmes” vai arī teksts bija “nepieklājīgs vai piedauzīgs”. Turklāt aprīņķa priekšniekam vai pilsētas prefektam tika dotas tiesības pārtraukt iepriekš atļautu sarīkojumu, ja “izpildītāji atkāpjas no izrādes [...] atļautā tekstā”, ja atļautu tekstu izrāda “tādā veidā vai ar tādām zīmēm, ka tas paliek noziedzīgs vai piedauzīgs”. Papildu tam policijas amatpersonām bija pienākums izskatīt “visu runājamo vai dziedamo gabalu tekstus” un “jānoteic, kurus gabalus var uzvest, neskatoties uz to, vai šie gabali jau agrāk pielaisti izrādēm vai nē”.¹⁰⁰ Kā redzams, šajā gadījumā faktiski ir runa par to, ka policijas institūcijām bija tiesības gan cenzēt, gan pat pārtraukt publiskus izklaides pasākumus. Pamatojums tik stingrai izklaides pasākumu uzraudzībai bija arguments, ka “kabarē, varietē [...] bieži vien pārsniedz katras pieklājības, estētikas un ētikas robežas, kas atstāj samaitājošu iespaidu uz jaunatni un nepieaugušiem bērniem”.¹⁰¹

1921. gada sākumā arī Satversmes sapulcē izraisījās plašas diskusijas par teātru cenzūru. Strīda iemesls bija lugas “Pans” izrāde Nacionālajā teātrī. Latgales frakciju deputāti uzskatīja, ka šī luga kūdot pret ticību.¹⁰² Latgales Kristīgo zemnieku savienības pārstāvis F. Trasuns pat ieteica izdot likumu, lai “tādas lietas netiktu pielaistas un caur zināmu likumu tās tiktu aprobežotas”. Savukārt sociāldemokrāti, tieši pretēji, šo Latgales pārstāvju sašutumu interpretēja kā vērstu “pret mūsu vēl nenodibināto kā mākslas, tā zinātnes brīvību”.¹⁰³ Lai arī tiešu lēmumu par lugas aizliegšanu Satversmes sapulce nepieņēma, tomēr februāra beigās Nacionālā teātra direkcija paziņoja, ka “Pana” izrādes pagaidām nenotiks.¹⁰⁴

1924. gadā pieņemtajā *Likumā par izrādēm un izrīkojumiem*¹⁰⁵ šo pasākumu pieteikšanas kārtība bija atstāta līdzīga tai, kā bija noteikts jau 1921. gada noteikumos. Plašākās diskusijas Saeimas debatēs izcēlās par klauzulu, kas ļāva policijas amatpersonai pārtraukt atļautu pasākumu, ja tas “pieņem noziedzīgu vai piedauzīgu raksturu”. Sevišķi pret to iebilda sociāldemokrāti, uzsverot, ka kāda zemāka ranga policijas uzrauga priekšstati par “noziedzīgu vai piedauzīgu raksturu” var būt visai primitīvi, taču viņu priekšlikums šo klauzulu svītrot tika noraidīts (gan tikai ar 4 balsu pārsvaru).¹⁰⁶ Kopumā tomēr likuma punkti par policijas tiesībām pārtraukt sarīkojumu bija salīdzinoši “maigāki” nekā 1921. gada noteikumos paredzētie, jo policijas darbiniekam nevajadzēja vairs uzraudzīt to, vai pasākumā

nenotiek “atkāpšanās” no apstiprinātā teksta, tāpat jaunais likums vienkāršoja izrāžu un koncertu sarīkošanas formālo procedūru.

Neskatoties uz to, ka teātru jomā *Likums par izrādēm un izrīkojumiem* neparedzēja cenzūru, praksē var konstatēt gadījumus, kad tīri administratīvā kārtā valsts amatpersonas pieņēma pat diezgan dīvainus aizliegumus. Piemēram, 1927. gada janvārī iekšlietu ministrs M. Skujenieks (viņš tobrīd bija arī Ministru prezidents), “ievērojot Kara ministrijas ierosinājumu”, aizliedza “uzstāties publiskās izrādēs aktieriem, kas gērbusies mūsu armijas karavīru formas tērpā”, un izņēmumi bija pieļaujami tikai ar “iekšlietu ministra atļauju katrā atsevišķā gadījumā”.¹⁰⁷ Turklāt šis rīkojums tika izdots t.s. centriski kreisās valdības laikā, kuru atbalstīja arī LSDSP. Šāds aizliegums ir diezgan klajā pretrunā ar sociāldemokrātu skaļo retoriku par “labā spārna”¹⁰⁸ cenšanos ierobežot brīvību.

Formālo likuma “stingrību” paplašināja 1933. gadā pieņemtie *Pārgrozījumi likumā par izrādēm un izrīkojumiem*, kuri paredzēja palielināt policijas kontroles tiesības publisku pasākumu rīkošanai. Pirmkārt, lai sarīkotu pasākumu, bija jāiesniedz policijai sarīkojumā uzvešanai vai izpildīšanai paredzētos “inscenējumus vai citus vārdiem izpildāmus priekšnesumus” (līdzīga prasība bija 1921. gada pagaidu noteikumos). Otrkārt, iekšlietu ministram tika dotas tiesības aizliegt “izrādes un izrīkojumus, kuru mērķis ir noziedzīgs vai kura sarīkošana apdraud atklātu mieru un drošību”.¹⁰⁹ Līdz ar to ministra kompetencē nonāca tiesības pašam interpretēt to, kurš pasākums var palikt noziedzīgs. Te gan jāatzīmē, ka šos grozījumus lielā mērā spieda ieviest tā laika iekšpolitiskā situācija. 1933. gadā Latvija joprojām vēl nebija atguvusies no vispasaules t.s. Lielās depresijas. Tas veidoja ļoti labvēlīgu vidi, kurā komunisti u.c. demagogi varēja izvērst plašu pretvalstisku propagandu. Turklāt 1933. gada janvārī Vācijā pie varas bija nākuši nacisti – un viņu ietekme sāka strauji pieaugt arī Latvijā dzīvojošās baltvācu minoritātes vidū. Šāds likuma grozījums bija gandrīz vai vienīgais veids, kā likuma robežās apkarot komunistu un nacistu propagandu viņu rīkotajos vai atbalstītajos publiskajos pasākumos.

Kopumā redzams, ka 1933. gadā pieņemtie *Likuma par izrādēm un izrīkojumiem* grozījumi ieviesa lielākus ierobežojumus un stingrāku iekšlietu resora kontroli dažādu pasākumu rīkošanai. Tajā pašā laikā jāatzīst, ka šie ierobežojumi un kontrole tomēr bija mazāki nekā kino jomā.

SECINĀJUMI

Tā kā dažādi ierobežojumi un cenzūra sāka pakāpeniski pieaugt divdesmito gadu otrajā pusē – trīsdesmito gadu sākumā (t.i., jau vairākus gadus pirms K. Ulmaņa organizētā apvērsuma), var secināt, ka pēc apvērsuma ieviestie aizliegumi un cenzūra tikai turpināja to tendenci, kas bija valstī iezīmējusies jau vairākus gadus pirms tā. Tiesa gan, lai arī aplūkotie normatīvie akti, kas reglamentēja cenzūru, kaut kādās atsevišķās izpausmēs var izskatīties neraksturīgi tradicionālajiem priekšstatiem par Latviju kā brīvu valsti, tomēr jāņem vērā arī šā laika vēsturiskais konteksts. Pirmkārt, periodā no 1918. līdz 1934. gadam ieviestā cenzūra bija daudz “maigāka” nekā vēlāk pēc K. Ulmaņa apvērsuma ieviestā cenzūra un, vēl jo vairāk, nav pat salīdzināma ar komunistu un nacistu okupācijas periodu totālo kontroli pār visām dzīves sfērām.

Otrkārt, 1925. gadā ratificētā Ženēvas *Konvencija par netiklu publikāciju izplatīšanas un tirdzniecības apkarošānu* faktiski legalizēja cenzūras ieviešanu Tautu Savienības dalībvalstīs, un to bija parakstījuši 31 valsts pārstāvji (tostarp Čehoslovākijas, Dānijas, Francijas, Lielbritānijas, Šveices u.c. demokrātisku valstu pārstāvji).¹⁰ Tātad cenzūras cēlonis bija nevis Latvijas tā laika politiķu vai ierēdņu novecojušie priekšstati par “tikumību”, bet gan starptautiska parādība. Līdz ar to Latvijas politiķu vēlmi ieviest zināmu cenzūru morāles jomā drīzāk var raksturot kā “sekošanu sava laika garam”.

Treškārt, cenzūras pasākumi pamatā bija noteikti vispārējās likumdošanas kārtībā – likumos un Ministru kabineta noteikumos. Lai arī šajos normatīvajos aktos lietotā terminoloģija nereti bija visai nekonkrēta un pavēra diezgan plašas iespējas tās interpretācijai, kopumā jāatzīst, ka šī likumdošana tomēr nosprauda zināmu leģitīmo ietvaru, kura robežās cenzūru bija atļauts lietot. Šim aspektam ir ļoti būtiska nozīme, un to var novērtēt, salīdzinot, piemēram, ar tā laika Padomju Savienību, kurā cenzūra formāli nepastāvēja, taču faktiski partijas un valsts drošības institūciju nerakstītas pilnvaras bija tik plašas, ka pieļāva šo institūciju vadošu amatpersonu patvaļu cenzūras jomā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ 1919. gada 5. decembrī Latvijas Tautas Padome pieņēma oficiālu lēmumu Latvijā pagaidām atstāt spēkā agrākos, līdz 1917. gada 24. oktobrim (t.i., līdz boļševiku apvērsumam) pieņemtos Krievijas likumus (sk.: *Latvijas Tautas Padome* [1920]. Rīga: Satversmes Sapulce, 603.–605. lpp.).

- ² *Krievijas bij. Pagaidu valdības noteikumi, kuri Latvijā spēkā. Izvilks no "Sobranie zakononii i rasporiazhenii pravitel'stva" za 1917 god*. (Krievu valodā) [1921]. Rīga: Tieslietu ministrija, 25.–27. lpp.
- ³ *Latvijas Sargs*, 06.04.1919., Nr. 65, 1. lpp.
- ⁴ *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums*, 10.08.1919., 7. burtn., 92.–93. lpp.
- ⁵ *Valdības Vēstnesis* (turpmāk: VV), 14.12.1919., Nr. 86, 1. lpp. Jāatzīmē gan, ka šis IeM rīkojums nereti tika ignorēts un 1920. gada maijā ministrija bija spiesta publicēt to atkārtoti, īpaši norādot, ka rīkojuma nepildītāji tiks sūdzēti tiesā (sk. VV, 27.05.1920., Nr. 117, 1. lpp.). Savukārt Rīgā prasība "visām avižu redakcijām iesūtīt pa 5 eksemplāriem no katra laikraksta numura" bija ietverta jau 1919. gada 8. jūlija Rīgas pilsētas komandanta rīkojumā un pēc tam – 19. jūlijā publicētajā Armijas virspavēlnieka rīkojumā (sk. *Latvijas Sargs*, 09.07.1919., Nr. 81, 3. lpp.; 19.07.1919., Nr. 90, 2. lpp.).
- ⁶ VV, 15.01.1920., Nr. 11, 1. lpp.
- ⁷ VV, 06.08.1919., Nr. 5, 2. lpp.
- ⁸ VV, 01.12.1920., Nr. 275, 1. lpp.
- ⁹ VV, 09.11.1920., Nr. 257, 1. lpp.; 09.02.1921., Nr. 32, 1. lpp.; 10.02.1921., Nr. 33, 1. lpp.
- ¹⁰ Valdības iestāžu darbība 1920./21. gadā. / Preses un biedrību nodaļa. VV, 17.01.1921., Nr. 261, 2. lpp.; sk. arī VV, 16.08.1920., Nr. 184, 1. lpp.; 24.09.1920., Nr. 218, 2. lpp.
- ¹¹ *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 5485. f. (Latvijas Republikas Saeima), 1. apr., 2867. l., 3.–4. lp.
- ¹² *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 25.02.1921., 4. burtn., 65.–66. lpp.
- ¹³ IeM pārstāvis noteikumu izdošanu pamatoja, cita starpā, ar to, ka Krievijas un Vācijas presē sākuši parādīties raksti, kas vērsti pret Latvijas neatkarību un kurus izplata "dažādas šaubīgas personas" (sk. LVVA, 5486. f. (Latvijas Satversmes Sapulce), 1. apr., 418. l., 9. lp.).
- ¹⁴ VV, 05.07.1921., Nr. 146, 1. lpp.
- ¹⁵ LVVA, 5485–1–2867, 4. lp.
- ¹⁶ VV, 07.07.1921., Nr. 148, 1. lpp. Diemžēl autoram nav izdevies atrast šā romāna eksemplāru, lai ar to iepazītos un attiecīgi izdarītu kādus secinājumus par to, ko šajā romānā varētu kvalificēt kā "pornogrāfisku saturu".
- ¹⁷ Par to sīkāk sk.: Jānis Paeglis (1996). *Kas bija liegts Pirmās Republikas lasītājiem? Preses likumi un izplatīšanai aizliegtā Latvijā izdotā literatūra 1918.–1940. gadā*. Rīga: Zinātne, 15.–30. lpp.; Gints Zelmenis (2005). *Kultūras dzīves pārraudzība Latvijā 1918.–1934. gadā. Latvijas Vēsture*, 3, 19.–21. lpp.
- ¹⁸ *Likumu un Ministru Kabineta Noteikumu Krājums* (turpmāk: LMKNK), 1924, 71.–73. lpp.; turpat, 1927, 612. lpp.
- ¹⁹ *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, III sesija* [1923]. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 435.–442. sl.
- ²⁰ Turpat, 442. sl.
- ²¹ Turpat, 492.–497. sl.; turpat, *IV sesija* [1924], 174.–175. sl.
- ²² Sīkāk 1924. gadā pieņemtā Preses likuma apskatu sk.: Paeglis. *Kas bija liegts Pirmās Republikas lasītājiem?*, 10.–12. lpp.
- ²³ Likums par poligrāfiskām iestādēm. LMKNK, 1924, 54.–55. lpp.
- ²⁴ LMKNK, 1924, 250. lpp.
- ²⁵ *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, VI sesija* [1924], 45.–53. sl.

- ²⁶ LMKNK, 1924, 250. lpp.; sk. arī *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, VI sesija* [1924], 40.–41. sl.
- ²⁷ LVVA, 5485–1–2867, 7.–9. lp.
- ²⁸ LMKNK, 1924, 250. lpp.; sk. arī *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, VI sesija* [1924], 40.–41. sl.
- ²⁹ LMKNK, 1924, 248. lpp.
- ³⁰ Papildinājums likumā par tirdzniecību ar poligrāfisko iestāžu ražojumiem, par bibliotēkām un lasītavām. LMKNK, 1929, 30. lpp.
- ³¹ LMKNK, 1924, 241.–244. lpp.
- ³² Valdis Bērziņš (red.) (2003). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts. 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 781. lpp.
- ³³ Statistikas gadagrāmatās minēts, ka 1933. gadā Latvijā izdoti 164 laikraksti un 249 žurnāli (*Latvijas statistiskā gada grāmata: 1933* [1934]. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 46.–47. lpp.), savukārt 1934. gadā izdoti 43 laikraksti un 150 žurnāli (*Latvijas statistiskā gada grāmata: 1934* [1935]. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 50.–51. lpp.). Tātad sanāk, ka 1934. gadā tika izdots par 121 laikrakstu un 99 žurnāliem mazāk nekā gadu iepriekš. Sikāk datus par laikrakstu un žurnālu izdošanas kvantitāti Latvijā 1920.–1934. gadā sk.: Gints Zelmenis (2012). *Latvijas Republikas kultūras politika 1918.–1934. g.* Promocijas darbs. 2. sējums: Pielikumi. Rīga: Latvijas Universitāte, 113.–116. lp.
- ³⁴ LMKNK, 1924, 248.–249. lpp.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ LMKNK, 1925, 351.–364. lpp.
- ³⁷ *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, VIII sesija* [1925], 955. sl.
- ³⁸ *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, Ārkārtējā un IV sesija* [1926], 178.–179. sl.
- ³⁹ Turpat, 182. sl.
- ⁴⁰ Turpat, 183.–184. sl.
- ⁴¹ Sk. *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, V sesija* [1927], 130.–134. sl.
- ⁴² *Latvijas Republikas III Saeimas stenogrammas, III sesija* [1929], 542.–543. sl.
- ⁴³ Pārgrozījumi preses likumā. LMKNK, 1930, 45. lpp.
- ⁴⁴ *Latvijas Republikas III Saeimas stenogrammas, III sesija* [1929], 542.–543. sl.
- ⁴⁵ Piemēram, 1924. gada vasarā Latvijas Komunistiskā partija, maskējoties aiz “Rīgas arodbiedrību centrālbiroja” nosaukuma, sāka izdot žurnālu “Vienība”. Tā paša gada beigās žurnāla izdošana ar Rīgas apgabaltiesas lēmumu tika apturēta, taču Komunistiskā partija tā vietā sāka izdot žurnālus ar citiem, līdzīgiem nosaukumiem (“Arodbiedrību Vienība”, “Jaunā Vienība” utt.). Pavisam šā žurnāla nosaukums tika mainīts 32 reizes, lai gan pēc noformējuma un satura visi šie izdevumi faktiski bija 1924. gadā sāktās “Vienības” turpinājumi (sk.: Ā. Brempele, Ē. Fligere, V. Lūkina (sast.) (1976). *Latviešu periodika. 2. sējums: 1920–1940. Revolucionārā un padomju periodika*. Rīga: Zinātne, 221.–223. lpp.). Līdzīgā veidā, pastāvīgi mainot oficiālos nosaukumus, tika izdoti arī citi komunistu periodiskie preses izdevumi.
- ⁴⁶ *Latvijas Republikas III Saeimas stenogrammas, V sesija* [1930], 67. sl.
- ⁴⁷ LMKNK, 1933, 134. lpp.
- ⁴⁸ *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas, VI sesija* [1933], 691.–692. sl.
- ⁴⁹ Turpat, 692.–693., 696.–697. sl.; LMKNK, 1933, 285. lpp.
- ⁵⁰ Pārgrozījums preses likumā. VV, 16.10.1933., Nr. 233, 1. lpp.
- ⁵¹ Sk. LMKNK, 1922, 251. lpp.

- ⁵² *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas, Ārkārtējā un VII sesija* [1933], 171. sl.
- ⁵³ Turpat, 171.–187. sl.
- ⁵⁴ *LMKNK*, 1934, 110.–111. lpp.
- ⁵⁵ *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas, IX sesija* [1934], 8.–11. sl.
- ⁵⁶ *LMKNK*, 1927, 317.–318. lpp.
- ⁵⁷ Par sēnalu un neķītrību literatūras apkarošānu. *Jurists*, 1929, oktobris, Nr. 7 (14), 207.–210. sl.
- ⁵⁸ Tiesa gan, Sodū likumos paredzētā sankcija par šo noteikumu pārkāpumu bija salīdzinoši “maiga” – arests, ne ilgāks par trim mēnešiem, vai naudas sods līdz 300 latiem. Ja noteikumu pārkāpums bija izdarīts “ar nolūku”, tad vainīgo varēja sodīt “ar cietumu” (1903. gada 22. marta Sodū likumi. *Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Piektais izdevums* (1932). Rīga: [b.i.], 43. lpp.).
- ⁵⁹ Komisijas nosaukuma rakstībā nebija konsekvences. Dažādos avotos tā tika dēvēta gan par “Sēnalu un neķītrību literatūras komisiju” (sk. *VV*, 05.07.1927., Nr. 144, 1. lpp.), gan par “Jaunatnei kaitīgās literatūras apkarošanas komisiju”, gan arī par “Kaitīgo kultūras parādību apkarošanas komisiju” (sk.: Pārskats par jaunatnei kaitīgās literatūras apkarošanas komisijas darbību līdz 1928. g. 1. jūnijam. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* (turpmāk: *IMM*), 1928, jūlijs/augusts, Nr. 7/8, 103. lpp.; Jaunatnes pasargāšana no sēnalu literatūras. *IMM*, 1930, jūlijs/augusts, Nr. 7/8, 137.–138. lpp.).
- ⁶⁰ 1927. gada 27. maijā izglītības ministrs Rainis par komisijas priekšsēdētāju iecēla J. Rozi (sk. *VV*, 28.05.1927., Nr. 117, 1. lpp.); 2. jūnijā darbam komisijā tika apstiprināti biedrību izvēlētie pārstāvji (sk. *VV*, 05.07.1927., Nr. 144, 1. lpp.); savukārt K. Vilde par komisijas priekšsēdētāja biedru tika iecelts tikai 6. jūlijā (sk. *VV*, 11.07.1927., Nr. 149, 2. lpp.); *VV*, 01.09.1927., Nr. 194, 3. lpp.; 24.10.1927., Nr. 239, 1. lpp.; sk. arī *IMM*, 1928, jūlijs/augusts, Nr. 7/8, 103.–104. lpp.; 1930, jūlijs/augusts, Nr. 7/8, 139. lpp.
- ⁶¹ Sk. *VV*, 20.07.1927., Nr. 157, 1. lpp.; 08.09.1927., Nr. 200, 1. lpp.; 14.10.1927., Nr. 231, 1. lpp.; 23.11.1927., Nr. 263, 3. lpp.
- ⁶² *IMM*, 1928, jūlijs/augusts, Nr. 7/8, 104. lpp.
- ⁶³ *IMM*, 1930, jūlijs/augusts, Nr. 7/8, 137.–139. lpp.
- ⁶⁴ *VV*, 17.05.1934., Nr. 108, 1. lpp.; “sēnalu un neķītrību literatūras” sarakstu uzskaitījumu (kuri 1927.–1937. gadā publicēti “Valdības Vēstnesī”) sk.: Rob. Lapsiņš (sast.) (1938). *Alfabētiskais rādītājs “Pagaidu Valdības Vēstnesī”, “Latvijas Sargā” un “Valdības Vēstnesī” izsludinātiem likumiem, noteikumiem, instrukcijām, rīkojumiem un pavēlēm no 1918. g. 14. decembra līdz 1937. g. 31. decembrim*. Rīga: Grāmatu draugs, 153. lpp.
- ⁶⁵ Labs kino cenzūras apraksts atrodams I. Pērkonas grāmatā (sk.: Inga Pērcone (2008). *Kino Latvijā 1920–1940*. Rīga: Zinātne, 72.–142. lpp.), tādēļ šajā rakstā aplūkots tikai kino cenzūras normatīvais regulējums un daži kino cenzūras skaitliskie rādītāji.
- ⁶⁶ *Latvijas Sargs*, 09.07.1919., Nr. 81, 3. lpp.
- ⁶⁷ *VV*, 08.08.1919., Nr. 7, 3. lpp.
- ⁶⁸ Tolaik skaņu filmas vēl neeksistēja un sižeta nianses vai dialogi tika attēloti rakstītajos tekstos starp filmas ainām. Runa ir par šo rakstīto tekstu tulkošanu.
- ⁶⁹ *VV*, 24.02.1920., Nr. 45, 1.–2. lpp.

- ⁷⁰ *Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas* [1920], 1826. lpp.
- ⁷¹ *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 25.02.1921., 4. burtn., 66.–67. lpp.
- ⁷² VV, 26.01.1921., Nr. 20, 1. lpp.; 24.09.1921., Nr. 216, 1. lpp.; sk. arī VV, 25.07.1921., Nr. 163, 1. lpp.
- ⁷³ VV, 10.02.1922., Nr. 33, 1. lpp.
- ⁷⁴ VV, 16.10.1922., Nr. 233, 1. lpp.
- ⁷⁵ VV, 26.02.1923., Nr. 45, 1. lpp. IzM Skolu departamenta ietvaros tika nodibināta Filmu cenzēšanas kolēģija, kura plānoja cenzēt “visas bērnu un skolu jaunatnes izrādēm domātās kino filmas” (sk. *IMM*, 1923, aprīlis, Nr. 4, 471. lpp.).
- ⁷⁶ Sk. piemēram: Kinematogrāfa jautājums. *Latvijas Kareivis*, 29.05.1920., Nr. 80, 3. lpp.; Kino teātru izvirtība. *Latvijas Sargs*, 28.04.1921., Nr. 94, 3. lpp.
- ⁷⁷ Kinoteātri jāpārveido. *Latvijas Vēstnesis*, 18.08.1923., Nr. 181, 3. lpp.
- ⁷⁸ Starpkaru periodā Latvijas kinoteātros pārsvarā tika izrādītas ārzemēs ražotās filmas, bet Latvijas filmas veidoja diezgan niecīgu daļu no kopumā izrādīto filmu apjoma (sk.: Izrādīt atļauto filmu kopgarums metros pēc ražotāju valstīm. No: V. Salnītis (sast.), M. Skujenieks (red.) (1938). *Latvijas kultūras statistika 1918.–1937. g.* Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 147. lpp.).
- ⁷⁹ *LMKNK*, 1925, 360. lpp.
- ⁸⁰ *LMKNK*, 1924, 6.–8. lpp.
- ⁸¹ *LMKNK*, 1926, 32.–33. lpp.
- ⁸² *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, I sesija* [1925], 145.–146. sl.
- ⁸³ Instrukcija par kinofilmu cenzēšanu. VV, 03.03.1926., Nr. 49, 1. lpp.; LVVA, 1632. f. (Izglītības ministrija), 2. apr., 21. l., 5.–7. lp.; Instrukcija pie likuma par kinematogrāfiem. VV, 19.07.1928., Nr. 159, 1. lpp.; LVVA, 1632–2–919, 3.–5. lp.
- ⁸⁴ Pārgrozījumi likumā par kinematogrāfiem. *LMKNK*, 1929, 31. lpp.
- ⁸⁵ Kinocenzūra. *IMM*, 1933, novembris, Nr. 11, 376. lpp.
- ⁸⁶ *LMKNK*, 1929, 318. lpp.; LVVA, 1307. f. (Valsts kanceleja), 1. apr., 94. l., 8., 52. lp.
- ⁸⁷ *LMKNK*, 1930, 381. lpp.; sk. arī LVVA, 1632–2–32, 37. lp.
- ⁸⁸ LVVA, 5485–1–2881, 17. lp.
- ⁸⁹ LVVA, 1632–2–919, 10.–11. lp.
- ⁹⁰ LVVA, 5485–1–2878, 3.–4. lp.
- ⁹¹ Izrādīt atļauto filmu skaitā (arī to garumā, t.i., 5. slejā) iekļautas gan tās filmas, kuras atļāva izrādīt pilnībā, gan tās, kuras atļāva izrādīt ar cenzūras “izgriezumiem”.
- ⁹² Precīza informācija par aizliegto filmu skaitu un garumu autoram bija tikai par 1931. gadu (sk. *Ekonomists*, 31.03.1932., Nr. 6, 213. lpp.). 1932.–1934. gadā aizliegto filmu skaitu un garumu aprēķinājis autors, atņemot izrādīt atļauto filmu skaitu (un garumu) no cenzēto filmu kopskaita (un garuma).
- ⁹³ 1931. gadā kino cenzūra 686 filmas (766 003 metrus) atļāva izrādīt pilnībā un 135 filmas (270 001 metru) ar “izgriezumiem” (sk. *Ekonomists*, 31.03.1932., Nr. 6, 213. lpp.).
- ⁹⁴ Sk. tabulas 4. un 5. sleju.
- ⁹⁵ Sk. tabulas 6.–9. sleju.
- ⁹⁶ LVVA, 1632–2–21, 1.–3. lp.
- ⁹⁷ Pērkone. *Kino Latvijā 1920–1940*, 137. lpp.
- ⁹⁸ *Latvijas Sargs*, 09.07.1919., Nr. 81, 3. lpp.
- ⁹⁹ Pagaidu noteikumi par izrādēm un izrikojumiem. *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 25.02.1921., 4. burtn., 66.–67. lpp.

¹⁰⁰ VV, 26.01.1921., Nr. 20, 1. lpp.; 24.09.1921., Nr. 216, 1. lpp.

¹⁰¹ LVVA, 5486–1–415, 5. lp.; sk. arī pārējo lietu.

¹⁰² VV, 26.01.1921., Nr. 20, 1. lpp.; *Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas* [1921], 65. lpp.

¹⁰³ Sk. *Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas* [1921], 11.–14., 65.–77. lpp.; VV, 02.02.1921., Nr. 26, 1. lpp.

¹⁰⁴ VV, 23.02.1921., Nr. 42, 3. lpp.

¹⁰⁵ LMKNK, 1924, 251. lpp.

¹⁰⁶ *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, VI sesija* [1924], 36.–39. sl.

¹⁰⁷ VV, 21.01.1927., Nr. 16, 2. lpp.

¹⁰⁸ 1930. gadā līdzīgu rīkojumu izdeva jau “labā spārna” valdības iekšlietu ministrs E. Laimiņš (sk. VV, 18.09.1930., Nr. 211, 1. lpp.).

¹⁰⁹ LMKNK, 1933, 131. lpp.

¹¹⁰ LMKNK, 1925, 351.–364. lpp.

CENSORSHIP AND REGULATORY LEGISLATION IN THE REPUBLIC OF LATVIA (1918–1934)

Gints Zelmenis

Dr. hist., researcher at the National Archives of Latvia. Scientific interests: history of Latvia between both World Wars, history of the USSR.

E-mail: ginzel@inbox.lv

The article examines censorship and its regulatory legislation in the Republic of Latvia from 1918 to 1934. Traditionally this period is considered as one of most free in the history of Latvia within the 20th century. However, even at that time there used to be censorship in Latvia. Most limited by censorship was the cinema. In a relatively smaller amount, it referred also to the press and a variety of entertainment events. Looking at the legislation regarding the press, cinema and organization of entertainment events, a tendency becomes clear: censorship and various restrictions in these areas began to rise already in the late 1920s – early 1930s, i.e. several years before the coup d'état organized by Kārlis Ulmanis.

Key words: censorship and restrictions, legislation, press, cinema, theatres and entertainment events.

Summary

Traditionally the period from 1918 to 1934 is considered as one of most free in the history of Latvia within the 20th century. However, even at that time there used to be censorship in Latvia. This article examines censorship provided by laws and regulations, as well as censorship developing trends in the Republic of Latvia within the mentioned period.

The first regulatory acts that implemented various restrictions as well as censorship of the press, cinema and organization of entertainment

events were passed by the Ministry of Interior and Cabinet of Ministers in 1919. At that time these regulations and instructions were caused by independence war and unstable internal situation in the first years after the proclamation of independence. In 1921, *Temporary Regulations on Trade with Printed Issues, on Libraries and Reading Rooms* and *Temporary Regulations on Shows and Entertainments* were passed. The first regulations contained restrictions on storing in libraries, reading rooms and other similar places printed issues that were prohibited in the Republic of Latvia. The second regulations allowed for demonstration in Latvia only the films previously censored by the Ministry of Interior. According to the second regulations, police officials were given the right to prohibit any show or entertainment event if the performed text contained “criminal characteristics” or the text had been performed in “indecent or obscene way”.

Those temporary regulations remained in force until 1924 when a number of new legislation acts was passed. *The Law on the Press; Law on Trade in the Products of Printing Offices, Libraries and Reading Rooms; Law on Shows and Entertainments; Regulations on the Cinema* and some other acts all passed in 1924 made the cultural environment in Latvia “softer” than before and the mandate of the Ministry of Interior for different restrictions was significantly reduced. However, censorship on the cinema still remained.

In 1925, Latvia signed the international *Convention for the Suppression of the Circulation of and Traffic in Obscene Publications*. When discussing in Saeima, a spokesman of the Commission of Foreign Affairs stated, that legislation of Latvia completely “covers” all the clauses mentioned in the above convention, so the current Latvian legislation does not need any changes. Nevertheless, in the following years different amendments and supplements in the above acts, as well as new legislation acts (*Law on the Cinema; Regulations on the Protection of Youth from Worthless and Obscene Literature*) were passed so the restrictions and censorship began to rise in the late 1920s – early 1930s.

As different restrictions and censorship began to rise several years before the coup d'état, we can conclude that Kārlis Ulmanis just continued the trend that had occurred several years before the coup. In that historical situation, this was not something extraordinary. First, censorship and restrictions before 1934 were much “softer”, than after the coup and absolutely not even comparable with the total control of the Communist and Nazi regimes. Second, Geneva Convention, which Latvia signed in 1925, was signed also by 31 different states (including Czechoslovakia, Denmark, France, Great Britain and other democratic states), so partially the cause of censorship in Latvia was something like “following the spirit of times”. Third, censorship measures were stated during a public legislative procedure, which was a very important aspect. Thus, for example, in the USSR officially there was no censorship, but in fact any high-ranked Communist Party or KGB official had a right to prohibit anything they wanted.

Iesniegts 04.11.2012.

VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS SOVETIZĀCIJA LATVIJĀ: VĒSTURISKAIS KONTEKSTS, INSTITUCIONĀLĀS VADĪBAS SISTĒMA UN KADRU POLITIKA (1944–1964)*

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedras asociētā profesore. Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību.

E-pasts: daina.bleiere@rsu.lv

Rakstā ar vispārējās izglītības sovetizāciju tiek saprasta izglītības sistēmas pārveidošana pēc padomju parauga. 1944.–1964. gads bija laika posms, kad tika panākta visu galveno Latvijas vispārējās izglītības komponentu transformācija atbilstoši padomju sistēmas prasībām. Tā notika uz PSRS vispārējās izglītības reformu fona, un to ietekmēja arī neatkarīgās Latvijas mantojums. Rakstā aplūkoti tie padomju un neatkarīgās Latvijas skolas modeļa vēsturiskās attīstības aspekti, kas ietekmēja izglītības sovetizāciju Latvijā, kā arī padomju izglītības vadības institucionālās uzbūves pārveidošana pēc padomju parauga, vadošo kadru politika, kā arī “padomju” skolotāju atlase un audzināšana.

Atslēgas vārdi: sovetizācija, vispārējā izglītība, padomju skolas modelis.

Rakstā ar vispārējās izglītības sovetizāciju tiek saprasta izglītības sistēmas pārveidošana pēc padomju parauga, kas ietver ne tikai izglītības ideoloģizāciju, bet arī nozares organizācijas un vadības sistēmas, kā arī mācību satura un audzināšanas darba pārveidošanu atbilstoši padomju modelim un jauna tipa – padomju pedagogu veidošanu. Rakstā tiek analizēta vispārējā tipa pamata un vidējās

* Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte: valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība” ietvaros.

izglītības iestāžu attīstība, atstājot ārpus tā ietvariem speciālās skolas (skolas bērniem ar īpašām vajadzībām), arodskolas un vidējās speciālās mācību iestādes.

Mēģinot definēt vispārējās izglītības sovietizācijas būtību, jāņem vērā tie mērķi, kurus padomju režīms izvirzīja skolai. Viens no uzdevumiem bija ieaudzināt īpašības un dot zināšanas, kas ir nepieciešamas cilvēkam, kas dzīvo modernajā sabiedrībā: disciplīna, punktualitāte, kārtīgums, pietiekams zināšanu apjoms, lai varētu izvēlēties un apgūt profesiju. Principā tas pamatos neatšķīrās no uzdevumiem, kurus 20. gadsimtā risināja skolas Rietumu sabiedrībā, tajā skaitā arī Latvijā līdz 1940. gadam. Otrs uzdevums, kas bija aktuāls skolām visās modernajās valstīs, arī neatkarīgajā Latvijā (kā parlamentārās republikas, tā Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā¹), bija apzinīga, patriotiska savas valsts pilsoņa audzināšana.

Padomju skolas specifiku noteica tas, ka ideoloģisko vērtību sistēma, kuru tā mēģināja ieaudzināt, tika pretnostatīta "buržuāziskajai" un jebkāda pārmantojamība no pirmspadomju skolas kā vērtību, tā arī pedagogijas metožu ziņā tika noliegta.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas dažādi izglītības un pedagogijas vēstures aspekti ir aplūkoti daudzās publikācijās. Pārsvārā šie darbi attiecas uz laika posmu līdz 1940. gadam. Izglītības sistēmas attīstība padomju laikā tiek aplūkota fragmentāri, lielāku uzmanību pētnieki ir veltījuši pārmaiņām vispārējās izglītības sistēmā, kas notika 1940.–1941. gadā.² Jāatzīmē, ka samērā plaša ir atmiņu literatūra, kas gan pārsvārā saistīta ar skolotāju izglītības iestāžu vēsturi.

Vispārējās izglītības attīstībai pēc 1944. gada skolu un pedagogijas vēsturnieki ir pievērsušies visai fragmentāri.³ Pētījumu nav daudz, un tie ir veltīti tikai atsevišķiem jautājumiem vai reģioniem.⁴ Padomju laiks ir atspoguļots arī vairākās publikācijās, kas veltītas atsevišķu skolu vai skolotāju izglītības iestāžu vēsturei. Plašākais un sistemātiskākais šādas ievirzes darbs ir Annas Kopelovičas un Leonarda Žukova grāmata par skolotāju izglītību Latvijā 1940.–2000. gadā.⁵ Tomēr lielākoties šādas publikācijas ir vai nu balstītas atmiņās, vai arī ir drīzāk aprakstošas nekā analītiskas.⁶ Vēl viens būtisks līdzšinējās literatūras trūkums ir tas, ka tajā reti vai arī fragmentāri Latvijas izglītības sistēmas sovietizācija tiek aplūkota, ņemot vērā tās reformas, kuras šajā laikā pārcieta padomju izglītības sistēma kopumā.

PADOMJU VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS SISTĒMAS ATTĪSTĪBAS POSMI

Tā padomju vispārējās izglītības sistēma, kuru Latvijā sāka ieviest pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā, bija izveidojusies 20. gadsimta trīsdesmitajos gados, un to pilnīgi pamatoti var nosaukt par skolas staļinisko modeli, kurš būtiski atšķīrās no mācību procesa organizācijas un pedagoģijas metodēm, kas tika lietotas padomju skolas modelī divdesmitajos gados. Staļiniskā modeļa attīstība notika, noliedzot iepriekšējā posma principus, tomēr tie nekad netika pilnībā aizmirsti. Par atsevišķiem elementiem, piemēram, vispārējās izglītības politehnizāciju, diskusijas atsākās jau četrdesmito gadu beigās, un piecdesmitajos gados tie kļuva par izglītības reformas galveno aspektu, tomēr nemainot staļiniskā modeļa pamatprincipus. Lai pilnīgāk izprastu Latvijas izglītības sistēmas sovietizācijas kontekstu, nepieciešams neliels ieskats padomju vispārējās izglītības modeļa attīstības vēsturē.

Padomju un neatkarīgās Latvijas vispārējās izglītības sistēmai bija viens un tas pats izejas punkts – cariskās Krievijas skolu sistēma. Kā Padomju Krievijā pēc revolūcijas, tā Latvijas Republikā pēc neatkarības iegūšanas vispārējās izglītības sistēmu reorganizēja, taču pirmajā gadījumā to mēģināja pilnībā salauzt, bet otrajā – reformēt atbilstoši demokrātiskās nacionālās valsts vajadzībām. Abos gadījumos izglītības organizatori un pedagogi eksperimentēja ar tā laika Eiropā populārām pieejām, piemēram, darba skolu⁷ un pedoloģiju⁸. Latvijas pedagogi bija labi informēti par pedagoģiskajiem eksperimentiem, kas tajā laikā notika Padomju Krievijā.

Uzreiz pēc revolūcijas notika pilnīga atteikšanās no cariskās Krievijas vispārējās izglītības sistēmas, kuru Padomju Krievijas izglītības veidotāji, to skaitā izglītības tautas komisārs Anatolijs Lunačarskis, uzskatīja par autoritāru un bērna personību kropļojošu. Ieviesa deviņgadīgo t.s. vienoto darba skolu. Vēlāk vispārējās apmācības kurss tika samazināts līdz septiņiem gadiem. Vidējās izglītības posma faktiski nebija. To aizvietoja sagatavošanas kurss strādnieku fakultātēs (*rabfak*), kas pastāvēja pie augstskolām.

Skolās atcēla mācību grāmatas, stundu un mācību priekšmetu sistēmu, atzīmes, mājas darbus, eksāmenus. Stundas aizstāja ar aktīvām apmācības metodēm, īpašu uzsvaru liekot uz t.s. projektu jeb komplekso metodi, kad to vai citu jautājumu aplūkoja no dažādu mācību priekšmetu (literatūras, matemātikas, dabaszinātņu utt.)

viedokļa. Vispārējās izglītības sistēma bija decentralizēta, atsevišķām republikām, apgabaliem un skolām bija diezgan liela brīvība mācību programmu un plānu sastādīšanā. Decentralizācija un brīvība mācību priekšmetu mācīšanā neattiecās uz ideoloģiskajām prasībām. Tieši otrādi – jaunās skolas uzdevums bija ieaudzināt jauniešos komunistisko pasaules uzskatu.

Jaunā sistēma radīja lieliskas iespējas jaunu pedagoģisko metožu attīstībai. Neskatoties uz visām grūtībām un kritiku kā no politiskās vadības, tā arī pedagoģu un vecāku puses, tā laika padomju izglītības politika bija atbilstošāka modernās pedagoģijas tendencēm nekā tā, kas tika īstenota vēlāk.⁹ Kā uzsver Aleksandrs Karpis, pēc tam, kad Padomju Savienība izmēģināja mākslīgos Zemes pavadoņus un ballistiskās raķetes, ASV un citur Rietumos daudzi sāka slavēt padomju piecdesmito gadu izglītības sistēmu, taču tie zinātnieki un konstruktori, kas radīja šīs iekārtas, bija izglītojušies tieši reformu periodā, nevis tajā skolā, kas tika radīta Staļina laikā.¹⁰

Tomēr lielākā daļa skolotāju, īpaši ārpus lielpilsētām, bija vairāk nodarbināta ar elementāru izdzīvošanu, nevis pedagoģiskiem eksperimentiem. Skolotāju algas 1926. gadā bija vairāk nekā uz pusi mazākas kā pirms revolūcijas.¹¹ Viens no galvenajiem iemesliem bija tas, ka izglītības kopējais finansējums bija jūtami samazinājies, turklāt finansēšana praktiski pilnībā tika uzlikta vietējām varas iestādēm, neparedzot atbilstošus nodokļu ienākumus.¹² Zemais atalgojums nevarēja arī skolotāju prestižu. Panākumi vispārējās izglītības nodrošināšanā stipri atpalika no iecerēm. Tikai 50–60% pamatskolas vecuma bērnu divdesmito gadu beigās apmeklēja skolu.¹³

1928.–1931. gadā notika kardināls pavērsiens vispārējās izglītības politikā. Tas apvienoja galēju radikālismu ar izglītības sistēmas recentralizāciju. Vietējiem izglītības orgāniem un skolām tika atņemta jebkāda rīcības brīvība, tām bija stingri jāseko Krievijas PFSR Tautas izglītības komisariāta (*Narkomprosa*) norādījumiem. Projektu metodi padarīja par vienīgo mācību formu, turklāt tik radikālā veidā, kā tā iepriekš nekad nebija lietota, jo visi mācību projekti bija jāsaista ar pirmās piegādes vai kultūras revolūcijas mērķu izpildi.¹⁴ Faktiski mācību darbs skolā tika dezorganizēts, jo skolēni vairāk laika pavadīja, strādājot fabrikās un kolhozos, kā arī piedaloties analfabētisma likvidācijas un citās kampaņās, nevis mācībās.

Līdz 1928. gadam izglītības lietas maz interesēja valsts augstāko politisko vadību, taču tad tā sāka apzināties, ka mērķis panākt

iedzīvotāju vispārējās izglītības līmeņa strauju paaugstināšanos nav izpildīts un iedzīvotāju zemais izglītības līmenis kļūst par šķērslī valsts sociālistiskajai modernizācijai, jo trūka inženieru, tehniķu un kvalificētu strādnieku. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) Centrālā komiteja (CK) un Politbirojs izglītības politikas izstrādāšanu atņēma *Narkomprosam*. 1931. gadā VK(b)P CK Orgbirojs pieprasīja izbeigt eksperimentēšanu un projektu metodi, tā vietā pārejot uz sistemātisku akadēmisko priekšmetu apgūšanu.¹⁵ VK(b)P CK lēmumā tika konstatēts, ka vispārējās izglītības sistēma nedod pietiekamas zināšanas, lai turpinātu mācības augstākās izglītības iestādēs.¹⁶ Jaunā sistēma neradās uzreiz. 1931.–1937. gadā tika radīti tās pamatelementi, taču atsevišķos aspektos tās veidošana turpinājās kara laikā un arī pēc tam.

Politbirojs un Tautas komisāru padome (TKP) tieši iesaistījās izglītības sistēmas vadīšanā, ar saviem lēmumiem reglamentējot ikvienu skolas dzīves detaļu, ieskaitot stundu un starpbrīžu garumu, “burtnīcu izmērus un to papīra kvalitāti, zīmuļu, spalvu un tintes tipu, kā arī klašu telpās izmantošanai piemēroto krītū”.¹⁷ Tika ieviestas standartizētas mācību programmas, skolām un skolotājiem nebija tiesību programmās kaut ko mainīt (nemācīt to vai citu jautājumu vai papildināt programmu). Katrā mācību priekšmetā centralizēti ieviesa obligātas mācību grāmatas. Ieviesa pārceļšanas eksāmenus, sākot ar 4. klasi, kā arī galaeksāmenus. Tika centralizēti un standartizēti eksāmenu uzdevumi. Mācību metožu, programmu un plānu, kā arī mācību grāmatu izstrādāšanai 1943. gadā nodibināja Krievijas PFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmiju.¹⁸ Ārkārtīgi liela uzmanība tika pievērsta tam, lai visi skolotāji mācītu attiecīgo priekšmetu pēc vienotas metodoloģijas. Skolotājs vairs netika uzskatīts par skolēna padomdevēju, viņa uzdevums bija panākt ideālu disciplīnu un visu skolēnu intensīvu darbu stundu laikā. Skolotāju darbs bija jāuzrauga skolas vadībai, savukārt skolas vadību un skolotājus kontrolēja rajonu tautas izglītības nodaļu inspektori. Viņus, bet arī skolas vadību un skolotājus inspicēja republiku izglītības tautas komisariātu inspektori. Pedoloģiju pasludināja par kaitīgu metodi, tādējādi skolēnu nesekmībā un sliktā uzvedībā bija vainojami tikai un vienīgi skolotāji, kas neprata vai nevēlējās iemācīt un disciplinēt, kā arī skolas sliktā sadarbība ar vecākiem.

Septiņgadīgajai skolai pievienojot trīs mācību gadus, tika izveidota vidusskola – trūkstošais posms ceļā uz augstāko izglītību. Izveidojās trīspakāpju vispārējās izglītības sistēma, ka sastāvēja no

pamatskolas (1.–4. klase), nepilnās vidusskolas (5.–7. klase) un vidusskolas (8.–10. klase).

Pāreju uz stingru centralizāciju un autoritāru skolu veicināja arī tas, ka ļoti daudzi iepriekšējās sistēmas aizstāvji tika represēti 1937.–1938. gadā. Par represiju upuriem kļuva visa Izglītības tautas komisariāta vadība, kā arī daudzi vietējā līmeņa izglītības administratori. Dažos Krievijas apgabalos un pilsētās tautas izglītības nodaļas faktiski kādu laiku pārstāja darboties.

1931. un turpmākajos gados ieviestie skolu darbības principi – centralizācija, daudzpakāpju kontroles sistēma, augstas metodoloģiskās prasības saglabājās līdz PSRS sabrukumam. Tomēr piecdesmitajos gados tika mēģināts būtiski reformēt mācību procesu.

Trīsdesmito gadu otrajā pusē un četrdesmitajos gados vispārējās izglītības attīstībā, īpaši vidējā izglītībā, diezgan jūtama bija tendence orientēties uz cara laika ģimnāziju kā uz modeli (zēnu un meiteņu atsevišķa apmācība¹⁹ u.c.), bet 1952. gadā tika nosprausts jauns kurss – skolas politehnizācija, kas bija mēģinājums savā ziņā atgriezties pie divdesmito gadu vienotās darba skolas principiem. Galvenā politehnizācijas ideja bija tāda, ka vispārīzglītojošā skolā apgūstamajām zināšanām jābūt saistītām ar reālās ražošanas vajadzībām. Sākotnēji politehnizācija notika samērā liberālā veidā un saistījās galvenokārt ar lielāku uzmanību darbmācībai, praktiskajiem darbiem un pamatzinību apgūšanai agrotehnikas jomā, turpretī piecdesmito gadu otrajā pusē tā tika sasaistīta ar vispārējās un arī augstākās izglītības sistēmas kardinālu reorganizāciju, kuras paraugs lielā mērā bija 1928.–1931. gada “kultūras revolūcijas” laika skolas modelis ar skolēnu tiešu iesaisti ražošanā. Reformas tiesiskais pamats tika ielikts PSRS 1958. gada izglītības likumā. Šīs izmaiņas parasti tiek saistītas ar PSKP un Padomju Savienības līdera Ņikitas Hruščova vārdu, un patiešām lielā mērā viņa personiskie uzskati noteica veidu, kā notika reforma. Skolēniem bija jāapgūst kāda praktiski noderīga specialitāte un jāiesaistās reālos ražošanas procesos. Trīsdesmito gadu reformu mērķis bija sagatavot vidusskolēnus studijām augstākajās mācību iestādēs, turpretī tagad tika uzskatīts, ka speciālistu ar augstāko izglītību pietiek, bet svarīgi ir, lai vidusskolas beidzēji papildinātu kvalificētu strādnieku un kolhoznieku rindas.

Pēc Hruščova atcelšanas no amata 1964. gada oktobrī viņa uzskāta un īstenotā izglītības reforma netika oficiāli atcelta. Vēl vairāk – politehniskās izglītības nepieciešamība tika uzsvērta PSKP CK un PSRS Ministru padomes lēmumos, kas bija pieņemti 1966., 1972.,

1973. un 1977. gadā.²⁰ Tomēr reālajā praksē politehniskās skolas pamatprincipi tika reducēti uz skolēnu iesaisti skolas uzturēšanā, apkārtnes uzkopšanā, lauku darbos, kā arī ekskursijām uz ražošanas uzņēmumiem, bet no skolām vairs netika prasīts, lai tās dotu skolēniem konkrētu profesiju un mācību laikā iesaistītu tiešā ražošanas darbā. Taču vienlaikus tieši Ņ. Hruščova inspirēto reformu rezultātā noformējās tas vispārīzglītojošās skolas modelis, kas pastāvēja līdz pat PSRS sabrukumam.²¹ Pārcelšanas eksāmenu atcelšana, centieni samazināt skolēnu pārslodzi, orientācija uz vispārējās astoņgadīgās izglītības ieviešanu, paturot prātā vispārējās vidējās izglītības panākšanu, būtiski mainīja skolas darbu. Vienlaikus jāņem vērā arī tas, ka 50. gadu otrās puses liberalizācijas gaisotnē pedagoģijas zinātnē atdzima divdesmito–trīsdesmito gadu eksperimentālās pedagoģijas idejas, kas varbūt nedaudz, bet tomēr ietekmēja skolas darbu un mācību metodes. Tādējādi, aplūkojot Latvijas skolas sovietizāciju 1944.–1964. gadā, jāņem vērā, ka padomju izglītības sistēmas modelis, kas tajā tika īstenots, bija dinamisks, ieviešanas procesā tas pastāvīgi mainījās.

VISPĀRĒJĀ IZGLĪTĪBA NEATKARĪGAJĀ LATVIJĀ 20.–30. GADOS

Latvijā parlamentārās republikas posmā pastāvēja asas diskusijas par to, kādā virzienā jāattīstās skolai un kādi ir vispārējās izglītības mērķi. Pedagoģi bija apvienojušies divās galvenajās arodorganizācijās. Labēji orientētā Nacionālo skolotāju savienība apvienoja pārsvarā vidusskolu skolotājus. Savienība uzskatīja, ka ir nepieciešama izglītības sistēma, “kas spējīgākos skolēnus sagatavotu par “brīvu inteliģenci, gara aristokrātiju”, bet pārējos – par “dzīves priecīgu un spējīgu darba armiju””.²² Savienības biedri noliedza vienotas skolas lietderīgumu un atbalstīja bifurkāciju (t.i., skolēnu sadalīšanu divās grupās (parasti pēc spējām) – tajos, kas turpinās mācības vidusskolā, un tajos, kam piemērotāka ir arodizglītība) jau no pamatskolas 5. klases. Savukārt sociāldemokrātiski orientētā Latvijas skolotāju savienība pārsvarā apvienoja pamatskolu skolotājus. Tā iestājās par vienotās skolas saglabāšanu, kas nozīmēja arī prasību likvidēt sagatavošanas klases pie klasiskajām ģimnāzijām.²³

Latvijas pedagoģi labi orientējās Eiropas un arī Padomju Krievijas aktuālajās pedagoģijas idejās. Tā saucamie skolotāji mēģinātāji (eksperimentētāji) centās tās pārbaudīt Latvijas skolās. Kā norāda

pedagoģijas vēsturnieki, “visa Latvijas izglītības sistēma 20. gadsimta 20. gados veidojās reformpedagoģijas kontekstā”, īpaši populāras bija darba skolas idejas.²⁴ Nodibinoties autoritārajam režīmam, reformpedagoģija vairs nesaņēma oficiālu atbalstu. Jāatzīmē, ka sociāldemokrātu ietekme skolu politikā bija lielāka līdz 1928. gadam, laikā, kad izglītības ministrs bija Jānis Rainis. Pēc tam daudzus vadošos amatus ieņēma Nacionālo skolotāju savienības pārstāvji. Viņu nostādnes konsekvētāku atbalstu ieguva pēc Kārļa Ulmaņa autoritārā apvērsuma.

Pēc 1934. gada 14. maija daži aktīvākie kreisie skolotāji zaudēja darbu (pēc dažām ziņām, tādi bija 78²⁵), vairākus “sarkanos” skolotājus pārcēla uz skolām Latgalē,²⁶ tā mēģinot atrisināt skolotāju trūkuma problēmu šajā novadā. 1934. gada jūlijā autoritārais režīms pieņēma jaunu Likumu par tautas izglītību, kas bija vispār viens no pirmajiem jaunās varas likumdošanas aktiem. Tas liecināja, ka izglītībai tiek atvēlēta būtiska vieta “15. maija ideoloģijā”. Toreizējā izglītības ministra Ludviga Adamoviča interpretācijā valdības politika izglītības jomā tika formulēta šādi – “valsts un tēvija jāstāda pirmā vietā un jaunatne jāaudzina nacionālā garā”.²⁷ Pārmaiņas izglītībā autoritārā režīma laikā tika interpretētas kā K. Ulmaņa tiešu norādījumu īstenošana.

Tomēr 1934. gada Izglītības likums pamatos nemainīja obligātās vispārējās izglītības sistēmu. Tas noteica, ka latviešu tautības bērniem obligāti jāapmeklē latviešu skolas, bet mazākumtautību bērniem – vai nu savas tautības, vai latviešu skolas. Likums arī noteica, ka pirmskola aptver vienu gadu un ir daļa no tautskolas apmācības kursa. Pamata skolas 1. klasē par vienu gadu paaugstināja iestāšanās vecumu, tagad tas bija pilni deviņi gadi. Visus neatkarības gadus notika diskusijas par vidējās izglītības organizācijas principiem un saturu. Var uzsvērt dažus galvenos jautājumus, kas dominēja diskusijās. Viens no tiem bija vidējās izglītības pieejamība. Otrs bija saistīts ar vidējās izglītības noderīgumu praktiskajai dzīvei, jo ne visi absolventi iestājās augstskolās, un tika uzskatīts, ka ģimnāziju absolventi nav pietiekami sagatavoti darba tirgum un papildina “inteliģento bezdarbnieku rindas”; tādēļ tagad vidējās izglītības politikas mērķis bija panākt, lai skolēni pēc pamatskolas vairāk izvēlētos tehnikumus un arodskolas, nevis ģimnāzijas. Ieviesa arī skaidrāku ģimnāziju klasifikāciju pēc to klasiskās vai praktiskās ievirzes, sadalot tās četros tipos. Trešais diskusiju temats bija vidusskolu doto zināšanu kvalitāte. Latvijas Universitātes mācībspēki nereti kritiski izteicās par studentu skolā iegūto zināšanu līmeni. Centieni papil-

dināt mācību programmas savukārt noveda pie skolēnu pārslodzes. Lai mazinātu slodzi, ģimnāziju apmācības kursu paaugstināja par vienu gadu, respektīvi, tas bija piecas klases, un jaunieši, ņemot vērā arī skolas uzsākšanas vecuma paaugstināšanu, to beidza nevis 18, bet gan 20 gadu vecumā.²⁸

Vēl viens vērā ņemams jaunievedums bija tas, ka ticības mācību padarīja par obligātu. Būtiski bija arī centieni “tuvināt skolu praktiskai dzīvei, mācot mājturību darbus, lauksaimniecības elementus un militāro zināšanu pamatus”.²⁹ Dabaszinību priekšmetu mācīšanās lauku skolās uzsvaru lika nevis uz teoriju, bet uz praktisku lauksaimniecisku zināšanu apgūšanu. Pie skolām bija jāiekārto mācību dārzi ar kokaudzētavu, sakņu dārzi un labības sējumi. Bija ieteicams iekārtot arī bišu dravas, kur tas bija iespējams. Skolēnus iepazīstināja ar jaunajiem darba paņēmieniem lauksaimniecībā, lai viņi tos popularizētu savu vecāku saimniecībās.³⁰

Pēc 1934. gada “tika dots norādījums [pamatskolās], kur vien to atļauj telpas, atvērt atsevišķas zēnu un meiteņu mācību iestādes vai vismaz atsevišķas zēnu un meiteņu klases”. Mērķis bija “akcentēt vīrieša un sievietes atšķirīgo vietu un lomu valsts dzīvē”.³¹ 1937./1938. gadā Rīgā un citās lielākajās pilsētās sākās masveidīga zēnu un meiteņu skolu dalīšana.³²

Tāpat izteikta bija tendence unificēt un standartizēt mācību procesu, tomēr tas nenotika ātri. Pie Izglītības ministrijas jau drīz vien pēc valsts apvērsuma bija nodibinātas mācību grāmatu vērtēšanas komisijas, kas mācību grāmatas atzina vai nu par “derīgām”, vai “atļautām”. Tomēr līdz 1940. gadam joprojām saglabājās iespēja izvēlēties dažādas mācību grāmatas vienā un tajā pašā priekšmetā. Tikai 1939./1940. mācību gadā ieviesa pirmās standartizētās mācību grāmatas – lasāmās grāmatas pamatskolai (pirmskolai, 1. klasei, 2. klasei, 3. un 4. klasei, 5. un 6. klasei).³³ 1939. gadā sāka ieviest standartizētas skolas burtnīcas, kā arī formas tērpus pamatskolās.

Parādījās arī centieni pakļaut mācību saturu 15. maija ideoloģijas principiem, tie attiecās uz literatūras un vēstures mācīšanu. Tā no skolas programmām izņēma Apsīšu Jēkaba stāstu “Bagāti radi”, Jāņa Poruka darbus “Sirdsšķīsti ļaudis” un “Romās atjaunotāji”. Tādējādi “pasīvie, vārgie skumēji, asaru prinči ir “nocelti no pjedestāla”, lai dotu vietu priecīgam, veselīgam, aktīvam latvietim”.³⁴

K. Ulmaņa un J. Staļina režīmu izglītības politikas mērķu (autoritārisms, paternālisms, disciplīna, personības pakļaušana valsts interesēm, vadoņa kults) un līdzekļu (centralizācija, unifikācija,

standartizācija) sakritība ir uzkrītoša. Var uzdot jautājumu – ar ko gan padomju okupācijas laikā ieviestā vispārējās izglītības sistēma pēc būtības atšķirās no Latvijas skolas, protams, ja neņemam vērā to, ka pirmā balstījās uz komunistisko, bet otrā – uz nacionālisma ideoloģiju? Var saskatīt vairākas atšķirības. Pirmkārt, Ulmaņa režīma mērķi izglītībā bija šaurāki un ne tik “totāli” kā Staļina režīmam. Tie bija saistīti ar “latviskas Latvijas” veidošanu, respektīvi, valsts konsolidāciju uz latviešu valodas un kultūras pamata. Tādēļ arī ideoloģiskie mērķi tika saistīti pārsvarā ar humanitārā cikla priekšmetu mācīšanu (latviešu valoda, literatūra, vēsture), bet netika mēģināts tos integrēt dabaszinātnēs vai matemātikā. Patriotiskā audzināšana un vadonības idejas propaganda lielākā mērā tika sasaistīta nevis ar mācību darbu, bet gan ar ārpusklases un dažādiem svinīgiem pasākumiem (valsts svētki, izlaiduma akti). Otrkārt, skolas un skolotāju darba reglamentācija Latvijā tālu atpalika no tās, kas trīsdesmitajos gados bija iedibināta Padomju Savienībā. Skolotāji varēja izvairīties no ideoloģiskajām galējībām (piemēram, Vadoņa slavināšanas) arī literatūrā un vēsturē, ja tas neatbilda viņu pārlicībai.

Treškārt, Latvijā autoritārais režīms necentās iznīcināt plurālismu skolu piederībā pēc etniskā un īpašuma formu principa, lai arī mazākumtautību izglītības autonomija tika likvidēta. Izglītības ministrijā bija īpaša pārvalde, kas pārraudzīja minoritāšu skolas. 1939./1940. mācību gadā no 1804 pamatzglītības iestādēm 144 bija krievu, 60 ebreju, 16 poļu, 13 lietuviešu, 4 igauņu, 1 baltkrievu un 85 jauktu tautību. Minoritāšu skolu skaits bija samazinājies, jo bija slēgtas visas vācu skolas, kuru iepriekšējā mācību gadā bija 71.³⁵ Pamata izglītības posmā vairums skolu piederēja pašvaldībām (lai gan bija arī privātās un organizāciju uzturētās), bet vidējās un arodu izglītības posmā skolu piederība bija visai daudzveidīga – valsts, pašvaldību, organizāciju un privātpersonām piederošas. Turklāt valsts finansiāli atbalstīja arī privātās mācību iestādes.

Ceturtkārt, izglītības darbinieki netika izolēti no pedagoģiskās zinātnes attīstības Eiropā. Ārpus ideoloģiskajiem ierobežojumiem viņi varēja brīvi apspriest dažādas idejas, apgūt ārzemju pieredzi. Padomju Savienībā trīsdesmitajos gados iespējas iegūt informāciju nepastarpināti no ārpasaules tika faktiski pilnībā atņemtas.

Kā norāda Aija Abens, “autoritārais režīms tiecās atbrīvot sistēmu no demokrātīgai piemītošām “nekārtībām”, respektīvi, pārāk lielās brīvības, kas parādījās izglītības politikā. Skolotāju mēģinātāju kustība tika pārtraukta, un skolotāji atgriezās pie tradicionālās informācijas

sniedzēja lomas. [...] Taču jāatzīst, ka tā nebija vienīgi autoritārā režīma nostāja, bet drīzāk vispārējās pedagoģiskas tendences tā laika Eiropā.”³⁶ Būtībā runa bija par divu tendenču sāncensību (vai arī optimālā līdzsvara atrašanu starp tām) pedagoģijas jomā, kas pastāv tik ilgi, cik ilgi pastāv pati pedagoģijas zinātne, un kas izpaužas arī mūsdienu Latvijā diskusijās par izglītības sistēmas nepilnībām un attīstības ceļiem, – viena lielāku uzsvāru izglītības procesā liek uz kritiski spriest spējīgas personības veidošanu, otra skolas primāro uzdevumu saredz jauniešu sagatavošanā darba dzīvei, pakārtojot to valsts un sabiedrības vajadzībām. Trīsdesmito gadu Eiropā diktatoriskiem režīmiem, kas ieguva arvien lielāku popularitāti, otrā tendence bija tuvāka, turklāt pirmā tika saistīta ar demokrātijas “pārmērībām”. Latvijā autoritārais režīms nevēlējās lauzt pastāvošo izglītības sistēmu pilnībā, vienīgi pielāgot to savām vajadzībām. Savukārt Padomju Savienībā mērķis bija kardināli pārbūvēt skolu, lai tā veidotu personību, kuras vērtību sistēma būtu pilnībā atbilstoša padomju režīma prasībām un vajadzībām.

VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS SOVETIZĀCIJA 1940.–1941. GADĀ

Kreisie skolotāji 1940. gada jūnijā noticēja, ka pārmaiņu mērķis ir demokrātijas atjaunošana, un ar entuziasmu iesaistījās jaunās kārtības veidošanā. Rīgā darbību atjaunoja kreiso skolotāju arodbiedrība. 27. jūnijā notikušajā Rīgas un tās apkārtnes skolu vadītāju sanāksmē tika izvirzītas t.s. progresīvo skolotāju prasības, kas bija izteiktas 18 tēzēs. Galvenās no tām bija: bezmaksas izglītība no bērnudārza līdz vidus un arodskolai; trūcīgo audzēkņu apgāde; vienota skola, likvidējot pamatskolu klases pie vidusskolām; kopēja apmācība meitenēm un zēniem; laicīga skola, ticības mācību atstājot kā fakultatīvu priekšmetu; vidusskolu tīkla paplašināšana, lai visi, kas vēlas, varētu tajās iestāties; krievu valodas kā mācību priekšmeta ieviešana.³⁷ Šo prasību ziņā viņu un padomju varas uzskati visumā sakrita (PSRS zēnu un meiteņu atsevišķā apmācība vēl nebija ieviesta), bet mācību un audzināšanas metožu ziņā tā tas nebija. Lai gan vairāki kreisie pedagogi aktīvi piedalījās padomju skolas veidošanā Latvijā, tikai piecdesmito gadu vidū, kad Padomju Savienībā liberalizācijas gaisotnē atjaunojās interese par divdesmito gadu pedagoģiskajiem eksperimentiem, radās iespēja kaut daļēji atcerēties arī neatkarīgās valsts pedagogu mantojumu.

1940.–1941. gadā sovetizācija bija tikai virspusēja. Tika īstenota privāto izglītības iestāžu nacionalizācija, sešgadīgās obligātās izglītības nomaīņa ar septiņgadīgo (drīzāk formāli, jo 7. klases telpu trūkuma dēļ atvēra tikai 85 pamatskolās³⁸) un dažāda tipa vidējo mācību iestāžu unifikācija vidusskolās un tehnikumos. Tika nomainīti arī Izglītības ministrijas (tautas komisariāta) vadošie darbinieki un apriņķos un pilsētās skolu valdes aizstātas ar tautas izglītības nodaļām (TIN). Tomēr kadru nomaīņa atbilstoši sagatavotu cilvēku trūkuma dēļ bija tikai daļēja un, tāpat kā skolu sistēmas reorganizācija, netika pabeigta līdz PSRS–Vācijas kara sākumam. Arī mācību grāmatas un metodiskos līdzekļus pirmajā padomju gadā nepaspēja pārtulkot vai sagatavot un nodrukāt, tādēļ mācību satura izmaiņas nereti bija tikai šķietamas, skolotāji visumā mācīja tāpat kā agrāk, protams, rēķinoties ar ideoloģiskām prasībām. Uz laikabiedriem vislielāko iespaidu atstāja izglītības politizācija (sarkanie stūrīši, sienasavīzes, pionieru un komjauniešu organizāciju veidošana un to aktivitātes skolās), kas nereti izpaudās groteskās formās. Jāatzīmē, ka sovetizācijas samērā lēno gaitu acīmredzot noteica ne tikai tas, ka viena mācību gada laikā nebija iespējams pilnībā pārveidot visu skolu darbu, bet arī tas, ka pēc 1937./1938. gada represijām padomju izglītības ierēdņu bailes izrādīt iniciatīvu un uzņemties atbildību bija tik lielas, ka jebkurš jautājums, tajā skaitā it īpaši mācību programmu un mācību grāmatu saturs, prasīja ilgstošu daudzpakāpju saskaņošanu.

IZGLĪTĪBAS SISTĒMAS VADĪBAS INSTITUCIONĀLĀ UZBŪVE

1940.–1941. gadā izglītības sistēma iestāžu pakļautības ziņā vēl bija sava veida hibrīds starp padomju un Latvijas Republikas sistēmu. Latvijas Republikas laikā Izglītības ministrijas tiešā pārziņā bija valsts bērnudārzi un sākumskolas, bērnunami, pamata un vidējās izglītības iestādes, tostarp arī arodu skolas, ieskaitot komercskolas un tehnikumus, kā arī skolas bērniem ar īpašām vajadzībām, bet no augstākajām mācību iestādēm – Latvijas Universitāte, Mākslas akadēmija un Konservatorija, bet 1940. gadā tās pakļautībā nonāca arī agrākās pašvaldību un privātās izglītības iestādes. Uzreiz pēc kara no ministrijas kompetences tika izņemtas visas augstākās mācību iestādes, izņemot Valsts Pedagoģisko institūtu (izveidoja 1940. gadā uz Angļu valodas institūta bāzes; pastāvēja līdz 1958. gadam, kad to iekļāva Latvijas Valsts universitātē). Arī vidējās speciālās mācību

iestādes, izņemot pedagoģiskās (skolotāju institūti un pedagoģiskās skolas), tika nodotas dažādu ministriju pārziņā. Jāatzīmē, ka šis process aizņēma vairākus gadus. Tā ekonomiskie tehnikumi atradās ministrijas pārziņā vēl līdz četrdesmito gadu beigām, piemēram, Rīgas ekonomisko tehnikumu 1949. gada decembrī nodeva LPSR Pārtikas rūpniecības ministrijai.³⁹ Valmieras ekonomisko tehnikumu likvidēja 1950. gadā, tā inventāru, iekārtas un mācību līdzekļus nodeva Valmieras pedagoģiskajai skolai, bet Jēkabpils, Ludzas un Līvānu ekonomiskos tehnikumus nodeva Lauksaimniecības ministrijai – kopā ar pasniedzējiem un studentiem.⁴⁰ Arī ne visas vispārīzglītojošās skolas bija LPSR Izglītības ministrijas pārziņā. Piemēram, 1947. gadā deviņas septiņklasīgās un vienu vidusskolu nodeva Dzelzceļa pārvaldei – ar skolotājiem, skolēnu kontingentu, inventāru un ēkām.⁴¹ Tās visas bija skolas ar krievu mācību valodu. Kā liecina Izglītības ministrijas sarakste ar LPSR Ministru padomi un Latvijas dzelzceļa vadību, 1958. gadā Latvijas Dzelzceļa pārvaldes pārziņā bija 10 vispārīzglītojošās skolas (astoņas vidusskolas un divas septiņgadīgās skolas), piecas strādnieku jaunatnes skolas un viena bērnu sporta skola. Lai gan Izglītības ministrija, vietējās partijas un izpildu komitejas vairākkārt bija izvirzījušas jautājumu par skolu atdošanu atpakaļ ministrijai, jo dzelzceļnieku bērni tajās veidoja ne vairāk par ceturto daļu skolēnu un Latvijas apstākļos nebija nepieciešamības pēc speciālām skolām ar internātiem dzelzceļnieku bērniem, kas dzīvo tālu no skolām, Latvijas dzelzceļa vadība un it īpaši arodbiedrība tam pretojās, attaisnojot to ar dzelzceļnieku darba specifiku un citiem apstākļiem.⁴²

Lai gan Izglītības ministrijai principā bija jāpārtrauca mācību saturs un plāni visu tipu mācību iestādēs, kas sniedza vispārējo izglītību, praksē tas acīmredzot notika formāli, un reāli ministrija kontrolēja tikai tai piederošās pamata un vidējās mācību iestādes (ieskaitot arī vakara un neklātienes skolas), to skaitā skolas bērniem ar īpašām vajadzībām, kā arī bērnunamus un pedagoģiskās mācību iestādes. Izglītības ministrija praktiski nevarēja kontrolēt arī vispārējās izglītības kvalitāti plašajā profesionāli tehnisko izglītības iestāžu tīklā.

Tādējādi padomju izglītības sistēma, no vienas puses, bija stingri centralizēta, jo izglītības politikas nostādnes, kuras izstrādāja PSKP CK Politbirojs, balstoties uz KPFSR Izglītības ministrijas un Pedagoģisko zinātņu akadēmijas ieteikumiem, bija obligātas visās mācību iestādēs, kas deva vispārējo un augstāko izglītību, bet, no otras puses,

tā arī bija resoriski sadrumstalota, īpaši Staļina valdīšanas gados. Sava veida paradokss ir tas, ka līdz pat 1966. gadam nebija PSRS Izglītības ministrijas. Izglītības ministrijas bija katrai savienotajai republikai, bet Krievijas PFSR Izglītības ministrija (līdz 1946. gada aprīlim – tautas komisariāts) faktiski pildīja Savienības ministrijas funkcijas, jo Krievijas skolu mācību plāni un programmas, kā arī mācību grāmatas bija obligātas visās Padomju Savienības skolās. Republiku izglītības ministriju joma bija rūpēties par Krievijas programmu un plānu lokalizāciju tajā daļā, kas attiecās uz attiecīgās republikas valodas un literatūras, kā arī vēstures un ģeogrāfijas materiāla iekļaušanu skolu programmās, par attiecīgu mācību grāmatu izstrādāšanu, kā arī par pārējo mācību grāmatu tulkošanu vai sagatavošanu republikā uz vietas.

Republikas līmenī Latvijas Komunistiskās partijas⁴³ (LKP) CK birojs, CK Skolu daļa, kā arī Izglītības ministrija varēja veidot savu politiku tikai tajās robežās, kuras attiecās uz republikas specifikas ievērošanu – saistībā ar latviešu valodas un literatūras, vēstures un ģeogrāfijas mācīšanu, krievu valodas jomas paplašināšanu, kā arī kadru politiku. Ierēdniecības līmenī CK un Izglītības ministrija nebija atdalīta viena no otras. CK pārstāvji piedalījās ministrijas kolēģijas sēdēs, vieni un tie paši cilvēki dažādos laikos varēja strādāt kā CK, tā arī ministrijā. Piemēram, Leontīna Lapiņa, kas 1958.–1963. gadā bija LKP CK Zinātes, skolu un kultūras daļas vadītāja, 1963. gadā kļuva par izglītības ministra vietnieci. Tādējādi būtiska nozīme bija vadošo ierēdņu personiskajai attieksmei pret risināmo problēmu.

LKP CK biroja un republikas Ministru padomes pieņemtie lēmumi bija attiecīgo PSRS lēmumu dublikāti. Republikas institūciju funkcijās ietilpa īstenot un kontrolēt lēmumu izpildi. LPSR Izglītības ministrijas loma vietējās izglītības politikas veidošanā, runājot par mācību plāniem, programmām, metodiku un mācību grāmatām, kā arī skolu dzīves iekšējās kārtības noteikšanu, bija lielāka nekā CK Skolu daļai. Pēdējās galvenā funkcija bija kontrolēt izglītības vadītāju kadru izvēli un rūpēties par pedagogu kadru politiku. Attiecībā uz citiem skolu jautājumiem arhīvu materiāli rada iespaidu, ka CK Skolu daļa vairāk darbojās kā atskaišu piegādātāja Maskavas CK (balstoties pārsvarā uz Izglītības ministrijas vai vietējo tautas izglītības nodaļu sagatavotajiem materiāliem) par PSKP CK lēmumu izpildi un kā sūdzību un konfliktu risinātāja. Tomēr Izglītības ministrija nevienu lēmumu nevarēja pieņemt bez saskaņošanas ar CK Skolu nodaļu vai CK sekretāriem.

Izglītības ministrija bija pakļauta ne tikai LKP CK, bet arī LPSR Ministru padomei. Šajā pakļautībā pastāvēja sava veida darba dalīšana. CK nodarbojās ar politiskajiem jautājumiem un kadru jautājumu (kas arī tika uzskatīts par politisku jautājumu), savukārt Ministru padome – ar izglītības sistēmas materiālo nodrošinājumu, t.i., skolu celtniecību un remontiem. Vietējā līmenī skolu vadība bija aprīņķu, kopš 1950. gada 1. janvāra – rajonu, kā arī pilsētu izpildkomiteju tautas izglītības nodaļu uzdevums. Tajā pašā laikā skolu darbu, īpaši kadru izvēli, kontrolēja aprīņķu/rajonu un pilsētu partijas komitejas. Mazāka ietekme uz skolu darbu bija Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības (LĻKJS – komjaunatnes) CK un vietējām komitejām, kas pārraudzīja pionieru un komjauniešu organizāciju aktivitātes skolās.

IZGLĪTĪBAS SISTĒMAS VADĪTĀJI

1940.–1941. gadā viskardinālākās pārmaiņas izglītības sistēmā notika tās vadībā. Par Izglītības ministrijas vadošajiem ierēdņiem tika iecelti no Padomju Savienības atbraukušie Pēteris Valeskalns, Kārlis Strazdiņš, Krišs Grašmanis, Izidors Meikšāns, Roberts Miķelsons u.c. Pēc Jūlija Lāča aresta 1941. gada 8. janvārī⁴⁴ par izglītības tautas komisāru 15. janvārī kļuva P. Valeskalns. 1941. gada 24. martā LK(b)P CK apstiprinātajā Izglītības tautas komisariāta kolēģijā nebija neviena agrākā izglītības darbinieka, visi kolēģijas locekļi bija atsūtīti no PSRS, izņemot vienu – Rīgas pilsētas tautas izglītības nodaļas vadītāju vietējo komunisti Martu Dušķinu.⁴⁵ Izņemot P. Valeskalnu, kuru iecēla par LPSR ārlietu tautas komisāru, pārējie iepriekš nosauktie atkal nostājās pie Latvijas izglītības sistēmas stūres.

K. Strazdiņš, kurš pirmajā okupācijas gadā bija tautas komisāra vietnieks, kļuva par izglītības tautas komisāru (ministru) un ieņēma šo amatu līdz 1950. gadam. I. Meikšāns un R. Miķelsons bija Izglītības tautas komisariāta kolēģijas locekļi, dažādos laikos tautas komisāra/ministra vietnieki un pārvalžu priekšnieki. Kopumā Krievijas latviešu loma izglītības sistēmas vadībā uzreiz pēc kara bija ļoti liela, un tāda tā saglabājās visā aplūkojamajā laika posmā. Vairāki Krievijas latvieši bija izglītības ministra vietnieki, piemēram, Žanis Legzdiņš bija ministra vietnieks 1949.–1953. gadā; Latvijā viņš bija ieradies jau 1941. gada sākumā, lai pildītu Rīgas pilsētas tautas izglītības nodaļas vadītāja vietnieka amatu.⁴⁶ Pēc kara ieradās un atbildīgus amatus ministrijā ieņēma arī jaunākas paaudzes Krievijas latvieši,

piemēram, Anete Breča, kas 1949.–1952. gadā bija Skolu pārvaldes priekšnieka vietniece, bet kopš 1952. gada – Izglītības ministrijas galvenā metodiķe, kā arī Jānis Ģībietis, kurš 1947.–1950. gadā bija Pamata un vidusskolu pārvaldes priekšnieks. Piecdesmitajos gados viņš bija Rīgas pilsētas TIN vadītājs un zaudēja šo amatu 1959. gadā kā E. Berklava atbalstītājs.

1958. gadā pirmajā Padomju Latvijas skolotāju kongresā izglītības ministrs Vilis Samsons teica, ka bez to latviešu un krievu biedru palīdzības, kuri ieradās no “brālīgajām republikām”, nebūtu izdevies tik ātri izveidot padomju skolu.⁴⁷ Tam pilnīgi var piekrist. Izglītības darbinieki, kas bija skolojušies un strādājuši PSRS, pārsvarā nepazīna nekādu citu izglītības sistēmu (jāatzīmē gan, ka daļa, piemēram, K. Strazdiņš un R. Miķelsons, bija izglītojušies cara Krievijas pedagoģiskajās mācību iestādēs un viņiem bija darba pieredze šajā sistēmā), uztvēra to kā pašu par sevi saprotamu. Tomēr arī Krievijas latvieši bija dažādi kā izglītības, tā dzīves pieredzes un attieksmes pret Latvijas apstākļiem ziņā, un daudzi uzskatīja, ka jārēķinās ar vietējām tradīcijām un jāsauglabā tas, kas Latvijā bija labāks. Jāuzsver, ka no PSRS ieradās ne tikai latviešu izcelsmes, bet arī krievu tautības izglītības vadītāji. Tā Olga Djogtjeva bija ieradusies Latvijā jau 1941. gada janvārī, lai ieņemtu Padomju un partijas skolas direktores amatu. No 1945. līdz 1956. gadam viņa bija izglītības ministra vietniece, kuras tiešajos pienākumos ietilpa skolotāju kadru atlase un ministrijas plānu un finanšu kontrole.⁴⁸

Krievijas latviešu īpatsvars ministrijas vadošo darbinieku vidū nemazinājās arī tad, kad par ministru 1950. gadā kļuva vietējie komunisti – Vilis Samsons, kas bija ministrs veselus 10 gadus – līdz 1960. gadam, un kad viņu nomainīja Vilis Krūmiņš, kuram šis amats bija īslaicīgs pieturas punkts lejup pa karjeras kāpnēm pēc nacionālkomunistu sagrāves 1959. gadā. Pēdējais izglītības ministrs aplūkotajā laika posmā atkal bija Krievijas latvietis Andrejs Elvihs, kuru šajā amatā iecēla 1962. gadā. A. Elviha izglītība un karjera pārsvarā bija virzījusies pa partijas līniju. Pirms kļūšanas par ministru viņš bija vadījis marksisma-ļeņinisma katedras Rīgas Medicīnas institūtā un Fiziskās kultūras institūtā.

Krieviem un Krievijas latviešiem bija svarīgas pozīcijas arī LKP CK Skolu daļā. Krieviete bija tās vadītāja 1950.–1953. gadā, vēlākā Daugavpils Pedagoģiskā institūta rektore Anna Kalnbērziņa, savukārt Krievijas latvieši – viņu nomainījušais A. Andriksons, kā arī iepriekš pieminētie Ž. Legzdiņš un L. Lapiņa.

Ministrijas vadībā bija arī vietējie pedagogi, piemēram, Ludvigs Grudulis bija Skolu un bērnu iestāžu pārvaldes (vēlāk nodaļas) priekšnieks 1957.–1960. gadā un ministra vietnieks 1960.–1973. gadā. Pārsvārā tie bija samērā jauni cilvēki, kas pedagoģisko izglītību bija ieguvuši 1940.–1941. gadā vai arī pēc kara. Tā kā viņiem nebija neatkarīgās Latvijas laika politiskās bagāžas, viņiem taisīt karjeru bija vieglāk nekā vecākajiem kolēģiem, kuriem vienmēr varēja atrast kādus “grēkus”. Neatkarīgās Latvijas laika kreisie pedagogi, īpaši tie, kas bija saistīti ar sociāldemokrātiem, tika novirzīti pedagoģiskā darbā, turklāt mazāk svarīgos amatos nekā 1940.–1941. gadā.

Viena no smagākajām problēmām, kuru nācās risināt padomju iestādēm, ierodoties no vācu okupācijas atbrīvotajā Latvijas daļā 1944. gada vasarā un rudenī, bija apriņķu un pilsētu tautas izglītības nodaļu vadītāju un inspektoru, skolu direktoru, kā arī skolotāju izvēle, lai nodrošinātu mācības 1944./1945. mācību gadā. Krievijas latvieši un uz padomju aizmuguri evakuējušies padomju aktīvisti nevarēja aizpildīt visas vietas, vēl jo vairāk tādēļ, ka TIN vadītājiem un skolu direktoriem bez politiskās uzticamības bija jāatbilst zināmām prasībām – jāprot latviešu valoda un jābūt kaut kādai pedagoģiskai izglītībai. Tādēļ 1944.–1945. gadā apriņķu partijas un izpildu komitejas, kuru uzdevums bija nodrošināt skolu darbu, bieži vien risināja šo problēmu diezgan elastīgi. Arheologs Jānis Graudonis savās atmiņās rakstīja, ka 1944. gadā ar Madonas apriņķa partijas sekretāres Ievas Pliesmanes rīkojumu viņš bija iecelts par Lazdonas pagasta pamatskolas pārzini un vēlāk par apriņķa TIN inspektoru, lai gan vācu okupācijas laikā viņš bijis Kalsnavas pagasta “Latviju jaunatnes” nodaļas vadītājs un 1944. gada jūlijā apcietināts, apsūdzot vācu okupantu atbalstīšanā. Tomēr abus amatus nācās atstāt gan kolēģu sūdzību dēļ, gan arī tādēļ, ka I. Pliesmane savu posteni zaudēja.⁴⁹

Svarīgas funkcijas padomju izglītības sistēmā bija Izglītības ministrijas inspektoriem, kuru pienākums bija sekot līdzī visiem skolu darbības aspektiem. Izglītības ministrijas inspektori bija sava veida auditori, kam bija jāspēj novērtēt budžeta izmantošanu, skolas sanitāro stāvokli, skolotāju kvalifikāciju, mācību priekšmetu mācīšanas metodiku, pionieru un komjauniešu organizāciju darbu un visus citus ar skolas dzīvi saistītos jautājumus. Inspektori veica skolu, bet it īpaši apriņķu/rajonu un pilsētu TIN regulārās pārbaudes, viņu pienākumos ietilpa arī skolu un TIN darba pārbaude ārkārtējos gadījumos, piemēram, ja skolā bija atklāta kāda pretpadomju organizācija.

Principā inspektoriem vajadzēja būt pieredzējušiem pedagogiem ar augstāko pedagoģisko izglītību un ilggadēju pieredzi skolas darbā. Izglītības ministrijas inspektoriem saskaņā ar PSRS TKP 1945. gada lēmumu bija nepieciešams 10 gadu darba stāžs vadošā un pedagoģiskā darbā, bet TIN inspektoriem – 5 gadu stāžs.⁵⁰ Tika atzīts tikai stāžs padomju izglītības sistēmā, tādēļ 1945. gadā Izglītības ministrijas inspektori ar ilggadēju pedagoģiskā darba pieredzi, kā Konstantīns Dukurs (no 1917. gada) un Kārlis Velmers (no 1922. gada), neatbilda šim kritērijam. Pirmais padomju laika izlaidums LPSR augstākajās pedagoģiskajās mācību iestādēs bija tikai 1948. gadā, bet no Padomju Savienības atbraukušo pedagogu bija pārāk maz. Tādu inspektoru, kuros apvienotos visas prasītās īpašības – politiskā lojalitāte, atbilstoša izglītība un pedagoģiskā darba pieredze, bija ļoti maz. 1949. gada septembrī LKP CK ziņojumā Maskavai rakstīja, ka TIN inspektoru apsekojumu kvalitāte ir zema un tie nespēj pienācīgi kontrolēt skolas. No 68 TIN inspektoriem tikai 26 bija augstākā izglītība, pārējie bija beiguši skolotāju institūtu. Partijas biedri un kandidāti bija tikai 21.⁵¹

Labāks stāvoklis bija ar ministrijas inspektoriem. 1953. gadā bija 20 inspektori, no viņiem 17 – ar augstāko izglītību. Tomēr arī viņiem trūka prasībām atbilstoša darba stāža. No inspektoriem ar augstāko izglītību 10 gadu un ilgāks pedagoģiskais stāžs bija sešiem, 5–10 gadi – četriem, bet 1–5 gadi – septiņiem. No atlikušajiem trīs inspektoriem ar nepabeigto augstāko izglītību vienam bija 5–10 gadu stāžs, bet diviem – virs 10 gadiem.⁵² Tādēļ PSRS Ministru padomei tika lūgts samazināt prasīto stāžu visiem inspektoriem līdz 3 gadiem.⁵³

Vēl 1958./1959. mācību gadā no 55 TIN vadītājiem augstākā izglītība bija 39 (71%), no 80 TIN skolu inspektoriem augstākā izglītība bija 74 (92,5%), darba stāžs līdz trim gadiem bija 43 inspektoriem (53,7%), bet 3–5 gadi – 28 inspektoriem (35%).⁵⁴ Tas liecina, ka pat samazinātās prasības bija grūti izpildīt. Šis jautājums sešdesmitajos gados zaudēja aktualitāti, jo pedagogu ar nepieciešamo padomju laika stāžu jau bija pietiekami daudz.

SKOLOTĀJI KĀ SOVETIZĀCIJAS OBJEKTS UN KĀ SOVETIZĀCIJAS AĢENTI

Trūka ne tikai vadošu, bet arī ierindas darbinieku. Tā Ilūkstes apriņķī 1944. gada 15. septembrī no 272 skolotājiem uz to brīdi reģistrēts 71, no kuriem 17 nebija pilnu skolotāja tiesību.⁵⁵

1940./1941. gadā Latvijā bija 9048 skolotāji, bet 1944./1945. mācību gadā viņu skaits bija samazinājies apmēram par trešo daļu (5674 skolotāji).⁵⁶

Latvijas PSR izglītības vadītājiem nācās rēķināties ar realitāti. Daudziem skolotājiem nebija nekādas pedagoģiskās izglītības, 1945./1946. mācību gadā 11% pedagogu nebija vidējās izglītības, dažos apriņķos šis īpatsvars bija daudz augstāks, piemēram, Daugavpils apriņķī – 34 procenti.⁵⁷ Lai gan skolotāju ieplūšana no citām republikām sākās jau 1944.–1945. gadā (piemēram, Daugavpilī 1945. gadā vairāk nekā 20% skolotāju izglītību bija ieguvuši PSRS),⁵⁸ tas bija tikai daļējs problēmas risinājums, jo Krievijas latvieši bija smagi cietuši represijās 1937.–1939. gadā un viņu bija pārāk maz. Skolotāji – nelatvieši valodas neprasmes dēļ nevarēja strādāt skolās ar latviešu mācību valodu (izņemot krievu valodas un literatūras mācīšanu), viņus uzsūca strauji augošais skolu ar krievu mācību valodu tīkls.

Tā kā vietējos skolotājus nebija ar ko aizstāt, pirmajos pēckara gados kadru politika bija relatīvi liberāla. Gatavība sadarboties ar padomju varu tika apsveikta, īpaši, ja skolotājam bija demokrāta vai kreisi noskaņota cilvēka reputācija, taču pietika arī ar to, ka nebija nekādu nopietnu kompromitējošu ziņu. Tomēr skolotāji, kas bija strādājuši vācu okupācijas laikā, vai arī tādi, kas bija iesaistīti politiskās aktivitātēs neatkarīgās Latvijas laikā, nekad nevarēja justies droši. Iepriekš pieminētais J. Graudonis to izbaudīja pilnībā. 1952. gada sākumā viņu atbrīvoja no vēstures skolotāja darba Rīgas 1. Leona Paegles vidusskolā, jo “skolotājs Graudonis marksismu-ļeņinismu pasniedza kā labs metodists, bet idejiskais līmenis – slikts”. Viņu atbrīvoja no darba kā “pilnīgi nepiemērotu padomju skolotāja uzdevumiem”.⁵⁹ Ja pirmskara skolotājiem atļāva strādāt, tad tikai tāpēc, ka nebija, ar ko viņus aizvietot. Tomēr arī tie, kas tika uzskatīti par kreisi noskaņotiem, nevarēja justies droši. Kā 1945. gada novembrī izteicās izglītības tautas komisāra vietnieks Kārlis Ratnieks: “Kas Ulmaņa laikā skaitījās demokrātiski skolotāji, salīdzinot ar Padomju demokrātiju, viņi ir tālu atpakaļ palikuši.”⁶⁰

Kopumā var teikt, ka skolotāji atradās visai sarežģītā stāvoklī, īpaši laukos. No vienas puses, no viņiem pastāvīgi tika pieprasīta politiskas lojalitātes demonstrēšana. No otras puses, viņi bija daļa no vietējās sabiedrības un negribēja zaudēt tās cieņu, turklāt padomju varas prasības ļoti bieži bija konfliktā ar viņu pašu uzskatiem. Dažkārt šīs pretrunas izpaudās ļoti asi, īpaši pēc 1949. gada 25. marta

deportācijas. To atzīmēja arī ideoloģiskie uzraugi, kvalificējot cilvēcisku līdzjūtību kā buržuāzisko uzskatu izpausmi. Kā pilnīgi nepieņemams fakts tika kvalificēts tas, ka atsevišķi Alūksnes, Kuldīgas, Viļakas apriņķa skolu direktori esot organizējuši palīdzību specpārvietotajiem, vākuši naudu, produktus, turklāt iesaistot skolēnus. Alūksnes vidusskolas skolotāja Anerauda sistemātiski sarakstījusies ar izsūtītajiem, klases sapulcēs lasījusi vēstules no viņiem.⁶¹

Pretstatā samērā iecietīgajai attieksmei kara beigās un pirmajos pēckara gados četrdesmito gadu beigās un piecdesmito gadu sākumā ideoloģiskais terors pret skolotājiem ievērojami pastiprinājās. Dažādu represiju kampaņu ietvaros viņu biogrāfijas tika atkal un atkal vētītas, tika vākti kompromitējoši fakti, tenkas utt. Par līmeni, kādā tas notika, liecina 1952. gada janvārī – aprīlī rajonu partijas komiteju un izpildkomiteju sekretāru CK Skolu daļas vadītājai A. Kalnbērziņai piesūtītie to skolotāju, “kuri nebauda politisko uzticamību”, saraksti. Piemēram, Rūjienas rajona sarakstā bija iekļauti 30 cilvēki, pārsvarā tādēļ, ka agrāk sastāvējuši Aizsargu organizācijā, vienkārši kā politiski neuzticami, vecāki izsūtīti u.tml. Jelgavas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētāja B. Bērziņa nosūtītajā sarakstā bija sastopami tādi formulējumi kā “latviešu valodas skolotāja – aizsardze, darbā izpaužas pretpadomju skolotāju linija – vietējais sociālisms” vai arī “II vidusskolas krievu valodas skolotāja iepriekšējos gados apmeklēja baznīcas, darbā atzīmes skolēniem vērtē pēc to sociālo stāvokli”.⁶²

1948. gada oktobrī Maskavā VK(b)P CK bija sasaukusi apspriedi, kurā tika aplūkoti Baltijas republiku tautas izglītības jautājumi. Kā galvenais jautājums bija izvirzīts darbs ar kadriem, tajā skaitā visu to skolotāju pārātestācija, kam nebija PSRS izglītības dokumentu.⁶³ Atestācija bija jāpabeidz līdz 1951. gada 1. augustam. Jāatzīmē, ka atestācija bija jāiziet arī tiem, kas bija beiguši skolotāju institūtus (vidējās pedagoģiskās mācību iestādes) pirmajā padomju gadā. Sākoties karam, viņi nespēja saņemt padomju diplomus, tādēļ tos izsniedza vācu okupācijas varas iestādes. LPSR Izglītības ministrija šos dokumentus neatzina, un tikai 1958. gadā LPSR Ministru padome atļāva izdot šīm personām padomju izglītības dokumentus.⁶⁴

Skolotāju “tīrīšanas” dažviet bija visai vērienīgas. Tā Viļakas LK(b)P apriņķa komitejas plēnumā 1949. gada 14. jūlijā tika atzīmēts, ka 50% skolotāju apriņķī nomainīti ar jauniem kadriem.⁶⁵ 1950. gadā Latvijas PSR Izglītības ministrijas izziņā norādīts: kā “šķiriski sveši un padomju skolas prasībām neatbilstoši” 1948. gadā atbrīvoti no darba – 800, 1949. gadā – 700, 1950. gadā tiks atbrīvoti līdz 400 sko-

lotāju, kopā pēdējos gados atbrīvots no darba līdz 3000 cilvēku.⁶⁶ Citā dokumentā minēts ievērojami mazāks skaitlis – 1945.–1949. gadā no darba atbrīvoti 1500 skolotāji. Savukārt šajā laikā uz skolām nosūtīti 5400 jaunie skolotāji, kas beiguši pedagoģiskās mācību iestādes, t.i., 42% no visu skolotāju skaita.⁶⁷ Tā kā skolotāju skaits bija palielinājies no 8619 1945./1946. mācību gadā līdz 13 952 1950./1951. mācību gadā, tas nozīmē, ka politisku motīvu dēļ nomainīto skolotāju daļu samērā ātri aizstāja ar pedagoģiskajās mācību iestādēs sagatavotiem “padomju” skolotājiem.

Jau pirms skolotāju atestācijas bija sākusies septiņgadīgo skolu direktoru atestācija. 1948. gada decembrī atestāciju jau bija izgājuši 882 septiņgadīgo skolu direktori, no viņiem apstiprināti par direktoriem bija 483, nosacīti atstāts darbā – 181, atbrīvoti no darba – 218 (to skaitā 130 kā “šķiriski naidīgi elementi”).⁶⁸

Lai gan politisko tīrīšanu loma skolotāju kadru nomaiņā nebija noteicošā, tās radīja baiļu atmosfēru, kurā neviens no “vecajiem” pedagogiem nevarēja justies pilnīgi drošs. 1953. gada 22.–23. jūnijā notikušajā LKP CK plēnumā Ministru padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis runāja par “ievērojamā daļā mūsu atbildīgo partijas, padomju un saimniecisko darbinieku valdošām pārmērīgām bailēm no tā saucamajām astēm, no pagātnes ēnām, kas rada pārlietu biklumu un nedrošību tieši latviešu nacionālo kadru izvietojšanā un ļoti sašaurina izmantojamo kadru kontingentu. [...] Aizsargs, mazpulcēns, vanags, skauts, korporelis, leģionārs un tamlīdzīgi vārdi kļuvuši par bubuļiem, kas aizsedz dzīvo cilvēku, viņa būtību...”⁶⁹ Lai gan pēc 1953. gada masveida “pagātnes ēnu” meklēšana tika izbeigta, tomēr tās turpināja ietekmēt daudzu skolotāju dzīvi.

Jāatzīmē gan, ka pirmajos pēckara gados skolotāju trūkuma dēļ prasības pret skolotāju izglītības līmeni un profesionālo kvalifikāciju daudzviet bija ļoti zemas un atestācija tika izmantota, ne tikai lai izrēķinātos ar politiski nevēlamiem cilvēkiem, bet arī lai ieviestu kaut kādu kārtību. Tā 1948. gadā 830 skolotāji tika atbrīvoti no darba neatbilstošas izglītības dēļ.⁷⁰ 1949. gada aprīlī Izglītības ministrijas pavēle uzdeva 1949./1950. mācību gadā atbrīvot no darba visus skolotājus, kam nav pabeigtas vidējās izglītības (izņemot tos, kas sekmīgi mācās neklātienē), kā arī nepieņemt darbā no jauna personas, kam nav pedagoģiskās izglītības. Tāpat skolotājus, kas pārnāca darbā no citu Latvijas reģionu vai citu ministriju skolām, kā arī tos, kas iebrāuca no citām PSRS republikām, drīkstēja pieņemt darbā tikai ar Izglītības ministrijas katrreizēju atļauju.⁷¹

Galvenais instruments “padomju” pedagogu veidošanā bija viņu sagatavošana pedagoģiskajās skolās, skolotāju institūtos un vidusskolu pedagoģiskajās klasēs. Kamēr vēl nebija sagatavots pietiekami daudz jauno skolotāju, pagaidu pasākums bija skolotāju pārkvalifikācija padomju garā. Principā visiem skolotājiem bija jāceļ kvalifikācija – kā minimums Skolotāju kvalifikācijas institūta rīkotajosursos, arī marksisma-ļeņinisma vakara universitātē, partijas vakara skolā, vai arī individuāli apgūstot “VK(b)P vēstures īso kursu” un Staļina “Ļeņinisma jautājumus”. Tiem, kam nebija atbilstošās pedagoģiskās izglītības, tā bija jāiegūst pedagoģisko mācību iestāžu neklātienes nodaļās. Piemēram, 1947. gadā vairāk nekā 7000 pedagogu (no apmēram 12 000) bija piedalījušies dažāda veidaursos, bet 1948. gadā 2689 studēja pedagoģisko mācību iestāžu neklātienes nodaļās.⁷²

1959./1960. mācību gada sākumā Izglītības ministrijas pārziņā esošajās skolās bija 17 729 skolotāji. No viņiem 3767 (21,2%) stāžs bija līdz 5 gadiem. Ar darba stāžu virs 25 gadiem bija tikai 1053 skolotāji (5,9%).⁷³ Jāatzīmē, ka bija palielinājies skolotāju formālais izglītības līmenis. 1948. gada beigās augstākā izglītība bija 13% skolotāju.⁷⁴ 1959./1960. mācību gada sākumā ar augstāko izglītību bija jau gandrīz 33% skolotāju, ar nepabeigtu augstāko izglītību – 30,13%, ar vidējo pedagoģisko izglītību – 31,37% skolotāju.⁷⁵

Tomēr pedagoģiskās izglītības kvalitāte salīdzinājumā ar pirmskara Latvijas laiku bija pazeminājusies. Viens iemesls bija tas, ka pedagoģiskās mācību iestādes “īpašu uzmanību veltīja nākamo skolotāju idejiski politiskajai audzināšanai”,⁷⁶ kas aizņēma būtisku apmācības kursa daļu un notika uz mācību priekšmetu mācīšanas metodiku rēķina. Otrs iemesls bija tas, ka pēc PSRS parauga apmācības laiku pedagoģiskajās mācību iestādēs centās samazināt. Piemēram, skolotāju institūtos pirms kara studentus uzņēma pēc sešgadīgās pamatskolas un apmācības kurss ilga sešus gadus. Pēc kara tika saglabāts sešgadīgais kurss septiņgadīgo skolu absolventiem, taču vēlāk sāka uzņemt tikai vidusskolas beidzējus un apmācības kursu samazināja līdz diviem gadiem. Sešgadīgajā mācību kursā topošie skolotāji apguva priekšmetu pasniegšanas metodiku arī vispārīzglītojošo kursu laikā, bet tagad tas notika vairāk teorētiski.⁷⁷ Jāsaka, ka Izglītības ministrijas amatpersonas apzinājās, ka Latvijas skolotāju sagatavošanas modelis ir labāks par Padomju Savienības modeli, tomēr uzdevums sagatavot pēc iespējas ātrāk maksimāli iespējamo skolotāju skaitu ņēma vīrsroku. Tomēr arī šajā ziņā noteicošais bija Maskavas spiediens pielīdzināt Latvijas pedagoģiskās mācību iestādes PSRS modelim.

Nenoliedzami skolotāju uzvedību un pasaules uzskatu veidoja ne tikai izglītība, bet arī visa vide, kurā notika viņu darbība. Pēckara gadi šajā ziņā bija ļoti būtiski. Latvijas skolotājiem nācās apgūt spēju pielāgoties visnegaidītākajiem ideoloģisko un pedagoģisko nostādņu pavērsieniem. Viena no pirmajām kampaņām šajā virzienā, kas tieši skāra skolotājus, bija kampaņa pret ģenētiku 1948. gadā, kas prasīja ieviest izmaiņas bioloģijas mācīšanās skolās. Ļoti “audzinošs” piemērs pedagogiem bija arī Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums 1951. gada 15. janvārī “Par valodu mācīšanas pārkārtošanu uz biedra Staļina mācības par valodniecību pamatiem”. Tajā bija uzdots “asi nosodīt un atzīt par kaitīgām domas, ka marrisms nav pazīstams mūsu skolotājiem un tāpēc nevarēja ietekmēt valodu mācīšanu Latvijas PSR skolās”.⁷⁸

Tomēr skolotāji nebija tikai sovietizācijas objekts un upuri. Viņi bija arī tās aģenti – kā brīvprātīgi, tā piespiedu kārtā. Īpaši izteikti tas bija laukos, kur skolotāji dažkārt bija vienīgie inteligences pārstāvji. Skolotājiem tika uzlikts par pienākumu lasīt lekcijas par politiskiem tematiem, kalpot par piesēdētājiem tautas tiesās, veikt ateistisko audzināšanu (tajā skaitā raudzīties, lai skolēni neapmeklētu baznīcu), aktīvi piedalīties vēlēšanu kampaņās kā vēlēšanu komisiju locekļiem un aģitatoriem, popularizēt Mičurina, Lisenko un Viljamsa mācību, bet vēlāk – kukurūzas audzēšanu, laukos – arī vadīt kultūras dzīvi. Tāpat skolotājiem bija aktīvi jāveicina lauku kolektīvizācija.

Politiskais un sabiedriskais darbs netika uzskatīts par attaisnojumu tiešo darba pienākumu atstāšanai novārtā. Taču arī šeit skolotājam bija jāsaprot, ka pat ar perfektu sava priekšmeta mācīšanu bija par maz. Skolotāja galvenais uzdevums bija padomju cilvēka audzināšana. Neveiksmes šajā ziņā tika uzskatītas galvenokārt par skolas un skolotāju neprasmes vai neizdarības rezultātu. 1963. gadā žurnālā “Padomju Latvijas Sieviete” aprakstā par kādu lauku skolotāju viņas tikšanās ar bijušo skolnieku tiek rezumēta šādi: “Kas gan iedrošinātos viņai pārvest šo nošķiebušos dzīvi, kas bijusi viņas rokās tikai vienu gadu un ko agrāk un vēlāk veidojušas simtiem ietekmju: ģimene, kaimiņi, nelāgi draugi? Neviens! Un tomēr – tā ir skolotājas pašas nepiekāpīgā, nežēlīgā sirdsapziņa, kas prasa neiespējamo, kas nezina sev attaisnojuma. Skolotājam nedrīkst būt neiespējamā.”⁷⁹

Politiskās vajāšanas radīja atmosfēru, kurā jebkura neordināra viedokļa izteikšana varēja izraisīt nepatīkšanas. Skolotāju pašsajūtu neuzlaboja arī Izglītības ministrijas attieksme pret skolām un

skolotājiem, kas bija izteikti autoritāra. Ministrijas funkcionāru norādījumi skolām bija obligāti, nekādi iebildumi netika ņemti vērā. Būtībā notika negatīvās atlases process, kurā neordinārus pedagogus izglītības sistēma atgrūda, bet vairoja konformistus.

Pēc PSKP 20. kongresa 1956. gadā varam runāt par padomju pedagogijas "islaicīgu siltuma vilni".⁸⁰ Jaunajos apstākļos vismaz daļa skolotāju mēģināja atbrīvoties no konformisma un uzsākt diskusijas par skolai svarīgām problēmām. Piemēram, 1956. gadā laikrakstā "Cīņa" bija publicēta Abrenes rajona skolotāju atklātā vēstule, kurā viens no punktiem bija par mācību grāmatu pārblīvētību un iespēju skolām pašām koriģēt mācību plānus.⁸¹ Tomēr ministrija bija visai imūna pret liberālajām vēsmām un uzskatīja, ka skolām nevar dot tiesības pašām mainīt mācību plānus.

Latvijas PSR 1. skolotāju kongresā 1957. gada aprīlī skolotāji aktīvi apsprieda mācību programmas un metodes, kā arī atļāvās kritizēt ministriju par tās komunikācijas stilu ar skolām. Pēc kongresa ministrijas kolēģija 1957. gada 13. maijā pat pieņēma speciālu lēmumu "Par Latvijas PSR skolotāju kongresā izteiktām kritiskām piezīmēm par Izglītības ministrijas darba stilu", kurā bija ieteikts: "Veicot aktuālu izglītības jautājumu apspriešanu, iecietīgāk uz klausīt skolotāju iebildumus un kritiskās piezīmes."⁸² Vērā ņemams ir arī izglītības ministra V. Samsona izteikums, ka kongresa sagatavošanas periodā "arī latviešu skolu skolotāji bija aktīvi".⁸³ Apspriežot jauno izglītības likumu 1958. gadā, patiešām bija jūtams, ka skolotāji labprātāk izsaka savu viedokli. Tomēr tālākās peripetijas ap izglītības likumu, tāpat tas, kā tika ieviesta politehniskā apmācība, parādīja, ka ne tikai ar skolotāju, bet arī ar izglītības vadītāju viedokli Maskava nerēķinās, un arī Latvijas PSR Izglītības ministrijas darba stils pamatos nemainījās.

SECINĀJUMI

Pirmajā padomju okupācijas gadā Latvijas vispārējās izglītības sistēmas sovetizācija bija virspusēja un nepabeigta. 1944.–1945. gadā to uzsāka faktiski no jauna. 1944.–1964. gadā vispārējās izglītības sistēma Latvijā tika nostādīta uz padomju sliedēm, kas izpaudās gan kā izglītības sistēmas vadības institūciju izveidošana un nostiprināšana, gan arī skolotāju un izglītības vadītāju nomaina ar jauniem pedagogiem, kas bija izskolojušies padomju režīma apstākļos un bija pakļāvīgāki ideoloģiskajām prasībām.

Padomju izglītības sistēmas staļiniskais modelis, kuru sāka ieviest 1944./1945. mācību gadā, bija ilgstošas attīstības rezultāts, un četrdesmitajos–piecdesmitajos gados tas joprojām turpināja veidoties. Staļiniskais modelis izveidojās kā 1918.–1928. gadā pastāvējušās padomju izglītības sistēmas, kas pieļāva lielu pedagoģisko metožu un eksperimentēšanas brīvību, noliegums, tomēr atsevišķus agrākās sistēmas elementus, piemēram, izglītības politehnizāciju, tika mēģināts atkal ieviest piecdesmitajos–sešdesmitajos gados. Staļiniskajā vispārējās izglītības modeli var saskatīt zināmu līdzību ar K. Ulmaņa autoritārā režīma izglītības reformām, un šīs līdzības izrietēja no kopējām Eiropas izglītības sistēmas attīstības tendencēm un no abu režīmu konservatīvisma.

Latvijas PSR izglītības vadības sistēmā pastāvēja sava veida darba dalīšana starp LKP Centrālo komiteju, LPSR Ministru padomi un Izglītības ministriju. Kompartijas CK bija atbildīga par kadru politiku un par PSKP CK direktīvu izpildes kontroli. Republikas Ministru padomes galvenā funkcija bija izglītības iestāžu materiālais nodrošinājums un vietējo izpildkomiteju pārziņā esošo tautas izglītības nodaļu uzraudzība. Izglītības ministrija atbildēja par mācību programmu un plānu pielāgošanu Latvijas apstākļiem, par mācību grāmatu sagatavošanu vai tulkošanu, to satura atbilstību padomju ideoloģijas un pedagoģijas normām, tās inspektori pārraudzīja skolu darbu visos aspektos – arī budžeta izpildīšanas, materiālās bāzes un skolotāju politiskās atbilstības ziņā.

Izglītības sovietizācijā 1944.–1964. gadā būtiska loma bija latviešu izcelsmes vadītājiem un skolotājiem, kas bija ieradušies no Padomju Savienības. Viņi labi zināja padomju skolas modeli, tam izvirzītās prasības, viņu uzdevums bija šo modeli ieviest dzīvē. Būtībā viņi bija galvenie sovietizācijas aģenti. Vietējās izcelsmes izglītības vadītāji pārsvarā bija samērā jauni cilvēki, kas pedagoga karjeru bija sākuši pirmajā okupācijas gadā vai arī neilgi pirms tā. Vietējie pedagogi ar neatkarīgās Latvijas pieredzi visumā nebaudīja uzticību. Viņus izmantoja vadošos amatos tik ilgi, kamēr nebija sagatavoti “padomju” kadri. Padomju režīma prasībām atbilstošu vadītāju un arī skolotāju sagatavošana nenotika ātri. Tikai piecdesmito gadu otrajā pusē tika panākta situācija, kad vairums skolotāju bija beidzis padomju pedagoģiskās mācību iestādes. Pirmajos pēckara gados kā ierindas skolotāju, tā arī vietējā līmeņa izglītības vadītāju trūkums bija tik liels, ka kadru politika bija diezgan pielaidīga, dodot iespēju strādāt visiem, par kuriem nebija izteikti kompromitējošu ziņu. Arī izglītības

cenzs netika ievērots. Tomēr jau kopš 1946. gada, bet visizteiktāk 1948.–1952. gadā izglītības darbinieku rindu “tīrīšanas” politisku motīvu dēļ notika pastāvīgi. “Padomju” pedagogu sagatavošana Latvijas mācību iestādēs ļāva aizpildīt vakantās vietas un nomainīt pedagogus, kam trūka nepieciešamās kvalifikācijas.

Skolotāji bija gan sovetizācijas procesa upuri, gan arī tā aģenti – vieni brīvprātīgi, citi piespiedu kārtā. Padomju skolotāja galvenais uzdevums bija jaunā padomju cilvēka audzināšana, kam bija jāizpaužas gan apmācībā, gan audzināšanas darbā, turklāt skolotājiem bija jābūt arī politiski un sabiedriski aktīviem, īpaši laukos, kur viņi nereti bija vienīgie inteliģences pārstāvji.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Alfrēds Staris, Vladimirs Ūšiņš (2000). *Izglītības un pedagoģijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*. Rīga: Zinātne, 44. lpp.
- ² Jānis Kronlins (1944). *379 dienas: mūsu jaunatnes un skolu liktenis boļševiku varas laikā*. Rīga: Latvju grāmata; Jānis Kronlins (1967). *379 baigā gada dienas: latviešu jaunatnes un tās audzinātāju liktenis Baigajā 1940. un 41. gadā*. [Veiverlija (Aiova)]: Latvju grāmata; Alfrēds Staris (2000). *Skolas un izglītība Rīgā: no sendienām līdz 1944. gadam*. [Lielvārde]: Lielvārds; Iveta Ķestere (2005). *Pedagoģijas vēsture: skola, skolotājs, skolēns*. Rīga: Zvaigzne ABC; Aivars Rubenis (1992). *Latvijas skola laikmeta griežos*. Rīga: Rubenis.
- ³ Zanda Rubene, Iveta Ķestere (2010). Obligātā vidējā izglītība Padomju Latvijā (20. gadsimta 50. gadi – 70. gadi): cerības, realitāte, mūsdienu refleksijas. No: Aida Krūze, Iveta Ķestere (sast.). *Pedagoģijas vēsture: 15 jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums*. Rīga: Raka, 230.–237. lpp.; Aija Ingrīda Abens (2011). *Autoritārisma ietekme uz Latvijas vēstures mācīšanu*. Promocijas darba kopsavilkums doktora zinātniskā grāda iegūšanai pedagoģijā. Rīga: Latvijas Universitāte.
- ⁴ Sk.: Irēna Saleniece (2003). Teachers as the Object and Subject of Sovietization in Latvia: Daugavpils 1944–53. In: Olaf Mertelsmann (ed.). *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*. Tartu: Kleio, pp. 197–205; Irēna Saleniece (2003). Dažu padomju skolu politikas aspektu realizācija Daugavpilī 1944.–1953. gadā. No: *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas. Starptautiskās konferences materiāli, 2000. gada 13.–14. jūnijs, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 299.–310. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.); Geoffrey Swain (2004). *Between Stalin and Hitler: Class War and Race War on the Dvina, 1940–46*. New York: Routledge Courzon, pp. 202–208; Jeremy Smith (2003). Republican Authority and Khrushchev’s Education Reform in Estonia and Latvia, 1958–1959. In: Olaf Mertelsmann (ed.). *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*. Tartu: Kleio, pp. 237–252; Nacionālkomunisms Latvijā un 1959. gada Latvijas PSR izglītības likums [dokumentu publikācija] (2004). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 126.–149. lpp.

- ⁵ Anna Kopeloviča, Leonards Žukovs (2004). *Skolotāju izglītība Latvijā, 1940–2000*. Rīga: RaKa.
- ⁶ Sk., piemēram: A[ntons] Anspaks (2001). Cēsu Skolotāju institūts un latviešu izglītība. No: Anita Šmite (sast.). *Skolotāju izglītība Latvijā: vēsturiskās pieredzes rakstu krājums*. Rīga: RaKa, 148.–154. lpp.; A[usma] Špona (2001). Cēsu Skolotāju institūta nozīme manā dzīvē. No: Turpat, 155.–162. lpp.; *Rīgas 2. vidusskola, 1940–1990*. Rīga: [Rīgas 2. vidusskola], 2005; Aina Ruta Britāne, Agita Veidemane (2006). *Āgenskalna ģimnāzija: Rīgas 5. vidusskola, 2. Rīgas Valsts ģimnāzija*. [Rīga]: Jumava.
- ⁷ Darba skola – 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pirmajā pusē populārs pedagoģijas virziens, kura pārstāvji uzskatīja, ka zināšanu iegūšanas procesu skolā vajag apvienot ar darbu. Viens no virzieniem bija saistīts ar darbības ieviešanu skolās un tās sasaisti ar dažādu mācību priekšmetu apgūšanu. Otrs, mazāk populārs virziens bija saistīts ar ideju, ka skolēnus vajadzētu mērķtiecīgi virzīt uz noteiktu profesionālo zināšanu iegūšanu.
- ⁸ Pedoloģija – virziens pedagoģijas zinātnē, kas balstījās uz pieņēmumu, ka bērna sekmes mācībās nosaka viņa iedzimtība un sociālā vide.
- ⁹ Gail Warshofsky Lapidus (1978). Educational Strategies and Cultural Revolution: The Politics of Soviet Development. In: Sheila Fitzpatrick (ed.). *Cultural Revolution in Russia, 1928–1931*. Bloomington: Indiana University Press, p. 85.
- ¹⁰ Alexander Karp (2010). Reforms and Counter-Reforms: Schools between 1917 and 1950s. In: Alexander Karp, Bruce R. Vogeli (eds.). *Russian Mathematics Education: History and World Significance*. Singapore, Hackensack, NJ, London: World Scientific Publishing, pp. 52–53.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² Vyacheslav Karpov, Elena Lisovskaya (2005). Educational change in time of social revolution: The case of post-Communist Russia in comparative perspective. In: Ben Ekloff, Larry E. Holmes, Vera Kaplan (eds.). *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. London: Frank Cass, p. 33.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Larry E. Holmes (2005). School and schooling under Stalin, 1931–1953. In: Ben Ekloff, Larry E. Holmes, Vera Kaplan (eds.). *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. London: Frank Cass, p. 57.
- ¹⁵ Turpat, 58. lpp.
- ¹⁶ Karp. Reforms and Counter-Reforms: Schools between 1917 and 1950s, p. 54.
- ¹⁷ Holmes. School and schooling under Stalin, 1931–1953, p. 58.
- ¹⁸ 1966. gadā to pārveidoja par PSRS Pedagoģijas zinātņu akadēmiju.
- ¹⁹ Padomju Savienībā zēnu un meiteņu atsevišķa apmācība tika ieviesta septiņgadīgajās skolās un vidusskolās 1943. gadā savienoto republiku galvaspilsētās un lielākajos industriālajos centros. To atcēla 1954. gadā. Latvijā atsevišķās zēnu un meiteņu vidusskolas ieviesa Rīgā un citās lielākajās pilsētās tur, kur tās bija pastāvējušas jau neatkarīgās Latvijas laikā, tomēr telpu trūkuma dēļ šādu skolu bija maz.
- ²⁰ Delbert H. Long, Roberta A. Long (1999). *Education of Teachers in Russia*. Westport, CT: Greenwood Press, pp. 50–51.

- ²¹ Sikāk Ņ. Hruščova izglītības reforma ir aplūkota autores rakstā “Ņ. Hruščova izglītības reformas un vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā”, kas tiks publicēts 2012. gada 19. aprīlī notikušās starptautiskās zinātniskās konferences “Baltijas valstis PSRS sastāvā: no poststaļinisma līdz pārbūvei. 1953–1990” materiālu krājumā.
- ²² Staris, Ūsiņš. *Izglītības un pedagoģijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*, 44. lpp.
- ²³ Turpat, 47. lpp.
- ²⁴ Staņislava Marsone, Iveta Ķestere (2010). Reformpedagoģijas attīstība Latvijā Eiropas reformpedagogu kustības kontekstā (20. gs. 20.–30. gadi). No: Aida Krūze, Iveta Ķestere (sast.). *Pedagoģijas vēsture: 15 jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums*. Rīga: Raka, 135. lpp. Sikāk par reformpedagoģiju Latvijā sk.: Ķestere. *Pedagoģijas vēsture: Skola, skolotājs, skolēns*, 75.–87. lpp.
- ²⁵ Rubenis. *Latvijas skola laikmeta griežos*, 216. lpp.
- ²⁶ Deniss Hanovs, Valdis Tēraudkalns (2012). *Laiks, telpa, vadonis: autoritārisma kultūra Latvijā. 1939–1940*. Rīga: Zinātne, 120. lpp.
- ²⁷ Turpat, 116. lpp.
- ²⁸ Arveds Švābe, Aleksandrs Būmanis, Kārlis Dišlērs (red.) (1934–1935). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 11. sēj. Rīga, 20887.–20889. sl.
- ²⁹ H. Kreicers (1939). Daži ierosinājumi pamatskolu programmu pārkārtošanā. *Latvijas Skola*, 2 (augusti), 203. lpp.
- ³⁰ Staris, Ūsiņš. *Izglītības un pedagoģijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*, 39. lpp.
- ³¹ Turpat, 43. lpp.
- ³² Turpat.
- ³³ Sk.: J. Celms (1939). Dažas piezīmes par latviešu lasāmo grāmatu (sakarā ar jaunās lasāmās grāmatas iznākšanu). *Latvijas Skola*, 6, 571.–585. lpp.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Staris, Ūsiņš. *Izglītības un pedagoģijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*, 24. lpp.
- ³⁶ Abens. *Autoritārisma ietekme uz Latvijas vēstures mācīšanu*, 18. lpp.
- ³⁷ Kronlins. *379 beigā gada dienas: latviešu jaunatnes un tās audzinātāju liktenis Baigajā 1940. un 41. gadā*, 20.–22. lpp.
- ³⁸ I. Sedleniece (1970). Vispārējā obligātā izglītība. No: *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 3. sēj. Rīga: Zinātne, 706. lpp.
- ³⁹ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 158, vispārējā, 27.12.1949. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), 700–4–22, 108. lp.
- ⁴⁰ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 113, vispārējā, 23.09.1950. un Nr. 137, vispārējā, 14.11.1950. LVA, 700–4–29, 33., 89. lp.
- ⁴¹ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 40, vispārīgā, 09.04.1947. LVA, 700–4–12, 73. lp.
- ⁴² PSRS Satiksmes ministrijas Mācību iestāžu galvenās pārvaldes, LPSR Izglītības ministrijas un Latvijas dzelzceļa priekšnieka N. K. Krasnobajeva sarakste 31.01.1958., 28.02.1958., 24.02.1958., 26.03.1958. Latvijas dzelzceļnieku arodbiedrības prezidija lēmums 14.03.1958. LVA, 700–5–524, 1., 2., 4., 5. lp.
- ⁴³ Līdz 1952. gadam Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija – LK(b)P.
- ⁴⁴ Jūlijs Lācis miris 1941. gada 15. decembrī ieslodzījumā Astrahaņas apgabalā.

- ⁴⁵ LK(b)P CK biroja protokols Nr. 23, 24.03.1941. LVA, PA-101-1-20, 89. lp.
- ⁴⁶ LVA, PA-15500-2-2111, 4. lp.
- ⁴⁷ Alfrēds Staris (1987). Komunistiskās audzināšanas darba sākums Latvijas PSR skolās 1940./41. mācību gadā. No: *Mācību un audzināšanas satura attīstības galvenās tendences Latvijas PSR vispārīzglētojošajā skolā. Zinātniskie raksti*. Rīga: Latvijas PSR Izglītības ministrija, 9. lpp.
- ⁴⁸ LVA, PA-15500-1-2149.
- ⁴⁹ Jānis Graudonis (2008). *Mana dzīve atmiņu gaismā. Arheologa dzīvesstāsts*. Rīga: Zinātne, 58.–62. lpp.
- ⁵⁰ Izglītības ministrijas sastādītais LPSR Ministru padomes vēstules projekts PSRS Ministru padomei 30.05.1953. LVA, 700-5-308, 4.–5. lp.
- ⁵¹ Informācija VK(b)P CK Propagandas un aģitācijas nodaļas Skolu sektoram 19.09.1949. par Latvijas PSR skolu darbu 1948./49. mācību gadā. LVA, PA-101-12-74, 62. lp.
- ⁵² Izglītības ministrijas Skolu pārvaldes priekšnieka A. Kastrona izziņa 17.06.1953. par IM skolu inspektoru izglītību un darba stāžu. LVA, 700-5-308, 24. lp.
- ⁵³ Izglītības ministrijas sastādītais LPSR Ministru padomes vēstules projekts PSRS Ministru padomei 30.05.1953. LVA, 700-5-308, 4.–5. lp.
- ⁵⁴ Izglītības ministrijas skolu darba pārskats 1958./59. mācību gadā. LVA, 700-5-502, 63. lp.
- ⁵⁵ Ilūkstes apriņķa komitejas sekretāra Gintera ziņojums par Ilūkstes apriņķī veikto darbu pēc tā atbrīvošanas no vācu iebrucējiem, 15.09.1944. LVA, PA-117-3-3, 2. lp.
- ⁵⁶ Izglītības ministrijas izziņa LKP CK, 18.01.1949. LVA, 700-5-88, 18. lp.
- ⁵⁷ Kopeloviča, Žukovs. *Skolotāju izglītība Latvijā, 1940–2000*, 31. lpp.
- ⁵⁸ Irena Saleniece (2003). Sotsial'nii portret uchitelei Daugavpilsa v 1945 godu. No: *Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII Zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture*. VI sēj., II daļa. Daugavpils: Daugavpils Universitātes izdevniecība Saule, 41. lpp.
- ⁵⁹ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols 24.01.1952. LVA, 700-4-41, 31. lp.
- ⁶⁰ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols 15.11.1945. LVA, 700-4-6, 49. lp.
- ⁶¹ Informācija VK(b)P CK Propagandas un aģitācijas nodaļas Skolu sektoram 19.09.1949. par Latvijas PSR skolu darbu 1948./49. mācību gadā. LVA, PA-101-12-74, 60. lp.
- ⁶² LVA, PA-101-15-82, 1.–5. lp. Saglabāta oriģinālā rakstība.
- ⁶³ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols 15.11.1948. LVA, 700-4-18, 123. lp.
- ⁶⁴ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 83, vispārīgā, 17.04.1958. LVA, 700-4-71, 96. lp.
- ⁶⁵ LVA, PA-112-6-2, 59. lp.
- ⁶⁶ Izziņa par darbu ar kadriem Izglītības ministrijā, 08.1950. LVA, 700-5-130, 19. lp.
- ⁶⁷ Central'nii Komitet VKP(b). Zaveduiushchemu otdelom shkol tovarishchu Ziminu P. V. Informatsija o gotovnosti shkol Ministerstva prosveshcheniia Latviiskoi respubliki k novomu 1951–52 uchebnomu godu. LVA, PA-101-12-74, 59. lp.

- ⁶⁸ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols 27.12.1948. *LVA*, 700–4–18, 167. lp.
- ⁶⁹ Irēne Šneidere (atb. red.) (2001). *Latvija padomju režīma varā. 1945–1986. Dokumentu krājums*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 194. lpp.
- ⁷⁰ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols 27.12.1948. *LVA*, 700–4–18, 167. lp.
- ⁷¹ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 46, vispārīgā, 26.04.1949. *LVA*, 700–4–21, 109. lp.
- ⁷² Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums par pasākumiem skolotāju politiskās un lietiskās kvalifikācijas celšanā 1948./49. mācību gadā, 24.05.1948. *LVA*, 700–4–18, 67. lp.
- ⁷³ Kopeloviča, Žukovs. *Skolotāju izglītība Latvijā, 1940–2000*, 56. lpp.
- ⁷⁴ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols 27.12.1948. *LVA*, 700–4–18, 167. lp.
- ⁷⁵ Kopeloviča, Žukovs. *Skolotāju izglītība Latvijā, 1940–2000*, 56. lpp.
- ⁷⁶ R. Miķelsons (1968). Pedagoģiskā izglītība. No: *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 757. lpp.
- ⁷⁷ Špona. Cēsu Skolotāju institūta nozīme manā dzīvē, 155.–156. lpp.
- ⁷⁸ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums 15.01.1951. *LVA*, 700–4–35, 7. lp.
- ⁷⁹ G. Strautmane (1963). Skolotāja. *Padomju Latvijas Sieviete*, 9 (133), 1. lpp.
- ⁸⁰ Loran Kummel (2003). Obrazovanie v epokhu Khrushcheva: ottepel' v pedagogike? Neprikosnovennii zapas, Nr. 2 (28). Pieejams: http://magazines.russ.ru/nz/2003/2/kumel.html#_ftn8 (skatīts 20.06.2012.).
- ⁸¹ Izglītības ministrijas kolēģijas protokols 10.09.1956. *LVA*, 700–4–61, 97. lp.
- ⁸² Izglītības ministrijas kolēģijas protokols 13.05.1957. *LVA*, 700–4–68, 71. lp.
- ⁸³ Turpat, 67. lp.

SOVIETISATION OF GENERAL EDUCATION IN LATVIA: HISTORICAL CONTEXT, INSTITUTIONAL MANAGEMENT SYSTEM AND HUMAN RESOURCES POLICY (1944–1964)

Daina Bleiere

Dr. hist., leading researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia, Assoc. Professor of the Political Science Chair at the Riga Stradiņš University.

Research interests: 20th century history of Latvia, influence of the Soviet regime on the society of Latvia.

E-mail: daina.bleiere@rsu.lv

In the article the sovietisation of general education is understood as transforming the education system according to the Soviet model. 1944–1964 was a period, when transformation of all the main components of general education

in Latvia according to the requirements of the Soviet system was achieved. It took place on the background of general education system reforms carried out in the USSR, and the heritage of the independent Republic of Latvia also played a significant role in the changes of the Latvian education system. The aspects of the historical development of both the Soviet school model and the one of independent Latvia, which influenced the sovietisation of education in Latvia; transformation of education management institutional structure according to the Soviet model; policy related to leading human resources; and selection and education of “Soviet” teachers are the issues being reviewed in the article.

Key words: sovietisation, general education, Soviet school model.

Summary

The sovietisation of general education was a process of transforming the education system according to the Soviet model, which included not only ideological aspects of education, but also organisation and management systems of the field; changing curriculum content and educational work according to the Soviet model, as well as forming a new type of educators, i.e. the so-called Soviet educators. Development of general primary and secondary educational establishments has been analysed in the article. Issues related to specialised schools (schools for children with special needs), vocational schools and secondary schools with industrial specialisation are not reviewed.

In trying to define the essence of the sovietisation of general education, one has to consider the goals set to schools by the Soviet regime. One of the tasks was to inculcate qualities and provide knowledge necessary for people living in the modern society: discipline, punctuality, orderliness and sufficient amount of knowledge so that one could choose and acquire profession. In general it did not differ from 20th century tasks being solved by schools in the Western society, including schools in Latvia till 1940. The second task that was of vital importance for schools in all the modern countries, also in independent Latvia, was educating a conscientious and patriotic citizens of the state.

Specifics of the Soviet school was defined by the fact that a system of ideological values, which were the subject of education, was opposed to the “bourgeois” one and any heritage of pre-Soviet schools system both in the sense of values and pedagogical methods was denied. The main task and responsibility of a school was to form new Soviet personality, “builders of Communism”, namely persons with firmly rooted trust in the ideas of Communism, Soviet patriotism (i.e. loyalty to the Soviet state as to the best political and social organisation form of the society) and collectivism. The task of the Soviet patriotism and collectivism was to achieve situation, where youngsters would wittingly perceive state interests prior to personal ones. Soviet educators divided

education methods in two parts: teaching and educating. Not only educational, but also all the learning process in the Soviet Union had to be subjected to acquiring a system of the Soviet values. Of course, in order to achieve it, emphasis was laid on the humanitarian subjects, namely history, geography and literature. However, also all the other subjects, including mathematics and natural sciences, had to be connected to the implementation of the above-mentioned task at least in their theoretical part. During the first year of the Soviet occupation, the sovietisation of the general education system of Latvia was superficial and incomplete. During 1944–1945 it was started again, actually from the beginning. Between 1944 and 1964 general education system in Latvia was put on the Soviet track, and it was manifested both in forming and strengthening management institutions of education system and replacing teachers and education managers with new educators, who had acquired education in the conditions of the Soviet regime and were more amenable to ideological demands.

The Stalinist model of the Soviet education system, the introduction of which was started in the academic year of 1944/45, was a result of a long-term development, and its formation continued in the 40s and 50s. The Stalinist model was formed as a denial of the Soviet education system, which existed between 1918–1928 and allowed a huge variety of pedagogical methods and freedom of experimenting. However, there were attempts to introduce once again several elements of the former system, for instance, polytechnisation of education in the 50s and 60s. Certain similarities in the Stalin general education model and education reforms of Kārlis Ulmanis authoritarian regime can be observed. These similarities were a result of common development tendencies of the European education system and conservative approach of both regimes.

A certain work division among the Central Committee of the Communist Party of Latvia (CPL), the Council of Ministers of the LSSR and the Ministry of Education existed in the education management system of the Latvian SSR. The CC of the CPL was responsible for human resources policy and control over the implementation of the CPSU CC directives. The main function of the Council of Ministers of the LSSR was to undertake responsibility for material provision and management of public education departments of the local executive committees. The Ministry of Education was in charge for adjusting curriculum and plans to circumstances of Latvia, as well as for preparation or translation of text-books and compliance of their contents to the norms of the Soviet ideology and pedagogy. Inspectors of the Ministry supervised all the aspects of school work, i.e. budget implementation, material basis and teachers' political conformity.

During 1944–1964 leaders and teachers of the Latvian origin, who came from the Soviet Union, played a significant role in the sovietisation of education. They knew well the Soviet school model, its requirements, and their task was to implement this model in life. In fact they

were the main agents of the sovietisation. Education managers of local origin mostly were rather young people, who had started their career as educators during the first year of occupation or shortly before it. Local educators with experience obtained in independent Latvia were not trusted in general. They were kept in the leading positions only till the “Soviet” human resources were prepared. Training of leaders and teachers, who would comply with requirements of the Soviet regime, did not happen quickly. Only in the 2nd half of the 50s a situation, where most of the teachers were graduates of the Soviet pedagogical educational establishments, was achieved. During the first post-war years lack of both ordinary teachers and local level education managers was so big that human resources policy was rather mild, giving work opportunities to everyone with no compromising information in their biography. Education qualification was not observed either. However, starting from 1946, but mostly between 1948 and 1952, political purges in the educational staff were carried out on a regular basis. Training of the “Soviet” educators in the Latvian educational establishments gave an opportunity to fill up vacancies and replace educators who did not have the necessary qualifications.

Teachers were both victims of the sovietisation process and its agents, some of them voluntary, and others forced. The main task of the Soviet teacher was to educate new Soviet personality, which had to be reflected both in teaching and educating. In addition, teachers had to be politically and socially active, especially in the countryside, where often they were the only representatives of intelligentsia.

Iesniegts 28.11.2012.

VĒSTURES AVOTI

GUNĀRS VEISBERGS (1922–2012) UN VIŅA ATMIŅAS PAR NEVEIKSMĪGO BĒGŠANAS MĒĢINĀJUMU NO VENTSPILS UZ ZVIEDRIJU 1945. GADA 8. MAIJĀ

Nacistiskās Vācijas kapitulācijas dienā 1945. gada 8. maijā Ventspils pilsētas komandants tikai pēc ilgas vilcināšanās pēdīgi tomēr deva oficiālu atļauju izbraukt uz Zviedriju visiem, kuri to vēlējās. Lielākajai daļai latviešu bēgļu aizkavētā izbraukšana no Ventspils ostas vēlāk izrādījās liktenīga, jo tikai daži peldlīdzekļi sasniedza Gotlandes krastus, bet pārējos Baltijas jūrā aizturēja padomju kara flotes patruļkuteri. Viena daļa aizturēto tika nogādāta Klaipēdā (Lietuva), bet otra – atgriezta atpakaļ Ventspilī.

Daudzi līdz Zviedrijai veiksmīgi nokļuvušie bēgļi vēlāk emigrācijā publicēja savus atmiņu stāstījumus par piedzīvojumiem brauciena laikā.¹ Gotlandi toreiz nespēja sasniegt vairāki simti bēgļu, taču, protams, līdz pat 20. gadsimta 80. gadu beigām Latvijā viņiem nebija iespējams atklāti dalīties šādās atmiņās. Diemžēl arī pēdējos pārdesmit gados publicētas vien dažu to cilvēku liecības (Jānis Veide,² Arvīds Ludevīks,³ Ieva Cimermane⁴ u.c.), kuri 1945. gada 8. maijā piedalījās šajā neveiksmīgajā bēgšanas mēģinājumā un vēlāk bija spiesti atgriezties atpakaļ. Tāpēc īpaši vērtīgs ir vēl viena tā laika notikumu aculiecinieka rīdzinieka Gunāra Veisberga (20.01.1922.–08.01.2012.) stāsts, kas papildina agrāk klajā nākušo atmiņu klāstu.

2000. gada 28. jūnijā un 2003. gada 16. jūnijā G. Veisbergs tikās ar mani Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtā Rīgā, Akadēmijas laukumā 1, un pastāstīja par savu kādreizējo neveiksmīgo bēgšanu uz Zviedriju. Pirmais G. Veisberga stāstījums 2000. gadā bija informatīvi konspektīvs un vēlāk daudz plašākā apjomā tika izklāstīts 2003. gadā sniegtajās atmiņās, tādēļ publicēšanas ērtību nolūkā abi teksti ir apvienoti vienā. Neliels fragments no G. Veisberga liecībām iepriekš ticis izmantots manā referātā “Kurzemes bēgļu laivas uz Zviedriju 1944./45. gadā”, kas nolasīts 2005. gada 14. aprīlī Liepājā starptautiskajā konferencē “Otrā pasaules kara beigas Kurzēmē – zināmais, aizmirstais, pētāmais”. Referāts pēc tam tika publicēts arī presē.⁵

Gunārs Veisbergs dzimis 1922. gada 20. janvārī Rīgā. Viņa tēvs Andrejs Veisbergs (20.02.1885.–15.04.1961.) bija Valsts kontroles ierēdnis, bet māte Marta Alvīne Veisberga, dzimusi Liepa (19.08.1891.–08.05.1972.), strādāja par bērnu ārsti. Neatļaidīgā darbā iegūtā turība ļāva G. Veisberga vecākiem 1937. gadā uzcelt Rīgā Mazajā Nometņū ielā netālu no krustojuma ar Pārslas ielu māju, kas kļuva par viņu dzīves lolojumu.⁶ Kara laikā G. Veisbergs absolvēja Āgenskalnā ģimnāziju⁷ un vēlāk iestājās Konservatorijā. Viens no iestāšanās augstskolā iemesliem bija nevēlēšanās dienēt vācu armijā, taču muzikālas nodarbības viņam arī vienmēr bija patikušas. 1944. gada rudenī līdz ar frontes tuvošanos Rīgai G. Veisbergs nonāca Kurzemē, kur plānoja un mēģināja bēgt uz Gotlandi.

Pēc kara viņam izdevās atgriezties Rīgā un uzsākt studijas Latvijas Valsts universitātes Inženierzinātņu fakultātē, kur G. Veisbergs arī satika savu nākamo sievu Olitu Grosu (1923). Viņu laulībā piedzima divi dēli: Guntis (1952) un Andrejs (1960). Pēc augstskolas beigšanas G. Veisbergs vispirms strādāja par inženieri, vēlāk vadīja Valsts plāna komitejas uzraudzītus celtniecības darbus un ar prieku piedalījās Rundāles pils atjaunošanā. Pēc aiziešanas pensijā viņš turpināja aktīvi darboties projektēšanas institūtos “Laukuprojekts” un “Agroprojekts”, kā arī Mencendorfa muzejā.

Pēc savas ievirzes G. Veisbergs bija mehāniķis meistarotājs. Viņš pats uzcēla vasarnīcu Rīgas rajona Garciemā, audzēja puķes un vecumdienās nodarbojās ar biškopību.

G. Veisbergs nomira 2012. gada 8. janvārī Rīgā īsi pirms savas 90 gadu jubilejas.

G. Veisberga dzīves un darba gājumu izdevās apkopot, pateicoties viņa dēlam Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesoram Dr. habil. philol. Andrejam Veisbergam. Publikāciju bagātīgi ilustrē A. Veisberga atvēlētās fotogrāfijas un 20. gadsimta 40. gadu privātie dokumenti no viņa dzimtas arhīva.

Iepazīnies ar publicēšanai sagatavotajām G. Veisberga atmiņām, A. Veisbergs atcerējās vēl pāris viņa tēva stāstīto epizožu saistībā ar 1944.–1945. gada notikumiem.

Atrodoties Kurzemē, G. Veisbergs samērā bieži tikās ar Pēteri Pētersonu (24.05.1923.–09.10.1998.), kurš arī, kā toreiz teica, “skatījās uz Zviedrijas pusi”. Pēc kara viņi turpināja sasveicināties, satiekoties uz ielas, taču acīmredzot tuvāk runāties vairs nevēlējās, jo tēma par bēgšanu uz Zviedriju padomju laikos bija politiski pārāk “slidena”.

Tūlīt pēc padomju karaspēka ienākšanas Ventspilī 1945. gada maijā G. Veisbergs pārpeldēja kanālu, kura otrā krastā atradās notriekta vācu lidmašīna, noskrūvēja tai elektromotoru un tad pārpeldēja ar to atpakaļ. Elektromotors bija varen smaga ierīce. Veisbergu ģimenei tas Rīgā vēl ilgus gadus atradās mājās un tika izmantots praktiskiem nolūkiem.

GUNĀRA VEISBERGA ATMIŅAS

“Esmu dzimis 1922. gadā.

Mūsu ģimenei Rīgā piederēja divstāvu koka māja pie Pārslas ielas tramvaja pieturas. Braucot no centra, māja atrodas labajā pusē un tagad [2003. gadā] nokrāsota spilgti dzeltenā krāsā. Man kara laikā bija baltā biļete tuberkulozes nūjiņu dēļ, tāpēc nebija jādienē vācu armijā. Protams, palīdzēja arī tas, ka mana māte Marta Veisberga bija ārste. Rīgā, Mārupes ielas un Āgenskalna tirgus stūrī, kādas mājas pirmajā stāvā mūsu ģimenes paņīnam – gaļas tirgotājam Feizakam bija skārnis.

1944. gadā mēs ar māti kopā ar Feizakiem kravās mašīnā no Rīgas devāmies uz Kurzemi, bet tēvs palika Rīgā. Mēs aizbraucām līdz Kuldīgai, kur apmetāmies pie Feizaka paņīnas mežziņa Krastiņa. Krastiņam divi dēli bija iestājušies “Jagdverband” (viens bija vārdā Ziedonis), bet viens vārdā Tālrīts – leģionā. Feizaki ar vilcienu aizbrauca uz Liepāju, bet pēc tam laikam nokļuva Vācijā, vismaz es par viņiem vairāk neko neesmu dzirdējis. Pēc Feizaku aizbraukšanas Kuldīgā palika viņu smagā gaļas vedamā mašīna, ar kuru es kopā ar citiem aizbraucu uz Ventspili, kur mēs nodibinājām sakarus ar t.s. Zviedrijas braucējiem.⁸ Pulkvedis Jēkabs Alberts⁹ paņēma minēto smago mašīnu un solīja sagādāt vietu kādā bēgļu laivā, bet tas tā arī nenotika. Līdz kapitulācijai es atrados netālu no Ēdoles.

Vācijas kapitulācijas dienā mēs kopā ar māti ar mazo “bānīti” aizbraucām uz Ventspili un aizgājām uz ostmalu. Ieraudzījām kādā laivā Valdemāru Ģinteru,¹⁰ kurš aicināja arī mūs laivā, bet māte sacīja, ka mums nav līdz čemodānu, tāpēc jāaiziet pēc tiem uz pilsētu. V. Ģinters atbildēja, ka viņi tik ilgi nevarot gaidīt. Kad mēs ar māti atgriezāmies ostmalā ar čemodāniem, V. Ģintera laiva jau bija aizbraukusi. Mana māte pazina V. Ģinteru un Jāni Balodi.¹¹

Vakarā ostmalā viss gāja pa gaisu. Ostā bija haoss. Vācu armija plēsās un ņēmās. Ar vieglajām mašīnām bija sabraukuši vācu virsnieki, kuri sēdās kuģos. Vietējie iedzīvotāji savukārt izlaupīja vāciešu atstātās mašīnas un pēc tam vēl ilgi tirgojās ar tajās iegūtajām lietām. Pretējā pusē kanālam ūdenī uz vēdera stāvēja vācu hidroplāns, kas tā arī ūdenī palika, jo nevarēja pacelties gaisā. Hidroplānu laikam krievi bija sašāvuši.

Mēs ar māti uzkāpām uz kuģa “Strēlnieks”. Bija notikusi sabotāža, un kuģa motors nedarbojās, tāpēc otrs kuģis “Rota” to paņēma trosē. Uz “Strēlnieka” bija sakāpis ap 200 cilvēku, uz “Rotas” – vēl vairāk. Cilvēki uz “Strēlnieka” satupās – citi uz klāja,

citi lejā. Pūta dūšīgs vējš. Braucām visu nakti. No rīta virs kuģiem riņķoja padomju “kukuruzņiks”,¹² bet pēc tam parādījās ātrlaivas. No “Rotas” cilvēkus pārsēdināja uz ātrlaivām, bet pēc tam pasažierus no “Strēlnieka” pārsēdināja uz “Rotas”, jo pašu “Strēlnieku” padomju ātrlaivas jūrā uzspridzināja un nogremdēja. Uz ātrlaivām pārsēdinātos cilvēkus aizveda uz Klaipēdu. Padomju ātrlaivas lika “Rotai” atgriezties Ventspilī, bet pašas aizbrauca. Padomju pārstāvji jūrā visiem atņēma pasēs. Man bija divas pasēs, tāpēc atdevu tikai vienu, bet otru paturēju. Abas pasēs bija uz mana īstā vārda. Uz kuģa bija runāšana, vai klausīt dotajai pavēlei, jo ātrlaivu tuvumā vairāk nebija, tomēr kapteinis¹³ neuzdrošinājās neklausīt un atgriezās Ventspilī. “Rota” peldot grima arvien dziļāk ūdenī, un, atgriežoties Ventspilī, tai ūdens bija jau līdz bortiem. Vēlāk “Rota” strādāja Ventspils ostā.

No man pazīstamajiem cilvēkiem, kuri bija uz “Strēlnieka” un “Rotas”, neviens pēc kara arestēts netika. Uz “Strēlnieka” brauca Pumpuru ģimene, kura dzīvoja Ventspilī, Saules ielā. Uz “Rotas” savukārt pazinu savu klasesbiedreni, vārdā Ilga, ar kuru, izbraucot no Ventspils, es sasveicinājos, mājot ar roku. Viņa nokļuva Klaipēdā, bet pēc tam tika palaista mājās. Tagad [2003. gadā] Ilga jau ir mirusi.

1945. gada 8. maijā arī profesors Vilis Skārds¹⁴ neveiksmīgi mēģināja ar “Strēlnieku” vai “Rotu” aizbēgt no Ventspils uz Zviedriju.

Kad “Rota” atgriezās Ventspilī, tur nebija nekādas varas, un visi atbraucēji izklīda. Padomju vara nodibinājās pēc trīs–četrām dienām, un tad sākās reģistrācija. Es Ventspilī legalizējos, iestājos darbā, vēlāk atgriezos Rīgā un iestājos Latvijas Valsts universitātē. Vienreiz pie LVU specdaļas ieraudzīju pulkvedi J. Albertu.

Rīgā es atgriezos no Ventspils ar lidmašīnu. Vienu dienu Ventspilī izlasīju paziņojumu, ka uzsākta gaisa satiksme starp Rīgu un Ventspilī. Nopirku biļeti un norādītajā dienā ierados Ventspils lidlaukā, kurā bija neliela būda. Tajā atradās lidlauka darbinieks – vīrs ar vienu kāju, kurš apstiprināja, ka lidmašīna būšot. No Rīgas ar pasta saiņiem ieradās “kukuruzņiks”. Bez manis lidlaukā bija ieradusies vēl viena jauna skaista meitene. Pilots izsvieda pasta saiņus un sacīja, ka viņam lidmašīnā ir tikai viena vieta, bet pēc tam atmeta ar roku, iesēdināja lidmašīnā gan mani, gan man klēpī meiteni un lidoja atpakaļ uz Rīgu.”

Atmiņas publicēšanai sagatavojis un komentējis
Dzintars Ērglis

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- 1 Osvalds Freivalds, E. Alksnis (1956). *Latviešu kaŗavīru traģēdija Zviedrijā*. Kopenhāgena: Imanta, 47.–51. lpp.; Valentine Lasmane (sast.) (1993). *Pāri jūrai 1944./45. g.* Stokholma: Memento Latvija, 235.–241. lpp.; u.c.
- 2 Tālivaldis Vilciņš (1995). [Jānis Veide] Partizāna dienasgrāmata. Ceļā uz Gotlandi. *Latvijas Arhīvi*, 1, 83.–86. lpp.
- 3 Pēdējais reiss. Glābšanas kuģa Rota kapteiņa tālbraucēja kapteiņa Arvīda Ludevika stāsts. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 08.05.1996, 3. lpp.
- 4 Ieva Cimermane (1997). Par maniem vecākiem. No: Andris Caune (red.). *Arheologi Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962): Biobibliogrāfija, vēstules, laikabiedru atmiņas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 83. lpp.
- 5 Dzintars Ērglis (2005). Kurzemes bēgļu laivas uz Zviedriju. *Kurzemes Vārds*, 09.05.2005, 6. lpp.
- 6 Kopš 1937. gada Veisbergu ģimenei piederēja māja Āgenskalnā, Mazajā Nometņū ielā 55, kurai līdz māju numuru maiņai šajā ielā 1938. gadā adrese bija Mazā Nometņu iela 37. Pirms tam Veisbergi līdz 1937. gada februārim dzīvoja Rīgā, Mārupes ielā 2–5/7, bet vēl agrāk: Rīgā, Matīsa ielā 43–3, Rīgā, Marijas ielā 56/58–9, Rīgas apr. Salas pag., Rīgas Jūrmalā, Majoros un citur. (*Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 2942. f. (Rīgas pilsētas un apriņķa mājas grāmatas (arhīva kolekcija)), 1. apr., 8955. l., 119., 120., 239.–242. lp.; LVVA, 2942–1–10416, 8., 9. lp.; LVVA, 2996. f. (Rīgas prefektūras pasu lietu kolekcija), 4. apr., 4759. l., 1. lp.; LVVA, 2996–20–11564, 1. lp.; LVVA, 2996–20–11565, 1. lp.).
- 7 Tagadējā Rīgas valsts vācu ģimnāzija Rīgā, Āgenskalna ielā 21a, kura 20. gs. 30. gados saucās 2. Rīgas valsts ģimnāzija, bet 1940. gada septembrī tika pārdēvēta par Rīgas 5. vidusskolu.
- 8 Domāti 1943. gada 13. augustā dibinātās nacionālās pretošanās kustības organizācijas “Latvijas Centrālā padome” (LCP) dalībnieki, kuri kopš 1944. gada organizēja bēgļu laivu satiksmi no Kurzemes piekrastes uz Gotlandes salu un tautā tika saukti par “Zviedrijas braucējiem”.
- 9 Jēkabs Gustavs Alberts (07.11.1894.–25.07.1952.) – kopš 1939. gada Latvijas armijas pulkvedis-leitnants. LCP dalībnieks. Pēc kara sadarbojās ar padomju represīvajiem orgāniem.
- 10 Valdemārs Ģinters (27.11.1899.–24.07.1979.) – ievērojams arheologs, no 1934. līdz 1944. gadam Valsts vēsturiskā muzeja direktors. LCP dalībnieks, vadīja Ventspilī organizācijas darbību t.s. Kurzemes katla periodā. 1945. gada 8. maijā ar laivu “Līga” aizbēga no Ventspils uz Zviedriju, kur dzīvoja līdz mūža beigām. (V. Ģintera atmiņas par bēgšanu 1945. gada 8. maijā uz Gotlandi ir informatīvi bagātas, jo tās publicētas no viņa dienasgrāmatas, sk.: Valdemārs Ģinters (2000). *Dienasgrāmata*. No: *Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979)*. Rīga: NIMS, 15.–16. lpp. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 7: Arheoloģija un antropoloģija).)
- 11 Jānis Balodis (20.02.1881.–08.08.1965.) – Atbrīvošanas kara laikā Latvijas armijas virspavēlnieks, kopš 1920. gada Latvijas armijas ģenerālis. 1925.–1934. gadā Saeimas deputāts, 1931.–1940. gadā Latvijas Republikas kara ministrs. No 1940. līdz 1956. gadam atradās dažādās padomju ieslodzījuma vietās.

- ¹² “Kukuruzņiks” – neliela izmēra padomju lidmašīna (divplāksnis). Otrā pasaules kara laikā gan šāda tipa lidmašīnas sauca par “tihohodiem”. Nosaukumu “kukuruzņiki” tās ieguva 20. gs. 50. gados, kad PSRS sākās masveidīga kukurūzas apsmidzināšana no gaisa pret kaitēkļiem vai arī kādas citas lauksaimniecības darbības. Dažādu kukaiņu indes un minerālmēslu PSRS bija maz, tāpēc tos izmantoja tikai visprioritārāko kultūru, pirmkārt jau kukurūzas, lauku apstrādāšanai. Redzot lidmašīnas virs kukurūzas laukiem, iedzīvotāji tās arī iesauca par “kukuruzņikiem”.
- ¹³ Velkoņa “Rota” kapteinis bija Arvīds Ludevīks (17.08.1912.–29.04.1996.), kuram 1946. gada 18. martā Latvijas un Igaunijas valsts jūras kuģniecību Kara tribunāls slēgtā tiesas sēdē Ventspilī par šo braucienu uz Zviedriju piesprieda piecus gadus labošanas darbu nometnēs un politisko tiesību atņemšanu uz diviem gadiem. (*Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs*, 1986. f. (Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas (1919–1991)), 1. apr., 15534. l., 186., 187. lp.).
- ¹⁴ Vilis Skārds (03.03.1894.–19.08.1980.) – Dr. ing., kopš 1937. gada Latvijas Universitātes profesors, nacistu okupācijas laikā Inženierzinātņu fakultātes dekāns. No 1945. gada februāra līdz maijam bija hidrometrisko posteņu novērotājs Kurzemē, bet no 1945. gada maija līdz jūlijam Ventspils pilsētas izpildkomitejas vecākais inženieris. Pēc tam atkal LVU mācību spēks un zinātnisku pētījumu un publikāciju autors.

Andrejs un Gunārs Veisbergi pie savas mājas Rīgā, M. Nometņu ielā,
20. gs. 30. gadu beigās

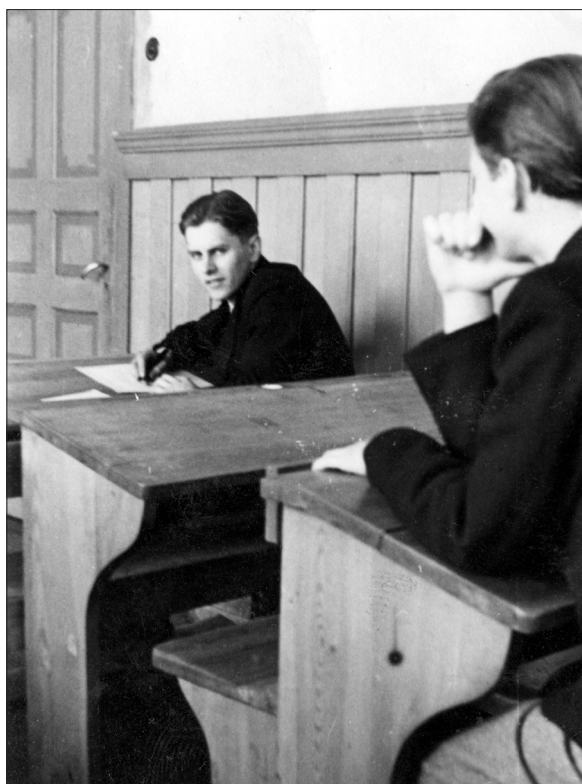
Marta un Gunārs Veisbergi Rīgā
1937. gada 15. jūnijā

Marta Veisberga 20. gs.
30. gadu beigās

Gunārs Veisbergs
(no kreisās)
ģimnāzijā Rīgā
1941. gadā

Gunārs Veisbergs
(no kreisās)
ģimnāzijā Rīgā
1941. gadā

Marta un Gunārs Veisbergi
20. gs. 30. gadu beigās

Marta Veisberga 1940. gadā

Gunārs Veisbergs 20. gs. 50. gados

Verlängert bis zum
Pagarināta līdz

Verlängert bis zum
Pagarināta līdz

Verlängert bis zum
Pagarināta līdz

Verlängert bis zum
Pagarināta līdz

BT/669/48-10 G 9501 4. spiestuve Rīgā, 12.800 4291

Lauvāns

Fleischwaren-Betrieb - Gaļas Izstrādājumu Uzņēmums
Millers, Feizaks un Biedri
Rīgā, Kaļiņiemā ielā 3.

**AUSWEIS
DIENESTA APLIECĪBA**

NR 115

Name
Uzvārds Veisbergs

Vorname
Vārds Gunārs

Wohnort
Dzīves vieta M. Nometņu ielā Nr. 55-3

Beruf, Amtsbezeichnung
Nodarbošanās, amats jaungrāmatvedis.

20. augusta 1944.

Unterschrift des Ausweisinhabers
Dienesta apliecības īpašnieka paraksts

Gültig bis zum
Derīga līdz 20. sept. 44. g.

FLEISCHWAREN-BETRIEB
K. G.
"Miller, Feizak
und Co."
R. G.
"Miller, Feizak
un Biedri"
GAĻAS IZSTRĀDĀJUMU UZŅĒMUMS

Gaļas izstrādājumu uzņēmuma "Millers, Feizaks un biedri" (*Fleischwaren Betrieb "Miller, Feizak und Co"*) Rīgā 1944. gada 20. augustā izdotā dienesta apliecība jaunākajam grāmatvedim Gunāram Veisbergam

POLIZEIPRÄFEXT RIGA ^{XI} REVIER
RIGAS POL. PREFEKTS IECIRKNIS

Sonderausweis — Sevišķa atļauja

Gunārs Veisbergs Grāmatvedis
Vorname — vārds Zieme — uzvārds Beruf — nodarbošanās

geb. am 1922. 20. 1. in Rīgā
dzimis kur

wohnhaft in Rīgā, Strasse — ielā Nr. 55, —3
ar dzīves vieta

ist berechtigt, das Stadtgebiet Riga dauernd vom 11. sept. bis 30. sept.
ir tiesības laikā no līdz

am _____ in der Zeit von _____ bis _____ Uhr
datums līdz nokļūst. līdz

zu betreten und zu verlassen.
ienākt Rīgas pilsētā un to atstāt.

Dieser Sonderausweis ist nur gültig in Verbindung mit dem Personalausweis Nr. VA 017456 ausgestellt
Ši sevišķā atļauja darbojas kopā ar personas apliecību izdotu

vom Rīgas prefektūra 1939 g. 24. jūlija Nr. 454499
no

Rīga, den 21. sept. Pol. kanteinis
Lidolāsnieta u. datums pol. pref. iec. vec. priekš-ks

(Stempel)

Latvianis vērtspapīru apslēpums, Rīga, V 228, Nr. 1942.

Rīgas policijas prefekta 11. iecirkņa vecākā priekšnieka izdotā sevišķā atļauja (Sonderausweis) grāmatvedim Gunāram Veisbergam laika posmā no 1944. gada 21. septembra līdz 30. septembrim ierasties Rīgas pilsētā un to atstāt

Liepājas SS kara apriņķa pārvaldes Ventspils iesaukšanas punkts. Ventspils, 16. Nov. 1944. g. № 78

44 Wehrbezirkkommando Libau Wehrmeldeamt Windau, den 16. Nov. 1944. № 77

Apliecība

Šis apliecības uzrādītājam Veisbergs
Gunārs dzim. 20. 1. 1922
dziv. Jerm. Maugauer pag
sakarā ar izbraukšanu uz Vāciju iesaukšana aktīvā kara dienestā pagaidām atlikta.

Apliecība derīga līdz s. g. 20. decembris

Ventspils iesaukšanas punkta priekšnieks
Plkv.-ltn. Anckevs

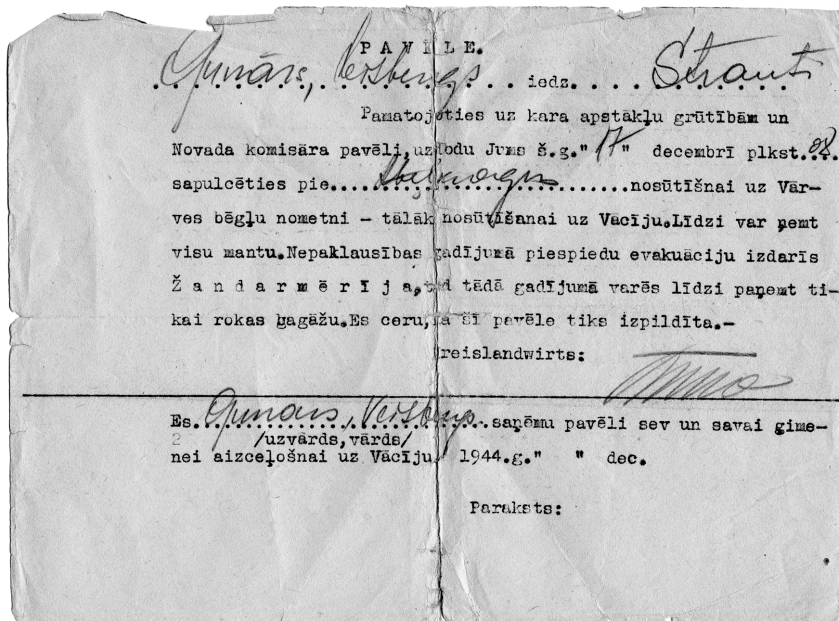
Ausweis

Hiermit wird bescheinigt, dass der Vorweiser dieses Ausweises Heisberg, Gunar
geb. 20. 1. 1922, wohnh. Jerm. Maugauer, vizes d. Ausreise nach Deutschland von der Einberufung in Wehrdienst befreit ist.

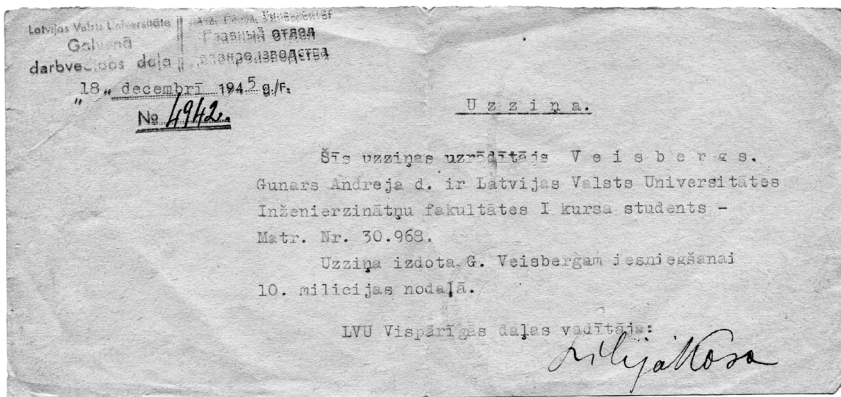
Der Ausweis ist Gültigkeit bis zum 20. Dezember 1944

Ostufab. und Kommandeur

Liepājas SS kara apriņķa pārvaldes Ventspils iesaukšanas punkta priekšnieka 1944. gada 16. novembrī izdotā apliecība (Ausweis) Gunāram Veisbergam par iesaukšanas aktīvajā karadienestā pagaidu atlikšanu sakarā ar viņa izbraukšanu uz Vāciju

Kreislandvirta (*Kreislandwirt* – aprīnķa lauksaimniecības vadītājs) pavēle Gunāram Veisbergam 1944. gada 17. decembrī doties uz Vārves bēgļu nometni Ventspils aprīnķī tālākai nosūtīšanai uz Vāciju

Latvijas Valsts universitātes Galvenās darbvedības daļas 1945. gada 18. decembrī Gunāram Veisbergam izdota uzziņa iesniegšanai Rīgas pilsētas 10. milicijas nodaļā, ka viņš ir LVU Inženierzinātņu fakultātes 1. kursa students

УПРАВЛЕНИЕ ВОЕННОГО КОМЕНДАНТА **Пропуск**
 Города

Выдан *ср. Вейсберг. М.А.*
 работающему *в Вентспилском отд. Здравоохранения*

в том, что ему разрешается хождение по городу Вентспиле ~~д~~
Городу Вентспиле

Пропуск действителен *до 29 июля* 1945 года.

29/6-45
 Военный комендант гор. Вентспиле
 гор. майор *Месер* (Чубуков).

VAPP spiestuve Ventspils, Turgus ielā 6

Ventspils pilsētas kara komandanta 1945. gada 29. jūnijā Martai Veisbergai izdota caurlaide ar atļauju pārvietoties pa Ventspils pilsētu visu diennakti līdz 1945. gada 29. jūlijam

ZINĀTNES DZĪVE

INSTITŪTA DALĪBA ES FINANSĒTĀ PROJEKTĀ PAR VIDUSLAIKU PILĪM

Septiņpadsmit mēnešus no 2011. gada 1. maija līdz 2012. gada 30. septembrim LU Latvijas vēstures institūts piedalījās Eiropas Savienības kultūras programmas “*Culture Programme 2007–2013*” ietvaros atbalstītajā projektā “Eiropas pilis kā izcili centri agrajā kultūras apmaiņā viduslaikos” (CLT2011/VOL121/*Europäische Burgen als herausragende Zentren frühen Kulturaustausches im Mittelalter*), kuru pārraudzīja Izglītības, audiovizuālo mediju un kultūras izpildaģentūra (ar sēdekli Briselē). Projekta pieteicējs un galvenais koordinators bija Vācu piļu apvienības dibinātais Eiropas piļu institūts (*Europäisches Burgeninstitut*; tā mājvieta ir Filipsburgas pils Braubahas pilsētiņā Vācijā) ar tā enerģisko direktoru Dr. Reinhardu Frīdrihu (*Friedrich*). Projekta dalībnieki bez Vācijas un Latvijas bija arī piļu pētnieki no zinātniskajiem institūtiem, muzejiem un universitātēm Somijā, Dānijā, Čehijā, Slovākijā un Ungārijā. Projektam izvirzītais galvenais mērķis bija veicināt starptautisko sadarbību un pētījumus par viduslaiku pilīm dažādās valstīs, kā arī to rezultātus darīt pieejamus plašam interesentu lokam.

Projektam ES kopumā piešķīra 200 000 eiro, no kuriem 15 000 eiro tika ieplānoti Latvijas vēstures institūtam, kam tāda pati summa bija jādod kā līdzfinansējums. Projekta koordinatore no institūta puses bija vadošā pētniece Dr. hist. Ieva Ose. Piesaistītā nauda deva iespēju Latvijas vēstures institūtam septiņus mēnešus algot jaunu asistenti – vēstures maģistri Unu Cini, institūta darbiniekiem piedalīties piļu pētnieku konferencēs ārzemēs, apmaksāt 35 plānu digitālu kopiju izgatavošanu no Stokholmas Karaliskā Kara arhīva, kā arī 16 piļu attēlu kopijas no Igaunijas Vēstures muzeja un ieskenēt attēlus Latvijas krātuvēs, veikt izbraukumus pa Latviju, fiksējot 15 piļu un pilsdrupu stāvokli un uzņemot jaunas fotogrāfijas, veikt iestrādes Latvijas vēstures institūta rakstu krājuma “Latvijas viduslaiku pilis” 8. sējuma komplektēšanai, kā arī sagatavot vairākus zinātniskus rakstus publicēšanai ārzemēs.

Projekta galvenais uzdevums bija materiālu apkopošana par viduslaiku pilīm un to popularizēšana. Lai to īstenotu, pirmkārt, somu un ungāru pētnieki izstrādāja piļu digitālos 3D modeļus, kas no 2013. gada janvāra būs apskatāmi interneta vietnē www.burgmodelle.eu. Otrkārt, visu dalībvalstu pārstāvji projekta ietvaros strādāja pie Eiropas piļu institūta izveidotās in-

terneta brīvpieejas datubāzes EBIDAT paplašināšanas un papildināšanas. Pilnīgi no jauna tajā tika izveidotas sadaļas par pilim Latvijā, Somijā, Dānijā un Slovākijā, bet Vācijas, Čehijas un Ungārijas piļu pētnieki turpināja papildināt informāciju par savu valstu pilim, kas bija uzsāks jau iepriekšējā projekta laikā. Datubāze un informācija par to ir pieejama interneta vietnē <http://www.ms-visucom.de/cgi-bin/ebidat.pl>. Nepilna pusotra gada laikā Latvijas pārstāve – šī projekta koordinatore sagatavoja 30 Vidzemes un Latgales piļu vai pilsdrupu aprakstus latviešu un vācu valodā, par katru izpildot piecus formulārus un sniedzot ziņas par pieminekļa atrašanās vietu, klasifikāciju, datējumu, vēsturi, celtni aprakstu, informāciju par pētījumiem, tagadējo izmantošanas veidu, pilis atvērtajiem muzejiem, kā arī nozīmīgāko literatūru. Teksts par katru pieminekli tika papildināts ar plānu un četriem attēliem, kas ir piļu un pilsdrupu kopskati, fasādes, interjeru un detaļu uzņēmumi vai vēsturiski zīmējumi. Asistente Una Cine veica tehniskos darbus, vācot informāciju un literatūru, Eiropas piļu institūta datubāzē ievietojot Latvijas piļu aprakstus un attēlus, komplektēja fotoattēlus, kā arī digitalizēja vai pārzīmēja piļu uzmērojumus un situācijas plānus. Bez tam topošā krājuma “Latvijas viduslaiku pilis” 8. sējumam viņa no mašīnraksta pārrakstīja datorā vairākus rakstus un avotus, kā arī vāca literatūru par Latvijas viduslaiku piļu pētījumiem laikā no 2004. līdz 2010. gadam.

Treškārt, projekta ietvaros notika dažādu valstu piļu pētnieku savstarpējo sakaru attīstīšana, pieredzes un jaunākās literatūras apmaiņa, kā arī jaunu zināšanu iegūšana, klausoties citvalstu zinātnieku sagatavotos referātus. Piešķirtais finansējums Latvijas vēstures institūta darbiniekiem ļāva piedalīties vairākās starptautiskās konferencēs un sanāsmēs, nosedzot gan ceļa izdevumus, gan naktsmītnes, gan dalības maksu. Latvijas vēstures institūta asistents Rūdolfis Brūzis ar referātu “Ieroči no Latvijas viduslaiku piļu arheoloģiskajiem izrakumiem” ņēma dalību Vācu piļu apvienības Jauniešu forumā 2012. gada 1.–3. martā Braubahā Vācijā. Šīs informācijas autore ar referātu “Latvijas 13.–16. gs. pilis kā saimniecības centri” piedalījās Baltijas jūras piekrastes valstu piļu pētnieku konferencē “*Castella Maris Baltici XI*”, kas no 27. maija līdz 2. jūnijam notika Zviedrijā, kā arī nolasīja referātu “Vācu ordeņa robežpilis Livonijas dienvidaustrumos” Rietumeiropas piļu pētnieku konferencē “*Château Gaillard*”, kas no 25. augusta līdz 1. septembrim norisa Dānijā (par tām plašāka informācija publicēta “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” 2012. gada 3. numurā). Bez tam Ieva Ose piedalījās projekta vadības sanāsmēs un semināros 2011. gada 22. jūnijā un 2012. gada 2.–4. martā Braubahā Vācijā, kā arī 13.–14. aprīlī Višegradā Ungārijā. Latvijas vēstures institūta asistente Una Cine bija dalībiece Eiropas Arheologu asociācijas kongresa Viduslaiku sekcijas rīkotajā zinātniskajā ekskursijā Igaunijā 27.–28. augustā.

Piedalīšanās šajā starptautiskajā projektā Latvijas vēstures institūta pārstāvjiem bija ļoti vērtīga – radās iespēja popularizēt Latvijas kultūras pieminekļus – viduslaiku pilis un jaunākos pētījumus par tām, ievietojot informāciju Eiropas piļu institūta datubāzē, vairākiem darbiniekiem pavērās iespēja līdzdalībai starptautiskās konferencēs ārvalstīs, varēja iegūt turpmākiem pētījumiem noderīgas kopijas no ārzemju krātuvēm, kā arī institūtā uz neilgu laiku radīt vienu jaunu darba vietu, kas pēc 2008. gada, kad Latvijas pētniecības projektiem samazināja finansējumu, no institūtam piešķirtajām summām nav iespējams. Diemžēl jāatzīst, ka institūta saspringtās budžeta situācijas dēļ piedalīšanās ārzemju projektos ir apgrūtināta, jo problēmas rada līdzfinansējuma nodrošināšana un priekšmaksājumu veikšana, bet tas savukārt mazina iespējas saņemt Eiropas naudu un Latvijas vēstures institūta darbiniekiem apgrūtinā sakaru attīstīšanu ar ārzemju partneriem.

Ieva Ose

AUTĪNES SACELŠANĀS 800 GADU ATCERE TURAIIDĀ UN CĒSĪS

Šogad pagāja 800 gadu kopš Autīnes sacelšanās (1212), kas sākās kā Autīnes latgaļu ķilda ar Cēsu Zobenbrāļu ordeņa bruņiniekiem autīniešiem atņemto lauku un bišu koku dēļ. Nesaskaņas pārauga par kopīgu latgaļu un lībiešu pretvācu sacelšanos, par kuras centru kļuva Sateseles pils Siguldā, tomēr sacelšanās cieta sakāvi.

Autīnes notikumu atcerei bija veltīti 8. septembrī Turaidas muzejrezervātā Līvu dienas ietvaros rīkoti zinātniskie lasījumi "Autīnes sacelšanās. Kaujai pie Sateseles – 800".

Par pašu sacelšanās gaitu un notikumiem ap Sateseli stāstīja Guntis Zemītis. Viņš uzsvēra, ka tā nebija vienkārši zemnieku sacelšanās, kā tas dažkārt vērtēts latviešu historiogrāfijā, jo pati zemniecība kā tāda vēl neeksistēja. Referents nedaudz ieskicēja arī zemniecības vietu viduslaiku sabiedrībā, kur tā pēc ranga ieņēma zemāko, taču nebūt ne nicināmu pakāpi. Analizējot arheoloģisko materiālu, kas iegūts Sateseles pilskalnā, G. Zemītis norādīja uz liecībām, kuras var saistīt ar 13. gs. notikumiem, to skaitā Autīnes sacelšanos.

Muntis Auns pievērsās Autīnes sacelšanās vēsturiskās ģeogrāfijas jautājumiem, sniedzot pārskatu par dažādām ar Autīnes lokalizāciju saistītām hipotēzēm historiogrāfijā (K. G. Zīverss, A. Bīlenšteins, P. Abuls u.c.) un pievienojoties šobrīd atzītākajai versijai par Autīnes saistīšanu ar Prie-

Zigrīda Apala stāsta
par Ģūģeru kapulauku

kuļu Sārunkalnu. M. Auns arī komentēja savas domas par eventuālajām Autīnes robežām, saistot Autīnes novadu ar teritoriju, ko norobežo Gauja, Amata un Raunis. Tomēr vērā ņemams Jāņa Cigļa aizrādījums, ka latgaļu senlietas atrastas arī Līgatnē.

J. Ciglis referēja par dažu Rietumvidzemes pilskalnu interpretācijas jautājumiem. Viņš pievērsa uzmanību Liepupes un Vaidavas pilskalnam un Straupes Baterijas kalnam, par kuru nozīmi izteikti dažādi viedokļi. Ņemot vērā atradumus šajās vietās, kā arī novietojumu senāko vai eventuālo (Straupes Baukalna kapsētā) baznīcu tuvumā, referents izteica domu, ka minētās vietas varētu būt bijušas nocietinātas pirmo priesteru dzīvesvietas, kas izveidotas 13. gs. pirmajos gadu desmitos.

Turaidas muzejrezervāta arheologs Egils Jemeljānovs pastāstīja par Turaidas pilskalnā atrastajām liecībām par lībiešu cīņām ar krustnešiem un koka pils nodedzināšanu 13. gs. sākumā.

Līvu dienas ietvaros notika arī kataloga “Krimuldas Raganas depo- zīts. Gaujas lībiešu sudraba rotas un monētas, 10.–13. gadsimts” atvēršana (depozīts ar 176 priekšmetiem atrasts 2007. gadā). Pasākumu Turaidā kuplināja smilšu gleznu mākslinieks Elmārs Gaigalnieks un ar lībiešu dziesmām – Salaspils jauktais koris “Lōja”.

Autīnes sacelšanās 800 gadu atceres tēma tika turpināta 22. septembrī Baltu vienības dienā Cēsu vēstures un mākslas muzejā, kur notika LU Latvijas vēstures institūta izbraukuma sesija.

M. Auns un G. Zemītis ar nelielām variācijām atkārtoja jau Turaidā teikto. Plašākā kontekstā 12. un 13. gs. mijas notikumus referātā “Karošana, kristianizācija un kultūru saskarsme: latgaļu un krustnešu attiecības Baltijas krusta karu laikmeta sākumā” aplūkoja Andris Šnē. Referents norādīja uz tirdzniecisko interešu lielo nozīmi Romas katoļu kristīgās pasaules ekspansijā Baltijā, kā rezultāts bija gan Austrumbaltijas tautību virspusēja kristīšana, gan duālas varas un sociālās sistēmas izveidošanās Livonijā krusta karu laikmetā, pakļautajās zemēs saglabājoties daudziem iepriekšējās sociālās organizācijas un pagāniskās kultūras elementiem. Arī latgaļu zemēs jaunizveidoto virsvaras struktūru ietekme sākotnēji bija nenozīmīga, turklāt tās apzināti veicināja latgaļu iesaistīšanos karagājienos pret vēl nekristītajām kopienām, neofītiem veidojot nozīmīgāko krustnešu karaspēka daļu.

Ar attēliem un komentāriem arheoloģe Zigrīda Apala vēlreiz atsaucā atmiņā viņas veiktos izrakumus izciliem atradumiem bagātajā Priekuļu Ģūģeru 8.–12. gadsimta kapulaukā. Stāstījums tika turpināts arī Ģūģeru senkapos, kurp pēc oficiālās daļas devās sesijas dalībnieki. Diemžēl bija jākonstatē, ka mūsu vēstures izlaupīšana turpinās pilnā sparā, par ko liecināja mantraču rakumu bedres un izmētātie apbedīto kauli.

Pēc tam tika apmeklēts netālais Sārumkalns. Lai arī apaudzis ar mežu, tas rādīja iespaidīgās, stāvās nogāzes. Norā pilskalna plakumā tika iekurts ugunskurs, pie kura raisījās diskusijas gan par baltu vēsturi, gan pašu Sārumkalnu, jo nopietni arheoloģiskie pētījumi pilskalnā līdz šim nav veikti un nav droši zināma ne tā hronoloģija, ne tas, kur zemajā un mitrajā apkārtnē varētu slēpties dokumentos minētā Autīnes “pilsēta” (*urbs*), līdz ar to paliek atklāts jautājums, vai Autīne tiešām atrasta.

Muntis Auns

STARPTAUTISKĀS KONFERENCES “ZINĀTNIEKA ĒTIKA: LATVIJA, BALTIJA, EIROPA” SEKCIJA “VĒSTURNIEKS UN ĒTIKA”

2012. gada 20. un 21. septembrī Latvijas Universitātē notika LU Filozofijas un socioloģijas institūta organizēta starptautiska zinātniska konference “Zinātnieka ētika: Latvija, Baltija, Eiropa” (*Ethics of a scientist: Latvia, Baltics, Europe*), kuras ietvaros viena sekcija bija veltīta vēsturnieka ētikai.

LU Filozofijas un socioloģijas institūts izdeva arī konferences tēzes. Tā kā konferencē piedalījās ne tikai pētnieki un mācībspēki, konferences apskatā norādu arī referentu zinātniskos grādus, akadēmiskos amatus vai iestādi, kuru viņi pārstāv, kas ļauj labāk izprast viena vai otra referāta rakursu.

Sekcijas darbu ievadīja profesora Ilgvara Butuļa referāts “Vēstures pētniecība un ētika (Daži aspekti 21. gs. sākumā)”. Lai gan paši vēsturnieki, tostarp šī apskata autors, bieži ir uzsvēruši, ka vēsture ir jānodala no politikas, I. Butulis, atsaucoties uz pēdējo lielo starptautisko forumu secinājumu, atzīmēja, ka neviens vēsturnieks nevar izvairīties no politikas, ka valsts institūciju tieksme pēc stabilitātes arī vēstures skaidrojumā slēpj permanentu konfliktu ar vēstures zinātnes attīstību.

Profesors I. Butulis kā absurdu raksturoja bieži izskanošo prasību vēsturniekam noskaidrot “vēsturisko patiesību”, norādot, ka vienas patiesības nav. Zināšanas par vēsturi mainās laika gaitā, bet skatījums uz tām ir atkarīgs no vēsturnieka skatpunkta un subjektīvās interpretācijas. Ideāls vēsturnieks nemitīgi pilnveido savu zinātniskās analīzes formu un metodes, izmanto citu zinātņu sasniegumus.

Par to, ka ļoti daudz kas atkarīgs no vēsturnieka interpretācijas, runāja arī Dr. hist. Guntis Zemītis. Viņš uzsvēra, ka vēsturnieka atbildība īpaši pieaug demokrātijas apstākļos, kad viņš nav spiests piemēroties ideoloģiskām nostādnēm. Atsaucoties uz Gerta Hofštēdes (*Geert Hofstede*) shēmu, katra kultūra – etniskā, nacionālā – balstās uz noteiktām vērtībām, no kurām izriet kultūrai kopīgi varoņi, rituāli, simboli. Diktatūras apstākļos vērtības ir definētas, vēsturnieks tikai piemeklē tām atbilstošus varoņus. Demokrātiskā sabiedrībā zinātnieks ir atbildīgs par savas izziņas sekām nevis likuma, bet morāles priekšā. G. Zemītis arī norādīja, ka darbi, kuri veltīti sociālajai atmiņai, gan nostiprina sabiedrībā tādas vērtības kā demokrātija, plurālisms, tiesības uz savu viedokli, bet tai pašā laikā turpina t.s. mazā cilvēka, cietēja tēmu, kas zināmā mērā ir mīta par “700 verdzības gadiem” turpinājums.

Par sociālo atmiņu un vēsturisko atbildību referēja Dr. hist. Kaspars Zellis. Viena no būtiskajām atziņām – vēsture var apkalpot politiskās varas šī brīža aktualitātes un konstruēt varai izdevīgu pagātnes skaidrojumu, sociālā atmiņa to nepieļauj, tomēr vēsture spēj korigēt atmiņu. Arī K. Zellis atgādināja par vēsturnieka atbildību, atsaucoties uz Rietumu pasaules vēstures morālo vērtējumu vadmotīvu pēc Otrā pasaules kara, ka vēsturiski asai pagātnes apziņai jākalpo par bāzi nākotnē vērstai politikai.

Par vēsturnieka atbildību par vēsturi un to kā nacionālo identitāti konstruējošu aspektu referēja Dr. theol. Guntis Kalme. Teoloģijas profesors atsauca uz 1936. gada Likumu par Latvijas vēstures institūtu, kurā teikts, ka institūta uzdevums ir Latvijas un vispārējās vēstures pētīšana

“nacionālisma un patiesības garā”. Tālāk G. Kalme pamatoja, ka latviešiem nav jākaunas no sava nacionālisma, kas, referentam citējot Tadeušu Puisānu, “nav ne mesianisks, ne imperiālistisks”. Vēsturnieks var ietekmēt un mainīt nacionālo un valstisko identitāti, kā tas jau noticis padomju okupācijas laikā.

Šie referāti galvenokārt skāra vēsturnieka misiju un atbildību nācijas, sabiedrības nākotnes priekšā, savukārt trīs citi referenti runāja par vēsturiskā mantojuma saglabāšanas, izmantošanas un interpretācijas ētikas problēmām.

Dr. hist. Mārtiņš Mintaurs referātā “Kultūras mantojums kā ētiska problēma” uzsvēra nepieciešamību izvairīties no populistiskas attieksmes pret kultūras mantojumu, to dalot “savējā” un “svešajā”. Tika atzīmēts, ka kultūras mantojums nav tikai priekšmeti muzeju vitrīnās, tas ir iesaistīts daudzveidīgās sociālās attiecībās, kas atspoguļo sabiedrības attieksmi pret savu pagātņi, tagadni un nākotni.

Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Arheoloģijas un vēstures daļas vadītāja Sandra Zirne referēja par arheologu profesionālo ētiku kultūras mantojuma aizsardzības kontekstā. Arheologa atbildība ir īpaša, jo viņa izpētes objekts nav atjaunojams. Eiropas Arheologu asociācijas Prakses kodekss uzliek pienākumu arheologiem visos līmeņos informēt sabiedrību par arheoloģijas mērķiem un metodēm. A. Zirne arī informēja par to, ka pēdējos gados samazinās arheoloģisko izrakumu skaits, tos aizstājot ar arheoloģisko uzraudzību. Iemeslu tam viņa saskatīja valsts ekonomiskās attīstības tendencēs, ar tām acimredzot saprotot to, ka arheologi spiesti rēķināties ar finansētāju – galvenokārt dažādu būvfirmu interesēm. Bez tam S. Zirne skāra jautājumu par arheologa tiesībām uz zinātnisko informāciju, kuru viņš iegūst izrakumu gaitā, norādot, ka arheologi ne vienmēr ievēro divu gadu periodu, kas atvēlēts viņiem datu apstrādei. Pēc šī perioda iegūtā informācija ir ievadāma publiskajā aprītē.

Dr. hist. Gunita Zariņa referātā “Bioarheoloģisko pētījumu ētiskie aspekti” runāja par kapulauku un kapsētu osteoloģisko materiālu un attieksmi pret to. Lai gan cilvēku kaulu materiāls satur plašu zinātnisko informāciju, attieksme pret to vienmēr bijusi diskusiju objekts. Īpaši jūtīga ir attieksme pret to kaulu materiālu, kas iegūts jaunākās kapsētās un kuru dažkārt var pat saistīt ar konkrētām personām. Tomēr arī attieksme pret kaulu materiālu no senākiem apbedījumiem dažādās valstīs ir atšķirīga. Referente norādīja, ka Anglijā 2008. gadā pieņemtais likums nosaka, ka izrakumos iegūtais kaulu materiāls ir jāpārāpbeda. Latvijā kaulu materiāls tiek demonstrēts muzeju ekspozīcijās un uzglabāts bioarheoloģisko materiālu krātuvē. Evaņģēliski luteriskā baznīca Latvijā iestājas par kapsētās iegūta kaulu materiāla iespējami ātrāku pārāpbedīšanu, kas vairākos

gadījumos arī īstenota. Referente uzsvēra vajadzību saglabāt pētniecībai nepieciešamo minimālo apbedījumu skaitu.

Konferenci noslēdza diskusija, kura galvenokārt skāra vēstures un sociālās atmiņas attiecības un lomu izziņas procesā. Par konferenci dienas presē rakstījis arī žurnālists Viesturs Sprūde (*Latvijas Avīze*, 25.09.2012.), rakstam liekot virsrakstu “Vēsturnieki jūt morālu atbildību”. Visumā tas pareizi raksturo vēsturnieku sekcijas darbu, kura gan aizskāra tikai dažus no daudzajiem vēsturnieka ētikas aspektiem.

Guntis Zemītis

25. BALTIJAS ZINĀTŅU VĒSTURES KONFERENCE VIĻŅĀ

2012. gada 4.–6. oktobrī Viļņā notika tradicionālā – jau 25. Baltijas zinātņu vēstures konference, ko rīkoja Baltijas valstu Zinātņu vēstures un filozofijas asociācija (BZVFA), Lietuvas Zinātņu akadēmija, Vrubļevska bibliotēka un Lietuvas Pedagoģijas universitāte. Tas bija plašs zinātnes vēsturnieku, filozofu un muzeju darbinieku saiets, kurā piedalījās ap 200 cilvēku no 12 valstīm (Lietuvas, Latvijas, Igaunijas, Somijas, Lielbritānijas, ASV, Portugāles, Ukrainas, Krievijas, Baltkrievijas, Polijas, Kanādas).

Konferences īpatnība šoreiz bija tā, ka to finansēja un rīkoja kā Lietuvas muzeju gada pasākumu. Proti, 1812. gadā, neilgi pirms Napoleona iebrukuma, Šilales novadā sena ozolkoka dobumā tika atklāts pirmais sabiedriskais muzejs Lietuvā “*Baublys*”, un šo momentu sabiedrība atzīmēja kā Lietuvas muzeju divsimtgadi. Tāpat, kā atzīmēts tēzu grāmatīņas ievadā, konference tika pieskaņota arī Rīgas Politehnikuma (Rīgas Tehniskā universitāte) dibināšanas 150 gadu atcerei un Lietuvas (Kauņas) Universitātes dibināšanas 90 gadu atcerei. Tas atspoguļojās konferences referātu tematikā un arī apstākļi, ka par galveno no septiņām sekcijām izvērtās muzeju un memoriālu problēmu sekcija.

Konferences trešā diena bija veltīta muzeju apskatei, no kuriem ievērojamākais bija atjauninātais Lietuvas Etnokosmoloģijas muzejs Molētos, 70 km no Viļņas, līdzās Molētu observatorijai. To 1990. gadā Kapeiļu kalnā izveidojis latviešu izcelsmes lietuvietis – entuziasts Gunārs Kakars, un par Eiropas Savienības līdzekļiem tas nule kardināli modernizēts. Etnokosmoloģija tiek definēta kā zinātnes nozare, kas pēti tautas garīgo un etnisko saikni ar Visumu. Muzeja daudzveidīgā ekspozīcija atklāj saiknes ar kosmosu, kas izpaužas mitoloģijā, folklorā, tautas mākslas simbolos, ornamentus; tur var iepazīties ar baltu tautu laika un telpas mērīšanas

sistēmām, veciem kalendāriem, svētku rituāliem, izglītoties filozofijas, reliģijas un kultūras jomās.

Konferences plenārsēdi Lietuvas Zinātņu akadēmijas sēžu zālē atklāja Lietuvas Zinātņu akadēmijas prezidents Voldemārs Razums, uzsverot Baltijas valstu zinātņu vēstures vienotību un nule piešķirto Baltijas Asamblejas šīgada balvu nozīmību šīs vienotības saglabāšanā. Uzrunas sacīja arī Rīcības komitejas priekšsēdētāji, BZVFA prezidents Jozs Aļģimants Kriķštopaitis un Vrublevska bibliotēkas direktors Sigits Narbutis.

Pirmo plenārlekciju šo rindiņu autors veltīja augstākās izglītības sākumiem Latvijā un nacionālas universitātes dibināšanai. Sakarā ar Rīgas Politehnikuma (RP) dibināšanas 150 gadiem (1862. gada 14. oktobrī) Jānis Stradiņš (Rīga) pamatvilcienos izklāstīja RP (vēlāk – Rīgas Politehniskā institūta) dibināšanas vēsturi un attīstības pamatmetus līdz 1918. gadam, minēja nozīmīgākos tā profesorus un absolventus, šīs Krievijas impērijā pirmās politehniskās augstskolas lomu vēlākās Polijas, Lietuvas, Igaunijas, Krievijas, bet galvenokārt jau Latvijas tehniskās inteligences tapšanā. Taču RP nebija ne pilna profila, ne nacionāla augstskola. Tika ieskicētas arī nacionālās latviešu augstākās skolas veidošanas ieceres (kopš Aleksandra skolas kā pirmās latviešu koledžas veidošanas ieceres 1869. gadā), 1917. gada norises līdz pat Latvijas Augstskolas dibināšanai 1919. gadā. Tika minēti piemēri par šīs augstskolas tiešo ietekmi arī uz norisēm Lietuvā. Bez tam referātā tika iztirzātas arī LU internacionalizācijas mūsdienu ieceres, svešvalodu un latviešu valodas lietošanas alternatīvas augstākās izglītības procesā (Rīgas Stradiņa universitātē ap 14% studējošo mediķu ir ārzemnieki). Latviešu augstskolas veidošanās procesi salīdzināti ar līdzīgiem procesiem Somijā, Čehijā, Horvātijā un abās pārējās Baltijas valstīs.

Dr. Jozs Aļģimants Kriķštopaitis (Viļņa) savā lekcijā apcerēja vēsturisko un kultūras pieredzi kā Baltijas valstu intelektuālo bagātību, salīdzināja Viļņas Universitātes tapšanu 1579. gadā un nacionālās Kauņas Universitātes dzimšanu 1922. gadā, iezīmēja ceļus, kā nacionālo vērtību akumulācija spēj izturēt Eiropas integrācijas radītos viļņus. Viņš traktēja seno Viļņas jezuītu universitāti kā kopēju Lietuvas un Polijas akadēmisku projektu, īstenotu latīņu valodā pēc Eiropas slavenāko universitāšu parauga.

Tallinas Tehnoloģiskā institūta profesors Pēters Mīrseps analizēja pirmā 1802. gadā izveidotās Tērbatas (Tartu) Universitātes rektora Georga Frīdriha Parrota idejas no mūsdienu “jaunās apgaismības” ideju (N. Maksvels) viedokļa, pieskaroties arī Īzaka Ņūtona ideju recepcijai 17. gs. Tērbatas Universitātē.

Roberts Buds (Londona), slavenā Londonas “*Science Museum*” vadošs pētnieks un pazīstamās grāmatas “*The Uses of Life. History of Biotechno-*

logy” autors, analizēja muzejus kā zinātnes vēstures avotus, īpaši skarot antibiotiķu atklāšanas problēmu un liecības par to.

Lietuvas Pedagoģijas universitātes rektors akadēmiķis Aļģirds Gaižutis (Viļņa) vispusīgi analizēja muzeju audzinošo nozīmi sabiedrības ētikas veidošanā, vairāk gan skarot mākslas (ne zinātnes) muzeju pieredzi pasaulē.

Kupli apmeklēta bija muzeju un memoriālu sekcija, kura darbojās Lietuvas Nacionālā muzeja telpās (dalībniekiem bija iespēja aplūkot plašās arheoloģiskās kolekcijas un jaunieguvumus). To vadīja Viļņas Universitātes vēstures muzeja direktors un šī muzeja jauno ekspozīciju iekārtotājs Ramūns Kondrats, kurš ilgus gadus bijis Vašingtonā *Smitsonian Institute* kolekciju pārraugš un arī “videovēstures” veidotājs, atgriezies Lietuvā kā prezidenta V. Adamkus padomnieks un ļoti moderni pārveidojis Viļņas Universitātes muzeju. Viņš arī nolasīja sekcijas ievadlekciju par biotehnoloģijas vēstures atveidošanu muzejos. Ļoti saturīgi bija Rīgas medicīnas vēsturnieku referāti – Sergejs Savenko un Arnis Vīksna runāja par Latvijas Universitātes medicīniska rakstura muzejiem kopš 1920. gada, Jānis Zvejnieks un līdzautori – par Farmācijas muzeju Rīgā, bet īpaši vērienīgs bija P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja zinātniskā direktora profesora J. Salaka skatījums uz šī Rīgas muzeja lomu Austrumeiropas un Rietumeiropas muzeju sadarbības veicināšanā šodien. L. Bagdoniene un līdzautori (Kauņa) runāja par Lietuvas medicīnas un farmācijas muzejos rodamiem vēstures avotiem, bet Zenonas Šimaitienes un līdzautoru (Kauņa) ziņojums bija veltīts īpaši pirmskara firmas “*Ger Ma Po*” zāļu kolekcijai šajā muzejā. Irma Kuseļauskaite savukārt runāja par medicīnas muzejiem Viļņas Universitātē (1842–1989), bet Liberts Klimka un Jons Naviks – par saulespulksteņu tradīciju turpināšanos Lietuvā. Lea Lepika (Tartu) pamatoja muzeju nepieciešamību universitātēs, bet Nadežda Šļepkova (Sanktpēterburga) saistoši stāstīja par 18. gadsimta eksponātu saglabāšanu slavenajā Pēterburgas Zooloģijas muzejā. Jaunā pētniece Ieva Libiete (Rīga) risināja jautājumu par psihiatrijas vēstures objektu saglabāšanu un izstādīšanu muzejos.

Šai sekcijai pieklāvās arī medicīnas vēstures sekcija, kurā V. Triponis un D. Triponiēne (Viļņa) referēja par modernās asinsvadu ķirurģijas attīstību Lietuvā pēdējā pusgadsimtā, Vladimirs Kuzņecovs (Rīga) – par diagnozēm Rīgas Citadeles vājprātīgo patversmē 1787.–1790. gadā, Biruta Raiļiene un līdzautori (Viļņa) – par vakcinācijas vēsturi Lietuvā, bet Karina Reina (Tartu) – par medicīnu Tartu ģimnāzijā un universitātē (1630–1656). Jurijs Vasiļjevs (Sumi, Ukraina) stāstīja par Viļņas medicīnas biedrības goda locekli Osipu Močutkovski, bet prof. Konstantīna Vasiļjeva (Odesa) referāts bija veltīts farmakologam Vasilijam Voronkovam, Tartu Universitātes absolventam.

Sekcijā “Neatzīti vai nepazīstami pētnieki” Romualds Šviedris (Ņujorka) runāja par Kolumbijas Andu un džungļu pētniekiem J. Varševiču un H. Trianu, Pjotrs Kēlers (Krakova) – par J. Varševiča Krakovā aizvadītajiem gadiem. Laima Petrauskiene (Viļņa) atgādināja par P. B. Šivicka darbību Filipīnu Universitātē 1922.–1928. gadā, bet Tatjana Feklova (Sanktpēterburga) – par Vozņesenska ekspedīcijām Krievu Amerikā (Aļaskā un Kalifornijā) 19. gadsimtā.

Dabaszinātņu, tehnoloģijas un matemātikas vēsturē tika aplūkoti Baltijas vācu zinātnieku nopelni evolūcijas teorijas veidošanā Krievijā 1860.–1970. gadā (Eriks M. Džonsons, Vankūvera, Kanāda) un pazīstamā krievu augsnes pētnieka P. Kostičova “veterināro” studiju ceļojumi. Aurika Ričkiene (Viļņa) referātu veltīja lisenkovisma izpausmēm Lietuvas botānikā, Tomass Pungs (Tartu) – Jurjevas (Tartu) seismoloģijas stacijai un Aleksandra Orlova darbībai tajā (1896–1912).

Institūciju vēstures sekcijā uzstājās Sami Pilstrēms (Helsinki) par akadēmisko izcilību un interdisciplinārām studijām, Tapio Markanens (Helsinki) – par astronomisko observatoriju tiklu ap Baltijas jūru 19. gs. sākumā, Liberts Klimka (Viļņa) – par skolotāju sagatavošanas sākumiem Lietuvā, Dmitrijs Žuravskis (Sanktpēterburga) – par medicīnas apmācības vēsturi Sanktpēterburgas Universitātē. Jāņa Kaminska un Jāņa Klētnieka (Rīga) referāts bija veltīts astronomijas un ģeodēzijas attīstībai Rīgā, saistot šo nozaru attīstību ar Rīgas Tehniskās universitātes 150 gadu jubileju.

Pamācoša bija arī izglītības un pedagoģijas vēstures sekcija, kur bija iespēja noklausīties Pētera Holmberga (Helsinki) lekciju par pasaules vērošanu un mērīšanu no bērna līdz zinātniekiem, Stefana Veldona (Oklahoma) un Birutas Railienes (Viļņa) referātu par pasaules zinātņu vēsturi *online* režīmā, mācīblīdzekļu sagatavošanu par šo nozari pasaules tīmeklī. Aļģirds Kanauka (Losandželosa) nolasīja lekciju par politiķu izglītošanas nepieciešamību 21. gadsimtā, bet Marija Pozemkovska (Rīga) – par pedagoģisko programmu lietojamību. Aktuāls bija Rīgas Tehniskās universitātes Vēstures muzeja direktores Alīdas Zigmundes (Rīga) referāts par Rīgas Politehnikuma un Rīgas Politehniskā institūta (1862–1919) lomu skolotāju sagatavošanā, kurā bija parādīts, ka krietns skaits RPI audzēkņu kļuva par skolotājiem vidusskolās, komercskolās, augstskolās gan Krievijā, gan Polijā, Šveicē, Vācijā, Baltijas valstīs, to skaitā vairāki kļuva par Latvijas, Lietuvas un Polijas izglītības ministriem. Šajā un citos referātos tika uzsvērts, ka “vecais” RPI sagatavoja ne tikai inženierus, mehāniķus, ķīmiķus, bet arī tautsaimniekus, agronomus, pedagogus, pat tiesībzinātniekus un tā profils bija plašāks, nekā parasti tiek uzskatīts.

Darbīga bija arī zinātnes filozofijas un socioloģijas sekcija, kas prof. P. Mīrsepa vadībā strādāja Vrublevska bibliotēkā. Tur notika arī BZVFA

Ģenerālās asamblejas sesija, kuras gaitā prezidents J. A. Krikštopaitis atskaitījās par pēdējos divos gados paveikto, bet P. Mīrseps – par saišu iedibināšanu ar Ziemeļvalstu zinātnes un tehnoloģijas vēsturniekiem. Diskusijas laikā izskanēja piedāvājums nākamo Baltijas zinātņu vēstures konferenci rīkot kādā no Somijas pilsētām, ko Somijas pārstāvji akceptēja. 26. Baltijas zinātņu vēstures konferenci iecerēts rīkot 2014. gadā Helsinkos, bet sekojošo konferenci, iespējams, spēsīm organizēt 2015. gadā Rīgā un Jelgavā sakarā ar Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības (Baltijā pirmās zinātņu akadēmijas) dibināšanas 200 gadu atceri. No Latvijas Ģenerālajā asamblejā piedalījās J. Klētnieks, J. Salaks, J. Stradiņš un A. Zigmunde.

Katrā ziņā 1958. gadā Rīgā aizsākusies Baltijas dabaszinātņu un medicīnas vēstures konferenču tradīcija sekmīgi turpinās, un šoreiz tā lielā mērā bija veltīta zinātniskajiem muzejiem (pašu pirmo konferenci savulaik sarīkoja Rīgā Medicīnas vēstures muzejs). Iepriecina, ka dalībnieku vidū bija relatīvi daudz jaunās paaudzes cilvēku, kas tradīciju dara ilgtspējīgu.

Jānis Stradiņš

PIRMĀ BALTIJAS PILSĒTU VĒSTUREI VĒLTĪTĀ KONFERENCE

No 10. līdz 14. oktobrim norisinājās Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes, LU Latvijas vēstures institūta, Herdera institūta Marburgā, Tallinas Universitātes Vēstures institūta un Viļņas Universitātes Vēstures institūta rīkotā Pirmā Baltijas pilsētu vēstures konference.

11. oktobrī LU Mazajā aulā konferences darba atklāšanas ievadvārdus teica LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns Andris Šnē. Viņš uzsvēra, ka pilsētām Baltijas reģionā ir ļoti gara vēsture, tādēļ dekāns izteica cerību, ka veidosies tradīcija rīkot šāda virziena konferences. Savukārt LU Latvijas vēstures institūta direktors Guntis Zemītis atzīmēja, ka tieši no pilsētām ir nākušas Rietumeiropas civilizācijas pamatvērtības un ka Baltijas pilsētām ir raksturīga piederība vācu kultūras attīstības telpai.

Pirmā konferences sekcija bija veltīta pilsētu pētniecības attīstībai kopumā. Herdera institūta Marburgā speciāliste Heidi Heine-Kirhere (*Heidi Hein-Kircher*) referātā “Urbānās vēstures jaunākie pētījumi Centrālajā un Austrumeiropā” norādīja, ka pilsētu vēsture ir populāra disciplīna, kuru bieži saprot kā lokālai vēsturei piederīgu tēmu, lai gan tā skar daudzus vispārējās vēstures aspektus, piemēram, urbānisms, atsevišķu etnisko grupu vēsture, kultūras izpausmes, modernizācija un sociālie procesi. Socioloģisko metožu pielietojums ļauj no klasiskās lokālās vēstures

pāriet uz dažādu procesu pētījumiem, kas noved pie jaunām vēstures interpretācijas iespējām. Uz jautājumu, vai ir iespējams salīdzināt Baltijas pilsētu vēsturi ar Hābsburgu pārvaldītā reģiona norisēm, kuras viņa pēta, H. Heine-Kirhere atbildēja, ka šādi salīdzinoši pētījumi ir iespējami, jo parādītu ne tikai kopīgo, bet arī atšķirīgo. Viņa uzskata, ka visinteresantākie salīdzināšanas aspekti varētu būt administratīvā attīstība un ostu vēsture. Toruņas Universitātes profesors Romāns Čaja (*Roman Czaja*) uzdeva provokatīvu jautājumu, vai pastāv tāds jēdziens kā Viduseiropas pilsētas. H. Heine-Kirhere norādīja, ka tām ir kopējas iezīmes, piemēram, multietniskums un imperiālisma konteksts.

Paša R. Čajas referāts bija veltīts urbānās vēstures pētīšanai Polijā. Viņš uzsvēra, ka 20. un 21. gadsimtā pētniecību spēcīgi iespaidojuši politiskie procesi un ka Polijā raksturīgi salīdzinoši vēli pilsētu pētniecības aizsākumi. Sekojot citu valstu tradīcijām, arī Polijā daudz pētīti pilsētu aizsākumi. Savukārt, sekojot annālistiem, poļu vēsturnieki centušies pētīt procesus, piemēram, cenu izmaiņas, ilgākā laika periodā. Sociālisma periodā poļu vēsturniekiem nācās pieskaņoties marksistiskajam vēstures traktējumam, tāpēc spēcīgi pētīta ekonomika, tirdzniecība un ražošana, un pilsētu pētniecība kļuva starpdisciplināra. Postsociālisma periodā Polijā pilsētas nav galvenais izpētes virziens, tomēr pēc tā ir ieprasījums, tāpēc tiek izdoti kolektīvi darbi, kas skar topogrāfiskus tematus, zemāko slāņu vēsturi, dažādu sociālo kopienu vēsturi, tiek veikti arheoloģiskie izrakumi.

Ķīles Universitātes pētnieks Andreass Filberts (*Andreas Fülberth*) savā prezentācijā norādīja uz atšķirībām starp vēsturniekiem, kas pēta pilsētu, kurā ir dzimuši un dzīvojuši, un tiem, kas nekad nav bijuši pilsētās, kuras pēta. Viņš pastāstīja, ka vairākus ārzemju pētniekus interesē specifiski Rīgas agrākās vēstures attīstības posmi, tādēļ Rīgas vēstures pētniecība ir stipri segmentēta, kamēr citu Baltijas valstu pilsētu izpētē šāda tendence nav vērojama.

Otrā sekcija bija veltīta pilsētu vēstures pētniecības attīstībai Baltijas valstīs. Tallinas Universitātes pētnieks Juhans Krēms (*Juhan Kreem*), runājot par Igaunijas pilsētu vēstures attīstību, uzsvēra, ka igauņi ilgstoši uzskatīti par zemnieku tautu un tas nestimulēja pilsētu pētniecību, jo tām piedēvēja vācisku raksturu. Līdz ar to pilsētu pētniecībai trūkst tradīciju, lai gan tagad lielākā daļa igauņu dzīvo pilsētās. Līdzīgi kā Latvijā, arī Igaunijā pētniecībā ļoti svarīga ir vēsturnieka personība, jo bieži vien veselu izpētes virzienu pārstāv tikai viens vēsturnieks. Vēsturnieki vairāk specializējas noteiktos periodos, kuros ietverta arī pilsētu vēsture, bet tā neizdalās kā atsevišķa joma un tai nav neatkarīgas pozīcijas Igaunijas vēstures pētniecībā. Līdz ar to, piemēram, arhitekti pēta pilsētbūvniecību un arhitektūru, arī muzejos tiek pētītas atsevišķas tēmas. Ir publicēti kolektīvi pētījumi par Tartu, Tallinu, Narvu, iznāk urbānām tēmām veltīti periodiski izdevumi, bet trūkst akadēmisku apkopujošu darbu. Vairāk ir izpētīts lokālais, bet trūkst globālāka konteksta.

LU profesors Ilgvars Misāns turpināja igauņu kolēģa tematiku un pārņēma to uz Latvijas telpu, norādot uz atšķirībām pētnieciskajos akcentos, jo Latvijā ir pētīti procesi, kas norisinājušies pilsētās, un arī pašas pilsētas ir bijušas pētījumu centrā. Viņš izdalīja trīs izpētes periodus 20.–21. gadsimtā, kurus nosauca par “20 plus 50 plus 20”. Kā pirmo periodu I. Misāns izdalīja Latvijas brīvvalsts laiku, kurā pilsēta viennozīmīgi nebija aktuāls izpētes objekts, jo pētniecībai bija nacionāls raksturs, līdz ar to pētīja latvieti pilsētā, nevis pašu pilsētu kā tādu. Daļa pētījumu bija politiski pasūtīti, bet par zinātniski kvalitatīviem var uzskatīt Georga Jenša un Leonīda Arbuzova darbus. Padomju periodā Rīgas pētījumi iekļāvās marksistiskajā vēstures traktējumā. Iznāca kolektīva trīsējumu monogrāfija par Rīgas vēsturi, kurā kvalitatīvs pētījums savijies ar ideoloģisko nokrāsu. Pētniecības labākās tradīcijas turpināja Teodors Zeids, Māra Caune, Vasilijš Dorošenko un citi zinātnieki. Pieauga pētījumu dziļums un plašums. Savukārt jaunāko pētniecības posmu ilustrē septiņi “Senās Rīgas” izdevumi, kuri parāda pētniecības vērtēšanu interdisciplinārā virzienā un centienus pēc starptautiskas sadarbības. Parādās arī pētījumi ne vien Rīgas, bet citu pilsētu vēsturē. Tomēr I. Misāns uzsvēra, ka pilsētu pētniecība sadalījusies šauros nelielos tematos un ka būtu nepieciešams veikt salīdzinošus pētījumus ar citām Baltijas pilsētām. Viņš norādīja arī uz jaunu apkopojošo darbu trūkumu pilsētu vēsturē, kas atbilstu jaunākām vēstures izpētes tendencēm.

Viļņas Universitātes pētniece Jolanta Karpavičienē (*Jolanta Karpavičienē*) pārņēma “stafeti” no I. Misāna un norādīja, ka tieši neatkarības atjaunošana Lietuvā deva grūdienu pilsētu izpētei, jo aktuāls kļuva Lietuvas lielkņazistes vēstures periods. Vēsturnieki varēja balstīties uz senu pilsētu izpētes tradīciju, jo reģionu bija pētījuši poļi, krievi un vācieši, tikai katrs ar savu akcentu. Tā poļiem vairāk interesēja privilēģiju, topogrāfiski, saimnieciski un pārvaldes sistēmas pētījumi, kurus vēlāk turpināja krievi. Savukārt vācu historiogrāfijā akcentēta Magdeburgas tiesību pētniecība. Padomju periodā parādījās tendence pētīt pilsētu izveidošanos, urbanizāciju un viduslaiku pilsētu specifiku. Šīs tendences turpinās arī mūsdienās ar izteiktu kultūras un sociālo virzienu pētījumiem.

Tallinas Universitātes pētniece Inna Jirjo (*Inna Jirjo*) referēja par tēmu “Pilsētas un urbānā sistēma viduslaiku Livonijā”. Referente norādīja, ka Livonija piederēja pie vismazāk urbanizētajiem reģioniem Eiropā un šai ziņā no tās atpalika vienīgi Somija un Norvēģija. Pilsētas tiesību (galvenokārt Lībekas un Rīgas) piešķiršana Livonijā faktiski noslēdzās jau periodā līdz 1300. gadam. Pretēji Rietumeiropai, kur urbānajā vidē dominēja mazpilsētas, Livonijā vairākums pilsētnieku dzīvoja lielās pilsētās – Rīgā, Tallinā un Tartu. Tai pašā laikā Livonijā pastāvēja ap 50 miestu un tirgus vietu, kam pilsētas tiesību nebija, taču arī šo vietu rašanās bija lokālās urbanizācijas produkts. Citiem vārdiem, pilsētas privilēģiju piešķiršana un urbanizācija Livonijā bija divas atsevišķas, taču viena otru papildinošas parādības.

Kauņas Vītauta Dižā universitātes pētniece Rasa Varsackīte (*Rasa Varsackytė*) sniedza pārskatu par Kauņas kā Lietuvas lielkņazistes pilsētas pētniecību. Referente aplūkoja konkrētu autoru devumu, kā arī jautājumu loku, kam tika pievērsta galvenā uzmanība tai vai citā laikposmā. Padomju periodā lielāku vērību guva ideoloģiski neitrālāks virziens – arhitektūras vēsture, kamēr citi jautājumi, kas saistīti ar Kauņas vēsturi līdz 1795. gadam, tika atstāti novārtā. Kopš 90. gadiem Kauņas vēsturei pievērsta arvien lielāka uzmanība. Vītauta Dižā universitātē atvērta Kauņas pilsētas izpētes centrs, 2010. gadā publicēta pirmā zinātniskā monogrāfija (autors Z. Ķaupa) par Kauņas vēsturi līdz 1655. gadam.

Daugavpils Universitātes profesors Aleksandrs Ivanovs pievērsās jautājumam par Livonijas pilsētu atspoguļojumu senkrievu hronikās. Novērtējot šo hroniku kā vēstures avota lielo nozīmību, referents uzsvēra, ka vienlaikus tās jāvērtē arī kā vēsturiskās domas un agrīnās nacionālās historiogrāfijas veidošanās piemineklis. Livonijas pilsētu aprakstos faktiski atspoguļojās ne visai miermīlīgās Kijevas Krievzemes, vēlāk Maskavas lielkņazistes un Livonijas politiskās attiecības, līdz ar to tika veidots Livonijas pilsētu kā ienaidnieka tēls, turklāt hronisti “redzēja” tikai pilsētu mūrus, neinteresējoties, kas notiek aiz tiem. Senkrievu hroniku veidotie stereotipi vēlāk pārņemti krievu 18. gs. – 21. gs. sākuma historiogrāfijā, lai gan citi krievu un vācu vēstures avoti rāda pavisam citādu Livonijas pilsētu vēstures un to austrumu virziena attiecību ainu.

Tallinas Universitātes pētnieks Erki Rusovs (*Erki Russow*) pievērsās Igaunijas pilsētu arheoloģiskās izpētes problēmām kopš 20. gs. 80. gadu beigām. Pretēji padomju periodam, kad neatliekamās pētījumus visumā varēja sasaistīt ar noteiktu pētniecisku ievirzi, mūsdienās objektu arheoloģisko izpēti veic dažādas firmas, kam zinātniskās intereses nav primāras, un izpētē tiek meklēti iespējami lētākais risinājums, kas dažkārt var novest pie apšaubāma rezultāta. Ir uzlabojama gan pieminekļu aizsardzības likumdošana, gan arheoloģisko izrakumu kvalitātes kontrole, kā arī pētījumu materiālu analīze un publicēšana.

Viens no intriģējošākajiem bija profesora Armanda Vijupa (Latvijas Universitāte/Ventspils muzejs) referāts “Vēja aizpūsts: Ventspils ekoloģiskās problēmas 17. gadsimtā pēc arheoloģijas un rakstīto avotu liecībām”. 17. gs. dokumentos vairākkārt pieminēta smilšu erozija, kas spiedusi pilsētas iedzīvotājus mainīt dzīvesvietu. Pēdējo gadu arheoloģiskajos pētījumos atklāts, ka pilsētas viduslaiku kultūrlāni klāj līdz 1,80 m biezs smilšu sanesums. Rakstīto avotu un arheoloģijas liecības ļauj spriest gan par smilšu erozijas intensitāti un cēloņiem (koku izciršana), gan arī sniedz jaunus faktus par Ventspils pilsētas attīstību, tajā skaitā – par tās senākā centra pārvietošanos no ordeņa pilij tuvākās apkārtnes uz tagadējo tirgus laukumu.

Konferences otrās dienas darbu uzsāka LU Latvijas vēstures institūta pētniece Margarita Barzdeviča ar referātu “Rīgas teritoriālā attīstība zviedru kartēs (1621–1710)”. Rīga bija lielākā zviedru pilsēta Baltijā, un daudzi apskatāmajā periodā radītie pilsētas plāni bija saistīti ar nocietinājumu pārbūvi, tomēr ņemams vērā,

ka daudzi plāni netika pilnībā īstenoti. M. Barzdeviča uzsvēra, ka tajā laikā pilsētai nebija noteiktu robežu, līdz ar to tā beidzās tur, kur beidzās ēkas. Savukārt Pārdaugava un Daugavas salu grupa kļuva par oficiālu priekšpilsētu tikai 18. gs. otrajā pusē, tādēļ kartes un plāni mēdz attēlot ne visu teritoriju, ko mūsdienās saprotam ar vārdu Rīga. Savukārt civilās kartes bieži saistītas ar īpašumu fikšēšanu, tādēļ mēdz būt fragmentāras. Kopumā kartogrāfiskais materiāls piedāvā bagātīgu papildinājumu rakstītajiem avotiem par Rīgu un tās apkārtni. I. Misāns jautāja referentei, kas maksāja par nocietinājumu pārbūvi zviedru laikos, uz ko saņēma atbildi, ka izdevumi tika dalīti starp valsti un pilsētu.

Nākamais uzstājās Herdera institūta Marburgā pētnieks Pēteris Versters (*Peter Wörster*), kura prezentācija bija saistīta ar prūšu izcelsmes birģeru migrāciju uz Rīgu 17.–19. gadsimtā. Referāts balstīts uz nepublicētiem rakstiskajiem avotiem – Rīgas rātes protokoliem un birģeru grāmatām. Apskatāmajā laika posmā no Prūsijas uz Rīgu pārcēlušies un par birģeriem kļuvuši 622 cilvēki, lielākoties tirgotāji un dažādu jomu amatnieki (mucinieki, šuvēji, kurpnieki, kalēji, maiznieki u.c.), kas veido aptuveni 5% imigrācijas kopapjoma. Liela daļa no viņiem nāca no Kēnigsbergas, Mēmeles un Dancigas. P. Versters uzsvēra, ka šajā jomā vēl ir daudz neatbildētu jautājumu, kas prasa tālāku izpēti. LU profesors Gvido Straube jautāja, vai ir iespējams izskaidrot atsevišķus imigrācijas aktivizācijas viļņus un vai ir iespējams noteikt sieviešu imigrācijas lielumu. Uz pēdējo referents atbildēja noliedzīgi, bet par imigrācijas aktivitāti atzīmēja, ka tas ir vēl pētāms jautājums, tomēr 1811. gadā prūšu izcelsmes birģeru lielo skaitu Rīgā var skaidrot ar Prūsijas sakāvi pret Napoleonu. I. Misāns komentārā uzsvēra, ka migrācija ir starpvalstu jautājums un būtu jāveido starptautisks projekts, lai šo procesu pētītu kopīgi.

Lietuvas Vēstures institūta pētnieks Agņus Urbanavičs (*Agņius Urbanavičius*) pievērsās pilsētas pilsoņu kopuma veidošanās problēmai, kas aptver dažādu jautājumu loku: pilsētas iedzīvotāju skaita pieaugumu vai samazināšanos, migrāciju, nodarbi, sociālo piederību u.c. Šādā aspektā tuvāk tika aplūkotas Viļņas 17. gs. otrās puses–18. gs. vēstures pētniecības iespējas un rezultāti.

LU Latvijas vēstures institūta pētnieks Muntis Auns sniedza dažu Kurzemes mazpilsētu un miestu (Grobiņas, Piltenes, Sabiles) demogrāfisko, sociālo un etnisko raksturojumu, galvenokārt pievērsoties situācijai 18. gs. beigās. Aplūkoto pilsētu un miestu iedzīvotāju absolūtais vairākums bija amatnieki, savukārt etniskā ziņā dominēja vācieši (70–86%). Referents uzsvēra, ka mazpilsētu un miestu vide tomēr nebija tik vāciska, kā tas varētu šķist, jo, tēlaini izsakoties, pilsēta/miests gan piederēja tās iedzīvotājiem, taču publiskā telpa (tirgus, baznīca, krogi) – lielā mērā apkārtnes lauku ļaudīm.

Tartu pilsētas muzeja speciāliste Marge Rennita (*Marge Rennit*) uzstājās par tēmu “Igaunijas pilsētu tēls 18. gs. ceļojumu aprakstos”, analizējot 14 vāciski un angļiski sarakstītus aprakstus. Tajos atspoguļota Narva kā pasta ceļu krustpunkts, bieži rakstīts par tās ūdenskritumu, kā arī notikumiem Ziemeļu kara laikā.

Savukārt Tallina raksturota kā tirdzniecības pilsēta ar skaistu gotikas arhitektūru. Par Tartu rakstīts daudz mazāk, un galvenie ar to saistītie temati ir Ziemeļu karš un 1775. gada lielais ugunsgrēks. Atsevišķos sacerējumos parādās arī komiski un stereotipiski iedzīvotāju apraksti. Kopumā referente uzsvēra, ka ceļotāji Igaunijas teritoriju apciemoja pārsvarā caurbraucot – ceļā uz Pēterburgu vai no tās – un ka viņu apraksti veidoja priekšstatu par aplūkoto reģionu Eiropā.

LU Latvijas vēstures institūta pētniece Anita Čerpinska referātā “Pilsētu vēstures izpētes militārie aspekti: Rīgas piemērs 19. gs. sākumā” atklāja vairākas jomas pilsētas attīstībā, kuras būtiski ietekmēja karaspēka klātbūtne: pārvalde, priekšpilsētu apbūve, civilās un militārās pasaules sadzīvošana ikdienas līmenī, saimnieciskā attīstība. Par pirmajiem diviem tematiem ir veikti pētījumi, bet par pārējiem diviem to praktiski nav, lai gan nav noliedzams, ka gan stacionārās, gan aktīvās armijas vienības, kas atradās pilsētā, komunicēja ar pilsētas iedzīvotājiem. Arī karaspēka izvietojanas jautājums ir maz skarts historiogrāfijā, lai gan pilsētas dzīvē bija aktuāls nepārtraukti, īpaši tad, kad Napoleona uzbrukuma draudu rezultātā militāristu skaits pilsētā sasniedza pusi no iedzīvotāju skaita. I. Misāns jautāja referentei, vai ir pietiekama avotu bāze, lai pētītu ikdienas saskarsmi. A. Čerpinska atbildēja, ka Rīgas pārvaldes arhīva dokumentos atrodamas daudzas liecības, īpaši par stacionārajām komandām, jo tām bija ilgstošāka saskarsme ar iedzīvotājiem.

Klaipēdas Universitātes pētnieks Vasilijš Safronovs (*Vasilijus Safronovas*) referātā “Pilsētas simboliskā piesavināšanās 20. gadsimtā: Klaipēdas piemērs komparatīvā kontekstā” salīdzināja trīs bijušo Austrumprūsijas pilsētu – Klaipēdas, Kaļiņingradas (Kēnigsbergas) un Olštinas – simbolu jeb zīmju sistēmas (koptēls, apbūve, nosaukumi, pieminekļi u.tml.) veidošanos pēc Otrā pasaules kara. Visās šajās pilsētās pēc kara nomainījās iedzīvotāji un vāciskais mantojums tika traktēts kā kaut kas svešs. Olštinā zīmju sistēma tika pakārtota poļu kultūrai, savukārt Kaļiņingradai tika piešķirts PSRS “rietumu priekšposteņa” un saimnieciskā centra tēls, leģitimējot tās iegūšanu ar lielajiem upuriem Lielajā Tēvijas karā. Klaipēdas gadījumā zīmju sistēma tika sasaistīta gan ar padomju ideoloģiju, gan lietuviešu nacionālās kultūras simboliem.

Viļņas Universitātes pētnieku Marijas Drėmaites (*Marija Drėmaitė*) un Karoļa Kučauska (*Karolis Kučiauskas*) kopreferātā tika aplūkots jautājums par Baltijas pilsētu rekonstrukciju un modernizāciju 20. gs. 40.–70. gados, par piemēru izvēloties Viļņu. Kā centrālā problēma tika izvirzīta attieksme pret vēsturisko mantojumu – pilsētas centru un vecpilsētu. Atkarībā no tā, vai vecpilsēta tika uzskatīta par “neizskaramu pilsētas sirdi” un “tautas forumu” vai “antisanitāru un jucekliģu telpu”, tika plānota gan pilsētas centra un satiksmes maģistrāļu rekonstrukcija, gan jauna pilsētas centra izveidošana.

Pēdējā sekcija bija veltīta 20. gs. tēmām. Tallinas Tehniskās universitātes profesore Karina Hallasa-Murula (*Karin Hallas-Murula*) sniedza plašu ieskatu Tallinas arhitektoniskajā attīstībā 20. gs. sākumā, parādot, kā dažādas tendences

no Eiropas ienāca Igaunijas pilsētas vidē. Sociālajai estētikai un simbolikai bija būtiska nozīme, tādēļ publiskās ēkas – bankas, teātri, dzelzceļa stacijas – būvēja īpaši vērienīgas un skaistas. Professore uzskata, ka pilsētas plāni, lai gan ne vienmēr atspoguļo realitāti, ir neatsverami pilsētu pētniecības avoti, kas parāda sabiedrības telpas reprezentācijas vēlmi un reprezentatīvās telpas izpratni.

Mārtiņš Mintaurš kā noslēdzošais referents aplūkoja Rīgas arhitektūras vēstures atspoguļojumu Latvijas historiogrāfijā 19. gs. – 21. gs. sākumā. Viņš sadalīja pētniecību četros posmos: baltvācu, latviešu starpkaru, padomju laika un mūsdieniu. Pirmajā posmā tika veikti nopietni arhitektūras vēstures pētījumi, savukārt starpkaru posmā arhitektūras tēmas nebija izpētes centrā. Padomju periodā parādījās pirmie nopietnie pilsētībūvniecības kā kompleksa procesa pētījumi. Sistemātiska arheoloģiskā izpēte un pieminekļu apzināšana izraisīja arī plašas vēsturnieku diskusijas par šīm tēmām. Arī jaunākā laika historiogrāfijā netrūkst darbu par Rīgas arhitektūru un pilsētībūvniecību. Atsevišķas tēmas skar koka apbūvi un dārzu attīstību pilsētā. Referents secināja, ka lielākā daļa darbu ir faktoloģiski deskriptīva rakstura pētījumi, tomēr tālākai pētniecībai vajadzētu ievirzīties kritiskās refleksijas jomā, un arī vēsturniekiem būtu jāpievēršas šiem jautājumiem nopietnāk, nevis jāatstāj pētniecība tikai arhitektu un mākslas vēsturnieku ziņā.

Noslēguma diskusijā M. Mintaurš uzsvēra, ka pirmajā dienā konferences dalībnieki vairāk nodarbojās ar globālām tēmām, bet otrajā – ar konkrētiem pilsētu vēstures izpētes aspektiem. Aktuāli un fundamentāli paliek jautājumi:

- 1) kas ir urbānā vēsture?
- 2) vai pētniecības projektiem vajadzētu iegūt faktoloģisku vai metodoloģisku virzienu?
- 3) vai pilsētu pētniecību vajag iekļaut vispārējās vēstures rakstīšanas tradīcijā un ietvert plašākā kontekstā?

I. Misāns atzīmēja, ka tieši pilsētu vēsture ļauj pārvarēt nacionālo vēsturu robežas un mainīt pētniecības paradigmas.

13. oktobrī konferences dalībnieki ekskursijas laikā iepazinās ar divām Kurzemes pilsētām – Kuldīgu un Ventspili, kur klātienē varēja aplūkot to vēsturisko apbūvi, izvērtēt attieksmi pret kultūras mantojumu un tā saglabāšanas tendencēm. 14. oktobrī referentiem bija nodrošināta ekskursija pa diviem Rīgas rajoniem – Ziedoņdārza un Alberta ielas apkārtni, kur varēja saskatīt spilgtas atšķirības starp 20. gs. sākuma “strādnieku” Rīgas un “pārtikušās” Rīgas apbūvi.

Konferences organizētāji pauda cerību, ka izdosies sarūpēt līdzekļus konferences materiālu krājuma izdošanai, līdz ar to pētnieku atklājumi un pārdomas būs iespējams vēlreiz pārlasīt, kā arī iepazīstināt ar secināto tos, kuriem neizdevās pasākumu apmeklēt. Kopā ar citiem dalībniekiem jācer, ka šī tiešām bija pirmā Baltijas pilsētu vēsturei veltītā konference, kurai sekos arī otrā, trešā un pārējās.

Anita Čerpinska
Muntis Auns

HANZAS PILSĒTU ARHEOLOGU 9. KONFERENCE TRĀVEMINDĒ

Ik pa diviem gadiem Baltijas jūras piekrastes kūrortpilsētā Trāvemindē Lībekas arheoloģijas un pieminekļu pārvalde rīko Hanzas pilsētu arheologu kolokviju (*Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum*). Šogad 9. konference notika no 5. līdz 8. novembrim, un tās organizētājs prof. Dr. Manfrēds Glēzers (*Gläser*) bija izvēlējis tēmu “Klosteri”. Trāvemindē bija ieradušies 48 pilsētu pārstāvji no Īrijas, Lielbritānijas, Beļģijas, Nīderlandes, Dānijas, Norvēģijas, Zviedrijas, Somijas, Krievijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas, Šveices, kā arī arheologi no 16 Vācijas pilsētām. Lielākoties dalībnieki pārstāvēja Hanzas pilsētas, bet atsevišķi referenti bija arī pilsētu arheologi ārpus šī reģiona. No Baltijas valstīm bija ielūgti četri dalībnieki – Tallinas Universitātes Vēstures institūta direktors Dr. Erki Rusovs (*Russow*), Tartu Universitātes docents Ains Mēsalu (*Mäesalu*), Viļņas arheologs Dr. Lins Girlevičs (*Girlevičius*) un šīs informācijas autore no Rīgas. Tā kā konference ir ļoti prestiža un visu pilsētu arheologu piedalīšanos finansē organizatori, tad tika nolasīti pilnīgi visi plānotie 48 referāti, tikai Konstanci (Šveice) pārstāvēja cits arheologs, nekā iepriekš programmā bija norādīts.

Prof. Dr. Manfrēds Glēzers jau ielūguma vēstulē lūdza katram referentam apkopot savas pilsētas arheoloģiskās izpētes laikā iegūtās liecības par viduslaiku klosteriem, papildinot tās ar rakstīto avotu un būvvēstures izpētes ziņām, un mēģināt atbildēt uz jautājumiem: kāda bija klosteru topogrāfija pilsētā (atrašanās vieta un celtnu izvietojums), vai zināma to aizņemtās teritorijas iepriekšēja izmantošana, kad klosteri ierīkoti, kuras to daļas ir arheoloģiski pētītas, vai ir informācija par klosteru saimniecību un pedagoģiskajām aktivitātēm, vai ir liecības par infrastruktūru (ūdensapgādi, kanalizāciju un atkritumu aizvākšanu), kādi atradumi attiecināmi uz ikdienas dzīvi, kāda bija reformācijas ietekme, kā un kad notika klosteru bojāeja un pamesto celtnu pārveidošana vai nojaukšana. Līdz ar to nolasītie referāti bija līdzīgi strukturēti, daudzi aspekti vairākkārt atkārtojās, un nebūtu lietderīgi šeit aplūkot katru ziņojumu atsevišķi. Tāpēc šajā informācijā tiks norādīti galvenie secinājumi, nozīmīgākās atziņas un vēl turpmāk pētāmie jautājumi, kas izskanēja gan referātos, gan diskusijās, gan kopsavilkumā, kuru kā *PowerPoint* prezentāciju sagatavoja un konferences noslēgumā demonstrēja arheologi Braiens Aierss (*Ayers*) no Norvičas un Beti Arnta (*Arndt*) no Getingenes.

Puse no referātiem tika nolasīta vāciski, puse – angļiski. Tā kā tās tikai daļai dalībnieku ir dzimtās valodas, tad atsevišķi referenti vai jautājumu uzdevēji un diskutētāji reizēm sajuca līdzīgi skanošus terminus. Tāpēc

noslēguma diskusijā vispirms tika uzsvērti pareizie nosaukumi – klosteri angļiski sauc *monastery* un vāciski *Kloster*, bet krusteju angļiski apzīmē par *cloister* un vāciski *Kreuzgang*. Referātos apskatīto jautājumu loku kopsavilkuma veidotāji bija sadalījuši trīs lielās grupās, kurās aplūkotās tēmas turpmāk pētīt tika rosināti arī tie referenti, kas par tiem iepriekš nebija iedomājušies.

Uz pirmo tēmu “Klosteri un pilsētas teritorija” attiecināms klosteru dibināšanas laiks – pirms vai pēc pilsētas izveidošanās, klosteru vietas izvēle saistībā ar pilsētas ielām, mūriem un upēm, klosteru aizņemtās platības ietekme uz pilsētas attīstību, klosteru plānojuma un arhitektūras iespāidi, kas pārņemti pilsētas apbūvē, reformācijas ietekme uz klosteru pastāvēšanu, likvidēto klosteru īpašuma izmantošana pilsētas vajadzībām.

Katru no šiem jautājumiem referātos pieminēja vairāku pilsētu pārstāvji, bet tikai daži nosauca arī konkrētus skaitļus. Interesanti, ka klosteru daudzums dažādās pilsētās bijis ļoti atšķirīgs, piemēram, Norvičā viduslaikos pastāvēja vairāk nekā 30, Ķelnē pat 68, bet visā Somijā – tikai seši klosteri. Toties Kolobžegā (vācu val. *Kolberg*, tag. Polijas ziemeļos) viduslaikos nav bijis neviena klostera, jo bijis biskapa aizliegums tādus ierīkot. Klosteru skaitu grūti salīdzināt arī tāpēc, ka reizēm referenti bija pieskaitījuši ne vien pašā pilsētā, bet arī tās tuvākajā apkārtnē eksistējušos klosterus, piemēram, Novgorodas arheologs Mihails Petrovs atzīmēja, ka 30 km rādiusā ap pilsētu bijuši 30 klosteri, bet mūru iekšpusē tikai deviņi. Bez tam jāatceras, ka dažādās Eiropas pilsētās kristietība izplatījās dažādos laikposmos un klosteru pastāvēšanas ilgums atšķīrās. Tā Franks Lebake (*Löbbecke*) uzsvēra, ka Konstancē jau 7.–8. gs. bijušas kristīgās baznīcas ar klosteriem, bet Livonijā klosterus sāka ierīkot tikai 13. gs. sākumā. Dažāda bijusi arī klosteru izmantotā teritorija, piemēram, Lībekas arheologs Manfrēds Šneiders (*Schneider*) bija aprēķinājis, ka tā aizņēmusi 5% no pilsētas platības iekšpus mūriem. Diemžēl citi tik precīzus skaitļus neminēja. Vairāku klosteru izrakumos atrastas greznas akmens būvdetaļas, piemēram, Bergenē, par ko referēja norvēģis Alfs Tore Hommedals (*Hommedal*). Diemžēl reformācijas gaitā liela daļa no Hanzas pilsētu klosteriem likvidēta, daudzviet celtnes nojauktas, bet citur izmantotas laicīgiem mērķiem. Tā, piemēram, nīderlandietis Pēters Biters (*Bitter*) pieminēja, ka Alkmārā klostera telpās 1570. gadā ierīkots pilsētas hospitālis, bet Rita Gralova (*Gralow*) atzīmēja, ka Vismārā bijušā franciskāņu klostera celtnes līdz pat mūsdienām izmanto skolas vajadzībām.

Otrajā lielajā tēmā “Klosteri un pilsētas sabiedrība” kopsavilkuma veidotāji ieteica apkopot informāciju par klosteru dibinātājiem un patroniem, gruntsgabalu dāvinātājiem vai pārdevējiem, klosteru ietekmi uz pilsētas ekonomiku, klosterī radušos inovāciju un zināšanu izplatīšanu pilsētas

vidē, klosteru ieguldījumu pilsētas infrastruktūras attīstībā (piemēram, klosteri cēla tiltus un dambjus, ierīkoja pievedceļus, kurus izmantoja arī pilsētnieki), amatnieku ražojumu iegādi klosteru iemītnieku apģērbam, ikdienas dzīvei un uzturam, klosteru ēku, sevišķi baznīcu, izmantošanu, kā arī pilsētu demogrāfijas pētījumus pēc klosteru kapsētām.

Vairākkārt referātos tika uzsvērts, ka tieši klosteru un baznīcu celtniecība radīja nepieciešamību pēc pirmajiem ķieģeļu cepliem pilsētā. Tā, piemēram, nīderlandietis Barts Vermeulens (*Vermeulen*) atzīmēja, ka 1225. gadā Deventerā dibināts Marijas klosteris un arī ķieģeļu ražošanas sākumu attiecina uz laiku starp 1225. un 1250. gadu. Līdzīgs secinājums bija Antverpenes pārstāvim Johanam Vēkmanam (*Veekman*) – tieši klosteros 13. gs. otrajā pusē pirmo reizi pilsētā izmantoti ķieģeļi, aizstājot iepriekš mūra celtnēs lietoto kaļķakmeni. Dāņu arheologs Mortens Sevse (*Søvsø*) iepazīstināja ar akustikas bedres izpēti Ribes klosteru baznīcā. Ķelnes pārstāvis Tomass Heltkens (*Höltken*) atzīmēja, ka karmelītu klosteru pagrabā atrasti ieraksti lieli trauki ar pārtikas krājumiem, bet kloākā – grezni fajansa un stikla izstrādājumi, kas it kā nemaz nesaskan ar rakstītajos avotos uzsvērtu iemītnieku nabadzību.

Ar trešo tēmu “Klosteri un pilsētas mentalitāte” saistīta klosteru noietojuma un būvmateriālu simboliskā nozīme, klosteru intimitāte un norobežotība no pilsētas, kā arī laju iespējas iekļūt tajos (apmeklētāju telpas, apbedīšana klosteru kapsētās), klosteru reālā plānojuma atšķirības no regulārā ideālplāna (piemēram, pilsētā izveidotā ielu tīkla dēļ mūku apdzīvotās telpas reizēm novietotas uz ziemeļiem, nevis, kā parasts, uz dienvidiem no baznīcas), klosterī radušos ideju izplatība pilsētā.

Par simbolisko nozīmi runāja Lundas arheologs Bjerns Magnusons Stāfs (*Magnusson Staafs*), atzīmējot, ka pēc klosteru slēgšanas nojaukto ēku ķieģeļi izmantoti karaļa pils celšanai, tā rādot laicīgās dzīves un protestantisma uzvaru pār katolisko klosteri. Vairāki referenti uzsvēra klosteru nozīmi kaujās ievainoto un slimnieku aprūpē un ieceļotāju apbedīšanā. Tika norādīts, ka vīriešu klosteru kapsētās apbedīti ne tikai mūki. Angļu arheologs Deivids Evanss (*Evans*) bija aprēķinājis, ka Hallā (*Hull*) bērnu kapu skaits sasniedz pat 15% no klosteru kapsētas apbedījumiem. Visbijas arheologs Pērs Viderstrēms (*Widerström*) stāstīja par masu kapu izpēti cisterciešu kapsētā, kur aprakti 1361. gada kaujā bojāgājušie. Toties Londonas muzeja darbiniece Sedija Votsone (*Watson*) iepazīstināja ar mēru kapu izrakumiem pie klosteru baznīcas. Dažos referātos tika minēti atradumi, kas liecina par svētceļnieku uzturēšanos klosterī, piemēram, vācu arheologs Valters Melcers (*Melzer*) rādīja Zēstē (*Soest*) klosteru kapsētā atrastu apbedījumu ar Jēkaba gliemežvāku. Jāuzsver, ka daudzviet klosteros bijušas skolas un lielas bibliotēkas, un no tajās glabātajām grāma-

tām reizēm izrakumos atrod sējumu ādas vākus un apkalumus. Referātu ilustrācijās varēja skatīt dažu klosteru un to baznīcu neparastu plānojumu, piemēram, Hamburgas arheoloģe Elke Fersta (*Först*) demonstrēja dominikāņu Sv. Jāņa baznīcas altārdaļas plānu, kas piemērots neregulārā platleņķa gruntsgabala formai. Vairākos klosteros konstatēta viduslaikiem progresīva apkure ar karstu gaisu, piemēram, Šlēsvīgā un Līneburgā tā apsildīja refektoriju. Rostokā atrastu hipokausta nosedzošo plāksni ar īpatnēju ovālu atveri parādīja Ralfs Mulsovs (*Mulsow*). Tartu Universitātes pasniedzējs Ains Mēsalu atzīmēja, ka par klostera siltgaisa krāsni liecina kāds pēcreformācijas laika apraksts par viena mūka iesprostošanu un nosmacēšanu apkures telpā, jo viņš bija nolēmis pamest katoļticību.

Kopsavilkuma sastādītāji izvirzīja arī 10 jautājumus, uz kuriem pilsētu arheologiem vajadzētu mēģināt rast atbildes: 1) kā pēc izrakumu materiāliem varētu konstatēt dažādus klosteru izmantotājus (mūkus vai mūķenes, priesterus, apkalpotājus, apmeklētājus)? 2) vai var secināt, no kurienes klosteris ieguva izejvielas? 3) vai arheoloģiski var konstatēt mazo ordeņu un konventu, begiņu pastāvēšanu pilsētā? 4) vai ir izrakumu liecības, kur atradās un cik lieli bijuši klosteru īpašumi ārpus pilsētas mūriem? 5) kāda ietekme bija klosterim uz pilsētas ekonomiku? 6) kāda ietekme bija pilsētai uz klosteru attīstību? 7) vai dažādās pilsētās var konstatēt likumsakarības, kur novietoti ubagotāju mūku (dominikāņu un franciskāņu) klosteri? 8) vai arheologi var atrast faktus par klosteru ietekmi uz apkārtējo vidi? 9) kāds bija klosteru ieguldījums zināšanu izplatīšanā pilsētā? 10) kā pilsētas sabiedrība uzņēma klosteru likvidēšanu?

Diskutējot par pēdējo jautājumu, tika uzsvērts, ka klosteru iznīcināšana reformācijas rezultātā ne tikai ļāva pilsētai pārņemt mūku īpašumus, uzkrātās bagātības un konventu aizņemtās celtnes, bet arī radīja iepriekš neparedzētas problēmas – daudzi pilsētnieki zaudēja darbu, jo bija apgādājuši klosteru iemītniekus, vajadzēja domāt, kā turpmāk organizēt slimnieku kopšanu, neprecēto sieviešu un atraitņu apgādi, kā nodrošināt pilsētniekiem nepieciešamo garīgo aprūpi. Tomēr arheoloģiskajos izrakumos to konstatēt bieži vien nav iespējams. Atsevišķi arheologi ieteica veikt statistisku ziņu apkopošanu, salīdzinot dažādu pilsētu iedzīvotāju un klosteru skaitu dažādos laikposmos, tomēr avotu un attiecīgu pētījumu trūkuma dēļ, šķiet, tas pašlaik nez vai būs paveicams. Tika norādīts arī uz nepieciešamību domāt par speciālo terminu vārdnīcu vācu, angļu un latīņu valodā. Vienlaikus noslēguma diskusiju dalībnieki uzsvēra, ka ļoti nepieciešama ciešāka saikne ar viduslaiku vēsturniekiem, jo latīņu valodā rakstīto avotu izvērtēšana ne visiem arheologiem ir pa spēkam un tādējādi klosteru izpētē var zust vērtīga informācija. Tā kā Libekas kolokviji ir arheologu konference, tad organizatori lūdza krājuma rakstu

sagatavošanas laikā izvirzīt priekšplānā tieši ar izrakumu palīdzību klosteros iegūtās liecības un atradumus.

Četrās referātiem piesātinātajās konferences dienās bija arī daži izklaides pasākumi – pirmajā vakarā notika gājiens uz netālo Īfendorfas ciemu, kur ķeģļu spēlē sacentās Baltijas un Ziemeļjūras komandas, otrās dienas pēcpusdienā un vakarā bija organizēta autobusa ekskursija uz Lībeku, kur tika rādīta Katrīnas baznīcas restaurācijas gaita un iepazīstināts ar bijušā franciskāņu klostera telpām, kas veiksmīgi pielāgotas modernai skolai. Vienā no bijušā klostera dzīvojamām telpām notika priekšlasījums par jaunākajiem atradumiem Lībekas izrakumos, kam sekoja pilsētas kultūras un izglītības senatores rīkota pieņemšana ar vakariņām skolas slēgtajā pagalmā. Konferences pēdējās dienas vakarā dalībnieki tradicionāli devās uz svinīgo mielastu uz Trāves grīvā noenkurotā buriņka "Passat". Kā vienmēr, arī šoreiz lībekieši katras pilsētas pārstāvim dāvināja autoreksemplāru – iepriekšējās konferences referātu krājumu (*Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VIII: Kindheit und Jugend, Ausbildung und Freizeit / Hrsg. von Manfred Gläser. Lübeck: Verlag Schmidt-Römhild, 2012. 615 S., Ill.*). Kā uzsvēra vairāki konferences dalībnieki, Lībekas arheoloģijas pārvaldes izdotie astoņi kolokviju sējumi ir nozīmīga rokasgrāmata ikvienam pilsētu arheologam ne tikai Hanzas reģionā, bet gan visā Eiropā.

Ieva Ose

APBALVOJUMI

Sveicam kolēģus ar apbalvojumu saņemšanu:

Vēsturniekam, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenajam loceklim, profesoram, valsts emeritētajam zinātniekam, Dr. habil. hist. VALDIM BĒRZIŅAM piešķirta Triju Zvaigžņu ordeņa IV šķira.

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas vadītājai un krājuma glabātājai, arheoloģei, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktorei ZIGRĪDAI APALAI piešķirta Triju Zvaigžņu ordeņa V šķira.

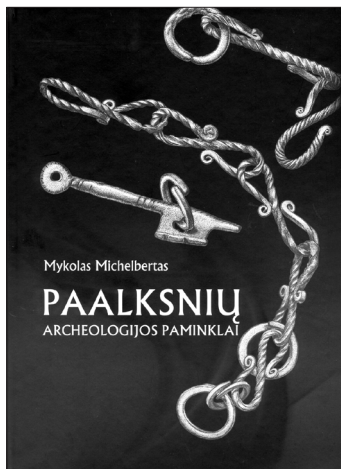
RECENZIJAS

Mykolas Michelbertas. *Paalksnių archeologijos paminklai: monografija*. Vilnius: Vilnius universitetas, 2011. 244 p. ISBN 9955-634-38-6 (Mikols Mihelberts. *Paalkšņu arheoloģiskie pieminekļi: monogrāfija*)

Prof., Dr. habil. hist. Mikols Mihelberts ir vadošais arheologs Lietuvā, kurš iemantojis starptautisku slavu, jo ievēlēts par Aizvēstures un agrinās vēstures zinātņu starptautiskās ūnijas Pastāvīgās padomes locekli un Vācu arheoloģijas institūta korespondētāj-locekli. Ilgus gadus M. Mihelberts bija Viļņas Universitātes Arheoloģijas katedras vadītājs, tagad emeritētais profesors. Viņš organizēja arheoloģisko pētniecību un jaunu speciālistu sagatavošanu universitatē, nodibināja 1993. gadā atjaunotās Arheoloģijas katedras rakstu krājumu un monogrāfiju sēriju *Archeologia Lituana*, kuras izdevumu skaits jau tuvojas diviem desmitiem. Šajā sērijā M. Mihelberts ir publicējis četrus savus monogrāfiskus pētījumus. Recenzējamo monogrāfiju viņš kā Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors prezentēja arheologiem Rīgā.

Monogrāfijā “Paalkšņu arheoloģiskie pieminekļi” M. Mihelberts analizē trīs vienā nelielā teritorijā Žemaitijā pastāvējušu hronoloģiski atšķirīgu apbedījumu vietu atradumus, kas iegūti autora vadītajos izrakumos pagājušā gadsimta 90. gados. Senākie apbedījumi saistāmi ar agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapu kultūru, kas atspoguļo tuvu radniecīgus žemaišu, zemgaļu, kuršu un sēļu priekštečus. Uz žemaišu senčiem, ko autors sauc par *pražemaičiai*, attiecas arheoloģiskais materiāls no 20 izpētītiem uzkalniņiem ar akmeņu riņķi pakājē. Nozīmīga ir 1.–4. gs. atradumu izsmelšana analīzē, jo M. Mihelberts aizstāvēja doktora disertāciju par Lietuvas teritorijas pieminekļiem agrajā dzelzs laikmetā (1987). Pirms tam viņš ir publicējis darbu par Romas impērijas monētu atradumiem un monogrāfisku pētījumu par šo Lietuvas vēstures periodu (1986).

Baltu kultūrai raksturīgās piedevas Paalkšņu kapulauka vīriešu un sieviešu skeletkapos datētas ar 50–100 gadu precizitāti, izceļot atsevišķus

unikālus atradumus (rotadadata ar caurlauzumā greznotu trapecveida galvu, bronzas piesis ar pogasveida dzelzsni u.c.).

Blakus uzkalniņiem konstatēts vēlā dzelzs laikmeta kapulauks ar izpētītiem 24 skeletkapiem un ugunskaļiem, kura teritorijā mirušie guldīti arī pēc kristietības pieņemšanas. Vīriešu kapiem raksturīgas piedevas – dzelzs cirvji, šķēpi, saimniecības un bārdas naži, šķiltavas u.c. senlietas. Kapulauka postījumu dēļ reizēm bijusi apgrūtināta atsevišķu apbedījumu kompleksu izdalīšana. Postītajos ugunskaļos fiksēts tirgotājam raksturīgs inventārs – fragmentāra bronzas svaru kārbīņa un kāds atsvariņš. No ieročiem minami šķēpi, no Rietumiem importētie zobenu asmeņi un zobena maksts gala apkalumi, kas sastopami kuršu un senprūšu apdzīvotā teritorijā, kā arī apbedījumos reti konstatētie bruņukrekli (fragmenti no riņķišu un plāksnišu bruņām). Unikāli ir no tordētas dzelzs stieples izgatavotie zirga laužņi, kādi citur nav atrasti. Lielāko atradumu skaitu kapulaukā veido bronzas rotas – kaklariņķi, bronzas un stikla krelles, zvārguliši, pakavsaktas, aproces, gredzeni, piekariņi, jostas sprādzes un apkalumi.

Vēlā dzelzs laikmeta inventārs (darbarīki, ieroči, rotas) Paalkšņu kapulaukā liecina, ka žemaiši nav dzīvojuši izolēti, bet gan uzturējuši tirdznieciskos kontaktus ar apkārtējo tautu zemēm, izmantojot sauszemes un ūdensceļus – Nemunas baseina upes, Daugavu un Baltijas jūru.

Monogrāfijas trešajā daļā autors analizē 15.–16. gs. skeletkapu inventāru 36 kristīgo ticību pieņēmušo apbedījumos. Sekojot jaunās ticības kanoniem, apbedījumos dominē mirušo guldīšana ar skatu austrumu virzienā. Cienot pagāniskās tradīcijas, tomēr saglabātas darbarīku, ieroču un rotaslietu piedevas. Sastop cirvjus, kas aizstāti ar miniatūrām kopijām, pie jostas piestiprinātus nažus un galodiņus. Vīriešu kapos likti šķēpi, atrasta pat kāda arbaleta bulta, bet apgērba sastiprināšanai lietotie dažādie dzelzs āķīši konstatēti daudzas reizes. Māla trauku lauskas kopā ar kokoglēm, pēc autora domām, apliecina kristīgās ticības aizliegtās mirušo sadedzināšanas simbolisko atceri. No vīriešu rotām minami gredzeni, kas sieviešu apbedījumos uzrāda lielu daudzveidību.

Autors sīki analizē sieviešu apbedījumu galvas, kakla un krūšu rotas 15.–16. gadsimtā. Mirušajām līdzdoti no vairākām stieplēm vītie kaklariņķi, zvārguliši, pakavsaktas u.c. rotas. Tipiskas ir riņķasaktas ar platu ornamentētu loku, simboliskas ir bronzas atslēdziņas, kas izmantotas par piekariņiem. Kāda atrastā monēta attiecināma uz lielkunigaiša Vītauta valdīšanas laiku 14./15. gs. mijā. Paalkšņu ciema kapsēta, pēc autora vērtējuma, atspoguļo Žemaitijas viduslaiku iedzīvotāju ikdienu, kad tika pārņemtas arī pirmskristiešu laika tradīcijas.

Ar recenzējamo darbu M. Miheļberts ir uzcēlis paliekamu pieminekli savas dzimtās puses – no Žemaitijas nākušajiem senčiem. Monogrāfija

būs noderīga ikvienam baltu tautas senatnes pētniekam, tā kalpos kā salīdzināmais materiāls kuršu un zemgaļu arheoloģijas dzelzs laikmeta un viduslaiku perioda studijās.

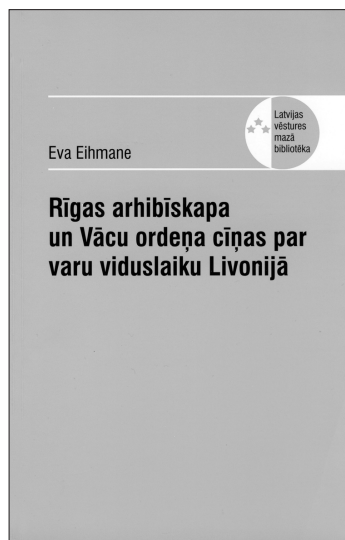
Ēvalds Mugurēvičs

Eva Eihmane. *Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa cīņas par varu viduslaiku Livonijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 123 lpp.

Sērijā “Latvijas vēstures mazā bibliotēka” iznācis kārtējais izdevums – šoreiz par Latvijas viduslaiku vēstures tematiku, kas jau pats par sevi ir ievēribas cienīgs notikums. Autore ir pētījusi dažādus Livonijas politiskās dzīves aspektus un šajā darbā pievērsusies Livonijas “iekšpolitiskās” dzīves pamatproblēmai – Rīgas arhibīskapu un Vācu ordeņa konfliktiem, kas tā arī palika neatrisināti līdz Livonijas valstiņu pastāvēšanas beigām.

Grāmata iedalīta divās nodaļās. Pirmajā nodaļā analizēti Livonijas zemes kungu nesaskaņu cēloņi un dažādie faktori, kas tās ietekmēja. Tāpat aplūkotas metodes, ar kādām tika risināti konflikti, – diplomātiskās spēles, uzpirkšana, domstarpību izskatīšana pāvesta kūrījā, militāra vai cita veida vardarbība u.c. Otrā nodaļa veltīta jau konkrētākam Rīgas arhibīskapu un Vācu/Livonijas ordeņa savstarpējo attiecību vēstures izklāstam hronoloģiskā secībā, sīkākam iedalījumam par pamatu ņemot Rīgas arhibīskapu episkopāta laiku. Šādu struktūru autore pamato ar to, ka katra arhibīskapa attiecībām ar ordeni piemita savas niansas, savukārt ordeņa politikā, kaut arī tā piedzīvoja izmaiņas, vērojama noteikta kontinuitāte (7. lpp.). Tieksmē pēc varas ordenis gan ieguva dominējošo stāvokli Livonijā, taču ne tādā mērā, kā to vēlējas, un pat tad, kad par arhibīskapu kļuva kāda no ordenim tuvu stāvošām personām, konflikti agrāk vai vēlāk atsākās. Galvenā uzmanība darbā pievērsta 14.–15. gadsimtam, nedaudz ieskicējot arī Livonijas pastāvēšanas beigu posmu.

E. Eihmanes darbu gribot negribot nākas salīdzināt ar Indriķa Šterna monogrāfiju “Latvijas vēsture 1290–1500” (1997), kaut gan abu pētījumu

apjoms un uzdevumi ir stipri atšķirīgi. T.s. "Daugavas" sērija, kurā iznāca arī I. Šterna darbs, nenoliedzami ir latviešu vēstures rakstniecības sasniegums un daudzējādā ziņā kalpo par Latvijas vēstures rokasgrāmatu. Jautājums ir vienkāršs – varbūt pietiek izlasīt I. Šternu?

Atšķirības tomēr ir. I. Šterna darbs lielāko tiesu ir dažādu faktu apkopojums un apraksts, tādēļ, ja gribam vairāk faktu, kaut arī tie lielā mērā aprobežojas ar Latvijas teritoriju, jāmeklē viņa "Latvijas vēsture" (diemžēl tajā ir arī diezgan daudz neprecizitāšu). Tieši faktoloģiskais materiāls ir tas, kā vietām pietrūkst E. Eihmanes darbā, taču recenzents negribētu, lai šie vārdi izskanētu kā pārmetums, jo labi saprotams, ka izdevuma formāts un nelielais apjoms uzliek savus ierobežojumus, tāpēc daudz kas paliek "aiz kadra". Un tomēr – fakti (ja to nav pārmēru daudz) liek vēstures stāstam pulsēt, savukārt pārliecīgs vispārinājums var sākt lidzināties vidējam aritmētiskam lielumam, aiz kura pazūd tā komponentes. Piemēra pēc var pieminēt Pabaiskas/Ukmerģes/Šventojas kauju 1435. gadā, kurā, kā raksta autore, Polijas–Lietuvas karaspēks smagi sakāva Livonijas ordeņa brāļus (42. lpp.) un kuras apstākļus ne visai skaidri ataino arī I. Šterns. Patiesībā tā bija izšķiroša epizode lielā politiskā spēlē par varu Lietuvā, kurā varas pretendenta Švitrigaiļa pusē kā sabiedrotais iesaistījās arī Livonijas ordenis, taču minētajā kaujā abi piedzīvoja sagrāvi. Jāpiebilst, ka ne vienmēr arhibīskapi un Livonijas ordenis risināja augstās politikas, zemes drošības un labklājības, juridiskus u.tml. jautājumus un dažkārt viņu savstarpējās pretenzijas liekas pārsteidzoši sīkumainas.

Tas, kā trūkst I. Šterna "Latvijas vēsturē" un kas savukārt ir nenoliedzama E. Eihmanes darba priekšrocība un vērtība, ir tēmas analīze plašākā kontekstā un dziļāka izpratne par arhibīskapu un ordeņa konfliktu cēloņiem. I. Šterns tos saredzēja vienkārši cīņā par varu, tomēr šādas pieejas dēļ daudzas norises paliek tā arī īsti neizprastas. Ja tā būtu tikai cīņa par varu, ordenim droši vien pietiktu okupēt arhibīskapijas pils, kā tas ne reizi vien notika, un jautājums būtu izšķirts, tomēr arhibīskapija joprojām pastāvēja un problēmas turpinājās. Konflikta cēloņi E. Eihmanes skaidrojumā bija dziļāki, lai gan pārsteidzošā kārtā arī visai vienkārši, proti, Vācu ordenis savulaik bija saņēmis no Romas pāvesta privilēģijas, kas tam deva neatkarību no laicīgiem un garīgiem kungiem, savukārt, inkorporējot Zobenbrāļu ordeni, Vācu ordenis mantojumā saņēma Livonijā pastāvošo varas iekārtojumu – ordeņa pakļautību bīskapiem. "Pastāvēja fundamentāla un neatrisināma pretruna starp privilēģijām, ko Vācu ordenis bija saņēmis no pāvesta, un faktisko varas sadalījumu Livonijā", tādējādi, kā secina autore, "Vācu ordeņa un Livonijas bīskapu konflikts zināmā mērā bija divu taisnību sadursme" (13. lpp.), kaut gan metodes, kas tika liktas lietā, ne vienmēr bija taisnīgas.

Dažas lietas – gan sakarā ar te aplūkojamo grāmatu, gan ar Livonijas perioda pētniecības stāvokli Latvijā vispār – būtu diskusiju vērtas. Kopš 90. gadu sākuma ir stipri mainījusies mūsu izpratne par vēsturi, viduslaiku pētniecībā, lai arī ne lielā skaitā, ir ienākusi jauna pētnieku paaudze, līdz ar to pienācis veco patiesību – cik nu vispār kaut kas var būt patiesīgs – inventarizācijas laiks. Viens no aspektiem ir Vācu ordeņa darbības novērtējums. Faktiski, tāpat kā nebeidzās arhibīskapu un ordeņa cīņa, nekad laikam nebeigsies diskusijas par ordeņa vietu vēsturē. No vienas puses, tas bija iekarotājs, no otras – zemes pārvaldītājs un aizsardzības organizētājs. Autore zināmā mērā mēģina mazināt pārmetumus ordenim, bilstot, ka “ši reliģiski militārā korporācija nerīkojās apzināti ļaunprātīgi, bet gan saskaņā ar tās skatījumā pamatotiem un laikmeta vērtību sistēmai atbilstošiem mērķiem” (17. lpp.), tomēr šāda argumentācija var izrādīties visai diskutabla. Autores atainojumā jau arī parādās ordeņa mūžīgā iekšējā pretruna – ideālu un likumības apvienojums ar varaskāri, ļaunprātību un citām cilvēciskām vājībām.

Cits jautājums ir – kā saukt Livonijas ordeni? Autore norāda, ka apzīmējums Livonijas ordenis, kas ieviesies vēstures literatūrā, nav precīzs un rada nepareizu priekšstatu par ordeņa statusu Livonijā, jo “Vācu ordeņa Livonijas atzars... nebija patstāvīgs ordenis” (14. lpp.). No vienas puses, tā būtu taisnība, no otras – Livonijas ordenis tomēr nebija vienkārši atzars (nodaļa, filiāle), bet gan stipri vien autonomas veidojums, kura patstāvība arvien pieauga līdz pat pilnīgai neatkarībai. Dokumentos Livonijas ordenis tiek saukts par Vācu ordeni Livonijā, tātad tomēr ordenis, tikai Livonijā. Pēc recenzenta domām, tradicionālais apzīmējums *Livonijas ordenis* arī turpmāk var palikt kā legāli lietojams nosaukums, nepieciešamības gadījumā, protams, precizējot ordeņa statusu.

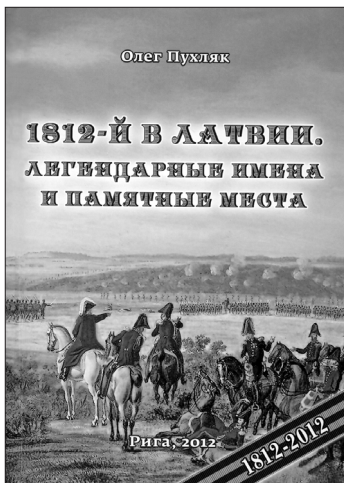
Pārlietu ignorējot Livonijas ordeņa autonomo stāvokli, tieši var rasties dažādi pārpratumi. Autore jau pati labi raksturo ordeņa Prūsijas un Livonijas daļas arvien lielāko atsvešināšanos pēc Grunvaldes (1410) kaujas (41.–43. lpp.). Ārpolitikā tas izpaudās tā, ka Vācu ordeņa Prūsijas brāļi Livonijas ordeņa lielāko ienaidnieku – Maskavas lielkņazisti – uzskatīja par savu sabiedroto cīņā pret Poliju. Arī jau pirms tam var vērot stipri vien atšķirīgas Prūsijas un Livonijas brāļu intereses un darbību. Pārejot uz nosaukumu *Vācu ordeņa Livonijas atzars* un līdztekus lietojot apzīmējumus *ordenis*, *Vācu ordenis*, var rasties neskaidrības, vai konkrētās darbības, konflikti, vienošanās utt. saistāmas ar visu Vācu ordeni vai runa tomēr ir tikai par Livonijas ordeni. Tā, piemēram, 67. lpp. autore apraksta arhibīskapa Fromholda (1348–1369) attiecības ar Vācu ordeni un piemin ordeņa izslēgšanu no baznīcas, taču ekskomunicēts, šķiet, tika vienīgi Livonijas, nevis viss Vācu ordenis.

Tomēr autores vēlme gan šajā, gan citos darbos provocēt uz diskusiju par dažādiem terminoloģijas jautājumiem ir apsveicama un vajadzīga.

Ne visai pārlicinoša šķiet autores koncepcija par vācu kopienu kā Livonijas “mugurkaulu” (“Kas šo teritoriju saturēja kopā? Tie bija Livonijas vāciski runājošie iedzīvotāji – pilsētnieki un vasaļi, kas veidoja šīs teritorijas politiski aktīvo sabiedrības daļu” – 46. lpp.). Vācu kopiena tomēr bija pietiekami diferencēta, tāpat arī vietējo tautu iesaistīšana un iesaistīšanās dažādos notikumos neļauj uzlūkot tās kā politiski inertas.

Divas lietas, par ko autori gan nekādi nevaram vainot, ir nelielais apjoms un tas, ka grāmata diemžēl nav brīvā pārdošanā, tādēļ interesentiem atliek ar to iepazīties tikai bibliotēkās. No otras puses, nelielais formāts spiedis koncentrēties uz būtiskāko, dodot arī atslēgu Livonijas politisko norišu izpratnei. Darbs katrā ziņā ir visai interesants pētījums par dažādu pušu un personību interesēm, rīcību un motīviem, ne mazāk interesanti ir arī vērot, kā dažādu autoru skatījumā veidojas stāsts par viduslaiku Livoniju.

Muntis Auns

Oleg Puhliak. *1812-i v Latvii.*

Legendarnye imena i pamiatnye mesta. Riga: Etra, 2012. 168 s. ISBN 978-9934-8331-1-3 (Oļegs Puhļaks. *1812. gads Latvijā. Leģendārie vārdi un piemiņas vietas*)

Gada noslēgumam tuvojoties, iznākusi pēc skaita ceturttā Oļega Puhļaka grāmatiņa sērijā, kas veltīta 1812. gada notikumiem, šoreiz ar nosaukumu “1812. gads Latvijā. Leģendārie vārdi un piemiņas vietas”. Autors norādījis, ka tematiku izvēlējis pēc lasītāju ierosinājumiem un lūgumiem. Par tādu

kā autora moto var uzskatīt viņa atziņu: “Viena cilvēka vienaldzība un noniecināšana var pārvērsties cita cilvēka sāpēs [...] Tikai dzēšot savu nezināšanu, mēs laužam vienaldzību, laužot vienaldzību, cīnāmies ar nesapratni un noniecināšanu un ticam, ka Raiņa vārdi “Ne tauta pret tautu, bet kopā pret tumsu” – ir ne tikai labs vēlējums, bet arī ticība nākotnei”

(4. lpp.). Runājot par 19. gs. sākuma Latvijas vēsturi, tiešām var apgalvot, ka tajā ir vēl daudz nezināma un atklājama.

Grāmatas 1. nodaļa stāsta par Napoleona karu pieminekļiem Latvijā:

1) Uzvaras kolonna (autors 8. lpp. minējis, ka tā pārvesta uz Vies-turdārzu 1936. gadā, bet citur atrodama informācija, ka tas noticis tikai 1938. gadā¹);

2) Triumfa arka (11. lpp. arhitektam Johanam Danielam Gotfridam pazudis uzvārds);

3) Aleksandra Ņevska pareizticīgo baznīca;

4) feldmaršala Barklaja de Tolli piemineklis;

5) šogad atklātais Jakova Kuļņeva piemineklis Ludzā;

6) Ilzeskalna Kuļņeva baznīca, kas par godu jubilejai piedzīvojuši pilnīgu restaurāciju;

7) no lielgabaliem veidotais piemineklis Daugavpils cietoksnī, kas kādreiz kalpojis kā strūklaka.

Par abiem ar Kuļņevu saistītajiem pieminekļiem autors sniedzis plašu ieskatu svinīgajos notikumos, kas saistīti ar šī gada jubileju.

2. nodaļa veltīta ģenerālmajoram Jakovam Kuļņevam. Autors tajā dod ieskatu varoņa biogrāfijā. O. Puhļaks norādījis, ka J. Kuļņevs bija nabadzīgs virsnieks ar īpatnēju uzvedību, tādēļ viņa karjera nevirzījās strauji uz priekšu (42. lpp.). Par šo apgalvojumu varētu padiskutēt ar autoru, jo, neapšaubāmi, bagātība var ietekmēt karjeras kāpumu, tomēr tas nav vienīgais faktors, kas būtu jāņem vērā, runājot par 19. gs. sākuma Krievijas impērijas armiju. Iespējams, ne visiem mūsdienu lasītājiem ir zināma kārtība, kādā šajā laikā virsnieks virzījās pa dienesta pakāpēm. Uz paaugstinājumu ikdienas kārtībā virsnieks varēja pretendēt tad, kad parādījās vakance nākamajā dienesta pakāpē. Parasti šādā situācijā paaugstinājums pienācās tam, kurš visilgāk bija nodienējis iepriekšējā pakāpē. Ārpuskārtas paaugstinājumu varēja izpelnīties par īpašiem sasniegumiem, pārsvarā par izrādīto iniciatīvu un drosmi kaujas laukā. Iecelšana ārpus kārtas varēja radīt sasprindzinājumu virsnieku vidū, kā par to liecina neskaitāmas laikabiedru liecības, tādēļ pret šo jautājumu attiecās ar zināmu delikātumu.

Borodinas kaujas lauka muzeja–rezervāta speciālista Dmitrija Celorungo vēsturiski socioloģiskais pētījums par virsniekiem, kuri piedalījās Borodinas kaujā, parāda, ka kavalērijā virzīšanās pa dienesta pakāpēm notika vislēnāk salīdzinājumā ar citiem karaspēka veidiem. Līdz ar to arī vidējais izdienas ilgums vienā pakāpē kavalēristiem bija visgarākais. D. Celorungo to skaidro gan ar to, ka kavalērija bija samērā neliela armijas

¹ Novāc Aleksandra I granīta kolonnu. *Jaunākās Ziņas*, 03.11.1938., 10. lpp.

daļa, gan ar to, ka tā dalījās vairākos veidos – kirasieros, dragūnos, huzāros un ulānos.² Respektīvi, arī vakanču bija mazāk. Balstoties uz formulāro sarakstu izpēti, D. Celorungo secina, ka vidējais izdienas ilgums poručika pakāpē kavalērijas virsniekiem bija 9 gadi, līdz ar to 10 gadus, ko J. Kuļņevs aizvadīja šīnī pakāpē, nevar uzskatīt par ārpus viduvējiem rāmjiem izejošu. Pie tam J. Kuļņevs šajā laikā dienēja jātniekos–jēģeros (*konnie egeria*), kas bija salīdzinoši ļoti maza kavalērijas daļa. Protams, viss iepriekš minētais nenozīmē, ka J. Kuļņeva karjeru neietekmēja “maciņa biežums” un protekcijas trūkums. Visdrīzāk to ietekmēja visdažādāko apstākļu kopsumma, no kuras vēsturniekiem, lai kā viņi censtos, būs un paliks zināma tikai daļa. Toties pilnīgi noteikti var apgalvot, ka grāmatas 46. lpp. iezagusies neprecizitāte, jo Kļasticu kauja notika 18.–19. jūlijā (vai 30.–31. jūlijā pēc jaunā stila), līdz ar to J. Kuļņevs krita 20. jūlijā (1. augustā), izsekojot pretinieku, nevis 26. jūnijā, kā norādīts grāmatā.

Salīdzinoši plašā 3. nodaļa veltīta historiogrāfijā pretrunīgi vērtējam Rīgas kara gubernatoram ģenerālleitnantam Magnusam Gustavam fon Esenam. Sākotnēji O. Puhļaks sniedz ieskatu viņa biogrāfijā un tālāk pāriet pie 1812. gada notikumu analīzes, īpaši izceļot Rīgas priekšpilsētu nodedzināšanu. Vietām gan tekstā M. Esens kļūdaini dēvēts par Rīgas komandantu, kamēr īstais komandants Ivans Emme pārāgri dēvēts par ģenerālleitnantu, jo šo pakāpi viņš ieguva tikai 1812. gada decembrī. Arī O. Puhļaks uzdod jau par hrestomātisku kļuvušo jautājumu: vai vajadzēja dedzināt labā krasta priekšpilsētas? Un atzīst to par militāru nepieciešamību, jo tobrīd neviens nezināja, ka Rīga netiks aplenkta. Tas gan neatsvabināja M. Esenu no priekšpilsētu iedzīvotāju nopeluma. Dažādos uzskatus par M. Esena nopelniem O. Puhļaks skaidro ar to, ka vāciskā Iekšrīga daudz vairāk novērtēja M. Esena kā administratora spējas, kamēr latviskās Pārdaugavas un krieviskās Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāji piekāra viņam dedzinātāja birku, jo tieši priekšpilsētnieki visvairāk cieta no cietokšņa apkārtnes attīrīšanas (66.–67. lpp.). Protams, zināmas nacionālas nianse šim stāstam var piešķirt, tomēr nevar aizmirst, ka Pēterburgas priekšpilsētā dzīvoja arī pietiekami daudz vācu izcelsmes ļaužu. Līdz ar to, iespējams, M. Esena nopelējus var pieskaitīt pie nabadzīgākiem sabiedrības slāņiem, kamēr viņa atbalstītājus – pie birģeriskās un pārtikušās Rīgas sabiedrības.

4. nodaļa vēstī par marķīzu Filipu Pauluči. O. Puhļaks sniedz izsmelošu ieskatu ģenerāļa biogrāfijā, uzsverot viņa ieguldījumu Rīgas priekšpilsētu atjaunošanā, vecticībnieku dzīves organizācijā pilsētā un zemnieku brīv-

² Dmitrii Celorungo (2002). *Oficery russkoi armii – uchastniki Borodinskogo srazheniia*. Moskva: Kalita, s. 154–155.

laišanā Baltijā, lai gan autors precīzi norādījis, ka, iespējams, nav pilnībā apzināta atsevišķu personu loma šajā Latvijas vēsturē tik svarīgajā jautājumā. Nodaļas noslēgumā O. Puhļaks pievēršas F. Pauluči veltītā pieminekļa liktenim. Atliek tikai brīnīties, kādēļ F. Pauluči personība un viņa daudzpusīgā darbība Baltijā līdz šim nav piesaistījusi latviešu vēsturnieku uzmanību tik lielā mērā, lai veltītu viņam atsevišķu pētījumu. Lai gan jāatzīmē, ka arī citi Rīgas un Baltijas ģenerālgubernatori nav izpelnījušies šādu godu.

5. nodaļu autors veltījis Garlībam Merķelim. Tajā izcelts viņa ieguldījums dzimtbūšanas Baltijā aprakstīšanā un Napoleona agresīvās ārpolitikas kritizēšanā. O. Puhļaks pasvītro G. Merķeļa nopelnus 1812. gada karā, kad baltvācu publicists aktīvi piedalījās propagandas materiālu sagatavošanā, kas bija paredzēti prūšu karavīriem. Jāpiezīmē, ka Prūsijas palīgkorpusā nebija 26 000 karavīru, kā norādījis autors (105. lpp.), domājot visdrīzāk visu Napoleona karaspēka 10. korpusu, bet gan 17 000–18 000 cilvēku. Tomēr tas nekādā gadījumā nemazina G. Merķeļa darbības nozīmību, jo Prūsijas korpusa nostāšanās neitrālās pozīcijās 1812. gada noslēgumā atņēma Napoleonam gan sabiedroto, gan spēcīgu, kaujās maz cietušu karaspēka daļu.

Salīdzinoši nelielajā 6. nodaļā O. Puhļaks pievēršies ģenerālleitnanta Frīdriha Levisa of Menāra biogrāfijai. Savukārt 7. nodaļā autors apskata kauju pie Ķekavas 1812. gada 10. (22.) augustā, izskaidrojot Doles salas stratēģisko nozīmi un sniedzot ieskatu spēku samēros un plānos līdz kaujai. Par kaujas gaitu ievietots M. Esena ziņojums Aleksandram I, ļaujot lasītājam izjust 19. gs. sākuma rakstības un izskaidrošanās stilu. Šādam principam autors sekojis arī citās grāmatas daļās. Nodaļu noslēdz piezīmes par pieminekļiem, kas liecina par 1812. gada notikumiem Ķekavas apkārtnē.

8. nodaļā O. Puhļaks stāsta par krievu huzāru majoru Jegoru Bedrjagu, kurš 1812. gada karā aizsargāja Daugavpili un pēc tam, kad krievu karaspēks pameta cietoksni, darbojās tā apkārtnē. Tomēr nodaļa nav tikai par viņu. O. Puhļaks iepazīstina lasītāju arī ar huzāru dienesta specifiku un reputāciju 19. gs. sākumā.

9. nodaļā autors vēstī par Cēsu saistību ar 1812. gada notikumiem. Visdrīzāk šī ir viena no Latvijas auditorijai vismazāk zināmajām lapaspusēm Napoleona karu vēsturē, jo attiecināma uz grāfu Zīversu dzimtu, no kuras nākuši vairāki Krievijas armijas virsnieki. Ar viņu darbību saistīta Cēsu pils parka izveidošana un Kristus Apskaidrošanās pareizticīgo baznīcas izbūve. O. Puhļaks izsaka nožēlu, ka ģenerālleitnanta Karla fon Zīversas kapa vieta nav norādīta nevienā tūrisma ceļvedī (157. lpp.). Lai kļiedētu tik pesimistisku nodaļas noslēgumu, der minēt, ka vairākos ar

tūrisma saistītos interneta portālos Zīversu dzimtas kapu atrašanās vieta ir norādīta.³

Noslēdzotā 10. nodaļa vēstī par 1812. gada kara dalībnieku Johanu Georgu fon Līvenu, lai gan daudz uzmanības tajā O. Puhļaks veltījis viņa mātei Šarlotei fon Līvenai un viņai piederošajai Mežotnes pilij. Kā norādījis O. Puhļaks, šī dzimta devusi Krievijai daudzus virsniekus un politiskos darbiniekus. Var pieminēt arī to, ka no šīs pašas dzimtas cēlies britu vēsturnieks Dominiks Līvens, kurš nesen sarakstījis monumentālu pētījumu par Napoleona kariem Eiropā.⁴

Nobeigumā O. Puhļaks norāda, ka arī civilie iedzīvotāji, lai gan nepiedalījās tiešā karadarbībā, bija iesaistīti karā un katrs pēc savām iespējām varēja atbalstīt kādu no karojošām pusēm vai pretoties tai, rēķinoties ar sekām.

Kopumā jāsaka, ka grāmata atstāj labu iespaidu, lai gan tai trūkst vienotas koncepcijas. Tā veido it kā viena autora rakstu krājumu par tēmām, kas saistītas ar 1812. gadu, tādēļ informācija nodaļās mēdz atkārtoties. Neskatoties uz to, jūtama autora rūpīgā attieksme pret savas zemes vēsturi un vēlēšanās par to pavēstīt citiem. Grāmata ir bagātīgi ilustrēta un aicina lasītāju uz zināmu apdzīvotu vietu un kultūras pieminekļu vēsturi paskatīties no nepierastāka skatpunkta, atceroties, ka Latvijas teritorija reiz bija Krievijas impērijas sastāvdaļa un tajā valdošā sabiedrība – baltvācieši, dažādu iemeslu vadīti, sūtīja savus dēlus armijā. Lai arī viņu militārā darbošanās bieži nebija saistīta ar Baltijas teritoriju, tomēr viņu dzimtas pārstāvji atstājuši neizdzēšamas liecības Latvijas vēsturē.

Anita Čerpinska

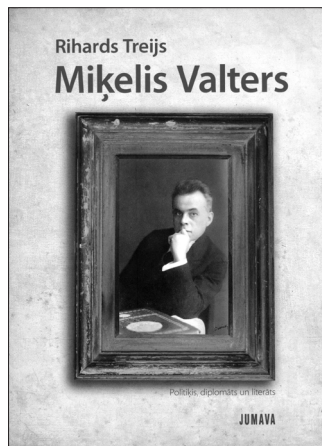
³ Kristus Apskaidrošanās pareizticīgo baznīca. Pieejams: http://www.amazing-latvia.lv/obj/cesu_kristus_apskaidrosanas_pareizticigo_baznica/ (skatīts 23.10.2012.); Kristus Apskaidrošanās pareizticīgo baznīca. Pieejams: <http://www.tourism.cesis.lv/lv/baznicas/?object=73> (skatīts 23.10.2012.).

⁴ Dominic Lieven (2009). *Russin against Napoleon. The Battle for Europe 1807 to 1814*. London: Penguin Books.

Rihards Treijs. *Miķelis Valters*.
Politīķis, diplomāts un literāts. Rīga:
 Jumava, 2012. 271 lpp.: il.

Profesora, habilitētā vēstures doktora Riharda Treija grāmata par izcilo Latvijas valsts un sabiedrisko darbinieku Miķeli Valteru (1874 Liepājā – 1968 Nicā, Francijā) atklāj jaunas šķautnes un akcentus viņa bagātajā biogrāfijā. Līdz šim Miķelis Valters skatīts galvenokārt kā politisks cīnītājs un diplomāts. Tas uzsvērts arī grāmatas virsrakstā. Taču saturā spilgti atspoguļota tā viņa mūža radošās darbības puse, kas parāda teorētiski, kura domas iezīmē ne tikai pagājušā laikmeta tendences.

R. Treijs uzsver, ka M. Valtera personībā top no Liepājas strādnieku šķiras nākušā latviešu kultūras cilvēka dzīves ritējums (sk. 17.–23. lpp.). Sākumā viņš aktīvi piedalās Jaunās strāvas kustībā, pieslejas zinātniskā sociālisma atziņām (kā jau strādnieks), bet pēc kustības sagrāves emigrācijā – Vācijā, Šveicē, Francijā, Itālijā – savā kultūras apziņā izraujas no sociālisma klasiku domu dogmatiskas atkārtošanas. Īpaši būtiska robežlīnija viņa uzskatos veidojas, studējot slavenajā Cīrihes Universitātē, kuru beidzot tiek aizstāvēta disertācija “Tolstoja sociālekonomiskie, valststeorijas un politiskie uzskati” un iegūts Dr. iur. zinātniskais grāds. Ir likumsakarīgi, ka M. Valters aizvien vairāk pievēršas nacionālo attiecību izpētei un secina, ka cīņa par nacionālo brīvību ir ne mazāk svarīga kā šķiru cīņa pret kapitālismu. Kultūras izpratne palīdz M. Valteram ieraudzīt nacionālo vērtību augstumu. R. Treijs argumentēti pierāda, ka Valteru “var uzskatīt par Latvijas valstiskuma idejas jeb nacionālā valstiskuma iedibinātāju” (38. lpp.). 1907.–1914. gadā vispusīgi uzplaukst M. Valtera devums arī kultūras jaunradē. Viņš nodalās no J. Jansona-Brauna un pievienojas Rainim. 1914. gadā ar grāmatu “Mūsu tautības jautājums” M. Valters atklāj latviešu progresīvā nacionālisma eposu (sk. 45.–48. lpp.). R. Treija grāmatā pastāstīts, cik liela loma bijusi Somijas patriotiskai ietekmei. M. Valters bija Eiropas mēroga demokrātisks nacionālists. Tas spilgti izpaudās 1917., bet vēl vairāk – 1918. gadā, kad latviešu inteliģences nacionālie demokrāti saistīja savu dzīvi ar neatkarīgās Latvijas Republikas tapšanu un aizstāvēšanu. M. Valters kļūst par K. Ulmaņa vadītās Pagaidu valdības iekšlietu ministru un ir tāds līdz 1919. gada jūlijam. M. Valtera turpmākā pāriešana diplomāta darbā acīmredzot bija viņa paša izvēle, tomēr man šķiet, ka to determinēja arī nevēlēšanās piedalīties latviešu

politiku savstarpējos ķīviņos valdības veidošanas un darbības jautājumos. Ar latviešu nacionālisma šķelšanos bija grūti samierināties... Latvija zaudēja talantīgu vadošo valstsvīru.

R. Treijs ir pareizi saskatījis M. Valtera diplomātiskās darbības īpatnību: tās savienojumu ar zinātnisku Latvijas vēstures un politikas izklāstu grāmatās, kuras viņš sagatavoja un izdeva ārzemēs vācu un franču valodā. Tajās tika apgāzta vācu šovinistisko vēsturnieku koncepcija par vāciešu kultūras nesēju dominējošo lomu Latvijā kopš Livonijas laikiem līdz 20. gadsimtam un latviešu nacionālistu nepateicību par savas zemes ieviešanu Eiropas kultūrā. Turklāt jāpiezīmē, ka M. Valters savā kritikā nekad nenoslīdēja līdz sīknacionālistiska egoisma zemajai pakāpei.

R. Treijs raksta par M. Valtera lielo ieguldījumu Latvijas nacionālās valsts un nacionālo minoritāšu saprašanās nodrošināšanā, ko garantēja arī viņa sagatavotā Latvijas deklarācija Tautu Savienībai par šo jautājumu 1922. gada jūlijā. To pieņēma ar piezīmi, ka sarunas starp Latviju un TS padomi tiek pabeigtas (sk. 91. lpp.). Nekādas pārbaudes un atskaites vairs nebija vajadzīgas. Bija garantija, ka Latvijas nacionālā valsts rūpēsies par minoritāšu identitāti, aizsargās to. Šī pieredze joprojām var būt noderīga.

R. Treija grāmatas nopelns ir arī M. Valtera zinātniskās darbības apskats Latvijā 20.–30. gados. Īpaši vērtīgas bija viņa atziņas par latviešu kultūras saglabāšanas centieniem – gan etnogrāfiskā, gan etnoloģiskā nozīmē. Pilnīgi jaunā kvalitātē M. Valteru rādīja viņa apcerējumi par Latvijas nacionālās ekonomikas celtniecību un spējām pārvarēt pasaules ekonomiskās krīzes sekas (sk. 112.–119. lpp.). Grāmatā “No sabrukuma uz plānveidotu saimniecību” (1933) tika izgaismota nacionālā kapitāla kritiskā situācija Latvijā, nespēja izkļūt no krīzes ar racionalizācijas un inovācijas līdzekļiem, jo latviešu uzņēmēji bija pārāk atkarīgi no valsts kredīta, viņu mazās iespējas sakņojās ražošanas nepietiekamā koncentrācijā, kas radīja arī konkurences nespēju. M. Valters iestājās par valsts kapitālisma attīstību un atbalstīja 15. maija iekārtas soļus šajā virzienā.

Turpretī K. Ulmaņa autoritārās iekārtas ilglaicīgu saglabāšanu M. Valters atzina par lielu politisku kļūdu. Jau 1931. gadā viņš brīdināja, ka pārāk liela prezidenta vara var galā destabilizēt stāvokli valstī, par svarīgiem strīdīgiem jautājumiem jāriko “tautas referendumi” – kā Šveicē (sk. 142. lpp.).

Lasot R. Treija grāmatu, atklājas M. Valtera pieaugošais “konflikts” ar ārlietu ministru Vilhelmu Munteru, kura darbībā tika saskatīta nekonsekvence attiecībā ar demokrātiskām lielvalstīm un izdabāšana nacistiskajai Vācijai, kapitulārisms pret PSRS agresīvajiem centieniem Baltijā (sk. 173.–181. lpp.). Šo “konfrontāciju” noslēdza Latvijas Republikas bojāeja 1940. gadā un A. Kirhenšteina parakstītā pavēle par M. Valtera atlaišanu no diplomātiskā dienesta “sakarā ar 65 gadu vecuma sasniegšanu”.

No 1940. gada līdz pat sava mūža pēdējai dienai 1968. gada 27. martā Miķelis Valters bija nemitīgs cīnītājs par padomju okupācijas varas padzīšanu no Latvijas. Taču vienlaikus savās daudzpusīgajās publikācijās viņš uzsvēra Latvijas nākotnes demokrātisko veidolu, noraidīja K. Ulmaņa un V. Muntera uzskatu pēctecības iespēju Latvijā. M. Valtera rakstos netiek aicināta atgriešanās pie ulmaniskās iekārtas. Par to viņš latviešu rietumnieciskajā emigrācijā iemantoja daudz pretinieku. Pēdējo ietekmē vairākkārt tika noraidīta viņa darbu iespiešana. Grāmatā lasām, ka M. Valters savas dzīves nogali vadījis kā emigrācijas vientulis.

R. Treijs savā grāmatā nav pieminējis, ka 1918. gadā un arī vēlāk Miķelis Valters bija tieši tas publicists, kas Latvijai ieteica "politiskās nācijas" modeli. (Par to vairākkārt rakstījis šīs recenzijas autors, piemēram, grāmatā "Nacionālais jautājums Latvijā 1850–1940" (Rīga, 1997, 128.–129. lpp.); arī materiālā "Politiskās nācijas ideja Latvijā" (LZA Vēstis, 1995, Nr. 11/12, 42.–43. lpp.).) Politiskās nācijas ideja Latvijā joprojām ir principiāla diskursa tēma.

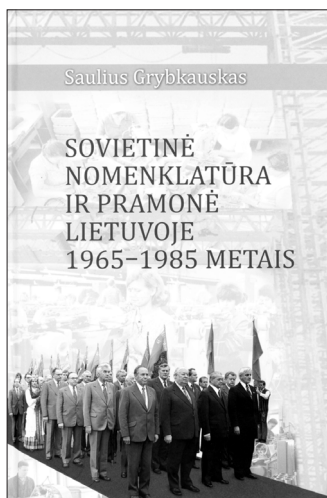
Savulaik Rietumu emigrācijā izskanēja pārmetums Miķelim Valteram, ka viņš šķēlis latviešu sabiedrību. Bet paradoksāli: cildinošus nekrologus par viņu rakstīja Ādolfs Šilde un Bruno Kalniņš, viņa bijušie pretinieki.

Riharda Treija grāmata pārliecinoši pierāda, ka Miķeļa Valtera devumam Latvijas vēsturē ir paliekoša un perspektīva nozīme. Viņš atstājis mums ļoti vērtīgu domu un pieredzes mantojumu.

Leo Dribins

Saulius Grybkauskas. *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. 438 p.: iliustr. (Saulius Grybkauskas. *Padomju nomenklatūra un rūpniecība Lietuvā 1965.–1985. gadā*)

Latvieši nereti ar skaudību lūkojas kā uz saviem ziemeļiem, tā arī dienvidu kaimiņiem, un jāatzīst, ka viņus ir par ko apskaut, tajā skaitā arī vēstures pētniecībā. Sākot no līdzīgas bāzes, lietuvieši ir bijuši sekmīgāki vairākos parametros. Tajā skaitā viņi ne tikai intensīvi pētī padomju

režīma represīvo politiku un pretošanās vēsturi, bet lielu uzmanību veltī ekonomiskās, sociālās, kultūras vēstures problēmām 20. gadsimta 70.–80. gados. Turklāt Lietuvas Vēstures institūts viņu pētījumu rezultātus publicē kā iespaidīga apjoma monogrāfijas.

Sauļus Grībkauskas grāmatas centrā ir rūpniecības attīstība Lietuvā t.s. Brežņeva laikā jeb stagnācijas periodā un tas, kāda vieta tai bija Lietuvas nomenklatūras politikā. Nomenklatūra šajā grāmatā tiek pētīta plaši – no republikas augstākās partijas un administratīvās vadības līdz rūpniecības uzņēmumu pārvaldei.

Rūpniecības pētniecība nereti tiek uztverta kā ekonomikas vēstures sastāvdaļa. S. Grībkausks tēmas izvēli pamato ar tās sociālo un politisko nozīmīgumu. Rūpniecība bija nozare, kurā strādāja būtiska daļa Lietuvas iedzīvotāju. Rūpniecība ietekmēja sabiedrības dzīvesveidu. Tā bija svarīgākā tautsaimniecības nozare padomju ideologu skatījumā, tādēļ tās izpēte parāda, kā padomju sistēmā savijās kopā ekonomiskā, sociālā un nacionālā politika un sociālā kontrole. Tādējādi, analizējot rūpniecības vadību, tiek radīts pamats arī citu padomju režīma izpausmju pētniecībai. Grāmata balstās uz plašu Lietuvas arhīvu materiālu bāzi, pirmām kārtām tie ir dažāda līmeņa Kompartijas arhīvi, bet vienlaikus plaši izmantoti arī Valsts plāna komitejas, Ministru padomes, Centrālās statistikas pārvaldes un Valsts drošības komitejas arhīvu dokumenti. Autors ir izmantojis arī Krievijas arhīvu materiālus, diemžēl ne visi ir bijuši pieejami pētījuma realizācijas laikā. Tāpat jāatzīmē, ka S. Grībkausks labi orientējas arī Rietumu un krievu autoru teorētiskajās nostādnēs, kas attiecas uz “centra” un vietējo pārvaldes institūciju attiecībām viņa aplūkotajā laika posmā.

Grāmatas centrālais jautājums ir par attiecībām, kas pastāvēja starp Lietuvas centrālajām pārvaldes iestādēm – Lietuvas Komunistiskās partijas Centrālo komiteju (LKP CK) un Ministru padomi (MP) un rūpniecības uzņēmumiem, par to, kādas bija republikas vadības iespējas ietekmēt rūpniecības attīstību. Ņemot vērā, ka rūpniecības vadība, kas Ņ. Hruščova laikā bija decentralizēta, sākot ar 1965. gadu, tika atkal pakļauta Vissavienības ministrijām, Lietuvas vadības iespējas ietekmēt rūpniecības attīstību bija ierobežotas. Kā norāda autors, tautas saimniecības padomju pastāvēšanas laikā (1957–1964) republikas nomenklatūrai bija lielāka vara, kas attīstīja tās pašapziņu. Tādēļ līdz ar t.s. A. Kosigina reformu sākumu 1965. gadā Lietuvas vadība visai aktīvi centās ietekmēt republikas rūpniecības attīstības politiku. Tai nācās konkurēt ar Vissavienības ministrijām par tiesībām koordinēt republikas ekonomisko attīstību, tā arī sacentās ar pārējām Baltijas republikām par lielākām Maskavas investīcijām republikas ekonomikā. Būtisks faktors, kas veicināja Lietuvas vadības īstenoto ekonomiskā nacionālisma politiku, bija vēlēšanās nodro-

šināt sev republikas iedzīvotāju atbalstu, neitralizēt iespējamo opozīciju padomju režīmam. Tomēr republikas vadībai bija jārēķinās ar to, ka viens no tās uzdevumiem bija īstenot Maskavas politiku. Tādējādi ekonomiskā nacionālisma politika bija balansēšana starp “centra” politikas īstenošanu un mēģinājumiem izkarot sev lielāku administratīvo varu.

Kosigina ekonomisko reformu rezultātā republikas nomenklatūras politika būtiski mainījās. Tā kā lielākie (smagās rūpniecības) rūpniecības uzņēmumi bija Vissavienības ministriju pārziņā, reformas rezultātā republikas varas iestāžu iespējas ietekmēt rūpniecības attīstību būtiski samazinājās, jo Vissavienības ministriju vara bija ārkārtīgi pieaugusi. Ja 60. gados republikas vadība centās intensificēt industriālo attīstību, tad kopš 60. gadu beigām tā centās panākt no Maskavas, lai investīcijas no smagās rūpniecības, īpaši lielākajās pilsētās, tiktu novirzītas uz lauksaimniecību, ceļu būvniecību, dzīvokļu un sadzīves objektu celtniecību, kā arī vieglo, celtniecības materiālu un pārtikas rūpniecību. Visi, kas atceras 70.–80. gadu Lietuvu, var apstiprināt, ka šī politika vainagojās ar panākumiem. Lietuvas vadības politiku sekmēja tas apstāklis, ka PSKP CK 1965. gada marta plēnuma lēmumi paredzēja palielināt investīcijas agrārajā sektorā un pārtikas rūpniecībā, un Lietuvas vadība sekmīgi izmantoja jauno situāciju. Šī politika izsauca PSRS Valsts plāna komitejas un arī vairāku republikas ekonomistu kritiku, tomēr republikas vadības stingrā nostāja un arī prasme veiksmīgi izmantot Maskavas rūpniecības politikas izmaiņas un direktīvas (piemēram, republikas varas institūcijām 1964. gadā piešķirtās tiesības caurskatīt PSRS ministriju sagatavotos uzņēmumu attīstības plānus vai arī 1981. gada lēmumu par rūpniecības ierobežošanu lielajās pilsētās) deva iespēju ierobežot smagās rūpniecības attīstību un palielināt to ekonomikas nozaru īpatsvaru, kas atradās republikas pakļautībā. Būtiski republikas vadības apsvērumi smagās rūpniecības attīstības iegrožošanā bija saistīti arī ar ierobežotajiem darbaspēka resursiem.

Republikas vadības administratīvo varu jūtami palielināja apstākļi, ka tā kontrolēja kapitālo celtniecību. Lai cik varenas bija Vissavienības ministrijas, tās nevarēja rekonstruēt vai no jauna būvēt uzņēmumus bez republikas varas iestāžu piekrišanas. Tas, ka Aļģirds Brazauskis, kurš Valsts plāna komitejā pārziņāja šo jomu, kļuva par LKP CK sekretāru, liecina, ka republikas nomenklatūra apzinājās iespējas, kuras tai pavēra kontrole pār šo jomu. Analizējot dokumentu plūsmu starp dažādiem PSRS un Lietuvas PSR pārvaldes atzariem, S. Grībkauskis izvērtē hierarhiju, kas pastāvēja rūpniecības vadībā, kā arī lēmumu pieņemšanas kārtību republikā. Kā jau varētu sagaidīt, svarīgākās institūcijas, kas pieņēma lēmumus, bija LKP CK birojs un Ministru padome. Tomēr tās reti nodarbojās ar rūpniecības

attīstības jautājumiem. Faktiski valdības lēmumus šajā jomā pieņēma LPSR MP Kārtējo jautājumu komisija. Būtiska bija arī 1978. gadā nodibinātās LKP CK Republikas Darbaspēka resursu sadales un attīstības padomes loma. Tāpat nozīmīga loma bija LPSR Valsts plāna komitejai. Oficiālās vēstules Maskavai parasti parakstīja LKP CK sekretāri ekonomikas jautājumos vai MP priekšsēdētāja vietnieki. Parasti viņi risināja jautājumus ar Vissavienības ministru vietniekiem. Ja šajā līmenī neizdevās panākt risinājumu, republikas vadība vērsās pie PSKP CK un PSRS MP. Vissavienības un republikas institūtu komunikācijas ikdienas līmenī hierarhija prasīja, lai Lietuvas PSR MP priekšsēdētāja vietnieks kārtotu jautājumus ar PSRS ministru vietniekiem, bet LKP CK pirmais un otrais sekretārs, kā arī LPSR MP priekšsēdētājs – ar PSRS ministriem.

S. Grībkauskis uzsver, ka ekonomikas pārvaldes centralizācija, rūpniecības ekstensīvais raksturs un cenu politika būtiski ierobežoja republikas vadības ekonomiskā nacionālisma politiku. Šie apstākļi izraisīja spriedzi un arī konfliktus, jo PSRS ministrijas ļoti bieži nerēķinājās ar republikas varas iestāžu aprēķiniem un plāniem attiecībā uz teritoriju attīstību, racionālu darbaspēka resursu izmantošanu utt.

Republikas rūpniecības uzņēmumiem arī nācās balansēt starp “savām” ministrijām un republikas varas iestādēm. Lai panāktu resursu piešķiršanu un piekrišanu saviem plāniem, rūpniecību vadība lika lietā gan ekonomiskā nacionālisma argumentus (kā plānu īstenošanas rezultātā pieaugs Padomju Lietuvas varenība), gan arī emocionālus argumentus (antisemitāri apstākļi uzņēmumos), atsaucās uz to, ka atļaujas nedošana uzņēmumu rekonstrukcijai vai paplašināšanai neļaus pildīt militāros pasūtījumus (ļoti efektīvs arguments), kā arī izmantoja personiskos kontaktus ar republikas vadību. Savukārt republikas vadība varēja pielietot ļoti efektīvu kontroles instrumentu pār rūpniecības uzņēmumiem – nomenklatūras sistēmu. Lielākā daļa smagās rūpniecības uzņēmumu vadītāju, īpaši tie, kas bija daļa no rūpnieciski militārā kompleksa, bija iekļauti LKP CK galvenajā vai arī uzskaites nomenklatūrā. Vieglās un pārtikas rūpniecības uzņēmumu vadītāji bija tikai CK uzskaites nomenklatūrā, turklāt arī ne visi. Uzņēmumu vadības karjera bija atkarīga ne tikai no viņu spējas pildīt plāna uzdevumus, bet arī spējas apzināties, ka uzņēmums ir ne vien ekonomiska, bet arī ideoloģiska vienība.

S. Grībkauskis uzsver, ka dokumentos ir fiksēti daudzi fakti, kas ļauj runāt par iekšējiem ideoloģiskiem konfliktiem rūpniecības uzņēmumos. Rūpniecībā strādāja daudz bijušo čekistu un virsnieku, kas bija demobilizēti Ņ. Hruščova laikā veikto militāro un drošības struktūru kadru samazināšanas rezultātā. Vienlaikus 70. gadu beigās, iespējams, ekonomikas efektivitātes pazemināšanās dēļ, ideoloģiskos kritērijus rūpniecības kadru

atlasē vairs neievēroja tik strikti kā agrāk. Lielāku nozīmi ieguva profesionalitāte, tādēļ dažādi “traipi” biogrāfijā, piemēram, ģimenes locekļu politiskā neuzticamība, tas, vai cilvēks ir bijis politiski represēts, vairs nebija tik būtisks šķērslis profesionālai karjerai, kā tas bija agrāk. Tomēr tik dažādi politiski orientētu cilvēku darbs vienā uzņēmumā nereti radīja politiskus konfliktus. Republikas vadība bija ieinteresēta radīt iespaidu, ka tās valdījumos viss ir kārtībā, tādēļ rūpnīcas vadībai bija jācensas neizlaist konfliktus ārpus vārtiem. Oficiālā padomju internacionālisma pretstats bija faktiskā ebreju diskriminācija, īpaši militārajos uzņēmumos.

Bez ideoloģiskajiem konfliktiem rūpnīcās bija arī sociāli konflikti, kuru iemesls bija neapmierinātība ar darba samaksu un apstākļiem. Lai gan oficiāli streiku nebija, autors uzskata, ka var runāt par vairākiem neapmierinātības un sociālo konfliktu periodiem. Pirmais bija 1968.–1973. gadā. Otrais bija 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā, un tas bija saistīts ar poļu “Solidaritātes” kustību.

Rūpniecības uzņēmumu ekonomisko un ideoloģisko funkciju visumā neizdevās veiksmīgi apvienot. Ar šīm funkcijām saistītās problēmas autors saskata arī attiecībās starp rūpnīcu tehnisko vadošo personālu, kuru pārstāvēja galvenie inženieri, un kadru un drošības personālu, kas bija vairāk saistīts ar partijas sekretāriem. Rūpniecības uzņēmumos (bet ne lielajās ražošanas apvienībās) nereti pastāvēja arī konflikti starp direktoriem un galvenajiem inženieriem, jo autoritārais vadības stils, kas izrietēja no padomju režīma modeļa, neizbēgami ietekmēja arī galveno amatpersonu komunikācijas stilu.

Lielākā daļa Sauļus Grībkauskas aprakstītā ir pazīstama ikvienam, kas ir saskāries arī ar Latvijas ekonomiskās attīstības problēmām. Tomēr mēdz teikt, ka “*the devil is in the details*” (svarīgais ir paslēpts sīkumos). Mēs zinām, ka nacionālkomunistu sagravē 1959. gadā būtiski ietekmēja Latvijas vadības vēlmi cīnīties par republikas ekonomiskajām interesēm. Tas, ko mēs nezinām, ir, cik lielā mērā, kādos jautājumos un kādā veidā tas izpaudās. 70. un 80. gadi bija laiks, kad Latvija sāka jūtami atpalikt no Igaunijas un Lietuvas daudzos parametros. Vispārpieņemts ir uzskats, ka tas notika republikas vadības politikas dēļ. Tomēr nav pētījumu par to, kā reāli notika dažādu interešu saskaņošana Latvijā. Kamēr šādu pētījumu nav, tā ir hipotēze, kuru nepieciešams pārbaudīt.

Daina Bleiere

Vilijus Ivanauskas. *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. 662 p.: iliustr. (Viļus Ivanausks. *Lietuvas padomju nomenklatūra birokrātiskajā sistēmā: starp stagnāciju un dinamiku (1968–1988)*)

Viļus Ivanauska grāmatas struktūrā skaidrāk nekā recenzētajā Sauļus Grībkauska darbā ir saskatāms, ka tās pamats ir doktora disertācija. Darba mērķis ir izpētīt Lietuvas padomju nomenklatūru un tās vietu birokrātiskajā vidē. Darba

tematika zināmā mērā nosaka to, ka tas izteikti atrodas uz robežas starp vēsturi un sociālajām zinātnēm, jo nopietnu pētījumu par birokrātiju nevar veikt, neņemot vērā atziņas, pie kurām ir nonākuši politologi institūciju un birokrātiskās politikas studijās.

Monogrāfijas avotu bāzi veido 47 daļēji strukturētas intervijas ar bijušās nomenklatūras pārstāvjiem un citām personām, kā arī publicētās atmiņas un Lietuvas un Krievijas arhīvu dokumenti.

Teorijas ziņā autors atsauca uz sociālajās zinātnēs visai izplatīto t.s. totalitārisma un revizionisma konceptu pretstatīšanu. Kā viņš norāda, Lietuvas vēsturnieku pētījumos par nomenklatūru dominējošā ir totalitārisma koncepcija, kas definē nomenklatūru kā daļu no totalitārās sistēmas, kuras uzdevums ir panākt resursu koncentrāciju sistēmas ideoloģisko mērķu sasniegšanai. Ar totalitārisma interpretāciju ir saistīts arī lietuviešu nomenklatūras kā kolaboracionistu vērtējums 40.–50. gados, bet kopš 60. gadiem – tās konformisma un pakļaušanās Maskavas interesēm uzsvēršana (Kastītis Antainaitis, Vītauts Tininis). V. Ivanausks uzskata, ka tas ir vienkāršots skatījums. Citu komunistisko valstu (Rumānija) un PSRS reģionu (Vidusāzijas republikas) pētījumi, kā arī Lietuvā publicētās bijušās nomenklatūras pārstāvju atmiņas liecina, ka būtisks aspekts vietējās nomenklatūras darbībā bija nacionālkomunisms.

Totalitārisma pieeja uzsvāru liek uz to, ka sabiedrības funkcionēšanu regulē “no augšas”, turpretī revizionisti uzsver, ka sabiedrība arī ir neatkarīgs aģents, kas ietekmē sistēmu “no apakšas”. Būtībā totalitārisms un revizionisms ir sociālo zinātņu koncepti. Nīknās ciņas starp tiem 70.–

80. gados Ziemeļamerikas vēsturnieku vidū bija saistītas ar to, ka tolaik sociālajās zinātnēs dominējošā pozitīvisma garā strīdējās par to, kurš no abiem konceptiem pareizāk izskaidro komunistisko sistēmu realitāti. Ja šo jautājumu aplūkojam no postpozitīvisma perspektīvas, faktiski runa bija par vienas un tās pašas realitātes atšķirīgām interpretācijām. Rezultātā šodien daudzi no vadošajiem revizionisma skolas vēsturniekiem (Šeila Ficpatrika (*Sheila Fitzpatrick*), piemēram), ir nonākuši pie secinājuma, ka pretrunas nav nepārvaramas un pētījumos jāņem vērā abas perspektīvas. Diskusijas Latvijā un, kā liecina recenzējamā grāmata, arī Lietuvā rada iespaidu, ka mēs kaut kādā ziņā vēl joprojām esam iestrēguši 80. gados. To var teikt gan par tiem, kas aplūko padomju okupācijas gadus no totalitārisma perspektīvas, gan arī par viņu kritiķiem.

Tostarp postpozitīvisma ietekmē pētījumu perspektīva ir būtiski mainījusies. Postrevizionisti, piemēram, Stīvens Kotkins (*Stephen Kotkin*), liek priekšā aplūkot padomju režīmu pavisam no citas perspektīvas – kā noteiktas kultūras izpausmi. Kultūras antropoloģijas skatījums ir arī pamatā autoram, no kura V. Ivanausks ir pārņēmis terminu pētāmā perioda apzīmēšanai, – Aleksejs Jurčaks (*Alexei Yurchak*) to apzīmē par vēliņo sociālismu (*late socialism*). Termins nav nevainojams, taču jāņem vērā, ka arī citi aplūkojamā laika posma apzīmēšanai lietotie termini nav īpaši labāki, piemēram, “stagnācijas periods” liek uzdot jautājumu, salīdzinājumā ar ko tā bija stagnācija – vai ar dinamisko staļinisma periodu?

V. Ivanausks uzsver, ka nomenklatūra nebija vienots veselums, tā sastāvēja no dažādām grupām, starp kurām pastāvēja noteiktas sociālās saites. Šīs sociālās saites veidojās partijas, valsts pārvaldes, arodbiedrību, uzņēmumu un citu institūciju darbinieku starpā. Nomenklatūrā var izdalīt “lauksaimnieku”, “celtnieku”, “enerģētiķu” u.c. grupas, kas apvienoja līdzīgas specializācijas cilvēkus, kas strādāja partijas, saimnieciskajās un pārvaldes institūcijās. Būtiska loma bija lokālajiem sakariem, kas apvienoja vienas teritorijas nomenklatūras darbiniekus. Nomenklatūras cilvēki vienlaikus varēja piederēt vairākiem sociālajiem tīkliem. Sociālos sakarus palīdzēja uzturēt dažādi rituāli: medības un zveja, svētki, ģimeņu draudzība.

Autors izdala trīs nomenklatūras pamata grupas – tehnokrāti, partokrāti un zinātnes un kultūras nomenklatūra. Tehnokrāti vadījās ne no ideoloģijas, bet gan no savu uzņēmumu vai nozaru interesēm. Viņu simboliskais “kapitāls” bija tehnoloģiskās zināšanas un vadīšanas prasme. Savukārt partokrātu “kapitāls” bija politisks – viņu uzticība partijas lietai un birokrātiskajai sistēmai. Kultūras darbinieki veidoja un tulkoja dažādus ideoloģiskos diskursus.

Atsevišķām nomenklatūras grupām – lauksaimniekiem, enerģētiķiem un citiem bija noteikta loma republikas interešu aizstāvībā. Piemēram,

80. gados, kad tika veidots agrorūpnieciskais komplekss, atsevišķu nomenklatūras darbinieku birokrātiskie un personiskie sakari tika izmantoti, lai nepieļautu reālu Lietuvas lauksaimniecības integrāciju PSRS agrorūpnieciskajā kompleksā un pretotos centralizācijai. Savukārt Ignalinas atom-elektrostacijas celtniecības gadījumā republikas varas iestādes praktiski neiejaucās projekta īstenošanā un apspriešanā, jo uzskatīja to par svešu projektu. Vienīgi zinātniekiem izdevās pierādīt, ka tektonisko lūzumu dēļ AES jaudu ir nepieciešams samazināt no sākotnēji plānotajiem 6 milj. kW līdz 4,5 milj. kW. Republikas vadība neiebilda arī pret naftas pārstrādes rūpnīcas celtniecību. Tomēr sākotnējā rūpnīcas celtniecības vieta tai nepatika, jo bija pārāk tuvu Viļņai, kas varētu stimulēt darbaspēka ierašanos no citām republikām. Galu galā tika izvēlēti Mažeiki kā vispieņemamākā vieta. Birokrātijas pretestība noteica arī to, ka Maskavas mēģinājumi 80. gados palielināt krievu valodas lomu izglītības sistēmā tika sabotēti.

Vietējo nomenklatūras darbības līmeni autors ir pētījis Alītas pilsētā. Viņš norāda, ka šeit nomenklatūras grupas sociālos sakarus noteica ne tikai darba, bet arī neformālās – ģimenes, radniecības, kaimiņu attiecības. Aplūkojot republikas līmeni, viņš norāda, ka nomenklatūras darbinieki izjuta iejaukšanos ne tikai darba, bet arī privātās dzīves jomā. To sevišķi izjuta kultūras darbinieki sakarā ar to, ka 70. gados pieauga prasības ideoloģijas sfērā. Kontrolēti pār radošo inteliģenci veica ne tikai partijas uzraugi, bet arī radošo savienību nomenklatūra. Pildot “centra” prasības, vietējā vara ideoloģijas jomā pārcentās, tomēr pastāvošie sociālie sakari un spēles noteikumu pārzināšana ļāva netieši apiet oficiālās prasības.

Analizējot “centra” un republikas attiecības, V. Ivanausks parāda, ka tehnokrātiem bieži bija lielākas manevra iespējas attiecībās ar Maskavu, salīdzinot ar partokrātiem. Tehnokrātu interese bija “izsist” vairāk resursu no “centra” un panākt republikai izdevīgu lēmumu pieņemšanu. Nomenklatūrai bija vērā ņemamas privilēģijas dažādu labumu patērēšanā, kas nebija pieejami pārējiem Lietuvas iedzīvotājiem. Īpaši to var teikt par tehnokrātiem, kas bija tieši iesaistīti materiālo labumu ražošanā. Kā tehnokrāti, tā arī kultūras nomenklatūra visai asi izjuta ierobežojumus, kurus uzlika sistēma. Pirmie to izjuta kā ekonomikas neefektivitāti, otrie – kā pastāvīgu ideoloģisko kontroli.

Runājot par nomenklatūras nacionālismu, autors uzsver, ka tas izpaudās nacionālkomunisma formā. Arī vietējais (pilsētas, rajona līmeņa) patriotisms bija nacionālkomunisma paveids. Kopumā Lietuvas nomenklatūra koncentrējās tikai uz vietējo, republikas problēmu risināšanu, tai neinteresēja kopējās (padomju) sistēmas liktenis, tomēr tā centās nepieļaut atklātu republikas un “centra” interešu konfrontāciju. Lietuvā bija izveidojusies specifiska birokrātiskā kultūra, kas deva diezgan lielas

iespējas republikas interešu veicināšanā un aizsardzībā pret centralizācijas tendencēm, kas nāca no Maskavas. Partokrātu atbalstītais lokālo interešu aizstāvēšanas modelis vismazāk apmierināja kultūras nomenklatūru, jo tai bija grūti apvienot patriotismu ar padomju ideoloģiju, nezaudējot sabiedrības cieņu. Kā atzīmē autors, lokālpatriotisma modelis, kurš Brežņeva laikā palīdzēja uzturēt nacionālo pašapziņu, kļuva par šķērslī daļai nomenklatūras iesaistīties “perestroikas” procesos. Līdz pat 1988. gadam attieksme pret M. Gorbačova reformām bija formāla, īpaši to var teikt par partokrātiem.

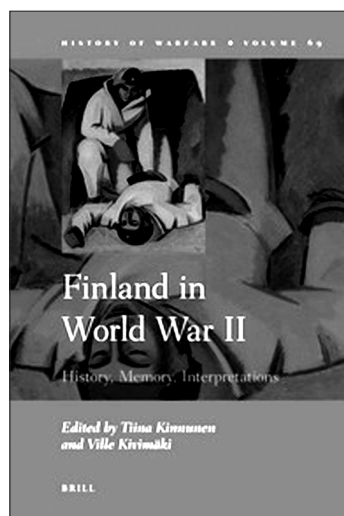
V. Ivanauska pētījums ir svarīgs ne tikai Lietuvas, bet arī Latvijas vēstures pētniecībā. Tas apstiprina to, ko mēs jau zinām, – ka lietuviešu nomenklatūrā pastāvēja sava veida konsenss vismaz vienā jautājumā, un tā bija republikas un vietējo interešu aizsardzība pret Maskavas mēģinājumiem pastiprināt padomju republiku integrāciju. Pētījuma novitāte slēpjas apstākļī, ka autors ir parādījis, ka šis konsenss balstījās uz specifisku birokrātiskās kultūras modeli, un grāmatā veiktā analīze parāda, kā tas darbojās.

Daina Bleiere

Tiina Kinnunen, Ville Kivimäki (eds.). *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. Leiden: Brill, 2012. 608 p.: il. (History in Warfare, vol. 69)

The history of Finland during World War II has always been a topic of interest also for the international audience. The two separate conflicts which Finland fought against the USSR – the first one a defensive war against the Soviet invasion and the second one fought side by side with the Axis coalition – made Finland, in some ways, a special case in wartime Europe. The unique wartime experience

was even more evident in the fact that Finland managed to survive the war as an independent democratic Nordic country and avoided Soviet occupation by establishing its own “special relationship” with the USSR. So far, however, a concise English-language general study on the history

of Finland during World War II has been lacking. The best available book until now has been *Finland in the Second World War*, written by Professor Olli Vehviläinen and published ten years ago.

During this decade, a lot has happened in Finnish historiography. New evidence has surfaced on the fate of the Soviet prisoners-of-war and wartime deportations; the so-called new military history with its emphasis on individual experiences, social interactions and wartime culture has become part of Finnish mainstream research; and even the old debate on whether the relationship with Germany during the Continuation War of 1941–1944 should be described as an “alliance” or “co-belligerency” has gained new momentum. By the 2010s, the Finnish military history has obtained a new face; and a new presentation for the international audience is thus called for. The new book, *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*, fills this gap perfectly. Edited by Tiina Kinnunen and Ville Kivimäki, this ambitious compilation of articles by fourteen professional scholars, both Finnish and international, provide a thorough overview of the Finnish wartime experiences and the post-war politics of memory.

The one-volume book consists of four parts, the first of which focuses on international politics and military operations, in a manner reminiscent of traditional military history. The articles of Professor Henrik Meinander and Michael Jonas explore the Finnish alliance relationship with the Third Reich. Both articles offer an honest portrayal of the close and voluntary cooperation between Finland and Germany. Nonetheless, both of them point out quite accurately that even though the wartime Finnish material dependence on Germany was considerable, describing Finland merely as a Nazi satellite would hardly do justice to the complex political situation of the country. The third article, written by military historian and a former United Nations peacekeeper Pasi Tuunainen, covers the operational history of the Finnish armed forces during all three wars fought in 1939–1945 – that is, the two wars against the USSR in 1939–1940 and 1941–1944, and the Lapland war against Germany in 1944–1945. Besides the straight operational history, Tuunainen devotes considerable part of his article to the military cohesion of Finnish soldiers. This particular focus on military sociology has long traditions in Finland, dating back to Knut Pipping’s classic study on machine-gun company as a miniature society.

The theme of the second part is Finnish wartime society and culture. The first article, written by associated professor Marianne Junila, offers a thorough portrayal of the Finnish home front. The chapter gives a full account of all the aspects of the civilian life during wartime: rationing, censorship, fates of the Karelian evacuees, “war children” who were relo-

cated to Sweden, Soviet bombings and the Soviet partisan attacks upon the Finnish civilians on the eastern border. As is the case with the other articles, Junila successfully retains the international context when describing the Finnish experiences. The second article, written by Ville Kivimäki and Tuomas Tepora, is heavily influenced by the works of Joanna Bourke, and is a prime example of the “new military history”. Kivimäki and Tepora treat the themes of heroic death and the sacrifice to the fatherland, presenting the war as an instrument of social cohesion and as a gateway to the national solidarity. The article provides a critical and well-reasoned perspective on the wartime experience as a cornerstone of Finnish national identity. The third article, written by Sonja Hagelstam, deals with the wartime correspondence between soldiers and their loved ones. Whereas the other articles tend to focus on broader structures and frameworks, Hagelstam analyses the wartime experience purely on the individual level, focusing on the correspondence of five Finnish soldiers and their families. The article contains a vivid presentation of the concept of family, the wartime “gender contract”, social differences and the significance of letter-writing as a way of maintaining intimacy under difficult conditions. As an analysis on the interaction between the battle zone and the home front, Hagelstam’s article is one of the best ever written in Finland.

The third part, “Ideologies in practice”, opens with an article by Helene Laurent. Both as a historian and as a professional in medicine, Laurent writes of public health and social policy in wartime Finland. The article is a well-written, excellent synthesis and discusses such diverse topics as the activities of civic organizations, family policy, nutrition and diseases and the high mortality among psychiatric patients during the war. Laurent’s article also shows how the wartime experience shaped the Finnish society still for a long time after the guns had fallen silent. The state intervention in social projects during wartime was the first precursor of the subsequent post-war welfare state, even though, as Laurent shows, the continuum between the wartime experience and the post-war policies was not necessarily direct. In comparison, many post-war Scandinavian and European social reforms actually reached Finland at a relatively late stage.

The theme of ideologies and practical reality is continued in the articles of Oula Silvennoinen and Tenho Pimiä. Silvennoinen’s article is partly reminiscent of his thesis *Secret comrades-in-arms (Salaiset aseveljet, 2008)*, which revealed the existence of *Einsatzkommando Finnland* and opened a new perspective on the wartime cooperation between the Finnish State Police and the Nazi security agencies. Silvennoinen’s ground-breaking research has subsequently led to the discovery of still more new information on the extraditions he described. Silvennoinen’s article in this collection

provides a balanced and thorough overview on the treatment of Soviet prisoners-of-war and interned Soviet civilians in Finnish custody. The article does not shy away from the grim realities such as the exceptionally high mortality rate of the Soviet prisoners-of-war in 1941–1944; all in all, Silvennoinen does full justice to the topic. Whereas Silvennoinen's article focuses mostly on practicalities, Pimiä deals with the ideologies behind the Finnish policies during the Continuation War of 1941–1944. As a professional ethnologist, Pimiä describes the traditional Finnish academic interest in East Karelia, which was occupied by Finland after 1941. This earlier "tribal" ideology between the "kindred peoples" eventually became the cornerstone in the wartime considerations of Finland's very own "eastern question" and "living space". Pimiä's article also describes the practical cultural and folkloristic work in wartime East Karelia, and gives full recognition to the Finnish scholars who preserved the local heritage at the last possible occasion.

The last part, which is perhaps the most challenging section of the book, is titled "Wars of Memory". War always reshapes culture, and the Finnish experience of World War II has also been actively commemorated; but parts of this experience have also regularly been subjected to intensive, sometimes even passionate disputes. The culture of memory is highlighted in the article by Markku Jokisipilä and Tiina Kinnunen, and the text offers a good overview of the changing currents of conservative patriotism, voices of dissent and the emergence of "neo-patriotism" in the 1990s and the early 21st century. The article skillfully problematises the "neo-patriotic paradigm" in the Finnish commemoration of World War II. This paradigm has also been challenged by a somewhat more pacifist counterculture, which received its academic incarnation in the critically-acclaimed collection *Ugly War (Ruma Sota, 2008)*. The second article of this section is written by Outi Fingerroos, and focuses on the significance of the lost Karelia in the Finnish politics of memory. The article is a well-written synthesis clarifying the position of Karelia in the Finnish culture, and portrays also the new discussion on Karelia after the breakup of the USSR. This has, among other things, included Finnish pilgrimages to the lost Karelia, and the emergence of new civic associations advocating a border revision and the restitution of the pre-war territories.

The very last article of the book, and perhaps the most controversial, is written by Antero Holmila, and it deals with the treatment of Holocaust in the Finnish collective memory. At times, the article is quite sharp. This is by no means a bad thing, since many of Holmila's shots are to the point; this is particularly the case when it comes to his critique on Colonel Sampo Ahto's comments on the Hollywood TV series *Holocaust*, when

it was first aired in Finland. Some of Holmila's interpretations, however, seem very weak, especially his casual suggestion that *The Diary of Anne Frank* was "glossed over" in Finland; in fact, it was even dramatized as a radio play already in the 1950s. When describing the observance of the International Holocaust Memorial Day, the article almost reaches the level of political pamphlet, as Holmila equates the wartime deportation of Jewish refugees with the present-day treatment of Iraqi and Somali asylum seekers. This occasional desire to provoke is a pity, considering that Holmila's article is otherwise an excellent description of the treatment of Holocaust in Finnish historiography, literature and public discussion.

All in all, *Finland in World War II* provides a perfect synthesis of the Finnish historiography on the years 1939–1945 and their historical legacy. The disposition of the collection is sensible, the shift from one theme to another is smooth, and the articles, written in pleasant American English, are occasionally even quite eloquent. The illustration is simply magnificent, consisting both of the more famous wartime photographs, as well as pictures of somewhat more marginal reputation. Finnish readers have every reason to feel satisfaction at having made themselves acquainted with this book, and the international audience will most definitely find it a seminal work. When striving for broader understanding in the world, it is important to understand the history of other nations; and for a small nation, the opportunity to make its history known to the international audience is particularly significant.

Jussi Jalonen

IN MEMORIAM

BOHĒMIJAS VIDUSLAIKU PIŅU PĒTNIEKS
PROF. TOMÁŠS DURDĪKS
(24.04.1951.–20.09.2012.)

Prāgā 2012. gada 20. septembrī 61 gada vecumā mūžībā aizgājis izcilais Bohēmijas kastelologs, ievērojamais čehu arheologs profesors Tomášs Durdīks (Prof. PhDr. *Tomáš Durdík*, DrSc.) – starptautiski pazīstams zinātnieks, kura interešu lokā bija arī Latvijas viduslaiku pilis. Viņš dzimis 1951. gada 24. aprīlī Prāgā un 1974. gadā absolvējis Kārļa Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un aizvēstures nodaļu. Jau studiju gados 1971. gadā nākamais arheologs sāka strādāt Čehijas Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas institūtā Prāgā, kas bija viņa galvenā darbavieta līdz pat dzīves beigām. Profesors vadījis izrakumus daudzās Čehijas rietumdaļās – Bohēmijas pilis un pilsdrupās, izstrādājis būvarheoloģiskās izpētes metodiku, sarakstījis vairāk nekā četrsimt rakstu un daudzas grāmatas par Čehijas viduslaiku pilīm. No viņa monogrāfijām kā nozīmīgākās jāatzīmē plašais pētījums par Viduseiropas 13. gs. kastelām (*Kastellburgen des 13. Jahrhunderts in Mitteleuropa*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1994), kā arī apjomīgā Bohēmijas viduslaiku piļu enciklopēdija (*Ilustrovaná encyk-*

lopedie Českých hradů. Praha: Libri, 1999), kurai līdz 2009. gadam iznāca vēl trīs biezas burtnīcas ar papildinājumiem. Prof. Durdīks bija periodiski iznākošā rakstu krājuma “*Castellologica Bohemica*” (1989.–2010. g. izdoti 12 sējumi) nodibinātājs un galvenais redaktors. Jāatzīmē, ka vairākos sējumos viņš recenzējis arī Latvijā iznākušās grāmatas par viduslaiku pilīm. 2012. gada beigās vajadzēja iznākt “*Castellologica Bohemica*” 13. sējumam, bet tā rediģēšanu profesors diemžēl nepaspēja pabeigt.

Profesors Durdīks daudzus gadus Prāgā vadīja Senatnes draugu biedrību (*Společnost přátel starožitnosti*), bija šīs biedrības žurnāla “*Zprávy památkové péče*” galvenais redaktors. Kā erudīts padomdevējs viņš tika augstu vērtēts dažādās pieminekļu aizsardzības iestādēs un komitejās Čehijā un ārzemēs. Viņš bija ievēlēts par Zinātniskās padomes locekli Eiropas kultūras mantojuma organizācijā “*Europa Nostra*” un Vācu piļu pētnieku apvienībā “*Deutsche Burgenvereinigung*”, darbojās kā eksperts viduslaiku pieminekļu aizsardzības jautājumos starptautiskajā organizācijā ICOMOS/UNESCO, piedalījās Viduseiropas kastelologu konferencu cikla “*Castrum Bene*” organizācijas komitejā, kā arī regulāri lasīja referātus par viduslaiku pilīm daudzās starptautiskās konferencēs. 2011. gadā profesors Durdīks par lielo ieguldījumu viduslaiku kultūras mantojuma aizsardzībā kā pirmais no Eiropas arheologiem tika apbalvots ar prestižo “*Europa Nostra*” balvu.

Profesors Durdīks pasniedza kasteloloģijas un viduslaiku arheoloģijas kursus Kārļa Universitātes Filozofijas fakultātē un Tehniskās universitātes Arhitektūras fakultātē Prāgā. 2000. gadā viņš deva iespēju trim latviešu arheologiem vairākas nedēļas praktiski iepazīt izrakumu metodiku Ržičāni pilsdrupu pētījumos, kā arī organizēja vairākus izbraukumus uz Čehijas pilīm un pilsdrupām. 2012. gada pavasarī profesors tika iecelts par Rietumbohēmijas Universitātes Pilzenē Filozofijas fakultātes Arheoloģijas katedras vadītāju. Augusta beigās, tiekoties piļu pētnieku konferencē “*Château Gaillard*” Dānijā, viņš stāstīja par saviem plāniem Pilzenē izveidot piļu pētniecības centru, kurā varētu stažēties arī Baltijas valstu jaunie arheologi. Diemžēl šai iecerei nebija lemts piepildīties.

Kad 1991. gadā Somijā tika nodibināta Baltijas jūras zemju piļu pētnieku apvienība “*Castella Maris Baltici*”, uz tās pirmo simpoziju kā erudīts viduslaiku piļu pazinējs tika uzaicināts profesors Durdīks. Divdesmit gadu laikā viņš ar saviem referātiem un rakstiem piedalījās visās konferencēs un referātu krājumos, kļūstot par labu padomdevēju un konsultantu Baltijas speciālistiem. Kad 20. gs. nogalē tika nolemts uzsākt Bauskas pils restaurēšanu, profesors Durdīks palīdzēja nodibināt kontaktus ar labākajiem čehu speciālistiem sgrafīto apmetuma atjaunošanā, līdzekļu piesaistīšanai atrada kontaktus ārvalstīs un piedalījās pirmajā Eiropas

Savienības finansētajā projektā, ar kuru aizsākās vērienīgie Bauskas pils atjaunošanas un konservācijas darbi, kā arī personīgi ieradās Latvijā uz restaurācijas jautājumiem veltītu semināru un nolasīja referātu par konventa tipa piļu izcelsmes problēmu Baltijā. Viņš arī organizēja un rediģēja Bauskas pils restaurācijai veltītu žurnāla numuru, kas 2003. gadā čehu valodā tika izdots Prāgā (*Zprávy památkové péče*. Ročník 63, Praha, 2003, Nr. 4). Bauskas pili profesors uzskatīja par ļoti interesantu aizsargbūvi, kuras plānojumā un arhitektūrā labi izsekojami artilērijas nocietinājumu attīstības sākumposma meklējumi Vācu ordeņa zemēs. Par šo jautājumu 2010. gadā viņš publicēja rakstu Rīgā krājuma “Latvijas viduslaiku pils” 6. sējumā.

Profesors Durdīks bija aizrautīgs pētnieks un enerģisks organizators, kas mūsu 20 gadu ilgo zinātnisko kontaktu laikā regulāri sūtīja uz Latviju jaunāko čehu kasteloloģijas literatūru un vairākkārt sameklēja finansējumu manai dalībai konferencēs Čehijā. Esmu viņam pateicīga arī par daudzām konsultācijām un informāciju par jaunumiem Eiropas piļu izpētē. Diemžēl tagad šie kontakti ir negaidīti aprāvušies.

Sit tibi terra levis!

Ieva Ose

AUTORI

- Muntis Auns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Daina Bleiere** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Rīgas Stradiņa universitāte
- Anita Čerpinska** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Leo Dribins** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts
- Dzintars Ērglis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Aleksandrs Ivanovs** – vēsturnieks, Dr. hist., Daugavpils Universitāte, Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskais institūts
- Jusi Jalonens** (*Jussi Jalonen*) – Lic. phil., Tamperes Universitātes Sociālo un humanitāro zinātņu skola
- Ēriks Jēkabsons** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Līga Lapa** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ēvalds Mugurēvičs** – arheologs, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Ieva Ose** – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Stradiņš** – ķīmiķis, zinātnes vēsturnieks, Dr. habil. chem., Dr. hist. h.c., prof., LZA īstenais loceklis, Latvijas Zinātņu akadēmija, LU Latvijas vēstures institūts
- Gints Zelmenis** – vēsturnieks, Dr. hist., Latvijas Nacionālais arhīvs
- Guntis Zemītis** – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts

2012. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS

	Nr.	Lpp.
ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES		
<i>Bērziņš, Jānis.</i> Latvijas deputātu darbība Krievijas II Valsts domē (1907. gada 20. februāris – 3. jūnijs) / <i>Bērziņš, Jānis.</i> Activities of the Latvian Deputies in the 2nd State Duma of Russia (20 February – 3 June 1907)	1	41–68
<i>Bleiere, Daina.</i> Vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā: vēsturiskais konteksts, institucionālās vadības sistēma un kadru politika (1944–1964) / <i>Bleiere, Daina.</i> Sovietisation of General Education in Latvia: Historical Context, Institutional Management System and Human Resources Policy (1944–1964)	4	105–137
<i>Ivanovs, Aleksandrs.</i> Datortehnoloģijas vēstures avotu reprezentācijā, edicijā un avotpētnieciskajā kritikā / <i>Ivanovs, Aleksandrs.</i> Computer-based Technologies in Representation of Historical Records, Editing, and Source Criticism	4	5–31
<i>Jansons, Leo.</i> Baltijas jautājuma sociāltiesiskā dimensija ASV Nacionālā arhīva dokumentos (1948–1963) / <i>Jansons, Leo.</i> Sociolegal dimension of the <i>Baltic question</i> in the documents of the National Archives of the United States (1948–1963)	1	91–118
<i>Jēkabsons, Ēriks.</i> Vorvika Grīna vadītās Amerikas Savienoto Valstu misijas darbība Latvijā 1919. gada aprīlī–maijā: Liepājas posms / <i>Jēkabsons, Ēriks.</i> Activities of the USA Mission Led by Warwick Greene in Latvia in 1919 April–May: Liepāja period	2	36–61
<i>Jēkabsons, Ēriks.</i> Žečpospolitas (Polijas-Lietuvas valsts) varas posms Latvijas teritorijā 1561.–1795. gadā: stāvoklis latviešu historiogrāfijā / <i>Jēkabsons, Ēriks.</i> The Rule of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Territory of the Present-Day Latvia (1561–1795): the State of Latvian Historiography	4	32–56
<i>Krawczuk, Wojciech.</i> The Sources on the Early Modern Livonia in the Polish Crown Chancery Books. The first years of Sigismund III Vasa's reign / <i>Krawczuk, Wojciech.</i> Agro jauno laiku Livonijai veltītie avoti Polijas Kroņa kancelejas reģistros. Sigismunda III Vāsas valdīšanas pirmie gadi	2	89–97
<i>Krēsliņš, Uldis.</i> Latviešu pilsonisko partiju ideoloģija un tās attīstība 1917.–1920. gadā. Partiju spektrs / <i>Krēsliņš, Uldis.</i> Ideology of Latvian Non-socialist Parties and its Development (1917–1920). Parties' spectrum	1	69–90
<i>Lapa, Līga.</i> Kaujinieku operācijas Vidzemē un Kurzemē 1906. gadā / <i>Lapa, Līga.</i> The Activities of Combatants of Vidzeme and Kurzeme Provinces in 1906	4	57–78
<i>Levāns, Andris.</i> <i>Cum litterarum testimonio.</i> Dokumentu producēšanas prakse Rīgas arhibīskapijā 13. gadsimta sākumā: piezīmes par medievistikas un diplomātikas attiecībām / <i>Levāns, Andris.</i> <i>Cum litterarum testimonio.</i> Practice of Document Production in the Bishopric of Riga during the Early 13th Century. A sketch of the relation between studies of medieval history and diplomacy	1	5–40
<i>Mintaurs, Mārtiņš.</i> Kultūras mantojums un vēsturiskā atmiņa Latvijas PSR: Rīgas Lielo kapu rekonstrukcijas piemērs 20. gadsimta 60.–80. gados / <i>Mintaurs, Mārtiņš.</i> Cultural Heritage		

and Historical Memory Policy in Latvian SSR: the case study of the Great Cemetery reconstruction in Riga (1960s–1980s)	2	62–88
<i>Neiburgs, Uldis</i> . Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941–1945): Jēdzieniskā izpratne un teorētiskās nostādnes / <i>Neiburgs, Uldis</i> . Resistance Movement in Latvia under National-Socialist German Occupation (1941–1945): Conceptual Perception and Theoretical Approaches	3	74–99
<i>Oberlenders, Ervins</i> . Agro jauno laiku koncepts un Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes vēsture (1561–1795) / <i>Oberländer, Erwin</i> . Concept of the Early Modern Era and the History of Estonia, Vidzeme and Kurzeme (1561–1795)	3	22–49
<i>Samborska-Kukuca, Dorota</i> . 1863. gada poļu sacelšanās notikumi Latgalē aculiecinieku liecībās un atmiņās / <i>Samborska-Kukuc, Dorota</i> . Accounts of the Events of the Year 1863 in the Inflanty (Latgale)	3	50–73
<i>Vilka, Aija</i> . “Bērnu arheoloģija” un Latvijas arheoloģiskā materiāla izmantošana: vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauku piemēri / <i>Vilka, Aija</i> . Archaeology of Children and Use of Archaeological Material of Latvia: Example of burial fields of Middle and Late Iron Age	2	5–35
<i>Zagorska, Ilga, Winiarska-Kabacińska, Malgorzata</i> . A First Glimpse of the Organization of Space in the Late Palaeolithic of Latvia / <i>Zagorska, Ilga, Viņarska-Kabacinska, Malgozata</i> . Pirmais ieskats telpas organizācijā Latvijas vēlā paleolīta apmetnēs	3	5–21
<i>Zelmenis, Gints</i> . Cenzūra un to reglamentējošā likumdošana Latvijā (1918–1934) / <i>Zelmenis, Gints</i> . Censorship and Regulatory Legislation in the Republic of Latvia (1918–1934)	4	79–104
VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY		
<i>Auns, Muntis</i> . Vēsturniekam Teodoram Zeidam – 100 / <i>Auns, Muntis</i> . 100th anniversary of the historian Teodors Zeids	3	100–111
<i>Bušs, Dzintars</i> . Eduards Biriņš – viens no pirmajiem Latvijas diplomātiem / <i>Bušs, Dzintars</i> . Eduards Biriņš – one of the first Latvian diplomats	3	124–150
Eduarda Biriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai sagatavojuši un komentējusi <i>Līga Lapa</i>) / Memoirs of Eduards Biriņš (memoirs prepared for publication and commented upon by <i>Līga Lapa</i>)	2	98–107
	3	112–123
<i>Fricis Mendērs</i> . Krievu imperiālisms un latviešu tauta (20. gs. 50.–60. gadi)(dokumentus publicēšanai sagatavojuši un komentējis <i>Ivars Silārs</i>) / <i>Fricis Mendērs</i> . Russian Imperialism and the Latvian people (1950s–60s)(documents prepared for publication and commented upon by <i>Ivars Silārs</i>)	1	135–152
Gunārs Veisbergs (1922–2012) un viņa atmiņas par neveiksmīgo bēgšanas mēģinājumu no Ventspils uz Zviedriju 1945. gada 8. maijā (atmiņas publicēšanai sagatavojuši un komentējis <i>Dzintars Ērglis</i>) / Gunārs Veisbergs (1922–2012) and his Memories of an Unsuccessful Escape from Ventspils to Sweden on 8 May 1945 (memoirs prepared for publication and commented upon by <i>Dzintars Ērglis</i>)	4	138–151

Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.–1945. gadā (atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi <i>Ilze Jermacāne</i>) / The evidences of Jūlijs Bērziņš about 201st Latvian Rifleman Division (43rd Guards' Division) of the Red Army (1942–1945) (memoirs prepared for publication and commented upon by <i>Ilze Jermacāne</i>)	2	108–152
Silvestra žēlastība un dokuments par muižu mantošanu 1457. gadā (dokumentus publicēšanai sagatavojusi un komentējusi <i>Vija Stikāne</i>) / Silvestr's Mercy and the Document on the Heritage of Manors in 1457 (documents prepared for publication and commented upon by <i>Vija Stikāne</i>)	1	119–134

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE

Apbalvojumi (V. Bērziņš, Z. Apala)	4	174
<i>Auns, Muntis</i> . Aušīnes sacelšanās 800 gadu atcere Turaidā un Cēsīs	4	154–156
<i>Bebre, Viktorija, Zariņa, Gunita</i> . Eiropas arheologu asociācijas 17. konference Oslo	1	156–158
<i>Bebre, Viktorija</i> . Pārskats par LU Latvijas vēstures institūta darbu 2011. gadā	2	153–159
<i>Brūzis, Rūdolfs</i> . Konference “Eiropas nocietinājumu kultūras mantojuma unikālā vērtība – nocietinātās ideālās pilsētas”	1	154–156
<i>Čerpīnska, Anita, Auns, Muntis</i> . Pirmā Baltijas pilsētu vēsturei veltītā konference	4	163–169
<i>Čerpīnska, Anita</i> . Konference “Napoleona karu laikmets Baltijā: idejas, karš un sabiedrība”	3	167–169
<i>Doniņa, Inga</i> . Atskaites sesija par arheologu un antropologu pētījumiem Latvijā 2010. un 2011. gadā	3	154–159
<i>Gušēika, Elīna</i> . Piektais Baltijas arheoloģijas seminārs (BASE-5)	3	151–154
<i>Karlsone, Anete</i> . Starptautiska etnologu konference Pori (Somija)	1	158–159
<i>Kipere, Zaiga</i> . Desmito reizi pasniegta “Rīgas balva”	1	175–178
Latvijas vēsturnieku I kongresa (2011. gada 16.–17. septembrī) rezolūcija	1	153–154
<i>Lazdiņa, Inna</i> . Diskusija par arheoloģisko pieminekļu aizsardzību “Zinātnieku naktī” Latvijas Universitātē	1	163–168
<i>Legzdiņa, Dardega</i> . Maskavas zinātnieku vieslekcijas	2	166–168
<i>Ose, Ieva</i> . Hanzas pilsētu arheologu 9. konference Trāvēmindē	4	170–174
<i>Ose, Ieva</i> . Institūta dalība ES finansētā projektā par viduslaiku pilīm	4	152–154
<i>Ose, Ieva</i> . Konference “ <i>Castella Maris Baltici XI</i> ” Zviedrijā	3	160–162
<i>Ose, Ieva</i> . Konference “ <i>Château Gaillard XXVI</i> ” Dānijā	3	169–172
<i>Ose, Ieva</i> . Latvijas ZA goda doktora Mikola Mihelberta vizīte Rīgā	1	173–175
<i>Stradiņš, Jānis</i> . 25. Baltijas zinātņu vēstures konference Viļņā	4	159–163
<i>Stradiņš, Jānis</i> . 6. Sēlijas kongress pirmajā pētniecības centrā Augšzemē	3	163–167
<i>Šneidere, Irēne</i> . Konference “Baltijas valstis PSRS sastāvā”	2	169–172
<i>Šneidere, Irēne</i> . Starptautisks simpozījs Eiropas kultūras galvaspilsētā	1	168–171
<i>Vanaģa, Lilīta</i> . Nemateriālā kultūras mantojuma problēmām veltīts seminārs Bulgārijā	2	159–162

<i>Vilcāne, Antonija</i> . LU Latvijas vēstures institūta un Šlēsvīgas arheologu seminārs	1	171–173
<i>Vilcāne, Antonija</i> . Starptautisks projekts “Arheoloģija, vara un sabiedrība: Sadarbība arheoloģiskā mantojuma saglabāšanai”	3	172–174
<i>Zellis, Kaspars</i> . Diskusija “Runājot par karu un politiku: Otrā pasaules kara vēsture un atmiņa Latvijā un Krievijā” LU Vēstures un filozofijas fakultātē	2	162–165
<i>Zemītis, Guntis</i> . Starptautiskās konferences “Zinātnieka ētika: Latvija, Baltija, Eiropa” sekcija “Vēsturnieks un ētika”	4	156–159
<i>Zunde, Māris</i> . Par starptautisko konferenci “EuroDendro 2011”	1	160–162

RECENZIJAS/REVIEWS

Barzdeviča, Margarita. <i>Rīga zviedru laika kartēs un plānos. 1621–1710</i> . Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011 (aut. <i>Muntis Auns</i>)	1	179–181
Butulis, Ilgvars. <i>Sveiki, aizsargi! Aizsargu organizācija Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē 1919.–1940. gadā</i> . Rīga: Jumava, 2011 (aut. <i>Valters Ščerbinskis</i>)	2	179–182
Eihmane, Eva. <i>Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa cīņas par varu viduslaiku Livonijā</i> . Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012 (aut. <i>Muntis Auns</i>)	4	177–180
Grybkauskas, Saulius. <i>Sovietinē nomenklatūra ir pramonē Lietuvoje 1965–1985 metais</i> . Vilnius: Lietuvas istorijos instituto leidykla, 2011 (aut. <i>Daina Bleiere</i>)	4	187–191
Ivanauskas, Vilius. <i>Lietuviškoji sovietinē nomenklatūra birokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988)</i> . Vilnius: Lietuvas istorijos instituto leidykla, 2011 (aut. <i>Daina Bleiere</i>)	4	192–195
Jähnig, Bernhart. <i>Verfassung und Verwaltung des Deutschen Ordens und seiner Herrschaft in Livland</i> . Berlin: LIT, 2011. Schriften der Baltischen Historischen Kommission, Nr. 16 (aut. <i>Ilgvars Misāns</i>)	2	173–176
Jēkabsons, Ēriks, Ščerbinskis, Valters (sast.). <i>Apvērsums. 1934. gada 15. maija notikumi avotos un pētījumos</i> . Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Arhivistu biedrība, 2012 (aut. <i>Kaspars Zellis</i>)	3	192–195
Kinnunen, Tiina, Kivimäki, Ville (eds.). <i>Finland in World War II: History, Memory, Interpretations</i> . Leiden: Brill, 2012 (aut. <i>Jussi Jalonen</i>)	4	195–199
Klotiņš, Arnolds (red.). <i>Mūzika okupācijā. Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade 1940–1945</i> . Rīga: Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011 (aut. <i>Kaspars Zellis</i>)	2	182–186
Michelbertas, Mykolas. <i>Paalksnių archeologijos paminklai: monografija</i> . Vilnius: Vilnius universitetas, 2011 (aut. <i>Ēvalds Mugurēvičs</i>)	4	175–177
Neiburgs, Uldis, Zelče, Vita (red.). <i>(Divas) puses: Latviešu kara stāsti. Otrās pasaules karš karavīru dienasgrāmatās</i> . Rīga: Mansards, 2011 (aut. <i>Ilze Jermacāne</i>)	2	186–192
Petersen, Hans-Christian, Salzborn, Samuel (Hrsg.). <i>Antisemitism in Eastern Europe: History and Present in Comparison</i> . Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH. Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2010 (aut. <i>Arturs Žvinklis</i>)	1	185–190
Puhliak, Oleg. <i>1812-i v Latvii. Legendarnye imena i pamiatnye mesta</i> . Rīga: Etra, 2012 (aut. <i>Anita Čerpinska</i>)	4	180–184
Puhliak, Oleg. <i>Deistviia russkogo i angliiskogo flotov pod Rigoj v 1812 godu</i> . Rīga: b.i., 2012 (aut. <i>Anita Čerpinska</i>)	1	181–184

Puhliak, Oleg. <i>Dinaburgskaia krepost' v vikhre 1812 goda.</i> Rīga: Irinī, 2012 (aut. Anita Čerpinska)	3	185–186
Puhliak, Oleg. <i>Srazhenie pri Gross-Ekau (Iecava) 7 (19) iulia 1812 goda.</i> Rīga: Etra, 2012 (aut. Anita Čerpinska)	3	187–191
Reichelt, Katrin. <i>Lettland unter deutscher Besatzung 1941–1944. Der lettische Anteil am Holocaust.</i> Berlin: Metropol Verlag, 2011. DOKUMENTE – TEXTE – MATERIALIEN. Veröffentlicht vom Zentrum für Antisemitismusforschung der Technischen Universität Berlin, Bd. 78 (aut. Kārlis Kangeris)	1	190–196
<i>Studies in Post-Medieval Archaeology</i> , 4: Written and iconographic sources in post-medieval archaeology. Ed. Jaromír Žegklitz. Praha: Archaia, 2012 (aut. Ieva Ose)	3	179–185
Treijs, Rihards. <i>Mikēlis Valters. Politīķis, diplomāts un literāts.</i> Rīga: Jumava, 2012 (aut. Leo Dribins)	4	185–187
<i>Vana Tallinn</i> , XXII (XXVI). Vastutav toimetaja Raimo Pullat. Tallinn: Estopol, 2011 (aut. Linda Dumpe)	2	177–179
Zagorska, Ilga. <i>Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā.</i> Rīga: Zinātne, 2012 (aut. Valdis Bērziņš)	3	175–179

POLEMIKA/POLEMICS

<i>Alberts, Pēteris.</i> Par Latviju un latviešiem “Antisemitisma rokasgrāmatā” (Wolfgang Benz (Hrsg.). <i>Handbuch des Antisemitismus</i> . Bd. 1. Länder und Regionen. München: K. G. Saur, 2008. 444 S.; Bd. 2. Personen. Berlin: W. De Gruyter / K. G. Saur, 2009. 934 S.)	2	193–198
<i>Dribins, Leo.</i> Piezīmes par Pētera Alberta recenziju.	2	198–200
<i>Ezergailis, Andrievs.</i> Vācijas vēsturnieki par holokaustu Latvijā: “Gebelsa skola”	1	197–203

PERSONĀLIJAS

Akadēmiķim Andrim Caunem – 75 (aut. Guntis Zemītis)	2	201–202
Arheoloģei Viktorijai Bēbrei – jubileja (aut. Antonija Vilcāne)	3	199–200
Vēsturniekam Vilim Biļķinam – 125 (aut. Ēvalds Mugurēvičs)	3	201–202
Māksliniecei Martai Jāņkalniņai – 90 (aut. Ilze Loze)	2	204–205
Arheoloģei Dagnijai Svarānei – 60 (aut. Ieva Ose)	3	196–198
Arheologam profesoram Andrejam Vaskam – 65 (aut. Inna Lazdiņa)	2	202–203

IN MEMORIAM

Bohēmijas viduslaiku piļu pētnieks prof. Tomāšs Durdīks (24.04.1951.–20.09.2012.) (aut. Ieva Ose)	4	200–202
Vēsturnieks Džons Haidens (1940–2012) (aut. Valters Ščerbinskis)	3	206–207
Vēsturnieci Austru Mieriņu mūžība pavadot (16.02.1926.–19.08.2012.) (aut. Jānis Bērziņš)	3	203–205
Vēsturnieks Heinrihs Strods (20.04.1925.–14.04.2012.) (aut. Valters Nollendorfs)	2	206–207
Vēsturniece Dr. hist. Melita Svarāne (12.06.1916.–23.12.2011.) (aut. Muntis Auns)	1	204
Atvadu vārdi akadēmiķim Valentīnam Šteinbergam (04.04.1918.–18.12.2011.) (aut. Ināra Cera)	1	205–207